HERETICUS

Časopis za preispitivanje prošlosti
Vol. IV (2006), No. 3-4

KNJIŽEVNE MAPE, BETON, JERETIČKE INICIJACIJE

Saša Ilić • Saša Ćirić • Tomislav Marković
Miloš Živanović • Aleksandar Pavlović

Istraživanja
Goran Marković, Branko Nadoveza

Ogledi
Predrag Vukasović

Zbivanja
Vladimir Vodinelić, Aleksandar Resanović, Saša Gajin

Pogledi
Dejan Milić, Marinko Vučinić, Branko Ljuboja

Intervju
Milja Mijanović, Danijela Maljević, Branko Ružić, Vuk Fatić

Dosije: Božidar Todorović

Osvrti, prikazi, recenzije

HERETICUS

Časopis za preispitivanje prošlosti
Vol. IV (2006), No. 3-4

Glavni i odgovrni urednik
Jovica Trkulja

Članovi uredništva
Predrag Čudić
Ivan Ivanović, zamenik glavnog urednika
Marinko Arsić Ivkov
Predrag J. Marković
Dejan Milić, sekretar
Nikola Šuica
Vladimir V. Vodinelić

Izdavač
Centar za unapređivanje pravnih studija

Adresa uredništva
Beograd, Goce Delčeva 36, tel/fax: 011/2095-512
E-mail: cups@cups.org.yu

Lektura i korektura
Marinko Arsić Ivkov

Tiraž
300 primeraka

Godišnja pretplata: za pojedince 800 din., za ustanove 1600 din.
Uplatiti na račun: 275-2230121081100-19

Za inostranstvo: 60 EUR / 75 USD
Societe General Yugoslav Bank
Vladimira Popovića 6/apt B 31 Beograd
SWIFT address SOGYYUBG
EUR: 222 30121 0083 06

Ilustracija na naslovnoj strani
Mića Popović, „Počasna straža“, 1955.

Radove objavljenje u ovom časopisu nije dozvoljeno preštampavati, bilo u celini, bilo u delovima, bez izričite saglasnosti Uredništva. Ocene iznesene u člancima lični su stavovi njihovih pisaca i ne izražavaju nužno mišljenje niti urednika, niti Izdavača.

H E R E T I C U S

Časopis za preispitivanje prošlosti

Vol. IV (2006), No. 3-4

SADRŽAJ

Uvodnik 5

KNJIŽEVNE MAPE, BETON, JERETIČKE INICIJACIJE

PRE BETONA

Saša Ćirić
Uvodne napomene 9

Saša Ćirić
Carski rez, antisemitizam i savremena srpska književna scena . . . 12

BETONSKI DISKURSI I OSVRTI

Saša Ćirić
Recepcija Betona 18

Tomislav Marković
Jebaćemo se još (kritička parodija
poeme Matije Bećkovića) 34

Miloš Živanović
Dnevnici komesara (auto-biografska
ispovest urednika *Betona*) 44

POLEMIKE

Aleksandar Pavlović
Oko Betona 49

Saša Ćirić
Namigivanje ili Sauronova osveta 68

Aleksandar Pavlović
Kako sam sistematski zabetoniran od Saše Ćirića 74

Istraživanja

Goran Marković
Ekonomski i politički uzroci korupcije
u modernom društvu 85

Branko Nadoveza
Politička misao Krste Cicvarića 107

Ogledi

Predrag Vukasović
Švedsko, ne naše 121

Tokovi

Rade Drainac
Demokratija 131

Zbivanja

Vladimir Vodinelić
Zaštita podataka o ličnosti 133
Vladimir Vodinelić, Aleksandar Resanović, Saša Gajin
Model zakona o zaštiti podataka o ličnosti 138

Pogledi

Dejan A. Milić
Ne ubij! 157
Marinko Vučinić
Dva lica tranzicione Srbije 166
Branko Ljuboja
Uzlet autsajdera 169

Intervju

Poruke i pouke srpskog oktobra *(6)* 171
Milja Jovanović
"Otpor, stoko!" 172
Danijela Maljević
Unazađivanje generacija bez perspektive 203
Branko Ružić
Za rat je potrebno dvoje 212
Vuk Fatić
Prodali veru za večeru 249

Cenzurisani tekstovi

Jelena Reljin
Bog je ljut – o crkvi i veri 277

Dosije: Božidar Todorović

Jovica Trkulja
Usud nepodobnosti Božidara Todorovića 281
Dokumenti
Presuda Okružnog suda u Nišu 287
Odluka Zbora radnih ljudi 292
Rešenje direktora Četvrte gimnazije u Beogradu 293
Odluka Osnovnog suda udruženog rada u Beogradu 294

Odluka Suda udruženog rada Srbije 288
Odluka Ustavnog suda Srbije 300
Odluka Ustavnog suda Jugoslavije 302
Kazna zatvora Božidaru Todoroviću 302
Odluke evropskog Suda za ljudska prava 306

Srđan Simeunović
Ovde nema Boga 308

Dejan Milić
Savest mi nije dozvoljavala da budem
moralno-politički podoban 315

Osvrti, recenzije, prikazi

Lino Veljak, Pokušaj pomirenja jednakosti i liberalizma
(Dragica Vujadinović, *Politička filozofija Ronalda Dvorkina*) 321

Marinko Arsić Ivkov, Anatomija represije
(Jovica Trkulja, *Usud nepodobnosti*) 325

Vesti iz redakcije 327

UVODNIK

Cilj časopisa Hereticus *je, između ostalog, novo vrednovanje kulturne prošlosti i sadašnjosti. U tom smislu redakcija je nastojala da osvetli progon intelektualaca od strane autoritarnih režima u Srbiji i da pod kritičku lupu stavi stvaraoce u različitim oblastima koji su promovisali diktatorske režime na ovom tlu i tako odlučujuće doprineli marginalizaciji i ostrakizmu autentičnih stvaralaca iz naše kulture.*

Nažalost, uprkos demokratskim promenama u političkom sistemu Srbije, mi se još uvek nismo suočili sa zlom autoritarne prošlosti, nismo izvršili prevrednovanje i ponovno čitanje pravnih spisa i umetničkih dela. Lestvica vrednosti je ostala ista, ništa nije pomereno u odnosu na partijska i ideološka vremena. Otuda je kategorički imperativ našeg doba – savladavanje autoritarne prošlosti: prošlost se mora savladati da se ne bi ponovila! Reč je o složenom procesu u kome valja izaći na kraj s minulim mračnim vremenima: zagospodariti, ovladati prošlošću koja je gospodarila nama, i koja će to činiti i dalje ako mi ne ovladamo njome.

U oblasti kulture to, pre svega, znači novo vrednovanje u pravu, umetnosti i svim drugim oblastima stvaralaštva. Na ključnim mestima na kojima se vrše takva vrednovanja ostali su ili isti ljudi ili njihovi učenici i sledbenici. Malo je ko spreman da povuče radikalniji korak. U takvoj situaciji Hereticus *pokušava da skine mitske velove sa obrazine autoritarne prošlosti, da objasni zašto se ništa nije izmenilo u poluvekovnoj dominaciji ratničkih pohoda na autentične i autonomne autore i institucije kulture u Srbiji. Istovremeno, on pokušava da skine i maske sa lica mnogih intelektualnih poslenika, dojakošnjih "vrlih ratnika na idejnom i nacionalnom frontu" koji su se isticali u gušenju autonomije stvaralaštva i stvaralačkih sloboda, a koji danas važe kao ljudi demokratske orijentacije i borci za ljudska prava.*

Značajan doprinos tim nastojanjima daje i grupa mladih književnika i književnih kritičara okupljena oko projekta "Beton" – dodatka za kulturu pri dnevnom listu Danas*. Oni svojom radikalnom kritikom nastoje da detektuju i dekonstruišu nacionalističku ideologiju i umetničku jalovost u proizvodima srpske kulture. Stoga temat u ovom broju posvećujemo jeretičkim inicijacijama grupe "Beton". Cilj temata je da savremenu kulturnu i književnu scenu u Srbiji osvetli iz ugla reakcija te sredine na radikalnu kritiku koju "Beton" objavljuje.*

Kao dominantna obeležja sadašnjeg trenutka u srpskom društvu i kulturi, "Beton" ističe izbegavanje suočavanja sa ratnom prošlošću 90-ih,

oportunizam, nedostatak poštene i kompetentne negativne kritike, ruiniranje časopisa i kulturnih institucija. Ovaj temat je sastavljen iz žanrovski heterogenih tekstova, koji se kreću od analitičkih (Saša Ćirić, Saša Ilić) i polemičkih (Aleksandar Pavlović, Saša Ćirić), do satiričko-parodijskih priloga (Tomislav Marković, Miloš Živković). Temat demonstrira, takođe, kako se može voditi učena i oštra, a istinska polemika o krupnim pitanjima estetike, kritike i ideologije koje "Beton" pokreće.

Objavljujući po prvi put temat koji su priredili spoljni saradnici, podsećamo da je redakcija časopisa Hereticus *od prvog broja zauzela stav da je časopis otvoren za sve ideje, osim onih koje vređaju nacionalna, verska i rasna osećanja čitalaca. Ali naša otvorenost ne podrazumeva i slaganje sa svim što je na stranicama časopisa od prvog broja objavljeno. Ocene izrečene u prilozima lični su stavovi njihovih autora i ne izražavaju nužno mišljenje ni redakcije ni izdavača. Rukovodeći se dosledno tim načelom, ali i načelom slobode mišljenja i izražavanja, redakcija* Hereticusa *u tematu objavljuje u neizmenjenom obliku i autorski prilog u kojem će mnogi, zbog prenaglašene upotrebe* verba obscena, *videti preteranu banalizaciju.*

Nakon temata slede uobičajene rubrike Hereticusa. *U rubrici* Istraživanja *objavljujemo tekstove Gorana Markovića o korupciji i Branka Nadoveze o političkoj misli Krste Cicvarića. U* Ogledima *Predrag Vukasović kritički piše o pojedinim rešenjima i slabostima Zakona o sprečavanju diskriminacije prema osobama sa invaliditetom, sučeljavajući odredbe ovog Zakona sa rešenjima u pravnim aktima Švedske. Rubrika* Zbivanja *posvećena je ovog puta zaštiti podataka o ličnosti. U rubrici* Pogledi *su prilozi Dejana Milića o uklanjanju spomenika Đuri Jakšiću, velikom srpskom pesniku i slikaru, iz porte jednog manastira, Marinka Vučinića o protivrečjima tranzicije u Srbiji i Branka Ljuboje o političkim autsajderima. U rubirici* Intervju *nastavljamo sa objavljivanjem serije razgovora na temu "Poruke i pouke srpskog oktobra 2000. godine". Ovog puta to su razgovori Silvie Nadjivan sa Miljom Mijanović, Danijelom Maljević, Brankom Ružićem, Vukom Fatićem. Besedu Jelene Reljin, koju je žiri takmičenja u besedništvu u Sremskoj Mitrovici zabranio, objavljujemo u rubrici* Cenzurisani tekstovi. *Rubrika* Dosije *prikazuje suđenje i izgon Božidara Todorovića zbog moralno-političke nepodobnosti. I konačno, u rubrici* Osvrti, prikazi, recenzije *prikazani su: monografija Dragice Vujadinović o političkoj filozofiji Ronalda Dvorkina (Lino Veljak), i knjiga dokumenata o procesima Božidara Todorovića (Marinko Arsić Ivkov).*

Beograd, januara 2007. *Uredništvo*

TEMA BROJA

Književne mape, Beton, jeretičke inicijacije

Mića Popović – *Graditelj*, 1976.

UDK 821.163.41.09:2006"(05)
821.163.41.09:316.75(497.11)"2006"(049.2)

PRE BETONA

Rezime: Temat o "Betonu", dodatku za kulturu pri dnevnom listu "Danas", ima za cilj da savremenu kulturnu i književnu scenu u Srbiji osvetli iz ugla reakcija te sredine na radikalnu kritiku koju "Beton" objavljuje, a koja detektuje i dekonstruiše nacionalističku ideologiju i umetničku jalovost u proizvodima kulture. Kao dominantna obeležja sadašnjeg trenutka u srpskom društvu i kulturi "Beton" ističe odsustvo suočavanja sa ratnom prošlošću 90-ih, oportunizam, odsustvo poštene i kompetentne negativne kritike, ruiniranje časopisa i kulturnih institucija. Ovaj temat je sastavljen iz žanrovski heterogenih tekstova, koji se kreću od analitičkih do satiričko-parodijskih priloga. Temat demonstrira, takođe, kako se može voditi učena i oštra, a istinska polemika o krupnim pitanjima estetike, kritike i ideologije koje "Beton" pokreće.

Ključne reči: književne mape, negativna kritika, kritička recepcija, veza ideo logije i književnog vrednovanja, vrednost i odgovornost, kulturni milje postmiloševićevske Srbije, oportunizam, ignorancija i nacionalizam.

Uvodne napomene

Savremena srpska književnost, kao i savremena književna periodika u Srbiji, skoro da su pusto polje, neistraženo sa stanovišta ne toliko utvrđivanja poetičke fizionomije i tendencija vodećih autora, koliko ispitivanja uređivačkih politika kulturnih časopisa i ustanova kulture, ponašanja esnafskih udruženja i umetničkih grupa, odnosa književnosti i savremenih političkih prilika... Dakle, nedostaje nam sociologija književnosti i kulture, istinska kritika recentne umetničke proizvodnje, kao što nam nedostaju pobočne kritičke i književno-teorijske discipline koje pri čitanju književnih i umetničkih dela traže/istražuju samo određene njihove aspekte (svejedno da li je reč o feminizmu ili dekonstrukciji ideoloških kodova dela/teksta).

U takvoj situaciji svaki pojedinačni pokušaj stoji umesto institucionalno organizovanog i sistematičnog proučavanja, neminovno ostavši na nivou nekakve infantilne žudnje i poželjne utopije/utopije poželjnog. Ozbiljno istraživanje moralo bi da podrazumeva stručni timski i, po prirodi stvari, višegodišnji rad, a njegov cilj trebalo bi da bude mapiranje naše književne i kulturne scene. Pod pojmom mapiranja podrazumevam uočavanje i definisanje umetničkih grupa, grupnih poetika i strategija javnog nastupa, istraživanje kulturnih i esnafskih institucija, časopisa i stručnih publikacija, njihovog estetičkog, kulturološkog i ideološkog profila,

ispitivanje odnosa koji pojedinci i grupe uspostavljaju prema politici, društvenoj savremenosti, ideologiji itd.

S druge strane, uzimanje samo jednog fenomena, makar imali osećaj da je on kao nov i marginalan bez dubljeg kulturnog uticaja a možda i bez budućnosti, kakav bi recimo bio *Beton*[1], ima značaj početnog trasiranja tog kapitalnog projekta sociologije književnosti kakav je istraživački poduhvat mapiranja savremene književne scene u Srbiji. Prednost govora o *Betonu* (teme koje pokreće, reakcije koje izaziva, tipovi diskursa koje konstituiše, vrste rubrika i profil saradnika koje neguje), jeste u tome što on željeno a ipak neočekivano otkriva neuralgične tačke naše književne i društvene stvarnosti.

Na prvom mestu svedoči o zemlji, njenoj intelektualnoj i političkoj eliti, još uvek nespremnoj da bez predrasuda i bežanja od lične odgovornosti pristupi analizi raspada SFRJ, karakteru ratova 90-ih i fiksiranju svake vrste krivice. Drugo, *Beton* putem rubrike za kritiku otkriva postojanje novih svetih krava savremene književnosti, odnosno nedodirljivih autora o kojima niko kritički ne piše. Odsustvo negativne kritike upućuje na postojanje guste mreže nepotizma, ignorancije, usluga i interesa, te na atmosferu oportunizma i konformizma kritičara/intelektualne elite. Načelno, moguću pristrasnost i tendencioznost ovog temata u "Heretikusu" (izbor tema, način njihove obrade), te propratni pozitivni marketinški efekat za *Beton*, a koju pristrasnost inspiriše činjenica da o *Betonu* pišu njegovi urednici, treba prepustiti čitaocima da procene ima li je, da je stave u zagrade kada je prepoznaju, ostavljajući izvan zagrada ono što vredi.

Na ovaj način preko *Betona* mogu se bar nazreti konture jedne mape, tlocrt jedne kulturne scene u Srbiji. Tekst Saše Ilića o Nebojši Vasoviću, kao i sudbina tog teksta pripada rubrici "Pre Betona", ukazuje na jedan motivacioni mehanizam nastanka *Betona*. Ilićev tekst govori takođe o odsustvu hrabrosti da se vodi prava polemika, da se jednoj strani u polemici pruži mogućnost da obelodani svoje gledište (upravo strani koja proziva tzv. naci-elite i naci kritiku Kiša Nebojše Vasovića), te svedoči o opasnoj uređivačkoj politici najveće srpske izdavačke kuće, "Narodne knjige", da se delo jednog od najvećih pisaca srpske književnosti druge polovine 20. veka meri aršinima paušalnosti, antisemitizma i nacionalizma.

U rubrici "Betonski diskursi i osvrti" nalaze se tekstovi koji demonstriraju različite tipove/stilove govora i pristupa koje *Beton* neguje,

---

1 Četvorostranični dodatak dnevnog lista "Danas", koji se prvi put pojavio trećeg utorka u mesecu junu 2006. godine, izlazio jednom mesečno do novembra meseca iste godine kada počinje dvonedeljno pojavljivanje. U trenutku pisanja ovog teksta objavljeno je 8 brojeva *Betona.*

kao i iscrpnu analizu dosadašnje negativne recepcije *Betona*. Popravljena i parodirana, notorna poema Matije Bećkovića "Ćeraćemo se još", u modifikovanoj verziji Tomislava Markovića glasi "Jebaćemo se još", izvrće na komički lascivno naličje etnokolektivističku poeziju omraze i prizivanja nasilja. Dnevnici komesara Miloša Živanovića predstavljaju odgovor na nesuvisle napade na *Beton*, reaktivirajući stil i duh "revolucionarne proze", ukazujući na ironiju, satiru i humor kao moćna defanzivna sredstva *Betona*, kojima se posredno slika igriv, učen i samoukidajući duh pisanja i namera ovog kulturno-propagandnog kompleta (dakle, daleko od samrtne ozbiljnosti i revolucionarnog totaliteta koji se *Betonu* počesto imputira).

Na kraju, rubrika ovog temata "Polemika", donosi istinsko sučeljavanje stavova o *Betonu* i povodom njega između prijatelja, jednog samodeklarisanog poštovaoca *Betona* i jednog od urednika četvorostraničnog dodatka. Reč je o realno odigranoj psiho-drami koja je otkrila prisutne i moguće strategije kritičkog preispitivanja i odbrane.

Pritajene želje (i skrivene namere) ovog temata časopisa "Heretikus" možda jeste da se vaskrsne duh neke od međuratnih avangardi, da se iznova pribavi ozbiljnost čitanja i ocenjivanja književnosti, podstakne njeno samopromišljajuće stvaranje i njena naučna kontekstualizacija u šire ideološke i društvene nizove, na način na koji su to videli ruski formalisti. Pored mapa i ovaj temat ima želju da pokrene obuhvatni dijalog o književnim i kulturnim prilikama kod nas i u regionu, te da (sasvim prosvetiteljski, naravno) učini da se oni razreše i prevaziđu.

Saša Ćirić

BEFORE "CONCRETE"

Summary

Abstract: The theme on "Concrete" in the cultural section of the daily magazine "Danas" has the aim to shed light on the contemporary and literary scene in Serbia from the angle of reactions of this part of society to a radical criticism published in "Concrete"; this criticism identifies and deconstructs the nationalistic ideology and the artistic unproductiveness in the sphere of culture. As the dominant characteristics of today in Serbian society and culture "Concrete" emphasises the lack of confronting with the war of the 1990s, the opportunism, the lack of fair and competent negative criticism, the destruction of magazines and cultural institutions. This theme is composed of generic heterogeneous texts which go from analytical to satirical texts. The theme demonstrates in which way knowledgeable, sharp and true debates on serious issues of aesthetic, criticism and ideology which are initiated by "Concrete".

Key words: literary maps, negative criticism, critical reception, link between ideology and literary evaluation, value and responsibility, cultural environment of post-Milosevic Serbia, opportunism, ignorance and nationalism.

Saša Ćirić
književni kritičar, Beograd

CARSKI REZ, ANTISEMITIZAM I SAVREMENA SRPSKA KNJIŽEVNA SCENA

Ovaj tekst je nastao marta 2005. godine kao odgovor na objavljivanje knjige Nebojše Vasovića Lažni car Šćepan Kiš *u izdanju Narodne knjige. Tekst sam ponudio tadašnjem uredniku lista* Danas – *Grujici Spasoviću, zatim redakciji* Vremena, Glasu javnosti, Letopisu matice srpske, *kao i* Koracima. *Jedino je urednik kragujevačkih* Koraka *pokazao zainteresovanost za njegovo objavljivanje. Međutim, sutradan je tekst odbijen na sastanku redakcije* Koraka *uz obrazloženje da se "bavi politikom a ne poetikom", tj. da je previše novinski i da mu nije mesto u književnom časopisu. U narednom broju je, uprkos takvom stavu, u pomenutom časopisu objavljen intervju sa Vasovićem u kome je on obrazlagao svoj stav prema demokratiji, promenama u Srbiji i NATO intervenciji, ali to se savršeno uklapalo u estetski koncept redakcije. Ovim ne želim da omalovažim napore članova redakcije* Koraka*, niti da prozivam urednike kulturnih rubrika kojima sam ponudio "Carski rez". Naprotiv, to mi je samo potvrdilo uverenje da se nalazimo u* tamponiranoj *kulturi u kojoj je protok kritičkog diskursa smanjen kao kod dial-ap konekcije na pulsnoj centrali, uz rizik neprestanog diskonektovanja. Stoga je i "Carski rez" naposletku objavljen u virtuelnom prostoru, u rubrici "Moj ugao" na sajtu B92 (1. april 2005). U tom trenutku sam mislio da je to najgora solucija, ali se ispostavilo da bolje mesto nisam ni mogao da nađem.*

Nedavno su tzv. intelektualci beogradske palanke dobili svoju knjigu. Radi se o knjizi koja je izgleda dugo čekana. O knjizi koja je dugo najavljivana. Ta knjiga je integrisala sve rasute glasove raznih *Kurira, Nacionala, Identiteta,* nečasnih *svedoka* koji su godinama pokušavali da artikulišu problem svoje palanačke *izuzetosti iz istorije*. Radi se o knjizi njegoševskog naslova (*Lažni car Šćepan Kiš*), koja je u izdanju Narodne knjige, baš kao i njena preteča (*Gvozdeni rov*) koju pojedini *intelektualci* stavljaju u rang Vijona ili Brodskog, objavljena i promovisana pod geslom "prve polemičke knjige koja se posle smrti Danila Kiša bavi preispitivanjem njegovog dela". Plejmejker uredničkog *tima snova* Narodne knjige – Vasa Pavković, potpisao je ovo izdanje i krenuo u medijsku kampanju. Tako je Danilo Kiš o sedamdesetogodišnjici svoga rođenja dobio jednog neočekivanog tumača u liku namrštenog Nebojše Vasovića, ko-

ji se u nedavnoj prošlosti beogradske palanke proslavio epitafom za B. M. Mihiza.

"Imperija" uzvraća udarac

Gvozdeni rov i *Lažni car,* osim izdavača, imaju još jedan zajednički imenitelj. Neko će odmah reći, pa to je tržište, ali ne, to nije tržište već politički program koji sada zadobija sasvim jasne konture, a koji se mogao slutiti svih ovih godina. Najpre je taj izdavač stupio na scenu kao primitivna manufaktura jeftine hartije na kojoj su štampani roto romani kao i knjige dvaju *velikih imena* – Ljiljane Habjanović Đurović i Gorana Petrovića – oko kojih danas nema spora u beogradskoj palanci. Oni su stubovi za koje će se svi učesnici polemike oko *Lažnog cara,* kako potvrđuju u svojim tekstovima, *zalagati i ubuduće.*

Posle oktobra 2000, Narodna knjiga je polako počela da pomera svoj javni politički registar od opskurnog ali bogatog JUL-a, ka trapavom ali nacionalistički rigidnom DSS-u. Po tome će ova kuća pokazati vanrednu adaptivnu moć koja se mogla registrovati na srpskom tržištu knjiga nakon pada njihovog gospodarskog para Milošević & Marković. No tu nije bio kraj. U međuvremenu je Narodna knjiga narastala kao *najveća kuća* sa edicijama za savremenu srpsku prozu i ne-prozu, više puta je uzastopno proglašavana za izdavača godine, a od oktobarskog prevrata do danas njeni pisci su dobili četiri NIN-ove nagrade. Solidan bilans jednog izdavača na čije čelo je tokom devedesetih postavljen Džaba Hat srpskog izdavaštva, koji je pokazao izuzetnu vitalnost i umešnost u vođenju ove kuće. Dakle, za poslednje četiri godine, Narodna knjiga je napravila više tranzicijskih pomaka. Sledeći korak je načinjen nakon atentata na premijera Đinđića, kada je urednički *tim snova* shvatio da je vreme da se ide dalje. Narodna knjiga je svoj javni politički registar počela da pomera ka DS-u, u kome su do 12. marta 2003. videli svog političkog protivnika. Potom su odlučili da pokrenu ediciju pod naslovom "Demokratija" i da promovišu svoj kvaziliberalni stav koji će im poslužiti kao okvir za naporedno objavljivanje knjiga pokojnog premijera Đinđića i njegovog atentatora, te knjiga Danila Kiša i njegovog napadača Nebojše Vasovića. Pa šta u svemu ovome ne štima, zapitaće se neko. Ne štima to što se u pomenutom periodu menjao samo javni politički registar ovog izdavača, dok intimno Narodna knjiga nikada nije napustila političke premise koje je zastupala tokom devedesetih, a koje je u javnosti uspešno amortizovala objavljivanjem dela Davida Albaharija, na primer.

Lažni Odisej i pravi Eumej

Sve je počelo Kod konja, opominje nas Vasa Pavković u svojoj kratkoj ispovesti datoj redakciji *Glasa*. Dakle, tamo gde počinju sve palana-

čke priče, verovatno u nekoj kafanici gde je pesnik Vasović, nakon deset odisejskih godina, sreo svog Eumeja. Tu je i prepoznavanje svetskih duhova: jednog koji je ratovao protiv Kundere i drugog koji je trpeo despotske stege Danila Kiša, koga je do nedavno zvao svojim "učiteljem". Nastavak ove priče bi mogao prerasti u srpski derivat legendarne *Odiseje* kada se tu ne bi radilo o palanačkom pozorištu u kome su se dvojica književnika *od formata* (Vasović & Pavković) namerila na "delo i ideje Danila Kiša". Jer dobro je poznato da je u biti duha palanke "nagon za ismevanjem svega nerednog, svega što ispada iz uobičajenog".

Uskoro se pojavila knjiga Nebojše Vasovića i to u *najboljoj* tradiciji likovnog oblikovanja Narodne knjige. Njen naslov i naslovna strana nespretno posežu za intertekstom koji današnji čitalac tek dopola može da pročita. Naime, svakome će biti jasno da je u pitanju neko "veliko" demaskiranje u devetanestovekovnoj tradiciji, što puk može lako da razume, dok je likovno rešenje upućeno *senzibilnijem* književnom esnafu koji bi to trebalo da podseti na jedan stari, ali dobro zapamćeni naslov koji glasi *Narcis bez lica.* Dakle, odmah se vidi da je plodna saradnja između lažnog Odiseja i pravog Eumeja donela nešto *merkantilno*. Ona je mobilisala široke narodne mase preko kodiranja srpske tradicije u naslovu i pozvala kišologe da se spreme na dolazeću oluju, jer se duh Dragana M. Jeremića tobože po drugi put obreo među nama.

Vasa Pavković nas još podučava u *Glasu* da postoje dve vrste emigrantskih pisaca, oni *ostvareni* i oni *neostvareni*. Na policama ostvarenog pisca Kiša znamo da su stajali: Adi, Andrić, Babelj, Crnjanski, Džojs, Kafka, Krleža, Isidora Sekulić i dugi, dok na policama neostvarenog Vasovića stoje izgleda: Ljotić, Jeremić, opat Baruel i ko još...? Rekonstrukcija pesnikove emigrantske police mogla bi da doprinese razumevanju njegove srdžbe, ali i izdavačke politike iza koje stoji urednik Pavković, inače visoki funkcioner Srpskog književnog društva.

***Poziv na* Dialogue aux Enfers**

Urednika *Lažnog cara* pozdravili su mnogi kritičari i novinari, kao i javne ličnosti, ističući njegovu hrabrost i konačno iskoračenje u vrednovanju Kišovog dela. Ti pozdravi stižu iz časa u čas i kreću se u rasponu od prepoznavanja *srpskog softvera* za dekonstrukciju književnosti (*RTS, Evropa*) do Kalezićeve i Kalajićeve zadivljenosti umom kakav je "onaj u Nebojše Vasovića" (*Kurir, Svedok*). Rekao bih da se tu ne radi ni o kakvoj hrabrosti, već o *kukavičluku*. Naime, urednik se sakrio iza jedne knjige podržavajući napola(?) njene stavove, ubeđujući javnost da se radi o knjizi "koja se isključivo bavi književnošću i likom jednog pisca". Urednik Pavković je verovatno mislio na Vasovićeva *izvanumišta* kojim je ovaj pokušavao da dokaže kako Kiš "nema ni osnovno čulo za mate-

rnji jezik". Međutim, olako je prešao preko osnovne teme ove knjige, osnovnog *stvaralačkog postupka*, kako je to voleo da govori njihov voljeni profesor Jeremić. Vasović se dakako bavio likom Danila Kiša, ali koristeći metodu, leksiku i formulacije koje u mnogo čemu podsećaju na one koje se mogu naći u antisemitskim spisima. Od prve rečenice, kojom nas vraća na Kišovu sahranu, Vasović nam kao *ozbiljan teoretičar i polemičar* otkriva svoj vokabular i metodu kojom će se služiti do kraja svog raskrinkavanja jednog od "Jevreja sveta". On kaže da je Kiš "još jednom izmanipulisao našu javnost" i da će on – Vasović – pokušati da nam otkrije kako je to Kiš okrenuo stvar u "svoju korist". Jedina razlika koju bih mogao da uočim u tipu diskursa *Lažnog cara* i *Protokola sionskih mudraca* je u preimenovanju "jevrejske finansijske moći" u "književnu moć Jevreja sveta". Dakle, tako ovaj *neostvareni pisac* vidi globalna književna strujanja i iz te pozicije nastoji da demistifikuje ne lik i delo, nego politiku Danila Kiša. Jer njegova literatura, prema Vasoviću, ni ne postoji. To je skup "besmislica i kičerskih stereotipa". (N. V) Stoga se on njome i ne bavi, jer kada bi to želeo da učini, on bi najpre valjano pročitao Kišovo delo, pa bi naučio da se na početku *Ranih jada* (koji nisu roman nego zbirka priča) u Bemovu ulicu ne vraća Eduard Sam, da se dečak u Kišovoj prozi zove Andreas Sam, da je roman *Bašta, pepeo* (1965) prethodio *Ranim jadima* (1969), a ne obratno. To nije video ni urednik Pavković koji je knjigu pripremio za štampu i kome je, kako sam priznaje, Kiš bio veliki "učitelj". No, jasno je da se Vasa Pavković proteklih godina više bavio delom Ljiljane Habjanović Đurović nego li Kišom, Pekićem ili, daleko bilo, Kovačem. Stoga je njemu *Paunovo pero* danas reper profesionalnog pisma, a Kiš je u međuvremenu postao pisac "kičerskih stereotipa". Interesantna je ambicija ovog urednika, koji je odlučio da pokrene mali *dijalog u paklu*. Tako je sintagma "klečanja pred ikonama", toliko draga Vasoviću ("Književna kritika i klečanje pred ikonama", *Reč* br. 28) i Ljiljani Habjanović Đurović (*Petkana*), postala glavna Pavkovićeva argumentacija. On "ne želi da kleči pred ikonom", već namerava da nam pokaže kako funkcioniše njena *semiotika*, koju je sam "papagajisao" (stručni semiološki termin V. P.) sa svojim saborcima iz raznih kvazipoetičkih bitaka poslednjih petnaest godina. Međutim, u *Lažnom caru* je nemoguće pronaći ijednu metodu poznatu savremenoj nauci o književnosti ili filozofiji. Radi se tu o nečemu drugom.

Istina i metoda

Evo ukratko rekonstrukcije Vasovićeve "naučne" prolegomene za *novo* čitanje Danila Kiša. On polazi od premise da je Kiš pred smrt "još jednom izmanipulisao našu javnost" učinivši još jedno "presvlačenje". Danilo Kiš se, prema Vasoviću pre toga "sprdao sa pravoslavljem"

i "vukao srpsku publiku za uši" dok je u Parizu nizao uspehe zahvaljujući "jevrejskom lobiju". Tako su ga "Jevreji sveta" izabrali za svog pisca. Kiš je inače "prodavao kliše o namučenom Jevrejinu" i to njegovo "kameleonstvo se odrazilo i na njegovu umetnost". Iz čitave *ozbiljne književne rasprave*, Vasović ustanovljava sledeće poetičke odlike dela Danila Kiša: on je *manipulant*, *samoreklamer*, *kameleon*, uživalac podrške raznih *jevrejskih lobija* i *Jevreja sveta*, čovek koji se mnogo puta *presvlačio* (menjao svoj identitet), pisac koji je *trgovao jevrejskim imidžom*, te da je sve to činio kako bi *prevario* književnu javnost i pribavio veliku *korist* za sebe. Ovako Vasović markira Kišovu eksplicitnu poetiku, da bi potom te iste *književno-teorijske* stavove pokušao da potkrepi primerima iz Kišovog teksta. Postoje tri teme koje ozbiljno ljute Vasovića. To je tema holokausta, kao i Kišova kritika nacionalizma i antisemitizma. Nasuprot Danilu Kišu, on smatra da nije Staljin kriv za stradanje Jevreja u SSSR-u nego sami Jevreji koji su radili za njega. On ide toliko daleko da tvrdi da su Jevreji Amerike "zgrtali pare" na nesreći evropskih Jevreja. Ovakav stav amnestira naciste za holokaust, relativizujući pojam odgovornosti.

Gotovo identične argumente koristila je Gebelsova propaganda koja je nastojala da objasni nemačkom narodu kako je rat koji se vodio bio u stvari rat "svetskog jevrejstva" protiv nacionalsocijalističke Nemačke. Takvo izvrtanje teza uticalo je na mobilisanje društva u opsežnoj akciji protiv evropskih Jevreja. Ukoliko ta propaganda i nije uticala na buđenje otvorenih antisemitskih stavova koji bi podržali Hitlerovo "konačno rešenje", ona je uticala na porast ravnodušnosti kod nemačkog naroda spram onoga što se preduzimalo protiv Jevreja.

U tom smislu je simptomatičan Vasovićev govor o neosnovanosti pitanja odgovornosti koje je Kiš stalno postavljao. Navodeći "nevidljive svetske režisere" kao glavne krivce, on prepoznatljivim jezikom *Protokola* zahteva odstupanje od zvanične istorijske verzije, tražeći vinovnike zla s onu stranu zdravog razuma. Na pitanju odgovornosti se, rekao bih, slama čitava ova knjiga, ali sa poricanjem tog pitanja ona pronalazi ključ uspeha u beogradskoj palanci. Stoga se Vasovićevo negiranje Kišove literature svodi na poricanje problema odgovornosti, u čemu će Vasović, bez sumnje, pronaći mnogo istomišljenika u srpskim *intelektualnim* krugovima. Jer kao što se pokazalo da Jeremićev atak na *Grobnicu za Borisa Davidoviča* nije bio motivisan problemom plagijata, tako se i ovaj palanački pamflet ne odnosi na "genitivne metafore" već na opravdanje zločina. Radi se takođe i o zloupotrebi imena Danila Kiša da bi se napala ona pozicija u savremenoj srpskoj književnosti koja je sa Kišovom i Pekićevom smrću, te odlaskom Mirka Kovača i Bore Ćosića iz zemlje, izgubila svoje prave protagoniste.

Međutim, ono što je zaista novo u nacionalističkom diskursu, ono što se tokom vremena prelilo iz mračnih rezervoara *Kurira* i *Nacionala* u javni književni govor, a za šta se urednik Pavković posredno zalaže, predstavljaju otvoreni antisemitski stavovi kojima se nastoji objasniti promašaj evropske književne opcije u Srbiji. Sve se to ovih dana događa pred našim očima, u režiji uredničkog tima Narodne knjige.

Ukoliko takvi stavovi budu prevladali, izgubićemo šansu za popravni ispit, a neostvareni pisci iz emigracije mogu da računaju na svoje *konačno ostvarenje.*

Mića Popović – *Autoportret u ateljeu*, 1978.

BETONSKI DISKURSI I OSVRTI

Saša Ćirić
književnik, Beograd

RECEPCIJA *BETONA* – ANALIZE I KOMENTARI

POKLON – DANAJSKI DAROVI ILI
P(R)OKAZIVANJE AKTERA
Anketa u Politici (petak 21. jul i subota 22. jul)

Povod

Pojavu Prvog broja *Betona* pratio je poveći intervju objavljen istog dana u Politici sa Sašom Ilićem, gde se jednim pitanjem i odgovorom posredno najavljuje nastup nove generacije kritičara i procenjivača prilika na našoj književnoj sceni. Tik posle Drugog broja *Betona* zatekla nas je informacija da je redakcija za kulturu lista Politika kontaktirala 20-ak pisaca mlađe i srednje generacije sa nekoliko pitanja o *Betonu*. Prva pomisao bila je da sledi linč, raspinjanje, ograđivanje, pacifikacija... Međutim, poveći prostor, dvodnevno trajanje, afirmativni naslovi sugerisali su poruku o nečem novom i važnom u kulturnoj ponudi naše scene. Opet, letnje doba, tradicionalno bez kulturnih dešavanja (*Beton* nije tempirao svoj izlazak za jun mesec, jer suša je zamka i za malo kiše), ostavljalo je prostora u novinama za veće temate o bilo čemu, pa i o *Betonu*. Bilo kako bilo, anketu Politike vidim kao podršku. O drugoj važnijoj funkciji te ankete, kao i emisiji "Trougao" Nataše Odalović na Radiju Slobodna Evropa (učesnici: Gojko Božović, Vesna Trijić, Saša Ilić), pisao sam u "redakcijskom" uvodniku za treći broj *Betona* – otkrili su nam da intelektualna korumpiranost u srpskoj kulturi ide mnogo dublje i dalje nego što smo u prvi mah verovali. Tako će i polje delovanja i nalaženja novih saradnika biti bitno suženo, i to ne samo iz razloga njihovog kukavičluka koliko zbog temeljnog ideološkog neslaganja.

U ovom odeljku se analizira koji su to stavovi bili izneti i pokušava prodreti iza njih. Iako svi anketirani ne zaslužuju podjednaku pažnju, ipak će im ona biti posvećena u meri u kojoj su njihovi stavovi recepcijski indikativni.

Ljubica Arsić je tužna "kad pisac napadne pisca jer svi znamo kako je teško stvoriti nešto dobro" (očigledno misleći na Ilićev tekst o Go-

ranu Petroviću, pošto Bata Jakovljević, koji je pisao o Ćosiću, pored toga što nije posebno poznat našoj sredini, nije pisac). Stvar elementarne logike. Kad "pisac" piše kritiku ili se služi književno-kritičkim aparatom interpretacije, da li je i dalje pisac ili je sada čitalac/tumač, načelno ni bolji ni gori, ni povlašćeniji ni uskraćeniji od svakog drugog čitaoca? Naravno da nije više pisac, odnosno da to što piše i objavljuje spada u daleki drugi plan iza argumenata kojima se u kritičkom tekstu služi i stavova (čitanja) koje iznosi. Lj. Arsić oseća da nama nedostaje kritičar od autoriteta i integriteta "kao što je nemački kritičar Ranicki", koji polemiše sa delom a ne sa piscem (nije jasno odnosi li se ova natuknica i na tekstove u *Betonu*), "i kad greši, ima stav, estetski" (zanimljivo, greška Ranickog i kada je ima ne krši dogmu o autonomiji književno-umetničkog dela). Ali, zašto takvih kritičara kao što je Ranicki, autoritativnih i integrativnih, nema na našoj književnoj sceni (a samim tim ih nema ni u Narodnoj knjizi gde Lj. Arsić objavljuje svoje priče i romane)? Da li je možda Lj. Arsić i svojim urednicima postavila to pitanje koje postavlja javno na stupcima novina, kud se dede njihov autoritet i integritet? Odgovor je u paradoksalnoj suprotnosti sa Ranickim kako ga je opisala Lj. Arsić. U nas nema Ranickih jer se ne polemiše ni sa kim i ni povodom čega, a nema i stoga što se oportuno i ignorantski obdelava dogma o autonomiji dela (nedopustivo je sve što nije postupak, lik, opis... Svaka vrsta značenja, poruke, strukturalne tendencije u tekstu koja ga nadilazi je politizacija ili prljanje njegove nevinosti i čistote. Verujem da bi francuski simbolisti doživeli ekstazu da počuju kakve nastavljače posle vek i po imaju u današnjim srpskim piscima i teoretičarima). Lj. Arsić strepi od Vremena (njeno je početno veliko slovo, nije greška) kao od jedinog pravednog i konačnog sudije. Ta strepnja, kalsicistička i starmala do srži, jedna je od najbesmislenijih i naisprazniji floskula (plaši se dok pišeš i za ono šta/o čemu pišeš, a ne za budućnost, koja će se plašiti sama za sebe – moglo bi se reći parafrazom poznatog mesta iz Biblije).

Vladimir Arsenijević, kome se najmanje može zameriti odsustvo javnog kritičkog angažmana i profilisanja scene sa pozicije alternativnog izdavača, ipak ne deli razumevanje medijskih prednosti sadašnjeg koncepta *Betona*, kao dodatka pri dnevnom listu na 4 strane. On očekuje/traži/smatra svrsishodnijim da *Beton* postane književni časopis. Časopisi su za uži krug ljudi, stabilnije izdavačke prilike, veću kupovnu moć i izgrađenu kupovnu naviku profilisane publike, akribične analize i posvećene čitaoce... Ali, nastavimo razmišljanje V. Arsenijevića, zašto 20-ak relativno redovnih i aktivnih književnih časopisa, magazina, listova i novina, pa i dodataka za kulturu dnevnih novina, ne "zadovoljava" standarde *Betona*, drugim rečima, čemu još *Beton* preko svega toga, odnosno, otkud ta potreba za *Betonom* koju nisu u stanju da zadovolje ostali

časopisi? Upravo o tome govorimo sve vreme: ideologija, anahronost, kukavičluk, neznanje.

Druga primedba V. Arsenijevića, da su potrebni i afirmatvni prikazi, takođe je dobronamerna ali ide mimo koncepcijske intencije *Betona*. Ovde nije reč o nemanju prostora za afirmaciju, već o svesnoj programskoj restrikciji (da ne kažemo o identitetu kulturno-propagandnog kompleta). To je neka vrsta dobrovoljne humanističke "žrtve" urednika i saradnika *Betona* – osudili su se na negativne emocije (delimično nadomeštene satiričnim pisanjem) i na nepisanje o omiljenim autorima i o dobrim knjigama kojih ima i kod nas.

Slično, mada teorijski obrazloženije tvrdi **Igor Marojević**. Marojević zaziva kritičku instalaciju "pozitivnih rešenja" i smatra da bi takva rešenja bila nužnija za prelom ili promenu kulturnog modela. Tačno, ali u odnosu na šta bi se ta promena obznanila: na hiperprodukcijsku gomilu neobrađene novine, na klanovske podele i neselektivnu hrpu afirmacije koje štekta sa tribina i iz periodike, obrazloženja žirija i komercijalnog presa izdavačkih kuća. Kako bi se to pozitivno rešenje videlo od ovog silnog šuma, simulacije kritičkog govora i čistog, nerecikliranog đubreta? I drugo, zašto bi neko verovao u "pozitivna rešenja" mlade ekipe iz *Betona*, kada bi to bio jedan od toliko stavova i ukusa koji se bezočno nude. Paradoksalno, ali tačno i neophodno, tek negativna kritika stvara integritet kritičara i otvara put, zapravo čini mogućom i smislenom afirmativnu kritiku. Tamo gde je sve utopijski sjajno, ne postoji potreba ni za kakvom kritikom, ni za kakvim poređenjem, suđenjem, pa ni ukusom.

Zaista, prevodi kao takvi, ali i same prevedene knjige, poseban su problem, čiji značaj nadilazi *Beton*, jer mi pratimo samo domaću radinost.

I. Marojević kaže da prelom nije stvar jedne generacije, da nisu dovoljni samo ljudi u *Betonu*, te da do smena treba doći evolucijom a ne revolucijom. Dobar misleni slalom. *Beton* ne traži da sam obavi dirty job (fala na neumerenoj proceni novinarki Politike, ali moć *Betona* nije tolika), drugo – gde su predstavnici starijih generacija? Zašto sam I. Marojević ne piše negativnu kritiku, sem za pare, ali i tih honorisanih kritika se nismo načitali ispod njegovog pera – a i kako da piše kada je trenutno činovnik, urednik jedne izdavačke kuće?

I najposle, otkud sad revolucija, iz kog budžaka pozitivnih misli o *Betonu* ispade. Da li to treba shvatiti kao dobronamerno upozorenje neiskusnima, što bi bilo analogno kucanju na otvorena vrata i kad se jasno vidi da su ona otvorena.

Iskazi **Vase Pavkovića**, kao i u nekoliko drugih tekstova i polemika (recimo raspra sa Tihomirom Brajovićem o *Kiši i hartiji* Vladimira

Tasića), veoma su zanimljivi, pre svega psihološki. On, kao i svi ostali, napada Ilićev tekst (on još kao Petrovićev urednik), ali hvali tekstove S. Ćirića i B. Jakovljevića, iz čega izvlači zaključak o dvojnoj perspektivi *Betona*. Neki saradnici bude nadu, a neki drugi saradnici tu nadu uništavaju. Kao i obično, tuđ napor navodi na svoju vodenicu, da napadne kritičare, članove NIN-ovog žirija koji su glasali za roman Mira Vuksanovića (što je stari megdan koji V. Pavković deli sa članovima ovog žirija u istom sastavu). Problem Vase Pavkovića je u tome što niko ne veruje u njegovu principijelnost i književni ukus. Neko ko štampa pamflete Nebojše Vasovića kao prvorazredno polemičko štivo, a hvali pripovedno umeće Ljiljane Habjanović Đurović (bez obzira na moguće razloge zašto to čini), ne može biti baš pouzdan arbitar u stvarima književnim, uprkos stečenom ugledu i čitalačkom iskustvu.

"Ko nosi vodu, a ko sipa cement?", V. Pavković poručuje da što pre odgonetnemo odgovor. Pa ko nosi a ko sipa, i zašto ne kaže neko od onih ko to znaju, recimo sam Vasa Pavković; i nama i srpskoj kulturi će biti lakše od toga. "Vreme za smenu mišljenja u srpskoj književnosti je davno došlo, a tada i prošlo". Zbunt, šta reče magistar. Zašto se "mišljenje" stalno ne bi smenjivalo, a ne samo u jednom trenutku "davno"? Promene paradigme Miloševićevog doba nema uz uredničku, promotersku kritiku i selektivan pristup: pisci naše izdavačke kuće su sjajni, a od ostalih neki su dobri (postaće sjajni kada nam se pridruže), ostali su šit (mada su im svima vrata naše svenarodne kuće uvek širom otvorena).

Drugi dan ankete Politike o betonskom fenomenu u začetku doneo je tekstove 2+1, licemerno sviranje Malaparteu o potrebi negativne kritike (koju kritiku sami deklarativni hvalitelji ne opslužuju) i lament zbog "neobjektivne i nedobronamernog" teksta (zamišljajte baba-devojke i figurine od drvenog gvožđa objektivne i dobronamerne kritike). Takođe, umesto fotografija odabranih učesnika ankete, dakle Bojana Jovanovića, Mladena Veskovića i Aleksandra Stevića, uturene su sličice Šekspira i Njegoša, iako se *Beton* nije bavio ni jednim ni drugim (Njegošem kao piscem domaće literarne tradicije možda i hoće, posebno načinima njegovog čitanja; Šekspirom, dokle god poštuje svoj koncept nikad neće).

Zanimljivo je i to da je naslov koji najavljuje drugi deo ankete glasio "Misliti drugačije", da bi se sutradan članak sa pomenuta tri učesnika ankete pojavio pod naslovom "Misliti drugačije, ali...". Kome je zasmetala neumerena afirmativnost prvog naslova, upućena "neprijateljima" onog kulturnog modela koji u svom subotnjem kulturnom dodatku nudi upravo ova novinska kuća, sasvim je svejedno. To "ali" je pokvarilo devojačku sreću, te će morati da bude prikačeno makar kao prirepak betonskoj konstrukciji – mislite vi drugačije (koliko i kako god hoćete), ali (stvari stoje drugačije / nemate vi pojma ni o čemu / ima tu i drugih

strana / zanemarujete persone sa bojadisanih sličica, vrednosti i tradicije koje oni oličavaju...)

Jedini koji je razumeo poentu *Betona* bio je **Aleksandar Stević**. *Beton* odista preispituje vladajući književni kanon. Međutim nije samo reč o kanonu vrednih dela ili kanonu književne vrednosti kao takve, već o delima koja su oblikovala ideološke poruke i služila kao ideološki model komunikacija i transmisija značenja koja se emitovala sa pozicije moći, svejedno da li književnost ima tu snagu da pokreće i podučava mase. Dakle, *Betonu* je važniji nacionalistički konzervativizam pre književnog kanona. A. Stević u pogledu *Gorskog vijenca* progovara iz srca *Betona*, gotovo kao njegov pokretač ili aktivni učesnik: "U ovoj zemlji većina još veruje da narodne pesme i *Gorski vijenac* sadrže univerzalno primenjive moralne obrasce, što je besmislica", rekao je Stević, novinari to istakli u masnu glosu, odmah proradila fotodokumentacija za slike Šekspira i Njegoša... Ali, (ovo je pravi redosled: tri tačke, pa ali, pa zarez) to jeste lepo, ali nije *Beton*. A nije ne zato što takav stav ne bi mogao da bude štampan u *Betonu*, već zato što Stević nije izrazio želju da progovori o takvim besmislicama, bilo na tragu Grinblata o Njegoševom dobu, bilo na tragu Vahtela o načinima institucionalne upotrebe Njegoša u obrazovanju i na fakultetu.

Mladen Vesković je naveden kao književni kritičar, što je bio samo formalno kao najbolji učenik najgore tradicije kritike koju su iznedrili Mihajlo Pantić ili Vasa Pavković u svojoj drugoj, miličko-mijovićevskoj fazi. Zapravo je urednik IK Filip Višnjić, sa kojom je ostao u neformalnoj ugovornoj vezi iako je za poslednjih nekoliko godina promenio nekoliko izdavačkih kuća (Evro, Građevinska knjiga, Klio) i jednu advertajzing agenciju, a trenutno je na položaju pomoćnika ministra kulture.

M. Vesković je ponudio kvintesenciju stereotipa, ignorancije i upotrebnog konformizma. Najpre dolazi starmalo, ničim izazvano-ali-zatrebaće-zlu-ne-trebalo, dociranje sa pozicija blagog vonja zlatne sredine i svespasavajućeg razuma: "Mislim da je neka vrsta razumnog prihvatanja jednog dela tradicije i kritike onog što nije dobro jedini uspešan put da dođemo do nečeg boljeg". "Radikalno osporavanje, pogotovo ako je tu uneto mnogo gneva i ličnih frustracija, ne može otvoriti neke bitno nove i drugačije horizonte". Ne, on ne kaže da je *Beton* uneo mnogo gneva i ličnih frustracija. On je principijelan i govori sa naučnom ozbiljnošću – to se događa kada se to unese – ništa više ni manje, a kakve veze ima to sa pitanjem, anketom i predmetom ankete, zaključite sami, niste mali da vam crtam(o). "Samo može doneti smutnju u naš nedovoljno stabilizovani kulturni sistem". Unošenje smutnje u naš nedovoljno stabilizovan kulturni sistem? Aha, faktor stabilnosti u kulturi, pored poli-

tičke, potrebna je i kulturna stabilnost, da bi krenule investicije, zemlja postala turistička oaza, bez kultur-kritičkih terorista. Ali šta ako je kulturni sistem u krizi – kako stabilizovati krizu; ili ako je loš, zašto fiksirati i čuvati nešto što je trulo i neupotrebljivo? Ali ne, sve je OK (suze su OK), treba graditi a ne rušiti, doziđivati i nadziđivati a ne kretati od novih temelja. Ovako se govori sa pozicija vlasti/moći (i pre funkcije pomoćnika ministra voštanih figura), ili još gore, sa pozicija ulagivanja vlasti i podilaženja svakoj vrsti dominantnog modela, svejedno političkog ili kulturnog – jer karusel profesionalnih mogućnosti se vrti – uvek se možeš od nekoga ogrebati – samo ne talasaj, ponašaj se bez rizika i nešto će sigurno doći. Dilema M. Veskovića je prosečnost intelektualnog kapaciteta ili oportunizam intelektualnog lukavstva. Po malo od oboje.

"Što se tiče prevrednovanja književnosti, ono je hteli mi to ili ne, već izvršeno u proteklih 20 godina i mislim da ne postoje vrednosti koje su nedodirljive". Prevrednovanje je gotovo, dakle, *Beton* razbija već davno otvorena vrata, dakle, glup je, neobrazovan i nadasve neinformisan. Naravno, nema nedodirljivih (M. V. je lično doprineo svrgavanju lažnih veličina). To je posebno važi za postmodernu, naravno. E, a zašto baš za nju? Pa zato što se kao takav okrunio roman Mira Vuksanovića *Semolj zemlja*, objavljen u izdavačkoj kući za koju je Vesković ostao vezan nevidljivim čeličnim nitima. Ako se napadne delo koje je proslavilo kuću, donelo neke parice (doduše manje nego što bi prihodovalo da je roman pisan na klasičan način, ali tada Ej Džej ne bi glasao za takav roman pa ne bi bilo ni ovolikog inkeširanja), ako se napadne dragi urednik Mika klonmejker Pantić, koji nalazi posao i patronski brine o egzistenciji mladog kobajagi kritičara, onda se neizostavno mora reagovati. Ni ja "ne vidim neku posebnu ekskluzivnost u svemu tome" – podrepaštvo mladih sa određenim potencijalom i sposobnostima nešto mi je humano najgnusnije.

I za kraj, nemojte misliti da vas mali građanin neće sačekati na još nekom mestu, dosoljavanje o "razumnoj kritici" - razum vredi, razum vlada, povinuj se i ti sada – toplo krilo razumovo, meka ruka tutorova – BANALNOST DNA.

OPSADNIK – *biblijska sujeta i patologija jednog umetničkog narcizma*

U istoj sedmici kada se pojavio prvi broj *Betona*, dvodnevna anketa Politike o *Betonu*, u rubrici društvo ovog dnevnog lista objavljen je širi intervju sa Goranom Petrovićem. U njemu je on zamoljen da prokomentariše pisanje o *Opsadi crkve Svetog spasa*, kojim je "svrstan u model nazadnog i nacionalnog", kako je novinarka protumačila tekst S. Ilića. Ovo tumačenje je takođe zanimljivo. Ono nije tendenciozno, ono je

rezultat želje da se optužba sažme u dve reči. Novinarka je izabrala reč "nacionalno" (tačnije bi bilo "nacionalističko", iako se tako ogoljen nijedan od ovih pojmova ne sreće kod Ilića) i "nazadno" (ovaj pojam priziva svoj antonim "napredno" ili "progresivno", a sa tom dihotomijom i poznato vrednovanje iz komunističkog doba gde se između nacionalnog i nazadnog stavljao znak jednakosti. Čime se posredno *Betonu* stavlja na teret deljenje istog ideološkog diskursa ili strukture mišljenja sa tim dobom).

Odgovor G. Petrovića je višestruko zanimljiv, iako kratak. Najpre konsultacije – zašto bi neko konsultovao bilo koga da odgovori na pitanje Politike; zašto bi neko konsultovao poznavaoca građevinskih radova kako se pravi beton da odgovori na pitanje o *Betonu*? (Eto kako savestan i skrupulozan pisac istražuje građu da bi je upotrebio za metaforu. Da li je ovo jedinstven slučaj ili opšta pojava?).

Drugo, savet prijatelja kaže da je za dobar beton potrebna odgovarajuća količina vode. Sa previše vode dobija se kaljuga, uz premalo ne dobijaš ništa. (Zašto se za premalo vode koristi slika i postupak "pljuvanja"? Zašto bi sada pljuvali kada smo za previše vode koristili usluge vodovoda, dvorišne pumpe, plastičnog creva...?). Jasno je da G. P. traži pravu meru u kritici (kao pravi antički Grk i francuski klasicista), ali nije jasno da li smatra da u *Betonu* ima previše ili premalo vode. Da li je *Beton* štetočinski potop ili jalovo pljuvanje koje se ponavlja?

Treće, uz čestitku za "početak izvođenja radova", G. P. "vidi" da će se raditi "temeljno i široko". Ali na osnovu čega on to vidi? Ilićev tekst pominje sem *Opsade* još *Semolj zemlju* Mira Vuksanovića i Milorada Pavića en bloc, moj tekst se bavi likom, delom i poslednjom knjigom priča Milisava Savića, dva teksta su tu o SANU i akademicima, CV-jem Brane Crnčevića, tu su i haiko stihovi o Koštunici – zar je to tako "široko"? (Pre bi se reklo očekivano, sve u istom literarno-akademijskom krugu/stazi).

Četvrto, po prvi put se pominju urednici *Betona* kao politički komesari u SSSR-u, koji uz trudbenički trud teže višku proizvodnog učinka. Šta to znači? Urednici *Betona* = politkomi ili izvršioci naloga nekih drugih (pravih politkoma)? Šta znači "salivanje više betona"? Nije više reč samo o prekomernoj/neodmerenoj kritici, već je posredi želja za dokazivanjem (pred kim) koja se javlja kao vid ispunjavanja naloga/radnih zadataka.[1]

---

1 Ovde G. P. prvi sugeriše dihotomiju strano – domaće, slatka pena stipendija – gorka plata fakulteta/instituta. Na tu dihotomiju "prirodno" će se nadovezati otkriće "nacionalnog nihilizma".

Peto, polisemne metafore: betonirano dvorište ili strateški važan kosmodrom, sami ili eksponenti veće sile, sitno preduzimaštvo ili građenje lansirne rampe za sukob civilizacija. I dalje, dvojba G. P.-a, divlja gradnja ili *Beton* kao koncesija.

Peto pod a) nedomišljenost metafora. Kosmodrom ne služi za lansiranje balističkih raketa. "Kad gradnja bude gotova" otkud odjednom niče naselje, kad je alternacija bila dvorište ili kosmodrom?

I poslednje, zbunt – čemu opsadnikov milodar uzdarja za *Beton*. Zašto bi nam sujetni G. P. doneo bilo šta za kritiku kojoj je bio izložen jedan njegov roman? Ironija, dakako, sarkazam, možda, ali kakav? Videćemo. Da vidimo najpre šta imamo u ponudi: košulju, peškir ili maramicu. Dirljivo. Košulja i peškir su tradicionalni narodni poklon za najmilije (fali jabuka). Zar je *Beton* toliko prirastao srcu G. P.-u? Maramica je tu verovatno metonimija za mali poduhvat/vrednost *Betona* i za ubrisivanje od pljuvanja. Da li je milodar nazadan, pitao se daronuđač. Pa naravno da nije. To je lepo, plemenito i nadasve građanski pristojno.

Time se pokazuje da je, pod

a) G. P. pristojan mladi čovek;

b) da poštuje najbolje manire građanskog društva i srpske narodne tradicije.

Povratno, time se dokazuje, ili bar podrazumeva, da je mlađarija *Betona*:

a) nevaspitana (anticipacija Mira Vuksanovića);

b) antinacionalna (neka stoji optužba, zlu ne trebalo – eto Marinka M. Vučinića);

v) sitna riba, možda izvidnica ili isturena crvena marama za nekog drugog, perfidnijeg, opskurnijeg i nadasve esencijalno zlog.

MARINKO EM – publicista u navadi ili Pigeon ponovo jaše

1. Nije krivica ovog recimo autora što piše ono što piše i onako kako piše, odgovornost je urednika (jednako "Heretikusa" koliko i sajta Nove srpske političke misli/NSPM) što takvom slovoslagaču dopuštaju da ono što piše publikuje pod krovom njihovih izdanja. Zašto?

2. Marinko M. Vučinić je publicista u lošem smislu te reči. Neproniclјiv, stilski rogobatan i rudimentaran, počesto sklon frazama i floskulama, površan a kvantitativno razliven. Ono što uoči, ne razvija i ne argumentuje dovoljno, ne rediguje i ne sažima svoje tekstove, što bi bar smanjilo nepotreban utrošak vremena i dosadu čitanja. To, očito, ne čine ni njegovi urednici. (Napomena za sve urednike sveta: na tekstu se mora raditi, a ne puštati ga da gologuz slinavko trči kroz šibe i koprive kritičara, musav i odrpan izlaže se pogledima uparađenog i odraslog sve-

ta. Retki su autori kojima nije potreban ni završni frizeraj, a nekmoli pomoć pri postavljanju strukturne armature). U tom smislu, njegov tekst je korisno analizirati ponajviše stoga što se iz njega mogu iščitati nanosi stereotipa i uočiti konture određenih primedbi u nastajanju.

3. Goran Petrović je kuloarski na nekoliko mesta govorio da "iza" teksta Saše Ilića o njemu "stoji" LDP (Liberalno-demokratska partija), t.j. da je ovaj tekst rezultat stranačke narudžbe. Nije jasno šta LDP ima protiv Dži Pia, koji je uvek otvoreno bio zatvoren prema svakom političkom stavu, ideji i nastupu. Štaviše, sadašnji LDP-ovac, bivši ministar kulture, glumac Branislav Lečić ga je pozvao da piše *Skelu* za obeležavanje 2 veka srpske državnosti, što je Dži Pi i učinio. Isti čovek na istoj funkciji hteo je da ga rukopoloži na mesto direktora kraljevačke biblioteke što je Dži Pi odbio uz izgovor da ne bi trebalo kršiti Statut i postavljati na mesto direktora nekog ko nema završen fakultet. Odjeke tog stava ili uverenja nalazimo u uvidu Marinka Em: "Najzad smo pored političkog krila oličenog u Liberalno demokratskoj stranci, dobili i literarnu sekciju za prezentaciju i preradu tzv. liberalnih građanskih ideja Druge Srbije u kulturi i književnosti". Eto, konačno, hipoteza, hvala lepo, idemo dalje. Ali nema dalje – to je sve. Da li su to kobajagi liberalno-građanske ideje ili prave, koje bi to ideje bile, u kojim tekstovima *Betona* se one nalaze, kako tamo funkcionišu – muk, nema odgovora. Jer Marinko Em nije u stanju da ih nađe i ponudi. Da jeste u stanju, to bi već bio tekst koji zavređuje pažnju – ne zato što postoji neposredna personalna ili stranačka veza LDP-a i *Betona*, nego što se može govoriti o srodnosti njihovih kritičkih odnosa prema pojavama u kulturi i u društvu.

4. Ako izuzmemo zveketave, dakako isprazne ali tako iritirajuće, izraze kojih ima po pregršt na svakoj stranici teksta MMV-a (nije OMV): "literarni komesari", "agitpropovski delatnici", "propagandistički jurišnici"...,[2] ostaje takođe gomila nesuvislih, ni na čemu zasnovanih i malicioznih učitavanja (borbenost, bojovništvo, evropejski zabran, eliminacija neistomišljenika, Saša Iliće kao "vodeći ideolog ove propagandističke grupacije", rušenje odnosa u kulturi...)

5. Rušiteljstvo, egzekucije, revolucije – bunt-mastilo, barut-giljotina (ah, vidi li ovo MMV, ovako se secira *Beton*). Jedan dobronamerni bibliotekar iz Pirota rekao mi je da iza ispisanih redova u *Betonu* oseća metak. U oba slučaja, dakle, i bona fide i mala fide, i bez obzira što obojica pripadaju istom konzervativnom "osećanju života" (što nije diskvalifikacija, samo dodajem da uz njihove različite namere ide istovetnost

2 Derivaciona matrica koja proizvodi redundancu (šum, tamninu) u polju komunikacije a koja i sama ima ulogu etiketiranja i propagande, a ne analize i argumentacije.

Weltanschauung-a), stoji slutnja prevrata i krvi. Zašto? Tekstovi u *Betonu* odista nisu pisani ni nežno ni prijateljski, niti sa namerom da se svide onome o kome se piše, posebno ne da budu opšteprihvaćeni. Slobodno se može tvrditi da je kritika zastupljena u *Betonu* tip izrazito radikalne kritike koja može biti na granici ukusa, argumenata, ideologije. Ali nikada se ne sme gubiti iz vida i zanemariti osnovna namera *Betona*: ako se i pretera (lično ne mislim da je bilo preterivanja koje bi zasluživalo ispravku i epitimiju), to je neuporedivo sa balastom izopačenosti i konformizma sa kojim se tekstovi *Betona* suočavaju. Opet, ta radikalnost betonske kritike predstavlja izvesnu novinu na našoj aktuelnoj kulturnoj sceni i, pretpostavljam, onoj populaciji koja je živela u ležernom trbuhu socijalističkog kita predstavlja nešto jako strano, neshvatljivo i opasno. Na osnovu svog straha, projektivnog učitavanja i rđave savesti oni "vide" revoluciju. Teško je opovrgnuti uverenje koje se ne temelji na racionalnim razlozima već na ličnoj uobrazilji i veri. Na kraju, svakome je dopušteno da ostane kod svojih hipoteza i predviđanja – nekakva budućnost će kazati svoje, ako se iko tada bude pouzdano sećao koju je stranu zastupao, sem pobedničke.

6. Još samo 2 stava ovog smušenog i neinventivnog teksta (neka stoji po strani neuka Vučinićeva analiza tekstova S. Ilića i Dragoljuba Stankovića, ne Stojanovića, po strani i "herostratski napori" u "Augijevoj štali" Vučinićevog stila ili nadripsihološki uvidi tipa: autori *Betona* su "ustreptali i besomučni" propagandisti i diskvalifikatori (kako milozvučno skovana domestikalna reč). "Da li se do kritičkog mišljenja može doći tako što će se koristiti moralna i ideološka diskvalifikacija onoga ko ne deli ideološki i literarni svetonazor ove propagandističke grupe". (nema upitnika jer se MMV ne pita, pošto od samog početka zna odgovor). Opet, sve i da *Beton* koristi diskvalifikacije te vrste[3] – da li to znači da su takve diskvalifikacije dozvoljene kritičaru *Betona* (jurišnici, komesari...)? Ali čemu doslednost kada se bije boj protiv moćne a bezopasne, marginalne i anonimne alternative koja postavlja neugodna pitanja i hipoteze? "Ne radi se kada je u pitanju (kakav uzoran stil, kakvo oneobičavanje sintakse; o Vukadine, o Ivane Ivanoviću i Marinko Arsić Ivkovu, o!) ova ideološka grupacija[4] okupljena oko podlistka *Beton* samo

3 Zanimljivo je da se "moralne i ideološke diskvalifikacije" ne traže u rubrici *Betona* "Bulevar zvezda", tim prilozima svoje vrste za *Rečnik pisaca Miloševićevog doba*, već u rubrikama književne kritike (čiste, negativne) i u rubrici "Mixer", gde se iznova ne razume da nije reč ni o svim delima savremene srpske književnosti, ni o književnosti kao takvoj, već samo o onim delima koja sama sobom, iznutra proizvode ideološka značenja, i to u jednom vrlo eksplicitnom i bazičnom smislu te reči.

4 Šta ćete, u glavi su stalno neke zavereničke grupe i urotnički planovi, a ne pojedinci i projekti sa ograničenim skupom javno deklarisanih ciljeva.

o golom prestižu[5] i unosnim sinekurama,[6] već o jasno i nedvosmisleno (kakav inventivan frazeološki stil) da se onoj drugoj strani (ali njih ima mnogo više nego dve, a *Beton* je u ratu sa svima) stavi betonska kragna[7] i tako definitivno zbriše[8] iz kulturnog i književnog života".[9]

Jedan obespokojavajući zaključak: MMV kritiku poima kao sudsku presudu i poziv na pogubljenje, a ne na dijalog o delu, njegovim značenjima i vrednostima.

HUMOR, ŠALA, BALA – Bakračeve vedomosti

Sasvim posebne vrste je reakcija na pojavu *Betona* koju donosi 4. broj (jesen 2006.) "Beogradskog književnog časopisa" (u daljem tekstu BaKraČ). Posebno je mesto objave reakcije (Zanimator, rubrika satiričnog i parodijskog skeniranja književnih prilika), tip govora (satirički i alegorijski), duh reakcije (šaljiv i u osnovi afirmativan), opseg reakcije (prevazilazi *Beton*, dotakavši ga sasvim ovlašno i fragmentarno). Strogo govoreći (gde strogost podrazumeva rigidno poštovanje žanrovskih modela i njihovih limita), "Obaveštenje" (str. 204) ne bi trebalo razmatrati ujedno sa tekstovima M. M. Vučinića i M. Vuksanovića. Ja mislim pak da bi izostavljanje Bakračevog "Obaveštenja" bilo pogrešno.

Parodija književnog oglasa, navodno reklama za nepostojeću knjigu postojeće ličnosti (Saše Ilića, pisca i urednika *Betona*), nepotpisana kao i drugi prilozi u "Zanimatoru" koje pišu mnogi (& mirni Milovan), a koje svi pripisuju M. Raičeviću, čoveku mnogih imena, s jednim identitetom a bez svojstava, važna je iz više razloga.

1) Ona je znak da su *Beton* primetili urednici Bakrača i procenili da je dostojan da se nađe u tom listu, po zasluzi – u delu za odojčad, nedonoščad, ispuštene slučajeve i specimene za šaljivi odstrel.

---

5 Koji je naravno greh jer je go, dok je prestiž afirmisanih, recimo Dži Pia, ili Gojka Tešića u čiju navodnu odbranu MMV piše svoju paškvilu, obučen, te je pristojan i poželjan.

6 Recimo kojim? Honorar u dnevnim novinama koji u prvih 6 meseci izlaženja još i ne postoji. Uzgred, otkud opet taj dubinski psihijatrijski uvid: autoprojekcija, iskustvo afirmisanih, recimo glavnog šaptača ili podstrekača za ovaj tekst čija se čast njime brani, ili je reč o nužnom stanju. A ako je stvar nužnosti, onda nema krivice ni za koga, pa ni za *Beton*, te nema ni kritike.

7 Pad sa stolice, prvi put. Ne ni španska ni kruta ili inkviziciona kragna, već betonska – možda za fiksiranje izmeštenog vratnog pršljena. Opet, kragna nekoga uljuđuje, čini gospodinom, pa makar i rigidnim.

8 A, tome služi betonska kragna?

9 A kako to bilo ko zamišlja da se iko, uključiv i Dži Pia, zbriše iz tog života. Zar je jedna, makar i krajnje negativna, pristrasna i ideološki tendenciozna kritika u stanju da nekoga zbriše? Zar nije upravo obratno? Baš zato što je pristrasna i pročim, ona nije u stanju da opravda svoje postojanje, baš kao ni frivolna kritika MMV-a.

2) Ona je znak posebnog tipa kritike *Betona*, te posebnog pristupa našoj književnoj sceni.

Prav za prav, opštost alegoreze, nušićevske šaljakave, bez bodlji ali sa smislom za satiričko peckanje i dobacivanje za astalom, jednim delom kritikuje više samu književnu scenu u nas nego li *Beton*, a drugim delom, svojim vedrim jezičkim kalamburima izlaže ne poruzi, već rableovskoj autonomnoj komičkoj transformaciji imena stvarnih pisaca i sintagme publicističkog i književno-kritičkog diskursa. Sa te strane, "Obaveštenje" se šali i igra, dajući neku vrstu posredne podrške *Betonu*.

Međutim, problem nastaje malo dalje i malo pre. Najpre pre: šta znači parodirati uzvišenost *Betona* ili ignorisati salve pseudokritičke difamacije koje se upućuju na njegov račun? Mene taj pristup podseća na postupak Radivoja Lole Đukića koji u toku polemike oko *Grobnice za Borisa Davidoviča* a pre *Časa anatomije*, pravi TV-skečeve o mladom piscu koji se jako dere ne bi li se probio i stekao književnu slavu. Sme li se iko "neozbiljno ponašati" pred komesarima, Kmerima i kineskom bandom kada se već ista grupa (betonijera) meće u "Zanimator" Bakrača?

Naravno da sme, i to pominjanje u Bakraču pokazuje da urednici *Beton* shvataju kao nešto u suštini i pre svega neozbiljno i može biti infantilno (početnička detinjarija prejakih ambicija). To možda. Ali "Obaveštanje" nosi i konkretne kritičke zamerke. Osnovni je u satiričkom apostrofiranju borbenog zaleta *Betona* i Saše Ilića. Ta juniorska borbenost je bezobalna i naivno prpošna (naslov Ilićevog romana po Bakraču je *Potepaj sve i vrati se sam*) – dakle, radikalni obračun sa svim postojećim. Satira kao da pokriva ubeđenje ne samo o osnovnoj besmislenosti takvog poduhvata (otuda se pominje Sizif), već se sugeriše da je reč o uzaludnom a nepotrebnom, pa i opasnom poslu koji je Ilić, alias *Beton*, krenuo da radi. Neke natuknice "Obaveštenja" pokazuju da se *Beton* ne bavi samo kulturom već i društvom i nasleđem 90-ih u širokom rasponu (*od doseljenja Slovena na Balkan*). Zanimljivo i pohvalno je što nema ni u primesama natuknica o ideološkoj poziciji ovog rata Ilića/*Betona* sam vs. svih ili autooktroisanim komesarskim prerogativima, iako se pominje (zagonetno, ali zato dvosmisleno) Ilićeva želja da zameni nekog kalifa.

Opet, "Obaveštenje" je u onom kritičkom delu moguće čitati tako da se čas odnosi samo na Sašu Ilića, realnu istorijsku ličnost, a čas na nešto šire, odnosno na *Beton*. U tom slučaju, nije najjasnije kako se samo on izdvaja u toj sizifovski perspektivnoj borbi protiv celog sveta, odakle je došla ta kalifofilna tendencija i šta bi ona označavala, koju vrstu arbitraže ili gospodarstva – estetičku i/ili moralističko-ideološku? Tu Bakrač ćuti.

Sve u svemu (nije začin C), veselo i posprdno, sa nerazumevanjem metoda beton-junoške borbe, sa distancom prema dosadašnjem izvođenju radova i bez-osećanju da su takvi radovi neophodni. Bakrač takođe proizvodi jednu atmosferu stabilnosti i vere u poredak.

Još bolje od "Obaveštenja" i rubrike "Zanimator", njih reflektuje koncept književnog časopisa koji ne ljubi kulturološke analize ni primese divlje negativne kritike. Dakle, razmimoilaženja Bakrača i *Betona* su delom stvar ukusa a delom zaparloženosti Bakrača, pad Bakrača u stanje neuznemirenih čuvstava i građansku pristojnost kritike. Sem ako nije nešto dublje od toga – o čemu čak i duhovi teksta ćute, da bi kuloarski i posredno progovorili neki od onih koji ne pripadaju Bakraču, ali pripadaju istom krugu onih dokazanih srpskih autora koje smo dugo percipirali kao "koalicione partnere" – antinacionaliste, a koji su tokom godina, uz spisateljski staž koji je teško omalovažiti, razvili i posebno čulo za detektivanje prisustva nacionalnog nihilizma u društvu, pa i u *Betonu*.

OTOK MIRA I SREĆE, vratiti se nikad neće

Jedna od zanimljivijih reakcija, i za sada poslednja od javnih, došla je od Mira Vuksanovića, direktora Biblioteke Matice srpske i laureata NIN-ove nagrade za 2005. godinu za roman *Semolj zemlja* (Filip Višnjić, edicija "Albatros", urednik: Mihajlo Pantić).

Najpre, ona je zanimljiva zato što je teško precizno reći na šta se ona odnosi, i drugo, što glavni pasivni akter, ili glavni izvor kritičareve frustracije, te stoga i meta njegovog napada, nije Saša Ilić, odnosno odbrana "lika i dela" Gorana Petrovića. Vuksanovićeva reakcija se naravno odnosi na *Beton* kao na celinu, ali je fokus onoga koji iznuđeno reaguje sveden na uredništvo *Betona* koje ga asocira na četvoročlanu bandu, videćemo kakvu i kojeg porekla, a videćemo i kome takva asocijacija dolazi na um. Ali, i ovde kao u tradicionalnoj filozofiji i kinder-jajetu – iza/ispod pojave drema suština i vreba pronicljivog posmatrača (igračka ispod čokoladne oplate koja prekriva plastičnu kutijicu), suština nije ni u *Betonu* ni u "bandi" (bez obzira na broj njenih članova – naravno, bila bi veća čast da je broj protivnika veći), već u cementu koji opasno (i kao reč i kao kritički postupak) sliči lapotu. Miro nije pesnik i sloj zvučanja ove izrazito nepesničke reči cement samo u njegovom sofisticirano poetskom sluhu zvuči kao lapot.

A otkud cement i zašto lapot? Jednostavno, u rubrici "Cement" koja je namenjena književnoj kritici u Drugom broju *Betona*, dakle jula meseca, pojavila se najoštrija kritika u nas NIN-ovog šampiona pod nazivom "Erazmov trošni Vavilon", autora S. Ć.-a. Dakle, Miro čeka više od tri meseca i odgovara na negativnu kritiku (NIN – br. 2913, od 26.

10.2006.). Čemu taj zastoj i otkud toliko oklevanje? Nebitno, snage su prikupljene, meta fiksirana i strela odapeta. Da li je to teško palo čoveku koji lobira za nagradu po muškom toaletu ili telefonski apeluje S. Ugričiću povodom fusnote Ilićevog teksta u kojoj je je tek ovlaš pomenut? Verovatno da. Jer treba izaći na dnevnu svetlost, na novinsku agoru, ostaviti trag, dokument koji pripada svima, nastupiti pod punim i pravim imenom i prezimenom i reći svoj stav. I eto "iznuđenog čitanja" pod naslovom "Podsećanje na lapot". Ali, ne lezi vraže u brazde našeg podmuklo logičnog očekivanja. U sasvim onom maniru koji zaudara na naftalin minulih vremena,[10] nema nikakvih imena. Ne pominje se ni *Beton* kao takav, kamoli imena četvoročlane bande ili ime prikazivača *Semolja*. Dakle, reč je o jednoj polupitijskoj a providnoj alegorezi za posvećene u stvar, a zapravo o kukavičluku i nepoštenju svoje vrste. Ne dati imenovanom pravo na repliku, ne pridati mu na značaju a ipak ga nekako javno kaštigovati, tek očit je trijumf korisne nejasnoće neodređenosti. Urednicima NIN-a neodređenost ne smeta – počešaće se onaj koga svrbi, strela će pogoditi cilj ma koji on bio, a mi ćemo ispuniti svoju svetu dužnost: uzeti u zaštitu nosioca nagrade sa našim časnim imenom.

Kao što je teško bilo, tvrdio sam u svojoj kritici – nemoguće, pročitati *Semolj* do kraja, tako je nemoguće razumeti do kraja sve metafore, sva značenjska namigivanja i govore u stranu autora koji ne poseduje elementarnu kuraž da precizno imenuje stvari koje kritikuje. Jer to je, pretpostavljam, za njega literarni stil, a kritika bez imena ili bar nedvosmislenih aluzija, manir otmenosti i (kućnog) vaspitanja. Kad je reč o stilu kritičko-polemičkog govora, takve nejasnoće su pogibeljne i provociraju parodiju. Sakrivanje iza opštosti i neodređenosti manir je malograđanskog/palanačkog kukavičluka i licemerja: šatro govori se principijelno, a zapravo jer se teško guta jedina negativna kritika o svom romanu, docira se sa visina na kojima se nikad nije boravilo, niti se zaslužuju u literarnom i načnom smislu. Od blata (ili manje mirisne tvari) grade se strašne ale i bauci mladih i nevaspitanih bandita od čijih će ruku srpsku kulturu snaći, ili je već snalazi, neočekivano, nezasluženo i apokaliptično zlo.

I na ovom mestu očitava se Mirov dvostruki, kišovski rečeno, švindleraj: ono o bandi (4-člana kineska *sa redenicima od reči*) i o obnovljenim književnim boljševicima nije izrekao Miro – ma ne, ne bi on to, on samo citira. E sad, zašto ne bi on to rekao? Isuviše je gadno i vulgarno za njega (ali to je uvreda za one koje citira, njegove prijatelje i istomi-

10 Sa kojim naravno ni onaj ko reaguje, ni svi najmanje sredovečni difamatori *Betona* nemaju nikakve veze, tek pod tim režimom su stekli titule, socijalne pozicije, materijalna dobra, a sve to braneći političke slobode, ljudska prava i pozitivnu selekciju kadrova.

šljenike), isuviše je nedostižno za njegovu kritičku imaginaciju (ali to je uvreda za njegov talenat). Drugo, ne napada Miro samo *Beton*, *Beton* je samo jedna, deminutivna (beznačajna i bezopasna, iako po sebi jako loša) ekstremistička grupa. Miro apostrofira i drugu, istu takvu grupu "onih koji stalno gledaju unazad i ne razumeju značaj promene". Ali, ko su oni? Možda pacijenti iz rubrike "Mixer" (da li je i Miro možda mislio na takve posledice – da posredno kritikuje Dobricu, Matiju i Branu)? A možda takva grupa i ne postoji. U svakom slučaju, s obzirom na to da se prvima posvećuje nesrazmerno veća pažnja, tu leži ipak veća opasnost, iako u deminutivu prave opasnosti nema. Dakle, iznova politika sinteze i trećeg puta, "umerenosti – mere svakog korisnog posla". Sam po sebi, u mirnodopskim okolnostima ovakav neoaristotelijanizam ima svoje mesto i sociopsihološko i generacijsko opravdanje (sredini su više skloni starci, imućni i srećni). Posle 90-ih i neraspravljene priče o krivici i odgovornosti, treći put je u prvom redu odbrana zločina i saučesništvo u njegovom potiranju. U književnoj kritici to je uravnilovka i podela apanaža po godini književnog staža, bez raspre o vrednostima i knjigama (otud čuvanje generacijskog reda). Uostalom, ako nekog reda ima, Miro ne putuje prvom klasom, valjda je toga svestan.

Indikativan je broj metafora i slika koji opisuju ono zlo i opasno što dolazi od *nadrškanih jungera*. Kao i obično, u polemičkim napisima koji ne misle krajnje konsekvence svojih optužbi, javlja se osnovna kontradiktornost između retoričke bujice o opasnosti i eksplicitnog stava da je takva opasnost nepostojeće ili zanemarljivo mala. Zlo i naopako koje *Beton* donosi nije samo:

– u nedostatku domaćeg vaspitanja (zaista originalan Vuksanovićev doprinos popisu nužnih preduslova za književni kritiku),

– u manifestovanju verbalnog nasilja (pesnica u rečenici, poziv na juriš...) koje uvek može da isprovocira i ono fizičko,

– u tome da se koristoljubivo i vandalski teži sticanju vlastitog imena u kulturi, neargumentovanim ruženjem i neduhovitim osporavanjem zaslužnih imena (stereotip i možda projekcija),

– u tome da se poništava pravo na različitost, intelektualnu i poetičku, tako i na odgovor (jer *odmah povuku za uvo svakog ko pokuša da im odgovori*),[11]

– u tome da *Beton* traži i promoviše zabrane svega "drugačijeg",

već u tome što *Beton cementira*[12] sećanje na boljševički zločin (kako to čini?), odnosno na srpsku nacionalnu tradiciju, koju u Vuksanovi-

11 Na stranu "povlačenje za uvo". Pristojnost bi verovatno u ovoj interpretaciji nalagala da se pogne glava i pokunjenog repa polje istine prepusti svakom ko odgovori, posebno ako je stariji i ugledan, bez obzira na to šta saop štava. Što bi svakako bilo paradoksalno poimanje polemike.

ćevom tekstu oličava vavilonski spisak srbo-neologizama ili neo-srbologizama (opet, koja je to tradicija i kako to *Beton* čini?). Ipak, cementiranje je jasno kao dan, jer urednike/saradnike *Betona* vodi *mržnja prema jeziku na kojem pišu i prema književnosti kojoj pripadaju* (da mi je bar na 5 minuta prodornost takve intuicije, koja sasvim ciljano nosi optužbu za tzv. anacionalnost). Autori i urednici *Betona* ne razumeju to što čitaju; ono što pišu, pišu zlonamerno; i u dobrom traže loše, a ako ga ne nađu, fabrikuju ga. Oni bi da ruše sve ustanove od ugleda, tradicije i važnosti u našem društvu. Oni su stranački instruisani, vole samo knjige o srpskim zločinima i, razume se, kao svi ovejani sujetnici i naivni narcisoidi, vole svoje knjige, sektaški isključivci vole samo svoj pokret i kritički metod. Oni su i protiv reda (u smeni prirodnih generacija svakoj pripada svoje, nema mešanja i međusobnog osporavanja) i protiv mudrosti, protiv civilizacije i protiv nacije, protiv istorije i protiv svake vrednosti (štaviše, napadaju baš one, pre svega i samo one sa *višegodišnjim ugledom i dobijenim nagradama* (prepoznaje li tu neko Mira – ja ne), *a prvenstvo imaju autori čija su priznanja uticajna i s dugom tradicijom* (a sad? Pa naravno, sve vreme je reč o NIN-u i neprebolu zbog lošeg prikaza – tugo sujetnička!)). Povrh svega i to što rade, rade neznalački, nestručno i paušalno; gađaju nasumice, u masu – pa kog pogode.

Divan spisak. Ima li išta što Miro nije spomenuo, što bi ostalo za druge ozbiljne kritičare *Betona* i ne manje difamatore istog (biće im ispod časti podražavati dobitnika uticajnog priznanja sa dugom tradicijom), ima li išta što valja? Ne, reklo bi se da ne, i po dva puta ne.

Ono ni prikazivač *Semolja* nije pronašao nešto posebno dobro u tom romanu, ali kako to da se autor nije zadovoljio onim silnim udvoričkim i ignorantskim kritikama, pisanim ili kao lančana reakcija na sadržaj saopštenja NIN-ovog žirija ili po narudžbini ili kao naklon prijatelja Matičinom godfather-u? NIN kao totem obavezuje u toj meri da se zaboravlja jako tesan rezultat, činjenica da se *Semolj* izvukao na penale (3:2), uz očit defanzivan stav Aleksandra Jerkova – pošto Albahari nije napisao remek-dela, onda Miro. Što će reći da Albahari jeste napisao remek-delo, osta Miro sa srebrom. Dakle, ipak je šampion rezerva i talac *Pijavica*, koje nisu remek-jerkovelo.

Sumarno, reakcija Mira Vuksanovića sugeriše da svi moraju duvati u istu kritičku tikvu. Miro švercuje vlastiti sujetni jal zbog lošeg prikaza iza principijelne reakcije zabrinute poštenjačine koja zbori u ime opšteg interesa, pri tom fabrikujući stereotipe i preteći govnjivom motkom kvarnim i nezahvalnim unucima.

---

12 Prećutkuje, prekida, zabranjuje, omalovažava – šta od svega toga? Sve u isto vreme?

Tomislav Marković
satiričar, Beograd

JEBAĆEMO SE JOŠ
(kritička parodija poeme Matije Bećkovića)

Bećkovićevoj nekrofiliji (koja je svoju zloćudnost pokazala i u istorijskom kontekstu) treba suprotstavljati rableovsku zajebenciju, igru, karnevalsku razuzdanost. Stran mi je taj arhaični, patrijarhalni, brđanski, arhikonzervativni, rodovski, epski, plemenski, ratnički, gorštački, u levibrilovskom smislu primitivni, rudimentarni, organski duh koji provejava gotovo iz svega što *Bećković* piše, "besedi" ili čini. Bećku se vredi suprotstavljati bez mržnje ili osvete, a to znači smehotvornom igrom na način detronizacije, plebejske sprdačine (pokazivanja nosa Kralju). *Bećkovićev* kobajagi uzvišeni svet mudrolija seoskih zatucanih proroka i okamenjenih kvaziepskih fraza, "večnih istina" i gnoma može se pretvarati u svet psovki i onog najuniverzalnijeg tj. seksa, onog što Bahtin naziva "materijalno-telesno dole". Gola skarednost se suprotstavlja opscenosti *Bećkovićevog* jezika i zapravo ga razobličava, dekonstruiše i razara mu svetačku auru.

Bećku treba reći: CAR JE GO! Epski kičer Bećković samo je kičer i ništa drugo. Ma koliko klečali pred njim i ma koliko se on krio iza Naroda i narodnih umotvorina (iza onog Mi u čije ime govori).

Milan Đorđević

Beton ekskluzivno otkriva fragmente originalne verzije čuvene poeme Matije Bećkovića. Ovo je sve što je ostalo od originala kojim je naš pesnik, oponašajući Gogolja, podložio vatru u svom vekovnom pradedinjskom ognjištu.

Jebaćemo se još

. . . . . .

Jebaćemo se još
Da je moglo bez jebanja
Ne bismo se jebali
To nam je suđeno
To nam je zaveštano
To nas je održalo

To nam je jedino preostalo
To je najmanje što možemo
Ako smo se dosad jebali
Da bismo sad prestali
Džabe smo se jebali

Jebaćemo se još
Kome se ne jebe
Neka se ne jebe
Neće ga niko terati
Da se jebe
Blago tome ko može
Da ne jebe
Kad svi jebu
Da zaboravi ko se sve jebao
I zašto se jebao
Da pljune na svetinju jebanja
Pa da živi
Kao da se niko nikad nije jebao
Da gleda sa strane
Kako se svi jebu
I crkavaju jebući se
A on se jedan našao
Da ne jebe
Samo je važno
Da njega ne jebu

Jebaćemo se još
Na Jebanića polju
Pod Jebanića mostom
Niz Jebanića glavice
Kroz Jebanića goru
Uz Jebanića vlake
Do Jebačkoga vr'a
Ko je Jebanić
I potomak Jebov
Što je dušu puštio jebući
A poslednje što je izustio
Bilo je jebaćemo se još
Od njega je ostalo dvoje siročadi
Jebana i Jebo
Od kojih su svi Jebanići
Jebkovići i Jebojevići
Jebovići i Jebići
(I Jebimagići u Jebistanu)

Svi koji slave Svetu Jebanu
Koja pada
Između Male i Velike Jebanije

. . . . . .

Jebaćemo se još
Naše je da se jebemo
A ne da mislimo
Zašto se jebemo
Ima ko misliti
Da se mi ne zamaramo
Jebi i ćuti
Tvoje je da jebeš
Imaćeš kad misliti
Da sad ne dangubiš
Ne može oboje
Za mišljenje nikad nije dockan
A za jebanje jeste
Ko bi se jebao
Da svi počnu misliti
Lako je misliti
Ali ajde lezi
Pojebi nešto
Nije važno šta
Da vidimo ko si
Priterani do duvara
Moramo se jebati
I dalje od duvara
Sad nemamo kud
Ni tamo ni ovamo
Pata karte
Nazad ne možemo
Dockan je za sve
Sem za jebanje
Misli unapred
A jebi otpozadi
Malo smo se jebali
Koliko smo trebali
A da smo znali
Ono što sad znamo
Jebali bismo se sve u šesnaest

. . . . . .

Jebaćemo se još
Ko je jebao nije se kajao

Jedan se zajebo
I otišao da se ispovedi
Pa kad je ispričao
Koga je sve jebo
Zašto ga je jebo
Kako ga je jebo
Ko ga je zajebo da ga jebe
Popu je suze naterao
Samo ga je pomilovao
I rekao
Neka si
I ja sam jebo
Bog te ne jebo

Jebaćemo se još
Jedan nije hteo nikoga da jebe
Pa su svi jebali njega
I kome se jebalo najmanje
Morao ga je jebati najviše
A ko se nije pridružio da ga jebe
On ga je pitao
Što me ti ne jebeš
I prijavljivao
Držite ovoga on neće da me jebe

Jebaćemo se još
Iskreno i od srca
Bratski ko i dosad
Mi i ne znamo drukčije
Ne znači da ga mrziš
Ako ga jebeš
Plačeš i jebeš
Žao ti je što ga jebeš
Zna to i on
Da ga ne jebeš ti
Jebo bi ga neko drugi
Da ne jebeš ti njega
Jebo bi on tebe
Jebeš koliko moraš
Ne daješ sve od sebe
Jebeš ga
Taman da ne svrši
Jebeš ga za njegovo dobro
Ne jebeš ga što ti se jebe
Neko nekoga mora

. . . . . .

Jebaćemo se još
Jebali smo se kad smo manje mogli
Kad nemasmo ništa
Sem želje da jebemo
A da ne jebemo sad
Kad nema ništa lakše
Nego se jebati
Kad se mala deca jebu
Kad možeš da jebeš
A da nikud ne mrdaš
Sediš i jebeš
Ležiš i jebeš
Ne dižeš ništa teže od olovke
Sučeš brke i jebeš
Jebeš se e-mailom
Ili preko žice

. . . . . .

Jebaćemo se još
Ima jebanja i jebanja
Jebanja i bez jebanja
Jebanja pre jebanja
Jebanja usred jebanja
Jebanja iznad jebanja
Jebanja pored jebanja
Jebanja protiv jebanja
Kad te tobož ne jebu
A jebu te žešće
Nego da te jebu
Jebanja na Tromeđi
Koja su postala tradicionalna
Tragom slavnih jebanja
Jebačkih odreda i brigada
Od Jebilovca do Jebilovca
Od Jebipolja do Jebipolja
Od Jebiboja do Jebiboja
Od Jebovdana do Jebovdana
Povodom vekovnih jebanja
Bez dana nejebice

. . . . . .

Jebaćemo se još
Ali se više nećemo jebati

Napamet i nasumice
Na brzaka i kako bilo
Na pola srca nadvoje-natroje
Svako na svoju stranu
Nazor i kao od bede
Tek onako od duga vremena
Na znajući šta bi drugo
Pa ajd da se jebemo
Nego ćemo se jebati pametnije
Hladne glave
Po planu jebanja
Koji smisle najumniji jebolozi
S katedri za jebologiju
Onaj ko danas hoće da jebe
A ne prati razvoj jebizma
I domete postjebizma
Ne poznaje klasike jebalizma
I ne izučava osnove jeboslovije
Od jebaništa do jebiliteta
Nema šta da traži
Na jebištima i jebijadama

. . . . . .

Jebaćemo se još
Ovo je vek jebanja
Zlatno Jebomanovo doba
Jebomana II Jebičanstvenog
Sve ima svoj kraj
Sem jebanja
I sve može biti
Sem da se nećemo jebati
Sve što smo se dosad jebali
Samo je uvodno jebanje
Predgovor glavnom jebanju
Predigra i zagrevanje
Izvod iz velikog vasionskog jeba
Jeba nad jebovima
Stare i nove ere
Jeba mikrokozma
I jeba makrokozma
Iz raja smo isterani
Ali iz pakla nije niko
I niko nije jebao toliko
Da ne bi mogao jebati više

A koliko god jebao
Nije jebačinu do kraja doterao
Na mlađima jebanje ostaje

. . . . . .

Jebaćemo se još
Sa Bogom i ljudima
Svaki u Boga dan
S Bogom se jebati i rvati
To je pravo jebanje
A s kim god se jebeš
S Njim se jebeš
Ima On običaj da se presvuče u ponekoga
Koga svi jebu
Pa kad se siti najebu
Tek onda vide koga su jebali

. . . . . .

Jebaćemo se još
Nikom nećemo ostati dužni
To jedino ne slagasmo
Kad god obećasmo
Pa nećemo ni sad
Evo koliko smo se jebali
I dokle smo stigli
Sve će se zaboraviti
Koliko ćemo tek da se jebemo
Kako se niko nikad nije jebao
Pa kad bi nam to bilo zadnje jebanje
Jebaćemo se dok traje i đevojke
Jebaćemo se kad smo rekli
Da ko ne bi reko da smo slagali
Jebaćemo se do kučkina sina
I do kumine kuće
Dok je glagola od glagola jebati
Makar više nikad ne jebali
Jebaćemo se dok doznamo
Zašto se jebemo
A kad doznamo
Onda pogotovo
Ako ne doznamo
Ništa zato
Jebali bismo se i tako i tako
Jebanja ima
Ako razloga nema

Bilo ga je
Ako nije
Možda će ga biti
Ovako ili onako
Ne može nam niko prigovoriti
Da se nismo jebali
A zašto se jebemo
Ako se ne setimo jebući
Drukče nećemo
Neće se dati setiti
A to može biti samo jedno
Važnije od svega
I preče od ičega
Što niko ne zna
I ne može znati
Zato se i jebemo
S kolena na koleno
To je malo veće jebanje
I malo dublja jebačina
Iz Donjega u Gornji Jebež
Vratićemo se na polazno polje
Na početnu zemlju
Na začetnu tačku
Obnoviti iz noktiju
I jebati do utira
Druge nam nema
Zapamti šta sam ti rekao

. . . . . .

Jebaćemo se još
Ne možemo dočekati
Hvata nas nedrž
Nama je itanje
Sve je u nama uzigralo
Sperma na uši udarila
Ustala svaka dlaka
Ukrutili smo se i udrvenili
Samo čekamo poklič s Jebičnika
Da zaleprša čipka na Jebavici
Da oživi jebena strana
Da se podovatamo
Da se poigramo turi-vadi i namicaljke
I rupice-boce
Da krenemo u potoč i pretiječ

I dignemo stojka na nakaradu
A Jebegovići a Jebibaše
Jebisinovići i Jebikumovići
Jeb Jebnići od Jebiboja
Hadži Jebe iz Jebkalovića
Držnedajebići Kuštrimjebići
Bogojebi Jebikrstovići
A Jebezi a Jebalji a Jebepušani
A jebislovi a jebipopi a jebiknjige
A jebivode a jebimrve a jebigore
A Jebane a Jebimire a Jebivoje
A Jebiljube a Jebislave a Jebivuče
A Jebirode a Jebidome a Jebivero
Jebjebići i Jebikućići
Jebomrzci i Jebomilci
Jebibožji jebotvori
Serašjebi i Oberserašjebi
A jebaljkine jebaljke
I jebaljkinih jebaljki jebaljke
I jebaljke pored jebaljki
Svaštojebi nad Svaštojebima
Ništojebi da bi Ništojebi
Jebimajkovići od Jebimajkovića
Jebitrice s Jebitricama
Dugojebe govnojebalice
Aj pojebi
Jebitragom po jebitragu
Jebioca kroz jebioca
Jebisinovog jebisina
Jebca im jebinog
Da im jebca jebinog
I jebca pored jebca
A stan polako
A stan poitaj
A stoj ne mrdaj
A sagnaj sagnaj
A brže a dublje
A jeb a drž
A pojebi pojebi
A tuc-muc
A čekaj stani
A drž ne daj
A okreni-obrni

A spreda a zguza
A porebarke
Tamte vamte
Prsa u prsa
A skoleti skoleti
A ko će koga
A čik ti ga
Udri po pički
Opuc opuc
A šta nemoj
Moj bogami
Jagma jagma
Okroj okroj
Opleti ožeži
Časa ne časi
Sreda u sredu
Stani kreni
Makse ne makse
Sve jebke
Jebo ih Bog ćuskijama
Jebi jebi
Jeb pojeb
Jeb tamo
Jeb ovamo
Jeb jeb
Jeb za jeb
Jeb im jebavi
Do jeb dotle
Jebaćemo se kao ljudi

Miloš Živanović
književnik, Beograd

DNEVNICI KOMESARA
(auto-biografska ispovest urednika Betona*)*

Uvodna reč

Reakcijama se, poštovani čitaoče, u stvari ne treba baviti. Šta te se tiče *percepcija* ovoga ili onoga u javnosti, stručnoj javnosti, kritičkoj javnosti, tajnoj javnosti... Radi i ćuti. Na liniji *autor – čitalac* postoje bezbrojne mogućnosti za nesporazum. A na liniji *autori Betona – čitaoci*, te mogućnosti se rado i namerno fabrikuju i eventualno mogu da budu dovoljno dobra tema za specifičnu obradu. Produkcija nesporazuma se, doduše, pre svega obavlja kuloarski, ili što bi Ćira rekao – *oralno*, napismeno ređe, ali može da se nađe. Te "nesporazumalne" reakcije potekle su (navodim samo najzanimljivije) sa Instituta za književnost, od Gorana Petrovića, Marinka Vučinića, Mira Vuksanovića... Sa Instituta je poručeno da je to što se u Betonu radi čist *ždanovizam*, Goran misli da su ljudi iz *Betona* sovjetski komesari koji betoniraju lansirne rampe, Marinku se čini da su oni Crveni Kmeri, a Miro mni da je to četvoročlana banda kineskih komunista kojoj je životni cilj da mu stavi pogaču na glavu i zvekne maljem po njoj. Iz neimenovanih-bezimenovanih-jebozovno-taktičko-razmeštenih-ma-kad-ti-kažem izvora (-mladosti-i-pameti), saznajemo da bi se *Betonu* sve moglo oprostiti, ali to što ih LDP finansira... nikada! Primećujemo, poštovani čitaoče, da razne umne glave daju različite vizuelizacije svojih promisli, ali ideja-vodilja-pantljičara, koja kroza sve prolazi i sve okuplja (kao neki instrument sabornosti), glasi: Oni su levičari, oni su komunisti, oni su zlo! Čudno neko vreme, čim kažeš nešto razumno, stave ti etiketu – eno ga *levičar*! (To je otprilike prvi stupanj moralne propasti, *židov* je drugi, *homoseksualac* fatalni treći.) Borba protiv komunizma je nešto samorazumljivo, neophodno i neodložno, jer komunizam je trenutno najveća opasnost za Srbe, te ako dobiješ etiketu, odvojen si za odstrel. Umne glave se redom zalažu za *suočavanje sa prošlošću*, ali se pod tim podrazumeva isključivo Drugi svetski rat i režim Josipa Broza. Eto, poštovani čitaoče, između današnjeg dana i smrti Josipa Broza ne postoji ništa sa čim treba raščistiti i suočiti se. Lov na komuniste je stalno otvoren, a ako bi senator Makarti mogao da bira zemlju u kojoj će se povampiriti, izabrao bi Srbiju. Šta, dakle, da radiš kad ti kažu da si komunjara, Kinez, Crveni Kmer? Tim etiketama je

rečeno i da si zločinac, ili bar neko ko se zalaže za društvene okolnosti koje će mu pružiti priliku da vrši zločine. U kao teški metali teškoj atmosferi oko suđenja za ubistva, masovna ubistva (okrivljeni su listom deklarisani antikomunisti), oko vređanja dostojanstva i zdravog razuma, oko književnih nagrada dodeljenih delima koja pozivaju na klanje ili pokazuju zadovoljavajuću dozu indiferentnosti, reći redakciji *Betona* da je zločinačka težak je apsurd, gotovo zaumna stvar. Možda bi te Makarti-Zombije trebalo jednostavno pitati: Pa kako te nije sramota? Ali, baš me briga kako ga nije sramota. Zato, poštovani čitaoče, dohvatio sam onu ideju-vodilju-pantljičaru i od nje napravio alternativnu mitologiju *Betona*, pišući *Betonski dnevnik* u ime cele *četvoročlane bande*. Služio je uveseljavanju sastanaka redakcije, a sada su izvodi iz tog dnevnika pred tobom (nadam se da mogućnosti za nesporazum ne postoje). I... čitaoče, čitaj *Beton*!

Izvod br. 1 iz Ilegalnog Betonskog Dnevnika

(pisano iz ugla Druga Komesara, tj. mene, Josifa Saše Iljiča)

Jutros, konačno, sastanak uređivačke ćelije *Betona*. Treba da sklopimo novi broj, četvrti (posle petog očekujem da krenemo u preuzimanje *Albatrosa*). Vruće je, danas, a smrz'o sam se jutros. Hram zvoni kao Erikson. Dugo ćutimo, ne možemo da pričamo od zvonjave. Žulja me tetejac na leđima. Stavljam ga na sto, masnog od znoja. Ubrzo, tri masna tetejca i jedan CZ99 (Kiričev), gledaju na stolu jedan u drugog, znaju šta im je činiti, znaju šta će biti, možda bolje od nas samih. Vrelo je, danas, a jutros hladnoća. Što li sam se vraćao iz Boke. Mogao sam da sačekam taj gliser iz Barija, ionako mi se prestonica smučila. Posle da lično transportujem robu, Čeda i Proka mi keširaju na ruke i zatvoren krug. Ovako, čekaćemo da se novac izvrti po računima, a vremena nema. Sovjeti dali neku crkavicu, nije dovoljno ni za ručne bacače, a kamoli za lansirne rampe. Dok sam mislima u gliseru, Josif Kirič rovari po Kosovskom Boju, Josif Toma seje čvarke a žanje prasce, Josif Miško na saboru minira sofa-sporazum. Erikson zvona konačno ućute. Uvek kad zvona stanu, uplašim se da će hram poleteti i prozboriti, na rableovskom francuskom. Stanem kraj prozora, bliže stolu i tetejcu, za svaki slučaj, da me levitacija ne iznenadi. Migrena - saputnica svakog poštenog komesara... i znoj... imam flašu loze ispod stola, dobra je. Spremamo agitatorska putovanja po zemlji. To nije loše, daju pare za našu stvar, ponekad. Ali, recimo, kako da u ponoć preko telefona objasniš ženi šta radiš u Kragujevcu, a omladinke iz Crvene Zastave čekaju gladne znanja. Baš bi mi sada valjala jedna loza. Ne znam da li da je vadim dok su Drugovi tu. Vazda je to gladno i žedno. A kad popiju, stave kačkete i uvežbavaju streljački vod, he-he, kopilad Ždanovljeva. Josif Toma lista

monografiju *Radnička straža*, napalio se. Josif Kirič psuje buržoasku instituciju mleka u kafi. Josif Miško hoće da betonira garažu i kaže da moram ja da mu mešam malter, a posle da farbamo garažu u crveno. Mislim se, otkud njemu pare da pravi garažu. Od prošlog sovjetskog paketa ja dinara nisam video, mora da su njih trojica to lepo podelili. A verovatno se i Drug Direktor Duško malko ogreb'o.

Eh, Urlike, Urlike, otkad si ti pala, samo mi je loza preostala.

Izvod br. 2 iz Ilegalnog Betonskog Dnevnika

(pisano iz ugla Druga Komesara, tj. mene, Josifa Tome Markjeviča)

Drugovi Komesari, kažem, mi se konsenzusom moramo složiti kako da iskoristimo sredstva pristigla od političkog krila. Na to mi Josif Kirič dobacuje da će me streljati ako mu još jednom sipam mleko u kafu, ili objavim tekst protiv njegove volje, jer njegova volja je *Narodna volja*. Drugovi, kažem odlučno, moramo se složiti oko prioriteta. Josif Iljič gladi cev tetejca i po nebu traži levitirajuću arhitekturu. Koža mu se na jagodicama zategla, liči mi na nekog Kmera. Komesari, kažem još odlučnije, ja mislim da prvo kupimo naftu za paljevine, svi znaju da mi volimo da palimo knjige i nema šta sad da se snebivamo. Josif Miško dobuje prstima po stolu i pevuši: u no- u no-vembru / četr-deset treće / zado- zado-bismo / bolo-ve naj-veće. Da li je stigla najavljena sovjetska pomoć, pitam, ne tako odlučno. Josif Iljič se samo nakašlje. Josif Kirič stavlja kačket na glavu i kaže mi: A ti bi samo o tim sredstvima da pričaš. Hm, ne zovu ga tek tako Kira Skalpel. Kad smo kod Sovjeta, kažem, šta bi sa prethodnim paketom? Ja ga nisam video. Drugovi se ćutke zagledaše u mene, pogledima što gore ispod kačketa. Stavim i ja kačket, i jeste, odmah mi je lakše, osećam silu, i svega se sećam. Ah, Urlike, samo si ti bila uvek orna za akciju, samo si ti imala precizne odgovore na komplikovana pitanja (recimo: Da li se sveta zemlja može uzorati?). Krajičkom oka vidim kako Drug Iljič nogom gura flašu loze skrivenu ispod stola dublje u senku. *Nastrana vrana*.

Svi ustajemo. Vreme je Komesarske odluke. U podrumu imamo vezanog kritičara. Kritičare ne treba trovati, ali sa njima nešto mora da se radi.

Izvod br. 3 iz Ilegalnog Betonskog Dnevnika

(pisano iz ugla Druga Komesara, tj. mene, Josifa Saše Kiriča)

Kakav odvratan dan. Održali smo juče propagandnu tribinu na neprijateljskoj teritoriji, i jedva se živi vratili u Beograd. Mislim da su pokušali da nas otruju hranom. Mi inače ne jedemo, bar ne svaki dan, ali oni lokalci nas saleteli, te Drugovi nemojte tako, te uvredićete nas, te Drugovi opština vas voli... I eto, dijareja mi rasturi stomak, sasvim

rableovski, ne mogu da mislim, da radim. Ali, to je samo mala žrtva za našu stvar. Pa koji pošteni komesar nije patio od dijareje? Mogu samo da zamislim kako je to bilo na *Predsedničkom brodu*, u ono vreme. No, problem je što me ova muka omela u važnom poslu. Pravio sam nacrte, pravio i nacrtavao, nizao preambulu za preambulom i član za članom i unapred spremao amandmane, godinama, još od svoje šesnaeste. Ostalo je samo da prekucam konačnu verziju – i onda se jutros probudim, ukočen za radnim stolom, sa paučinom od uha do ćoška sobe, rastočenog stomaka, i čujem sa radija: oktroisan novi ustav! O, Vladimire i Josife i Crveni Trže, pa gde mi ode minuli rad?! O, Urlike, ljubavi jedina, vidi šta su mi uradili! Meni, Komesaru deraču tvorova, meni, strašnom Skalpelu, kome se klanjaju čaršijski kritičari. Ja nisam mogao da znam šta se događa, ja sam danonoćno radio i gurao prema cilju. Ali, kako to da Drugovi Komesari nisu znali? Oni uvek sve saznaju. Zašto me nisu upozorili? Eh, zašto... znam zašto. Josif Miško bi majku prodao za polovnu raketu, onu dvojicu kopilana Ždanovljevih da ne pominjem (Josif Iljič je dugo bio u Boki, prikupljao pomoć, od koje ja dinara nisam video). Po leševima takvi gaze, znao sam ja, pa makar i preko mog leša, i mog ustavnog čeda. Briga njih za ustav, i za ovaj moj i za onaj oktroisani. A ni dijareju nisu dobili, niko, samo ja. Da li je to počela čistka u redovima? Gledam Josifa Tomu, pravi se lud, piše *Koračnicu za decu*. Josif Iljič uporno pridikuje kako nije u redu da ja imam CZ99, a njih trojica imaju stare tetejce. He-he, nije u redu, ali ja sam ovde Skalpel. Josif Miško markira flašu loze skrivenu ispod stola i pravi se da prvi put čuje da sam ja uopšte radio na ustavu.

Dobro Drugovi, neka bude borba surova, a čiji je diskurs suroviji od mog. Umesto vode, krv ću sipati u cement, pa ćemo videti čija će penzija biti veća.

Izvod br. 4 iz Ilegalnog Betonskog Dnevnika

(pisano u trećem licu, o Drugu Komesaru, tj. meni, Josifu Mišku Živukovu)

Josif Miško je bio gladan. Danas je mrzeo leto, jer želeo je da mu bude hladno. I ne bi bilo loše da je bolestan, to daje oštrinu. Kad je gladan, bolestan, kad mu je hladno i kad stavi kačket, on je uzorni Komesar, on je... jurišnik spreman na jeziva dela (recimo: uđe u izdavačku kuću, kaže apolitičnom uredniku da je Elvis upravo napustio zgradu i nevini urednik skoči s prozora da stigne Elvisa). Pored toga što nije bolestan i nije mu hladno, Josif Miško danas mrzi i poštu. Pošta je donela crva sumnje, zbog kog ne može da prati razgovor Drugova o *svetoj zemlji*. Zloslutni crv kaže da su svi oni, Drugovi Komesari, njihovi saradnici i simpatizeri, u stvari – Crveni Kmeri. Komesar Josif Miško nikada nije video

Crvenog Kmera, ali slušao je o njima i oni su, u neku ruku, bili daleki ideal, za koji se nadao da će biti dostignut u dalekoj neodređenoj budućnosti. Ali, ako je ideal već dostignut, ako su postali Crveni Kmeri, hoće li uopšte biti budućnosti? Ili je vreme Konačne Revolucije došlo, već posle 6 godina, svođenje računa na betonskim zidovima, onim što su bili *zidovi srama*, a sada će postati *zidovi smrti*. Kad taj kotur krene, ne zna se ko sve može da završi na zidu. Kroz žile Druga Miška kolao je jurišnički adrenalin sa barikada, pomešan sa zebnjom i, priznao je to sebi, sa istinskim strahom. Iz kovitlaca neizvesnosti trgao ga je Drug Toma vizionarskim rečima: *Prenesi dalje, Vjazma je pala*. Tužan je bio Drug Josif Miško, što je dopustio strahu i sumnji da ga obuzmu, i žestoko se samokritikovao. Samo jednom bio je tako tužan: kad je u predgrađu pala voljena Urlike. Mada, pošteno je reći i da je bio tužan, skoro kao pingvin, što nije znao gde je novac iz sovjetskog paketa.

Komesari su ustali, stavili kačkete i krenuli na agitatorske zadatke. Drug Miško se uz dovitljiv izgovor vratio i dohvatio flašu loze ispod stola, da utopi onog crva i svoje brojne tuge. Pa dobro, rekao je sebi (onako, rableovski), bolje Crveni Kmeri nego Crveni Čmeri.

Mića Popović – *Gvozden spasava pudlice ili Opšta i posebna teorija relativiteta*, 1978.

POLEMIKE

Aleksandar Pavlović
književni kritičar, Beograd

OKO BETONA

Čega zajedničkog ima to pisanje
sa interesima našeg naroda ili države?
A. A. Ždanov,
Referat o časopisima "Zvezda" i "Lenjingrad"
(posveta političkim komesarima)

Dvosmislenost u naslovu ovog teksta treba da ukaže na moju dvostruku nameru da, s jedne strane, istaknem ono što vidim kao oko, žižu, poetičko središte tekstova objavljenih u *Betonu*, kao i da, sa druge, razmotrim neke pojave koje su oko(lo) *Betona*, poput dosadašnjih reakcija na ovaj podlistak ili njegovog mogućeg uticaja na proučavanje književnosti kod nas.

Formulisanje poetičke paradigme *Betona* može biti samo uslovno, pošto radovi objavljeni u njemu obuhvataju aforizme, humorističke i satirične sadržaje, književnu kritiku i tekstove koji se tiču opšteg kulturnog i intelektualnog miljea, koji nisu jednostavno svodivi na nekakav jedinstven poetički okvir. Ipak, najveću pažnju javnosti i najveći broj reakcija izazvali su tekstovi posvećeni književnim temama, koji su objavljeni u rubrici *Mixer*, i ovde ću se ograničiti na razmatranje značaja i poetičke utemeljenosti tih radova.

1. Ideologija i close reading

U tekstu "Memorija, ideologija, (re)konstrukcija: roman *Opsada crkve Sv. Spasa* Gorana Petrovića", koji predstavlja integralnu verziju rada objavljenog u prvom *Betonu*, Saša Ilić smešta Petrovićev roman u političko-kulturni kontekst koji sam opisuje preko memoranduma SANU, osme sednice CK SKS i proslave šestogodišnjice Kosovske bitke. Saša Ćirić, u radu "Fama ili zavera, Milutin na k(o)rovu sveta", jasno pokazuje sve literarne slabosti *Knjige o Milutinu* Danka Popovića, konstatujući da su razlozi popularnosti ovog romana "vanliterarne prirode". U drugom svom tekstu, "Ubiti mitsku rugalicu", Ćirić, analizirajući dve verzije Simovićeve drame "Boj na Kosovu" (iz 1988. i 2002. godine), dolazi

do zaključka kako, nasuprot Simovićevom uverenju da je "u tretiranju kosovskog mita bio podjednako udaljen *i od onih koji pred mitom kleče, i od onih koji ga bacaju pod noge*", drama(e) daje jedno nekritičko, istorijski neutemeljeno i u izvesnoj meri retrogradno viđenje (tumačenje) kosovskog mita. O vulgarnom i militantnom nacionalizmu pesničke zbirke "Nedremano oko" govori rad Miloša Živanovića "Oko srpskog boga Saurona", a u ovom kontekstu bih pomenuo i belgijskog slavistu Stejna Vervata, koji je, poredeći shvatanje istorije u Nogovom "Nedremanom oku" i romanu "Konačari" Nenada Veličkovića, ukazao na jednostrano i nacionalističko-apologetsku predstavu rata kod Noga i pacifističko-građansko viđenje bosanskog sukoba (opsade Sarajeva) kod Veličkovića.

Već na osnovu ovakve skice jasno je da su pitanja ideologije, politike, konteksta, odgovornosti, mesta i uloge književnosti u društvu, ključna za pomenute autore. Međutim, po mom mišljenju, osnovni podsticaj proučavanju književnosti kod nas predstavlja ne toliko "vruća" tematika kojom se ovi autori bave, koliko *analitički postupak* koji prethodi povezivanju književnosti sa ovim referentnim tačkama (ideologijom, politikom, devedesetim godinama…). Najupadljivija zajednička osobina tekstova iz *Betona* (i oko *Betona*, kao što su Vervatov rad, ili neke ranije Ćirićeve kritike) jeste što se zasnivaju na *detaljnoj i preciznoj tekstualnoj analizi*. Ta se analiza sprovodi prvo na mikronivou, na kom se istražuju pripovedne strategije upotrebljene u nekom delu, potom prenosi na makronivo, tako što se ispituje značaj primenjenih strategija na ukupno značenje dela da bi se, na kraju, tekstualno značenje smestilo u određeni (šire društveni, ideološki ili politički) kontekst. Čak i kada se taj kontekst formuliše pre same tekstualne analize, kao što je slučaj u Ilićevom tekstu, to ostaje samo kompoziciono rešenje, a logički sled izvođenja zaključaka ostaje isti. Pre nego što se posvetim problemu kontekstualizacije književnosti, ukazaću na analogije ovakvog tipa analize sa lingvistikom, kako bih jednu implicitnu poetiku (možda) učinio eksplicitnom, i razmotriću mogućnosti detaljnijeg i preciznijeg razvijanja ovakvih književnih istraživanja.

Sedamdesetih godina prošlog veka u francuskoj i anglosaksonskoj lingvistici nastaje pristup poznat kao *analiza diskursa* (*discourse analysis, analyse du discours*).[1] Sasvim uprošćeno, analiza diskursa podrazumeva lingvističku analizu koja se proteže preko granica rečenice. Otvorite bilo koji udžbenik gramatike, i videćete da je podeljen na fonetiku, morfologiju i sintaksu, i da je rečenica najopštija kategorija koja se uzi-

1 Naši lingvisti preveli su ovu sintagmu kao *diskurs analiza* (vidi: Savić 1993). Bez upuštanja u adekvatnost jedne ili druge sintagme, izraz *analiza diskursa* koristim prevashodno iz stilskih razloga.

ma u razmatranje. Koristeći analogiju sa strukturom rečenice i njenim konstituentima, u analizi diskursa pretpostavlja se da elementi iznad nivoa rečenice poseduju slične strukture (Mills 2004: 126). Jednostavan primer za ove tvrdnje predstavljali bi, recimo, izrazi: *misliš*, *u redu*, *važi*, čija se uloga ne ograničava na nivo rečenice, već podrazumeva ispitivanje interakcije sa sagovornikom i konteksta u kom se javljaju. Nasuprot sosirovskom izučavanju jezika kao sistema znakova, analiza diskursa, dakle, podrazumeva proučavanje jezika u njegovoj upotrebi. Mnogoznačan pojam diskursa, u ovom smislu, odnosi se na bilo koji tekst i govor (ili deo teksta ili govora) koji poseduje neki oblik unutrašnje organizacije, povezanosti ili celovitosti (Mills 2004: 7). Dok su francuski analitičari od samog početka pokazali interesovanje za odnose između različitih diskurzivnih oblika i ideologije, u anglosaksonskoj tradiciji ideološka pitanja uglavnom izostaju sve do kraja osamdesetih godina prošlog veka (Malrieu 1999: 93), a uzroci ovog razlikovanja mogli bi se dobro opisati upravo ideološkim i političkim razlozima. U poslednjih petnaestak godina, ispitivanje odnosa između diskursa i ideologije postaje dominantno kod jednog broja anglosaksonskih analitičara diskursa, a njihovi pristupi određuju se kao posebne discipline proučavanja diskursa – *kritička analiza diskursa* (*critical discourse analysis*, u daljem tekstu CDA), odnosno *ideološka analiza diskursa*.

Pojam ideologije u ovom pristupu treba razlikovati od njegovog tradicionalnog ili uobičajenog značenja, koje podrazumeva postojanje jednog, zvaničnog sistema vrednosti ili pogleda na svet (kakav je, recimo, bio marksizam u zemljama Istočnog bloka), ili negativnog shvatanja ideologije kao "lažne svesti" ili "pogrešnog uverenja" (detaljnije u: Beaugrande 1999, Van Dijk 2003, 2004). Pošto određenje ideologije znatno varira u radovima CDA u zavisnosti od autora na koje se pozivaju (kao referentne tačke mogu se uzeti Fuko, Altiser, Iglton i Burdije), za ovu svrhu može poslužiti lingvistička definicija ideologija kao najopštijih tipova konteksta koji određuju vrednosno značenje reči, fraza, rečenica i diskursa (Malrieu 1999), ili šire socijalno određenje ideologija kao osnova društvenih predstava koje dele članovi neke društvene grupe (Van Dijk 2004). Za proučavanje književnosti posebnu važnost imaju Bahtinovsko shvatanje da znak (značenje) nije moguće bez ideološkog sadržaja, i da je "reč ideološki fenomen *par excellence*" (Bahtin, 1980: 14) i primena ove koncepcije na proučavanje tačke gledišta (čuveni primer imenovanja Napoleona u Tolstojevom *Ratu i miru* kod Uspenskog [1979: 42-48]). Shvaćene u ovom najopštijem smislu, ideologije nisu nužno "negativne" ili "lažne", niti je njihovo postojanje karakteristično samo za dominantne grupe koje ideologiju (zlo)upotrebljavaju radi legitimacije svoje moći ili uspostavljanja jednoumlja ili konsenzusa (Van Dijk

1996: 139). Kao što dominantne grupe mogu imati ideologiju koja uspešno povezuje različite društvene grupe zarad postizanja nekog zajedničkog ili opšteg cilja, tako i marginalne ili manjinske grupe mogu imati seksistička, rasistička i druga negativna ili diskriminatorska ideološka uverenja. Isto tako, pojam *kritički* u CDA ne odnosi se toliko na "otkrivanje" negativnih ideoloških sadržaja kod društvenih grupa ili procesa, koliko na traganje za složenim i celovitim objašnjenjima, i podrazumeva samosvest istraživača o tome da su njegova sopstvena uverenja i namere neizbežno prisutni u samoj analizi (Wodak 1999: 186).

Pretpostavka kod ideološke analize diskursa jeste da ideologija pisca (ili govornika) može biti "razotkrivena" preko pažljivog čitanja, razumevanja ili sistematske analize, pošto se ideološka pozicija eksplicitno ili nehotično izražava kroz jezik i komunikaciju (Van Dijk, 1995a: 135).

Dva primera poslužiće nam kao ilustracija ovakvog tipa analize. Po mišljenju Sare Mils, jedna od osnovnih ideoloških odlika diskursa jeste da se oni principijelno organizuju kroz različite oblike isključivanja ili izostavljanja (exclusion). Tako, na primer, čini se sasvim očiglednim da o menstruaciji treba govoriti u negativnim terminima, opisujući je kao nešto što sputava ili ograničava. Dovoljno je pogledati reklame za tampone ili uloške, u kojima se menstruacija predstavlja kroz pojmove slobode ili diskrecije, pa da se uoči diskurzivni pritisak koji polazi od pretpostavke da je menstruacija nešto što osoba želi da sakrije ili čega želi da se oslobodi. Ovo na prvi pogled izgleda samorazumljivo, pošto mnoge Evropljanke doživljavaju menstruaciju kao bolnu, ograničavajuću i opterećujuću u poređenju sa "normalnim" životom. Ali, dodaje Mils, činjenica da su iskustva nekih žena bliska ovom shvatanju ili uslovljena diskurzivnim pritiskom ne znači da te poruke imaju izvorno ili stvarno značenje. Ovakvo specifično viđenje i doživljaj menstruacije omogućeno je time što su drugi oblici znanja o menstruaciji izostavljeni. Taj način gledanja na funkcionisanje ženskih tela može se posmatrati kao deo medicinskog diskursa o ženskom zdravlju, koji događaje poput menstruacije ili porođaja svrstava u patološke u odnosu na normu kako je shvataju muškarci. Ovo ne treba razumeti, ističe Mils, tako da žene treba nadalje da slave menstruaciju, već više kao poziv na preispitivanje isključivih stavova o načinu na koji funkcionišu ženska tela (Mills 2004: 10). Izlaganje Sare Mils bio bi primer deduktivnog pristupa, odnosno skiciranja nekog opšteg ideološkog okvira koji se dalje može pratiti u različitim diskurzivnim oblicima (osim reklama, i u književnosti, filmu…).

Za Tojna Van Dijka, osnovu ideološke matrice čini polarizacija na NAS i NJIH i pozitivno samovrednovanje. Analizirajući, 1993. godi-

ne, 23 članka iz *Vašington Posta* i *Njujork Tajmsa* u kojima se pominju reči "teror" i "terorizam", Van Dijk zaključuje kako većina članaka povezuje ovakve činove političkog nasilja sa Muslimanima, muslimanskim fundamentalistima, Arapima ili Bliskim Istokom, i to u kontekstu opšte slike o Muslimanima i Arapima. Ni u jednom se članku terorizam ne dovodi u vezu sa drugim vinovnicima političkog nasilja u svetu (na primer u Salvadoru), dodaje Van Dijk, posmatrajući ovaj oblik topološke i leksičke isključivosti kao svojevrstan izraz ideološke pozicije. Jedna od najupadljivijih ideoloških struktura koja se opaža u bukvalno svim člancima, kaže on, jeste otvoreni nacionalizam i etnocentrizam.

Tako se osnovna podela na NAS (Amerikance, "zapadnjake") i NJIH (teroriste, Arape, muslimanske fundamentaliste i druge) prenosi na još uopšteniju polarizaciju između Amerikanaca i ostatka sveta. Osnovni diskurzivni markeri su zamenice ("mi", "oni", "nas", "njih", "naše", "njihovo"), ali i deiktički izrazi poput "ovde" i "tamo". Glorifikovanje NAS nije potpuno lišeno samokritike, ali, ironično, čak i takva kritika često podrazumeva pozitivne karakteristike – suočeni sa svetskim terorizmom, MI smo "previše dobri", "previše demokratični", "previše blagi". Masovna ubistva počinjena od strane "prijateljskih režima", poput terorističkih odreda smrti ili vojnih diktatura u Salvadoru i Gvatemali, dodaje Van Dijk, ne opisuju se kao "terorizam" (nego eventualno kao "građanski rat"), a jedna od glavnih ideoloških strategija jeste naglašavanje da je nasilje "njihovo", dok se ne naglašava, ili prosto ignoriše ili poriče NAŠA upletenost u inostrani državni teror (Van Dijk 1995a: 150 -152).

Teoretičari CDA razvili su, pored pomenutih, čitav niz stilističkih i retoričkih sredstava preko kojih se uspostavlja određena ideološka pozicija na različitim nivoima (leksičkom, sintaksičkom, nivou globalne semantike ili topike itd.), kao što su metafore, hiperbole, eufemizmi ili emfaze kojima se izražava osnovna polarizacija, upotreba posesiva i demonstrativa, leksika (npr. "teroristi" *vs* "borci za slobodu"), aliteracija (kod nas je verovatno najpoznatiji primer "domaći izdajnici i strani plaćenici"), uopštavanje, kolebljivost, viktimizacija, konkretizacija, vrednovanje, glorifikovanje i drugo (Van Dijk 1995b, 2004, De Beaugrande 2003, Fairclough 2003).

Kakve su, najzad, mogućnosti primene ovakvih lingvističkih analiza na proučavanje književnosti? Iako su neki od ključnih podsticaja teoriji književnosti kroz čitav dvadeseti vek došli upravo iz lingvistike, u okviru koje se književnost nije posmatrala (bitno) drugačijom u odnosu na druge oblike jezičke upotrebe, ranija iskustva ukazuju da se ova prenošenja ne mogu vršiti bez izvesnih metodoloških modifikacija. Sa-

svim u skladu sa lingvističkom tradicijom, Sara Mils konstatuje kako proučavaoci diskursa ne prave razliku između onih tekstova koji su određeni kao književni i onih koji su određeni kao neknjiževni, i smatra da između ove dve grupe tekstova postoje samo "institucionalne razlike" (Mills 2004: 20). U pokušaju da napravi sintezu između proučavanja književnosti i savremenih lingvističkih proučavanja diskursa, Bogrand ukazuje da lingvistika, odvojivši se od sosirovskog posmatranja jezika kao apstraktnog sistema, mora da uključi i pitanja koja tradicionalno spadaju u proučavanje književnosti, kao što su tip ili žanr teksta, njegova produkcija i recepcija, procena, vrednovanje, kao i niz kulturnih, društvenih i psiholoških činilaca. Sa druge strane, novija književno-teorijska interesovanja odvajaju se od imanentizma, proučavanja "literarnosti" i neutralne tekstualne analize i fokusiraju se na društvene, kulturne i kognitivne aspekte književnosti. Približavanje dva pristupa Bogrand vidi u objedinjavanju samorefleksivne i empirijske orijentacije (Beaugrande 1993).[2] Analiza književnoumetničkih tekstova predstavljala bi ogledni slučaj i proveru valjanosti ovakvog pristupa, jer se upravo u njima sve diskurzivne karakteristike i pripovedne strategije upotrebljavaju u najbogatijem i najsloženijem obliku. Radovi iz, recimo, zbornika "Diskurs i ideologija u Nabokovljevoj prozi" (Larmour 2002), na koji ću se pozivati i kasnije, predstavljaju zanimljiv primer kako zbog primene ovakvog tipa analize, tako i zbog činjenice da su Nabokovljevi romani, kako kaže priređivač Dejvid Larmur, uglavnom bili posmatrani kao dela samosvesnog majstorstva koje je ideološki neutralno.

Da zaključim – analogije koje postoje između tekstualnih analiza primenjenih u najambicioznijim književnih tumačenjima iz *Betona* i aktuelnih književno-teorijskih strujanja upućuju na promišljanje i upotpunjavanje budućih interpretativnih i teorijskih izučavanja naše književnosti. Ipak, tekstovi Ćirića, Ilića i Živanovića ne iscrpljuju se u analogijama sa analizom diskursa, kritičkom analizom diskursa i ideološkom analizom diskursa, i idu i korak dalje, mada taj korak može biti i korak unazad ili korak u prazno. Osnovnu razliku vidim u tome što u analizi diskursa postoji opreznost u povezivanju tekstualnih činjenica sa strukturama društva ili konkretnim institucijama. "Na ovom nivou razvoja teorije", priznaje Van Dijk, "još uvek nismo u mogućnosti da sistematski opišemo strukture i strategije uključene u stvaranje, menjanje i prilagođavanje kontekstualnih modela, i način na koji one utiču na stvaranje i prihvatanje diskursa" (2000: 38), a u novijim radovima dodaje da "mi čak ne

2 Bogranova predviđanja ostvaruju se, čini mi se, u prvom redu kroz snažan razvoj kognitivne poetike, ali to sasvim izlazi iz okvira ovog rada (vidi, npr. Peter Stockwell, *Cognitive Poetics*, Routledge, 2002).

znamo ni kako da predstavimo ideološki kontekst" (2004a), kao i da, uprkos obimnoj literaturi o ideologiji, nema nijedne monografije koja detaljno istražuje veze između diskursa i ideologije (2004b). Načinu na koji se ova praznina popunjava u tekstovima Ilića, Ćirića i Živanovića vratiću se u trećem delu ovog rada.

2. I pre Betona, Beton

Iako su u najžešćim reakcijama na pisanja u *Betonu* ovi tekstovi (i njihovi autori) okarakterisani kao nihilistički, neokomunistički i neoboljševički, mislim da ne postoji supstancijalna razlika između ovakvog pristupa, koji književnu analizu smešta u neki politički, ideološki ili istorijski kontekst, sa radovima drugih autora koji su se bavili nekim vidom odnosa između književnosti i ideologije.

Nikola Milošević se u više navrata bavio odnosom između ideologije i književnog stvaralaštva, posebno ideološkom pozicijom Dostojevskog (1972, 1990). Mada kod njega književna analiza nije cilj, nego sredstvo za otkrivanje autorove ideologije, a za njeno rekonstruisanje koristi i dnevničke zabeleške Dostojevskog i biografske podatke, nije teško uočiti srodnost ovih analiza sa nekim tumačenjima iz *Betona*. Petar Džadžić, sa druge strane, polazi od tekstualne analize, uočavajući razlike između završetka pesme *Banović Strahinja* u verziji Starca Milije sa razrešenjima motiva o neveri žene u starijim varijantama ove epske pesme, tumačeći ta odstupanja u osnovi društvenim (i u izvesnoj meri psihološkim i istorijskim) razlozima, dakle tako što pesmu smešta prevashodno u sociološki kontekst (Džadžić 1987). U knjizi *Književnost – kritika ideologije* (1991) Predrag Palavestra opisuje takoreći sva značajna književna dela naše književnosti iz perioda 1970-1990 kao svojevrsnu kritiku i otpor ideologiji, pod kojom podrazumeva ne samo vladajuću, zvaničnu ideologiju, nego i sve oblike ideoloških i istorijskih zabluda.

Ako je veza između tekstova u *Betonu* sa predistorijom ideološkog pristupa kod nas samo posredna, niz nedavnih radova još snažnije pokazuje tendenciju istraživanja ideoloških sadržaja književnog dela i smeštanje književnosti u širi društveni kontekst. Feministička kritika sistematski se bavi odnosom između književnosti, sa jedne, i patrijarhalne ideologije i diskursa muške dominacije sa druge strane (npr. Nešić 2005: 33-41, 2006: 83-107, Rosić 2005, 2006). Raznovrsne mogućnosti ovakvog pristupa, kao i aktuelnost domaćih radova u međunarodnom kontekstu, mogu se videti preko paralele između nedavnog teksta Tatjane Rosić i jednog rada iz pomenutog zbornika o Nabokovu. U eseju "Gledanje kroz Humberta, sa fokusom na feminističko saosećanje u *Loliti*" (Larmour 2002: 111-132), Toni Mur ukazuje na suprotstavljene diskurse u

ovom romanu i izdvaja one koji su feministički intonirani. Mur smatra da ovaj postmoderni tekst zahteva neprestano "fokalno prilagođavanje", i da roman destabilizuje konvencije muškog vlasništva iz Humbertovih sećanja i omogućava Dolores slobodu od njegove retorike, a da ta retorika, zapravo, sputava samog Humberta. Mur konstatuje da, kako se priča razvija, kritički odnos prema pripovedaču biva sve očigledniji, što dovodi u vezu sa ideološkom pozicijom samog Nabokova. Tatjana Rosić u tumačenju Andrićeve *Gospođice* polazi od ideje da je lik Rajke Radaković "jedna od retkih figura u istoriji srpske književnosti i kulture koja u jednom izričito patrijarhalnom poretku 'dobija pristup statusu subjekta' a time i pristup statusu aktivnog, odgovornog aktera u širem istorijskom procesu" (2006: ?). Kod Andrićevog sveznajućeg pripovedača u trećem licu kao glasnogovornika patrijarhalne trgovačke čaršije, Rosić uočava i prisustvo međusobno oprečnih socioloških i kulturoloških vrednosnih sistema (kao izraz inherentne polifonosti pripovednog glasa), čime se ostvaruje i priča o istinskoj ženskoj sudbini koja dovodi u pitanje ideološku poziciju sa koje se oglašava pripovedač. Ipak, posmatrano u celini, "opredelivši se za pripovedanje u trećem licu, Andrić je glavnoj junakinji uskratio pravo na 'ja' poziciju koje bi je legitimisalo u svojstvu istinskog subjekta". Iako su, dakle, u pitanju dva naizgled sasvim različita dela, gde je u *Loliti* dominantna muška a u *Gospođici* ženska figura, kod Andrića se ženska figura, za razliku od Lolite, ne osamostaljuje u punoj meri od pripovedačeve retorike. U ovom sasvim proizvoljnom izvodu iz proučavanja književnosti kod nas treba pomenuti Vladimira Gvozdena, koji, u okviru književne imagologije, ukazuje na zavisnost književnosti od širih kulturnih konteksta,[3] i ispituje nacionalne i etničke stereotipe o drugim kulturama i "drugome" uopšte. On se neposredno bavi i pitanjem ideologije (kao veze između književnosti i društva) i oblikovanjem nacionalnog identiteta. Element konstruisanja, kaže Gvozden pozivajući se na Hobsbauma, posebno je jasan u slučaju nacije, jer istorija koja je postala deo ideologije nacije nije ono što se istinski čuva u narodnom sećanju, već ono što je izabrano, pisano, slikano, popularizovano i institucionalizovano od onih čija je funkcija bila da to čine (2005: 40). Cilj savremene imagologije Gvozden vidi u dekonstruisanju strategija prikazivanja kako bi se ispitala dinamika moći koja rukovodi načinom na koji posmatramo svet (2005: 41).

U projektu u kojem predlažu formiranje podlistka, osnivači *Betona* ukazuju na urgentnu potrebu za negativnom kritikom i kritičkim

3 Proučavanje konteksta u teoriji "novog istorizma" predmet je magistarske teze Aleksandra Stevića i od ovog istraživanja, koje bi uskoro moglo da postane dostupno, treba očekivati zanimljive rezultate.

preispitivanjem književnih i drugih pojava, novije i najnovije prošlosti, i ističu nameru da uspostave novu kulturnu paradigmu kroz težnju ka urbanom, dekonstrukciju malograđanskih, palanačkih vrednosti i konzervativizma i svake autoritarne ideološke paradigme, i zalažu se za pravo na različitost.

U čemu bi, dakle, bila razlika između ciljeva *Betona* i, recimo, ciljeva književne imagologije kako ih definiše Gvozden? Suštinske razlike u tom smislu, kako sam rekao, nema. Jedina razlika, i to treba posebno istaći, jeste u tome što, nasuprot uopštenoj i neutralnoj retorici kod drugih autora, urednici *Betona* smatraju da ove ideološke, nacionalističke, diskurzivne strategije imaju ime i prezime, adresu, izdavačku kuću i instituciju, i u svojim tekstovima te lične podatke otvoreno iznose u javnost. Kada su se, sa polemičkim žarom, Radivoj Radić i Aleksandar Loma u duhovitim i elokventim tekstovima "obračunali" sa "autohtonističkom srpskom istoriografskom školom", tu se radilo o napadu istoričara i etimologa sa vodećih položaja i iz zvaničnih institucija na jednu marginalnu grupu, dok je u slučaju *Betona* (ako donekle izuzmemo Sašu Ilića) situacija obrnuta. Ali, čak i u knjizi "Srbi pre Adama i posle njega", koja ukazuje na značaj proučavanja i vrednovanja i loših (istorijskih) knjiga, mehanizmi koji su doveli do popularizovanja ove kvaziistorije, lična odgovornost pojedinaca u tom procesu, i društvene i političke posledice koje su njihova dela imala devedesetih godina ostavljeni su po strani. U tom nastojanju da se književnim delima, njihovim autorima i izdavačima pripiše odgovornost i krivica *Beton* za sada ostaje gotovo bez ikakve zvanične i institucionalne podrške, i bez, makar i prećutnog, priznavanja "prava na život".

3. Otvaranje Pandorine kutije

U svojim kritikama Vidojkovićevog romana "Kandže", Popovićeve "Knjige o Milutinu" i Vuksanovićeve "Semolj-zemlje", Saša Ćirić ukazao je na literarne slabosti ovih dela. Vidojkovićeve "Kandže" su, tako, "dosadno (a ne uzbudljivo) štivo, sa dozlaboga ponovljivim odnosima, situacijama i pojavama (a ne adrenalinom i inovacijom), sa plitkim, plošnim, nemušto skiciranim, likovima od kartona", "Knjiga o Milutinu" neuspešna je na planu tehnike, žanrovski neosmišljena, neuverljiva i nedosledna u izboru pripovednog stanovišta, a "Semolj-zemlja", kao roman-rečnik, "samo tralja nekadašnje senke, neinventivno rutinerstvo i autorov lični renesans", knjiga koja "ne može da se čita", "neprevodiva i nerazgradiva drugim smislom". Miloš Živanović o jeziku Nogovog "Nedremanog oka" kaže da je "doveden do ruba neprepoznatljivosti", a da se invokacije i molitve "mahom gube u uopštenim, besmislenim i povremeno bizarno-komičnim iskazima". Osporavanje *književne* vred-

nosti *književnim* argumetima je, dakle, jedan vid procene koja se primenjuje u *Betonu*.

Drugi oblik ocenjivanja, koji se meša i/ili stapa sa ovim prvim, podrazumeva vrednovanje u odnosu na ideološku pozadinu koju delo ima. Tako Živanović, pored pesničkih slabosti Nogove poezije, ukazuje i na "zloupotrebu tragičnih događaja" u ovoj zbirci, njen nacionalizam i militantizam, i uspostavlja, doduše posredno, analogiju između figure vučjeg pastira iz "Nedremanog oka" i amblema raznih paravojnih formacija na kojima se često sreće lik vuka. I Vervat se, u poređenju između Noga i Veličkovića, opredeljuje za ovog drugog *upravo* zbog njegove progresivne i pacifističke ideološke pozicije. Iako za Popovićev roman kaže da je "jedna dosledno antiratna knjiga", "protiv rata uopšte, protiv svih ratova", Saša Ćirić je smatra *opasnom* zbog ideološkog okvira koji izražava "dogmatičku seljačku nepoverljivost prema idealizmima svake vrste", "ksenofobiju prema susednim narodima", "etničku generalizaciju". Ove etničke predrasude, kaže Ćirić, "idealno naležu na mišljenje koje će se uvrežiti tokom devedesetih da je srpski narod zloupotrebljen, a njegove pobede i ratna žrtva nezahvalno iskorišćeni u svrhe svojih nacionalnih interesa a potom grubo odbačeni, da su Srbi isključivo stradalnički narod…". Opasnost i odgovornost ove knjige je u tome što se "njeni poklonici nisu inspirisali njenim oportunim pacifizmom, već, možda pokrenuti i Milutinovom rečitošću, rešili da isprave istorijske nepravde i da svakom naplate svoje". U tekstu o "Opsadi crkve Sv. Spasa", Saša Ilić uopšte ne govori o slabostima ove knjige na, recimo, kompozicionom i stilskom planu, ili o nedostacima u primeni pripovednih strategija i postupaka. Štaviše, on se literarnim kvalitetima Petrovićevog romana i ne bavi. Njega zanima kako (zbog čega, pod kojim uslovima) je ovo delo prihvaćeno na našoj književnoj sceni kao "najznačajniji roman devedesetih godina", i uzrok takvog statusa vidi u tome što knjiga govori o nacionalnom programu i nacionalnoj istini "koja nas je amnestirala od svake odgovornosti", i koji artikuliše dominantnu političku i medijsku sliku koja nam je servirana tokom devedesetih godina.

Dakle, dobar deo tekstova objavljenih u *Betonu* i oko *Betona* kritikuje dela sa nacionalističkom ili nacionalnom tematikom, mešajući (ili brkajući) osporavanje vrednosti tim delima na književnom i na ideološkom planu. Ključno pitanje kod ovakvog tipa analize glasi – da li, i u kojoj meri, ideološke pozicije koje se iznose u književnom delu utiču na njegovu književnu vrednost? Ili, da problem sasvim uprostim, u ovom korpusu dela koja su autori *Betona* do sada razmatrali, imamo lošu knjigu sa ne nužno lošim ideološkim *bekgraundom* ("Kandže"), loše delo sa nacionalističkom ideologijom ("Nedremano oko"), loše delo sa pacifističkom ideologijom, ali podložno nacionalističko-ideološkoj zloupotrebi

("Knjiga o Milutinu"), te dobru knjigu bez nacionalističke ideologije (Veličkovićevi "Konačari"). U ovom "slučajnom uzorku" javljaju se sve varijante osim jedne – dobra knjiga sa nacionalističkom ideologijom. Da li je moguća ovakva književnost?

Ključni tekst u ovom smislu predstavlja rad Saše Ćirića o Simovićevoj drami "Boj na Kosovu", koji implicitne pretpostavke ostalih autora jasno artikuliše i argumentaciju izvodi do kraja. Ideologiju Kosovskog boja Ćirić opisuje na tri nivoa: *pragmatičkom* ("boj ima odbrambeni karakter"), *etičkom* (iako su šanse za pobedu minimalne, "insistira se na borbi") i *metafizičkom* ("nacionalno postojanje stiče smisao tek kroz čin kolektivne žrtve u ratu", "svetinja se brani samim postupkom odbrane"). U Ćirićevom tekstu ne pravi se razlika između ideologije kosovskog mita i ideologije tog mita u Simovićevoj drami, jer razlike i nema, pošto Simović repetitivno i nekritički preuzima mitsku matricu. Ćirićeva kritika, zato, odnosi se koliko na dve verzije Simovićeve drame, toliko i na kosovski mit *per se*, "koji fiksira duh etno-crkvenog srpstva", i izražava "nomadski hermetizam tribalnog identiteta", kojem Ćirić kao protivtežu određuje "duh otvorenosti koji počiva na pluralizmu svake vrste". Ukoliko je ovde reč o kritici samog kosovskog mita (koji je formiran u prošlosti, kroz crkvene spise, narodne pesme i tradiciju) sa liberalno-demokratskih pozicija, onda se argumentacija zasniva na anahronizmu. U literarnom smislu, smatra Ćirić, ovo doslovno preuzimanje mitske matrice dovelo je do gubljenja efekta multiperspektivnosti, koji je Simović želeo da postigne. U drugoj verziji, "izostavljanjem pojedinih grupa likova dobilo se na izvođačkoj funkcionalnosti komada", kaže Ćirić, a "odstranjivanjem mnogih simboličkih čvorišta drame ublažena je ideološka poruka prve verzije". Između načina upotrebe mita i umetničke vrednosti Simovićevog komada Ćirić uspostavlja blizak i obrnuto proporcionalan odnos. Slabosti prve verzije direktna su posledica doslovnog preuzimanja mitske matrice, a neke od tih slabosti u drugoj verziji su ublažene, ali ne i otklonjene, upravo zbog toga što je "suština mita ostala netaknuta". Problem obe verzije drame, implicitan je zaključak, nije u Simovićevom nepoznavanju dramske veštine, koja se ne osporava, nego u samom kosovskom mitu i njegovoj ideološkoj sadržini, od čega, bez kritičkog preispitivanja, nije moguće napraviti vredno umetničko delo.

Prećutani odgovor na pitanje o mogućnosti dobre knjige sa nacionalnom (nacionalističkom) tematikom, dakle, po mišljenju urednika *Betona*, bio bi negativan, a delimičan izuzetak predstavlja Svetlana Slapšak, koja tvrdi samo toliko da "nacionalistička poetika *više* (kurziv A.P.) nije moguća", i ostavlja mogućnost da se, doduše sa "mnogo dobre volje", ovakav poetički okvir nekada "mogao videti kao inovacija". Uzmimo, bez problematizovanja i preispitivanja, kao istinitu tvrdnju da je sva-

ki nacionalizam nužno pogrešan i štetan i da podrazumeva lažna i pogrešna uverenja (što nije, ili ne mora biti, razumljivo samo po sebi). Da li iz toga proizlazi da će svako delo koje čvrsto zastupa neku ideologiju, koje se ogluši o etičku ili istorijsku istinu, nužno biti u umetničkom smislu neuspešno? Ili, kako kaže Saša Ilić na kraju svog teksta:

"Postavlja se pitanje da li je [ta] umetnička istina, koja se oglušila o osnovne etičke norme održiva kao istina književnosti. Ukoliko bi neko jednog dana napisao priču o tome kako je Zoran Đinđić ubio Milorada Ulemeka, ali onako lepo, sa dosta metafora, da li biste je vi prihvatili kao održivu književnu tvorevinu, iako vrlo dobro znate da se u realnosti dogodilo suprotno. Ja mislim da ne biste".

Ovaj bismo citat, ne samo zbog zamenice prvog lica iz poslednje rečenice, mogli uzeti kao Ilićevo izlaganje vlastite literarne poetike. Istina (u) književnosti ne može se oglušiti o etičke norme, sa jedne strane, i ne može biti drugačija od "realnosti", od onoga što se "stvarno" dogodilo. Odgovor čak nema vrednosni, nego ontološki karakter – takva književnost je *neodrživa*, ona nema pravo na postojanje *kao književnost*. Dakle, samo ono što se može videti kroz "berlinsko okno" *jeste* književnost. Ali, šta se "stvarno" dogodilo, šta uzimamo kao etičku normu, i da li se naše znanje o stvarnosti i etičke norme menjaju ili mogu promeniti? Da li je kosovski mit nekada imao etičku i istinosnu vrednost, i treba li ga ukinuti ako se *naša* etika i *naša* istina ne slažu sa njim (ili on sa njom, svejedno)? Da li zločin u Srebrenici i srpska krivica u ratu u Bosni ukidaju "Na Drini ćupriju" i čine je neodrživom, pošto o srpskim zločinima ne govori? Šklovski (1984) je, u svojoj poznatoj studiji, jasno pokazao u kojoj je meri Tolstoj netačno i tendenciozno prenosio istorijske izvore i koliko se njegova istina o ratu iz 1812. razlikuje od istorijske istine (koja je i sama jedan diskurzivni oblik, i neodvojiva od ideološke pozicije istoričara, pa utoliko pojam istine i istorijske istine ima još problematičniji status). U tekstovima o Tolstoju Lenjin ističe kako je Tolstojevo stanovište klasno i staleški obojeno, i neosetljivo za potrebe i prava nižih klasa. Ni Šklovski, pa čak ni Lenjin, ne osporavaju "Ratu i miru" umetničku vrednost, a ponajmanje mu odriču pravo na postojanje.

Ne mislim da Saša Ilić, a pogotovo ostali urednici *Betona*, *zaista* ima(ju) ovako radikalne stavove o prirodi književnosti. Ali ova analiza pokazuje barem to da oni iste zahteve koje postavljaju drugima moraju postavljati i sebi, a to je da budu svesni *svoje* ideološke pozicije i da paze šta pišu i kako pišu.

Ne postoji, dakle, jednostavan i jednoznačan odgovor na pitanje o odnosu između ideologije i književne vrednosti. Ako samo nacionalistička ideologija nužno uzrokuje loše knjige, šta je to *u* nacionalizmu ili *sa* nacionalizmom što ga čini tako neprikladnim za književno modelovanje?

Statistički gledano, nemoguće je da samo jedna, od bezbroj ideologija, bude književno neupotrebljiva. Ukoliko odgovorimo da je svaka ideologija loša po književnost, zanemarujemo široko shvatanje ideologije kao opštih uverenja i stavova – pošto književni tekst podrazumeva prisustvo pripovednog glasa, a svaki je glas ideološki, "neideološka" književnost je nemoguća. Najzad, ako samo loše i lažne ideologije uzmemo kao "kvarljive" po književnost, gde povući granicu? Nijedna ideologija nije apsolutno dobra ili apsolutno loša – i najhumanija ideologija može se zloupotrebiti. Sve to, opet, ne znači da je književno delo potrebno ili moguće abolirati od bilo kakve etičke i političke odgovornosti. Odnos između ideologije, odgovornosti i vrednosti predstavlja jedno od suštinskih pitanja u proučavanju književnosti. Taj odnos, međutim, ne može se opisati nekakvom "Pitagorinom teoremom", ili tako što će se između ovih pojmova staviti znaci =, <, >.

Najzad, nekoliko reči i o trećem ključnom pitanju koje postavljaju tekstovi iz *Betona*, o pitanju odgovornosti. Nasuprot (pustim) željama dela naše književne elite (i ovu bih reč, kada oni ne bi predsedavali žirijima i katedrama, rado stavio pod navodnike) da porekne postojanje odgovornosti svog (ne)rada, stav da književna dela, pisci i njihovi promoteri snose odgovornost za događaje iz devedesetih godina ne podleže osnovanoj sumnji, i besmisleno ga je preispitivati. Ali, na koji način uspostaviti tu vezu, koji su mehanizmi preko kojih se ona ostvaruje, suštinska su pitanja. Kod Miloša Živanovića, veza između vučjeg patira iz Nogove poezije i vuka kao amblema paravojnih formacija samo je posredna i asocijativna. Modalnost i potencijalnost osobine su i Ćirićeve retorike o ovom problemu – preuzimanje pesme koja je kod Simovića namenjena srednjovekovnim vitezovima kao himne paravojnih formacija "omogućila je na ideološkoj ravni ista vrsta poruke…" *Omogućila*, dakle, ne znači i *prouzrokovala* ili *sprovela*. Poklonici "Knjige o Milutinu" su, kaže Ćirić, "*možda* (kurziv A.P.) pokrenuti i Milutinovom rečitošću", krenuli "da isprave istorijske nepravde i svakom naplate svoje". Milutinova rečitost je mogući, ne nužno i stvarni, i, sudeći po vezniku, svakako ne jedini i ne glavni uzrok militantizma. "Ko zna", pita se na kraju ovog teksta Saša Ćirić, "kolika je odgovornost za taj sentiment upravo 'Knjige o Milutinu', a kolika nikad dovršenog Memoranduma SANU, fasciniranosti srpske intelektualne elite Slobodanom Miloševićem u drugoj polovini 80-ih…"

Zna, ili misli da zna, Saša Ilić:

"Prošlo je tačno devetnaest godina od objavljivanja Memoranduma SANU (1986), osamnaest godina od VIII sednice CK SKS (1987) i šesnaest godina od 'događanja naroda' na Gazimestanu (jun 1989). Kra-

jem osamdesetih godina imali smo dva jubileja: dva veka Vuka i šest vekova Kosovske bitke. Zbog čega sam ovo naveo na početku rada koji pretenduje da se bavi recepcijom jednog romana kao i njegovim memorijskim potencijalom. Najpre zbog toga da bismo utvrdili pozicije sa kojih su se generisali glavni tokovi diskursa politike i kulture devedesetih godina, a samim tim i literature koja je pisana i kanonizovana u književnim institucijama […]

Odnos prema kategoriji nacionalne istine, koja je ustanovljena u ovom periodu, od Memoranduma, preko političkih događaja, proslavljanih jubileja, te 'progovaranja naroda' na stranicama *Politike*, u glasovitoj rubrici 'Odjeci i reagovanja', biće u ovom radu jedna od glavnih smernica za razumevanje razvoja književnog i kritičkog pisma tokom devedesetih godina. Naravno, držaću se pravila da društveno-politički kontekst i te kako ima uticaja na književnu klimu u jednoj kulturnoj zajednici i da su međusobno povezani te da ih odvojeno ne možemo posmatrati. Štaviše, moje uverenje je da pomenuti kontekst ima direktni udeo u pisanju književnog teksta, u kome se on potvrđuje ili se opovrgava odgovarajućom narativnom strategijom".

U prvom odlomku, težište je na generisanju tokova diskursa. Šta znači generisati? Rečnička određenja bila bi proizvesti, uzrokovati. U tehničkom žargonu, generisati bi značilo, otprilike, unapred odrediti i upisati neki kod – kompjuter može neograničeno da "izbacuje" proste brojeve, ali pod uslovom da je prethodno generisano da su prosti samo oni brojevi deljivi sa 1 i sa samim sobom. Ako kompjuteru generišemo da su prosti brojevi oni koji počinju sa 1, on će "izbacivati" drugačije nizove. Izgleda mi smisleno da, generalno uzevši, postoje "glavni tokovi diskursa politike i kulture", ali i da se oni ne moraju poklapati, kao što je slučaj sa američkom kulturom u doba rata u Vijetnamu. Značajni istorijski događaji iz devedesetih godina, Miloševićev totalitarni režim, komunističko nasleđe, neki su od glavnih, ne i jedinih razloga homogenizacije i militarizacije dominantnog političkog i kulturnog diskursa devedesetih. Ako, dakle, uzmemo da postoji dominantni diskurs politike i kulture devedesetih, i to zajednički, jasno je da je taj diskurs generisan iz centara moći. Ali, kada određuje te pozicije Memorandumom Sanu, VIII sednicom i gazimestanskim mitingom, Saša Ilić, bez dokazivanja ili obrazlaganja, jednostavno sam generiše te pozicije moći. Šta predstavljaju ti događaji u ovom kontekstu? *Uzroke* nastanka tih pozicija moći, *sami po sebi* pozicije moći, ili relativno slobodan i metaforičan *izbor* iz događaja koji su doveli do konstituisanja određenih pozicija moći?

U drugom pasusu Ilić razvija tri ideje:

1. Ovako opisan društveno-politički kontekst značajno utiče na književnu klimu,

2. književnost (ili književna klima) se ne može posmatrati nezavisno od društveno-političkog konteksta,

3. društveno-politički kontekst ima direktni udeo u pisanju književnog teksta, u kome se potvrđuje ili opovrgava.

Ova tri iskaza data su u obliku silogizma (koji kod Ilića odgovara modelu [1. = 2.] => 3.). Nije, međutim, reč o silogizmu, nego o tri različita zaključka. Prvi stav je najopštiji, i najmanje podložan kritici. Čak i naratološka i stilistička proučavanja književnosti ne spore postojanje veze između književnosti i društveno-političkog konteksta u kom nastaje. Ali iz toga ne proizlazi da se književnost ne može posmatrati izvan ovog konteksta. U proučavanju ili opisu bilo čega možemo zanemariti nešto što je važno, da bismo nešto istakli ili ukazali na drugačije viđenje. U prvom delu teksta pokušao sam da pokažem kako kontekstualizaciji književnosti u radovima iz *Betona* prethodi vešta i utemeljena književna analiza, izučavanje jezika, stila, pripovedne tehnike. Ovakva vrsta analize kasnije može, ali i ne mora, biti stavljena u određeni društveno-politički kontekst. "Kandže" i "Semolj-zemlja" loše su napisane bez obzira u koji ih društveno-politički kontekst stavili.[4] Ni iz drugog stava ne proizlazi nužno treći stav. Ako se X ne može posmatrati nezavisno od Y, to ne implicira da Y ima (direktan) uticaj na X? Kosmos ne možemo posmatrati nezavisno od naših perceptivnih i kognitivnih sposobnosti, ali to ne znači da one imaju uticaja na njega. Čak i kada bi drugi stav bio univerzalno prihvatljiv, treći zaključak ne bi nužno sledio iz njega. Deiktički izraz koji Ilić koristi ("moje uverenje") ponovo me upućuje da ovaj treći zaključak, izdvojen iz konteksta, posmatram u svetlu njegove spisateljske poetike. Tekst se može potvrđivati ili osporavati u odnosu na kontekst u kom je nastao, sasvim sigurno, ali kroz posteriorni interpretativni čin. Nešto sasvim drugačije od toga je reći da se ovo potvrđivanje ili osporavanje vrši u samom činu pisanja. Ovaj dokazni postupak, dakle, ne izvodi se implikacijom, nego selekcijom i redukcijom. Nemam, naravno, ništa protiv Ilićeve etički i politički angažovane književnosti, dokle god se ovi poetički zahtevi ne formulišu kao univerzalni i normativni, jer onda govorimo ne o izmeni, nego o zameni jednog normativnog i monističkog kulturnog modela nekim drugim, svakako boljim, ali takođe normativnim i monističkim, a to je u suprotnosti sa proklamovanim načelima *Betona*. Stavljen u kontekst sa prvim pasusom, treći zaključak

4 Iz ovoga bi se dalo zaključiti kako ja zastupam stav da se književne vrednosti mogu opisati na nivou tehnike nezavisno od drugih činilaca. No, ovde moj stav nije bitan – urednici *Betona*, osporavajući vrednost pominjanim knjigama korišćenjem, da upotrebim starinski izraz, "formalnih" kriterijuma, omogućavaju ovakvu argumenatciju.

daje, kako mi se čini, jedno uprošćeno i mehanicističko viđenje veze između društva, ideologije i književnosti.

Ukratko, Ilićev prvi sud bih opisao kao *umeren* sociološko-kulturološki pristup književnosti, drugi sud kao *jak* sociološko-kulturološki pristup, a treći kao pozitivistički, odnosno "vulgarno" marksistički ili kvazimarksistički, pošto se i u ozbiljnoj marksističkoj teoriji veze između književnosti i društva shvataju kao složene.[5] Nema, dakle, lakih i jednostavnih odgovora na pitanja koja postavljaju autori *Betona*.

U dva svoja teksta Saša Ćirić upotrebljava sintagmu "Pandorina kutija". Otvarajući ovu kutiju na načine na koje to opisuju Ćirić, Ilić, Živanović i drugi, srpska književnost devedesetih postala je saučesnik u zlu i zločinu. Ali, u pokušaju da opiše veze književnosti sa tim zlom, *Beton* je takođe otvorio "Pandorinu kutiju", iz koje, *in ultima linea*, izlazi povampireni duh marksizma. Kao ni pojam ideologije, ni termin marksizam ne treba razumeti u uskom i pežorativnom smislu. Markizam, kao filozofija ili književa teorija, složen je pristup, i treba ga odvojiti od njegove (zlo)upotrebe u političke svrhe. Ono što je nestalo sa Sovjetskim Savezom bilo je marksizam samo u smislu u kom je Inkvizicija hrišćanska, kaže Iglton. *Beton* je moguće, i u pozitivnom smislu, povezati sa marksizmom. "Do sada su filozofi samo različito tumačili svet, a reč je o tome da se on promeni" ("Teze o Fojerbahu"). Ova se rečenica može parafrazirati u kontekstu naše književne scene. Do sada su kritičari (uključujući i mene) mahom samo tumačili književnost, pisali neutralne i opisne prikaze i kritike, i uzdržavali se od suda i suđenja, iako ga pojam kritičara podrazumeva i u uobičajenom, i u etimološkom značenju reči (*krisis* znači suđenje, a *kritikoi* su oni koji su još u arhajsko doba na svečanostima odlučivali o nagrađivanju pesnika). Ideologija, smatra Iglton, nije samo bezoblična masa plutajućih ideja, nego ima i izvesnu strukturnu koherenciju, i kao takva može biti predmet naučne obrade (2002: 18). Goldmanov genetički strukturalizam dobar je primer kako se može pokazati, "na naučan i pozitivan način, jedinstvo umetničkog dela, vizija sveta kojoj delo odgovara i povezanost te vizije sa izvesnim društvenim grupama čiji je ona izraz" (Goldman 1986: 44), a uopštavanje koje polazi od zajedničkih odlika Rasinovih tragedija i, preko njegovog pogle-

5 Obratite pažnju na opreznost i neisključivost Igltonove retorike: "Književna dela nisu misteriozno nadahnuta, ili objašnjiva jednostavno preko psihologije njihovih autora. Ona su oblici percepcije, posebni načini pogleda na svet; i kao takva su u vezi sa dominantnim načinom pogleda na svet koji čini 'društveni mentalitet' ili ideologija nekog doba. Ta je ideologija, s druge strane, proizvod konkretnih društvenih odnosa u koje ljudi stupaju u određenom trenutku i na određenom mestu" (Eagleton 2002: 6).

da na svet, povezuje ih sa jansenizmom, koje Goldman izvodi u knjizi "Skriveni bog", najbolja je ilustracija njegovog metoda (Goldman 1980). U dobrim marksističkim radovima o ideologiji (Eagleton, 1991), kao i u marksističkoj književnoj teoriji, za razliku od drugih pristupa, naglašena je težnja ka oslobađanju i menjanju postojećih okvira, i zbog toga mislim da je ovaj pravac razmišljanja moguće reaktuelizovati.

Najveći doprinos adekvatnim objašnjenjima problema koje pokreće *Beton* mogu dati, po mom mišljenju, tzv. "sistemski" ili "sistemični" pristupi književnosti. Shvatajući književnost kao sistem, ovi pristupi posmatraju je kao otvoren dinamički skup odnosa koji se ostvaruju između "književnih" aktivnosti koje ga konstituišu i relacija u kojima ti elementi stiču svoju vrednost. U okviru ovog pristupa jačaju i funkcionalistička gledišta, koja se interesuju za način na koji tekstovi funkcionišu u društvu u konkretnim situacijama. To znači da se književnost shvata kao sociokulturni sistem i komunikacijski fenomen, koji se definiše odnosima između uzajamno zavisnih parametara, odnosno strukturisanom mrežom relacija međusobno zavisnih elemenata. Ovim relacijama bave se polisistemska teorija Itamar Iven-Zohara (Zohar 1978, 1990 i drugo), Pjer Burdije i njegova škola "književnih polja" (champ littéraire) i srodna teorija "književne institucije" (institution littéraire) Žaka Diboa (vidi pregled u: Runer 2004). Pjer Burdije određuje književno polje kao sistem odnosa proizvođenja, prometa i korišćenja simboličnih dobara, ali ne kao prost skup izolovanih elemenata, već poredeći književno polje sa poljem sile. Književno polje je konstruisan prostor, a sâmo delo se sastoji od dva činioca: "ekonomske" (uslovi ditribucije) i "simboličke" vrednosti, i njegova *Pravila umetnosti* (2004) pokazuju, na primeru Bodlera i Flobera, odnos između umetnosti i društvenog konteksta, polja književnosti i polja moći.

Zanimljivo je, u smislu ovih teorija, osvrnuti se na reakciju jednog uglednog profesora i književnog kritičara koji jednom od urednika *Betona* (imena ne pominjem jer se radi o privatnoj prepisci) poručuje kako će, i kad u *Betonu* kažu bobu bob i popu pop, književnost ostati manje-više ista. Ovakav pilatovski eskapizam neodrživ je sa teorijskog stanovišta. Prvo, nije svejedno da li će, pod uticajem negativne književne kritike, književnost ostati *manje* ili *više* ista. Mnogo je važnije odgovoriti na pitanje šta znači izraz *književnost* u ovom kontekstu. Ako se pojam književnost ovde odnosi na kvalitet književne produkcije, sklon sam da se sa ovom izjavom delimično složim. Neće negativna kritika proizvesti srpskog Šekspira ili Džojsa, mada ga njeno odsustvo može sprečiti da svoja dela objavljuje, da javno nastupa ili da osvaja zaslužene nagrade. Ako promovisati prave vrednosti a kritikovati površnost neće stvoriti Šekspira, svakako će mu omogućiti da brže i lakše postane to što jeste.

Književnost se ne svodi samo na kvalitet književne produkcije. Pojam književnosti postoji u današnjem smislu otprilike od kraja osamnaestog veka, i izgrađivan je kroz školstvo, štampu i institucije. U antici, srednjem veku i renesansi nije se izučavala "književnost", nego retorika, a jedan deo ovog obrazovanja podrazumevao je čitanje, tumačenje i učenje napamet tekstova koji su smatrani kao značajni u vaspitnom smislu, ali ne i u nečemu suštinski drugačiji od ostalih tekstova. Uprkos mojim naratološkim sklonostima, "književnost" se ne može, na ravni formalnih karakteristika, odeliti od drugih diskurzivnih oblika. Ona ne postoji u onom smislu u kojem postoje insekti, i više je nalik korovu – korov nije *određena* biljka, već pre ono što baštovan iz ovog ili onog razloga plevi, kaže Iglton. Književnost je ono što mi, u masi diskurzivnih oblika, prepoznajemo kao književnost, i to tako što mu pridajemo nekakvo svojstvo "književnog", i književnost (nam) je bitna upravo zbog onih, statistički malobrojnih, dela koja se izdvajaju iz beskonačnog korpusa svih prošlih, sadašnjih i budućih izdanja. Bez pitanja vrednosti, nema ni književnosti – ne reći bobu bob i popu pop, znači ne baviti se književnošću. Druga očigledna slabost ovog gledišta (ako je to gledište) je, dakle, što pojam književnosti sužava do neprepoznatljivosti, kao nešto što postoji izvan nas i mimo nas (koji je predajemo, vrednujemo i odlučujemo o nagradama). Sistemske teorije jasno pokazuju u kojoj meri institucije, izdavači, kritičari, profesori, pisci i čitaoci *zajedno* učestvuju u oblikovanju književnosti. Čak i književnoj margini tu pripada (mada kol'ko na zub) jedan deo ovog kolača.

Mislim da je, najzad, moguće jasno odgovoriti na neka pitanja vezana za *Beton*, i predložiti naziv za njegovu poetičku paradigmu. Iako nije lišena ideoloških predrasuda, kritika u *Betonu* nije ideološka kritika, jer ideološka kritika podrazumeva osporavanje dela i pisaca sa neke fiksirane pozicije, i to tako što književnoj vrednosti pretpostavlja stepen saglasnosti sa određenom ideologijom i političkim ciljevima i svrhom. Ideološki kritičari su, na primer, Bjelinski, Dobroljubov, Plehanov, Ždanov. Uredništvo *Betona*, dalje, ne predstavlja grupu autora sa jedinstvenom ideološkom pozicijom; iako oni polaze od srodnih, liberalno-demokratskih shvatanja, njihove međusobne razlike su velike. Zbog svega toga, Saša Ilić nije i ne može biti ideolog ovog pokreta, obaška što su njegovi stavovi zapravo dogmatični u poređenju sa Ćirićevim, za kojeg je jedina dogma odsustvo bilo kakve dogmatičnosti i isključivosti. Pošto mislim da transfer iz lingvistike ni iz stilskih, ni iz poetičkih razloga, nije prikladan, umesto pojmova analiza diskursa, kritička analiza diskursa i ideološka analiza diskursa, radove iz *Betona* opisao bih kao *kritiku ideologije*.

Ova sintagma, otvoreno to priznajem, nema samo deskriptivan nego i normativan karakter. Ona upućuje, kao što sam u ovom radu poku-

šao da pokažem, na potrebu da analitički postupak bude izveden precizno i dosledno, kao i da se smeštanje teksta u ideološki kontekst teorijski zasnuje. Normativan zahtev tipu kritike koja treba (da zasluži) da nosi ovo ime je i da bude nedogmatična i neselektivna, i otvorena za promišljanja ili osporavanja bilo kojih ideoloških stavova.

Na kraju, dodao bih da su, uprkos mojoj želji da "teoretisanje" ograničim na uvodni deo rada, pitanja i problemi koja tekstovi iz *Betona* postavljaju, provociraju i nameću zahtevala, makar i u uopštenom obliku, uključivanje niza različitih teorijskih radova. koji su, znam, (pre)opteretili ovaj tekst. Ali upravo zbog tih pitanja koja postavlja, više nego zbog odgovora koje (za sada) daje, *Beton* zaslužuje puno priznanje.

Mića Popović – *Prisustvovanje*, 1979.

Saša Ćirić
književni kritičar, Beograd

NAMIGIVANJE ILI SAURONOVA OSVETA*

Moto kritičke recepcije A. Pavlovića, *Oko Betona*, višestruko je aktivan.[1] (*Čega zajedničkog ima to pisanje sa interesima našeg naroda ili države?*, pitao je, ako je verovati kritičaru, A. A. Ždanov u jednom svom referatu.)

On je ponajpre provokacija. Provokacija ove vrste može imati dva vida: vid satiričke optužbe i vid neutralne rekontekstualizacije sa komičkom funkcijom.

Prvi vid bi, u stvari, tragao za nasleđem ili korenima opisanog fenomena, pri tom se ne zadovoljavajući samo pukom konstatacijom. Ždanov kao predak, ujak ili deda-stric ruskih formalista, inspiracija i uzor *Betona*, pod pretpostavkom da je i Ždanov i ruska boljševička uprava (teror) pod (opravdanom) stigmom jednodušne osude našeg doba, jeste

---

* Komesarska reakcija na tekst Aleksandra Pavlovića *Oko Betona*, časopis "Hereticus", Beograd, sigurno; nekad u budućnosti.

1 Zašto A. Pavlović koristi baš ovaj moto? Paradoksalno, ali nije važno šta su njegovi izvorni i pravi motivi. Važan je kontekst, sled kritičkih komentara pro et contra *Betona*, mogući smisao prizvanih ideoloških i simboličkih aveti. Opet, moto nije slučajan, pa sve i da ga protumačimo i doživimo kao "štos" koji je nezavisan od ostatka teksta. Jer *Oko Betona* počinje Ždanovom a završava marksizmom. Kao što nacionalisti jednostranim revizionizmom istorije prizivaju revanšizam (videti tekst S. Ćirića o *Knjizi o Milutinu* D. Popovića), tako i Betonijeri otvaranjem kritičarske i estetičke Pandorine kutije (a od kad je ona zatvorena?) prizivaju ili re-uspostavljaju marksizam (ali kada je on prestao da bude živ i prisutan na našoj teorijskoj sceni?). Tako bi *Beton* nepravedno preuzeo ulogu jednog ambicioznog časopisa kakav je *Prelom*, izdanje Škole za teoriju i istoriju umetnosti. Sa druge strane, ako je glavno merilo A. Pavloviću za detektovanje prisustva marksizma u *Betonu* igltonovsko naglašavanje *težnje ka oslobađanju i menjanju postojećih okvira*, kojom se navodno odlikuje savremeni, nedogmatski marksizam, sa mnogo više razloga bi se za časopis *Dveri* ili *Dveri serbske* moglo reći da promovišu marksizam, s obzirom na to da je njihova kritika savremenog srpskog društva direktna, obuhvatna i sa neskrivenom težnjom ka nekoj vrsti konzervativne re-evolucije ili srednjovekovnog renesansa (kakav divan oksimoron). Pored doživljaja lične uvrede da se meni kao liberalu spočitne marksizam, teši me "činjenica" kritičarskog otkrovenja A. Pavlovića da se na marksističkoj platformi sa mnom/nama/*Betonom* nalaze i Boško i Bocko i urednici *Preloma*. Uvek je lakše u Nojevoj barci proizvoljno i olako sklepane teorije.

vrednosno karakterisanje prirode betonskog projekta, te priziv, projekcija, podsećanje-predskazanje kuda, istorijski i praktično, *Beton* vodi. Taj vid satiričke optužbe koji sugeriše moto A. Pavlovića optimalno naleže na sada već dugu povorku, nazovimo ih radikalnih negativnih komentara na *Beton*. Urednici i saradnici *Betona* okarakterisani su kao *politički* i *sovjetski komesari* (Goran Petrović), odnosno *Crveni Kmeri savremene srpske kulture* (Marinko M. Vučinić). Sami ti komentari počivaju na nekoliko nedokazanih premisa: namera (javna/tajna?) i/ili ospoljena težnja *Betona* je da zavede red na srpskoj kulturnoj sceni (*da se svima načestita rođendana*, kako je u privatnoj i-mejl prepisci napisao jedan bivši književni kritičar), da uspostavi novi poredak na isključivo ideološkim a ne estetičkim merilima, da se obračuna sa neistomišljenicima, pri čemu ove istorijske reminescencije *komesara* i *Crvenih kmera* sugerišu nasilje, zločin, genocid kao legitiman metod borbe koji *Beton* priziva, a možda već sada i predstavlja.

Drugi vid provokacije koju donosi Ždanovljeva rečenica, mimo komike, stala bi u red onih postupaka postmodernog doba koje se uzimaju iz istorijske ropotarnice a bez izvornog bekgraunda, prvobitne svrhe, pa čak ne nudeći identifikaciju bilo koje vrste. Crvena zvezda tako ne bi bila simbol komunističkog pokreta ili ideologije, i kao takva, recimo: realna pretnja kapitalizmu, poziv na uspostavljanje vlasti radnika, ukidanje privatne svojine i države, već je simbol "Hajnekena", jedna od mnogih geometrijskih i umetničkih formi ili puka pomodna šara bez bilo kakve dubine ili asocijativnog duplog dna. U tom kontekstu, umesto Ždanova mogao bi da stoji bilo ko, Ruzvelt ili Paja Patak.

Druga dimenzija navođenja Ždanovljeve rečenice jeste kontraindikativna, odnosno gubi iz vida nefunkcionisanje prizvane analogije. Ždanov nastupa kao kulturtreger sa pozicija vlasti, kome sem retorike stoje na raspolaganju i druga sredstva ubeđivanja i delovanja, i iza kojeg je država/partija/moć, dok je *Beton* subverzivan govor sa pozicija deklarisane margine, kome je reč/pisani tekst jedino oruđe delovanja i koji ne teži reprezentaciji "totaliteta istine".

Treća, Ždanov uspostavlja vezu pisanja sa *interesima našeg naroda i države.* Njegova veza je neposredna i snažna, obavezujuća i opasna. Ne može se opet reći i da *Beton* ne misli o interesima našeg naroda i države, ali kroz domen i domet kritike koja kao glavni problem našeg društva ističe njegove prljave ruke: ratnog zločina, nefiksirane odgovornosti, neprekinutog kontinuiteta sa politikom zločina i nacionalističkom ideologijom koja je zločin omogućila i proizvela, sa onim kulturnim proizvodima koji su tu politiku porodili, podržavali, delili, koji to čine i dalje, kao i kroz kritiku same kulturne i književne scene. Interes naroda,

odnosno građana svake zemlje uvek je bio u tome da im se pisanjem predoči neiskrivljena istina, a da kulturna kritika služi svojim posebnim ciljevima negovanja različitosti u proizvodnom polju kulture; cilju argumentovanog i dovitljivog pristupa u razvijanju subjektivnosti vlastitog književnog i umetničkog suda i ukusa; u sprečavanju promocije interesa privatnih klanova, dogmatičnosti, neznanja, površnosti. U takvom služenju interesima čoveka kao građanina i racionalno-estetskog bića, Ždanovljeva avet je ne samo nebitna i nesuvisla; ona je nepostojeća.

Postoje dve krupne greške u čitanju *Betona* A. Pavlovića i jedna metodološka neutemeljenost.

Skraja, ako se A. P. opredelio da analizira "Mixer" kao tematski i poetički najhomogeniji deo *Betona,* koji je uz to izazvao *najveću pažnju javnosti i najveći broj reakcija*, zašto onda izostavlja dva poduža i instruktivna teksta Bratislava Jakovljevića i Svetlane Slapšak? Ako bi odgovor bio da se oni ne bave konkretnom analizom pojedinačnih književnih dela, što jeste tačno na jedan način (više kod Slapšakove nego kod Jakovljevića), to ne čini ni sam kritičar u svom "premeravanju" *Betona*. Naime, A. P. ne ispituje, a trebalo bi, u kojoj meri *precizna i detaljna analiza teksta*, koju prepoznaje kao primarnu i jaku odliku samog *Betona*, odnosno autora i tekstova zastupljenih u njemu, kod Ilića, Živanovića i Ćirića, odgovara semantičkom potencijalu analiziranih knjiga, t.j. *Opsade crkve Svetog spasa* G. Petrovića, *Nedremanog oka* R. P. Noga i *Boja na Kosovu* Lj. Simovića. Njemu je važno da prodre iza ispisanog i da najpre vidi vezu betonske kritike i ideološkog diskursa, te da teorijski razmotri zasnovanost, prirodu i domete kritike koju *Beton* sadrži. Ako se tako limitirao, čemu i otkud pominjanje onih tekstova koji nisu štampani u *Betonu* (Ćirić o *Kandžama* i *Knjizi o Milutinu*, tekst Svena Vervata), odnosno, koji ne pripadaju rubrici "Mixer" (Ćirić o *Semolj zemlji*)? To je ipak manji problem.

Veći problem dolazi od definisanja glavnog istraživačkog zadatka *Oka Betona*. A. Pavlović izvlači kao osnovno za "Mixer" pitanje odnosa ideologizovanog književnog dela i književne vrednosti, i time pravi bazičan recepcijski promašaj. Takvo pitanje autori "Mixera" ne postavljaju uopšte. Oni ne ispituju da li su dela koja analiziraju književno dobra ili loša, odnosno da li su loša zbog većeg inputa ideologije, i posebno zbog većeg prisustva tzv. loše ideologije. Osnovna intenca autora "Mixera" je da pokažu ogroman stepen zasićenosti načelno čistih književnih tekstova jakom i tendencioznom ideološkom sadržinom, da utvrde kojom (reč je o ideologiji mitomanskog, paganskog, agresivno-militarističkog srpskog nacionalizma) i na koji način se takve ideološke poruke i značenja uspostavljaju u delu/tekstu (simboli, postupci, strategije), od-

nosno kojim mehanizmima prenose "poruke" na čitaoca svog i potonjih doba. Pitanje književnih vrednosti ne da se ne podrazumeva,[2] ono se ne pominje, dakle, nije čak ni drugorazredno.

Druga bitna greška tiče se toga kako A. Pavlović razume pojam ideologije. Iako na početku svog rada navodi širok opseg interpretacije ovog pojma, ne samo da nije jasno za koji se pojam kao operativni u analizi *Betona* opredelio, već kao da se uopšte nije opredelio, iako eksplicitno na jednom mestu pominje tumačenje pojma ideologije koje mu je najbliže. Problem je samo u tome što se to značenje ideologije kasnije nigde ne koristi da bi se detektovala takva vrsta ideološke strukture ili sadržaja kako u tekstovima Ilića, Živanovića i Ćirića, tako ni u knjigama kojima su se ovi Betonijeri bavili. Čemu, onda, takav teorijski uvod i okvir koji treba da razradi kritičko i analitičko oruđe, kada, kad napunimo skladište teško stečenim teorijskim arsenalom, skladište držimo pod ključem i van domašaja potonje analitičke rabote? Da li Pavlović pravi razliku između pojma i vrste ideologije koju autori "Mixera"/*Betona* pronalaze u književnim delima koja analiziraju i eventualne ideologije koju sadrže same njihove kritike?

Samo neiskusan kritičar koji nije dovoljno promislio pojam ideologije, kome u osnovi nikada nisu bile posebno duhovno i emotivno bliske rasprave o ideologijama i opredeljivanje za neku od njih, može da napiše da nijedna ideologija *nije apsolutno dobra ili apsolutno loša*,[3] od-

---

2 U neku ruku ideološki tendenciozne knjige su samo to, nisu ni književnost, kamoli vredna književnost, i to je nekakvo moje aksiomatsko polazište ili konvencija koju u vrednovanju poštujem.

3 Igrajući se ne-dokono ali korisno, u ovom stavu A. Pavlovića bismo mogli ne tako komplikovano da detektujemo uticaj nešto zaostalog marksizma iz (srednjo)školske klupe, i to, da paradoks bude veći, marksizma baš onog tipa koji navodi, doduše ne iz Marksovih spisa, već iz teksta izvesnog Bogranda. Kada govori o ideologiji kao *lažnoj* ili *iskrivljenoj svesti*, dakle, tako nešto samo po sebi ne može biti apsolutno dobro; a pošto kada govorimo o ideologijama govorimo o predstavama svesti, a ne o političkim programima, istorijskim praksama ili sudovima vrednosti i društvenom inžinjeringu, koji se može kritikovati sa čisto empirijskog stanovišta, onda nijedna ideologija ne može biti apsolutno loša, otprilike kao SF-filmovi, jer nijedan nije stvarnost, ili nije još uvek stvarnost.
Posebno je pitanje, koje mora da rodi čuđenje i zabrinutost, otkud takav u suštini relativizujući odnos prema ideologijama zla, u koje se nesumnjivo ubraja i nacionalizam, doduše kao varijanta političkog konzervativizma, koji se manifestuje različito u različitim zemljama u zavisnosti od kulturnih tradicija i aktuelnog političko-pravnog sistema. Što će reći da nije svaki nacionalizam međusobno isti, odnosno podjednako agresivan, nasilan prema drugom, zadrt, masovan, sa podrškom nekih jakih političkih partija i važnih tradicionalnih institucija društva. Upravo, sva pobrojana podrška nacionalizmu postoji u Srbiji, te je i aktuelni nacionalizam, ne samo onaj iz 90-ih godina

nosno da u svakoj ima ponešto dobro i prihvatljivo. Na stranu ovo aristotelovsko cinculiranje na mejn strimu zlatne sredine, i potpuna neodređenost šta bi to bilo dobro ili loše u jednoj ideologiji, i te kako ima ideologija koje su apsolutno loše upravo imajući u vidu ostvareno iskustvo istorije u 20. veku i sudeći sa stanovišta mirnodopske organizacije društva. Apsolutno loše bi bili svi ideološki derivati ideologija levog i desnog ekstremizma ili totalitarizma, recimo boljševizam/komunizam i fašizam/nacional-socijalizam. Tu nipošto nije reč o *zloupotrebi ideologije* u loše svrhe, već o ideologijama zla. Jer promovisanje i sprovođenje revolucionarnog terora, dirigovanog sudstva (odsustva pravne države), partijsko-policijske strahovlade, čistki, jezika mržnje i obrazovanja u duhu mržnje, odnosno antisemitizam, rasizam, korporativizam, rat kao osnovni metod spoljne politike, teritorijalna osvajanja, legitimnost masovnih zločina i koncentracionih logora, sve je to nešto apsolutno loše, i to loše po sebi.

Tako, pitanje da li postoji tipološki i logički varijetet *dobro umetničko ili književno delo sa lošom ideologijom* i zašto nedostaje, za mene je ne samo pogrešno postavljeno. Ono je jednostavno izlišno.

Put kojim Betonijeri dolaze do književne vrednosti je obrnut od uobičajenog puta kojim se služi književni kritičar. On je deduktivan, jer polazi od postojećeg burdijeovskog književnog polja, od sistema institucija, nagrada i sastava žirija. Recimo, *Nedremano oko* je pre dve godine ponelo sijaset nagrada, Vitalovu i Vukovu, nagradu Svetozar Ćorović. A u *Oku*, reklo bi se u njegovoj slepoj mrlji, sakrio se Hrist travestiran u pagansko nacionalističko božanstvo, kojim postupkom pesnik dr Nogo traži opravdanje za zločin koji su počinili pripadnici kulta bratstva *belog vuka*, da kažemo metaforično. Dodeljene nagrade dr Nogoovom *Oku* obezbeđuju mu status prvorazrednog kulturnog proizvoda. Ni kritika ni žiri nisu pomenuli nijednu od dominantnih linija značenja ove knjige, na koje je ukazao *komesar* Živanović. O čemu je tu reč: o lošoj književnosti ili o nepročitanoj knjizi, ili o poeziji čije je zlo značenje prećutano i zataškano, štaviše pozlaćeno i izvitopereno. Nije reč, vele nagradodavci i kanon-mejkeri, inače vrsni hermeneutičari, o zloj naci-ideologiji, već o dubljim mitskim i biblijskim slojevima značenja vrsnog poetskog teksta, kojima se zapravo "promoviše" tragizam ali i humanizam, ako nešto uopšte promoviše ili može da promoviše umetnost čista kao suza (ili kao detinja guza). Dakle, vrednost se uzima/izvodi iz nagrada, obrazloženja žirija, recentne književne kritike, apologetske i ignorantske, te kulturnog

---

sa kojim postoji neprekinuti kontinuitet, veoma opasan i predstavlja krupnu civilizacijsku prepreku na putu evropskog preobražaja Srbije i modernizacije srpskog društva.

statusa koji se dodeljuje ovoj knjizi, a ne izvodi se iz/uprkos prisustva/odsustva ove ili one ideologije.

U slučaju S. Ilića, reč je o usamljenom i originalnom nalaženju indikativnih simboličkih kodova proze G. Petrovića, koji imaju jak ideološki naboj; dok S. Ćirić razgrađuje tzv. matricu Kosovskog mita koju (mitsku matricu) stvara sam dramski tekst Lj. Simovića (na stranu sva tradicija književnih i inih dela koja sadrže isti tip Kosovskog mita/zaveta u sebi). Dakle, ne ideologija uopšte, već konkretna ideologija (srpskog) nacionalizma sa svojim konkretnim manifestacijama i simbolima u tekstu (beli vuk, ugrožena reč/narod, turčenje, odbrana nacionalnog identiteta, imperativni izbor smrti i nebeskog carstva...)

Ostaje nejasno otkud se A. Pavloviću marksizam javio iz Pandorine kutije (možda je to bila kugla vidovite Pandore?) kao zajednički ideološki imenitelj ova tri teksta u "Mixeru", pa i u *Betonu*, kao što postaje očito da je A. Pavlović u svom opsežnom ali pre-opsežnom radu, koji se rasuo a nije se usredsredio na glavni problem (koji nije odnos ideologije i književne vrednosti, kao što u "Mixeru", pa i *Betonu* nije reč o marksizmu ič), izgubio iz vida da "Mixer" svojoj komesarskoj kritici nije izložio svu književnost, ili Književnost kao takvu, već samo ona dela "sklona" takvoj vrsti dekonstrukcionog čitanja, dela bliska cajtgajstu, Miloševiću, Memorandumu, ratovima, nacionalističkoj ideologiji. Tako pada u vodu tročlana shema koju Pavlalex izvodi na primeru teksta S. Ilića (zašto se nije dotakao njegovih tekstova iz "Štrafte": "Kosovo – *jedini pravi taster*", ili "Albatrosove premijere", gde se govori o književnim vrednostima; a mogao je da pomene i Pavića i Vuksanovića, Mira, koje Ilić trpa u isti koš sa Petrovićem na fonu književnih simbola/figura ugrožene reči/nacije?). Jer Pavlu je toliko bilo stalo da sve pomenute tekstove iz *Betona* odmeri shodno njihovom odnosu prema (marksističkoj) ideologiji da je izgubio iz vida da su neki (o *Semolju* i *Kandžama*) pisani kao klasična negativna književna kritika, dakle da su drugi tip kritičkog diskursa. Ne samo estetički, razume se (kako bi se neko u *Betonu* provukao samo sa estetičkim pristupom?), ali ni malo ideološki, pa ne prolaze čak ni kao kritika ideologije, već su dekonstrukcija i osuda ideologije srpskog nacionalizma u pseudokanonskim delima savremene srpske književnosti, koja su bila u neposrednom dosluhu sa istorijskim i političkim kretanjima svoje epohe.

Aleksandar Pavlović
književni kritičar, Beograd

KAKO SAM SISTEMATSKI ZABETONIRAN OD SAŠE ĆIRIĆA

Napomena: Kada sam Saši Ćiriću poslao radnu verziju mog teksta, očekivao sam da on o tom tekstu izrekne sud, da iznese primedbe i sugestije koje bi dovele do njegovog poboljšanja (ne Ćirića nego teksta), a nisam očekivao da taj sud bude preki sud, da umesto žutog kartona zaradim diskvalifikaciju, i da njegovo mišljenje bude formulisano u obliku zvaničnog saopštenja. Izlazim u susret njegovoj želji (pretpostavljajući je svojim željama) da se tekst objavi u onakvom obliku, uz njegovu reakciju i polemiku, sa napomenom da se rad *Oko Betona* ima smatrati, dakle, radnom verzijom teksta, i na njegovo citiranje i kasapljenje ima pravo samo i isključivo Saša Ćirić.

1. O marksizmu i drugim demonima

Dragi Ćiro,

Budući da nikada nismo (ni u radijskim emisijama) bili na Vi, biram drugo umesto trećeg lica jer mi tako sve ovo, ipak, manje bljutavo zvuči. Od svih tvojih primedbi na moj tekst, od kojih mogu samo da profitiram (iako bih više voleo da sam ih dobio *off the record*, ali ne može čovek sve da ima), muči me samo jedna. Kako sam, od *Projekta Beton* (ne smem da ga zovem *Manifestom*, da opet ne pomisliš kako sam ti spočitnuo Marksizam), u kom sam potpisan kao prijatelj *Betona*, postao radikalni kritičar istog. Ali čak me ni to ne bi toliko grizlo da i jedan i drugi tekst nisi napisao upravo ti. Utehu bi trebalo da mi predstavlja nešto suzdržanija formulacija – ne ja lično, nego "određeni vid satiričke optužbe koji sugeriše moto" sa početka mog teksta. U fusnoti stoji da nije važno kakvi su izvorni ili pravi motivi uvođenja tog citata, pošto znaš da je moja namera bila sasvim drugačija. Nije, dakle, u pitanju *intentio auctoris*, nego *intentio operis*. Ali, u prvoj fusnoti stoji da ti doživljavaš kao ličnu uvredu što je Aleksandar Pavlović, lično, (ne *operis*), tebi, kao liberalu, spočitnuo markzizam.

Držim da, ipak, nije sve tako crno, ni šteta nenadoknadiva: "Važan je kontekst, sled kritičkih primedbi". Nije, dakle, reč o tome da se iza mojih "izvornih i stvarnih motiva" nalaze skriveni motivi, što bi ukazivalo da se ja, recimo, lažno izdajem za tvog i vašeg prijatelja, a da sam

u stvari neprijatelj, zavrbovan, recimo, u ranoj mladosti od DB-a (KGB-a, BIA, CIA, Al Kaide…). Nije u pitanju ni to da ja na javi mislim da verujem kako vi niste "ždanovisti", a moja podsvest kaže obrnuto. Stvar je, dakle, u sledu kritičkih primedbi. Stoga, iako si ukazao na slabost te moje argumentacije, moram da joj se detaljno posvetim.

Marksizam je u *Oku Betona* (ostavimo zasad moto) prvi put pomenut na kraju mog tumačenja Ilićevog teksta (kojem ću se, tumačenju, pokajnički vratiti), gde sam rekao da bi, u najekstremnijem obliku, njegovi zaključci sugerisali jedan mehanički odnos između teksta i konteksta. Zatim sam pomenuo dva pristupa kod kojih se takav mehanički odnos uspostavlja, a to su *pozitivizam* (rasa, sredina, trenutak) i *vulgarni marksizam* (baza i nadgradnja). U sledećoj rečenici, ja kažem da, naravno, ne mislim da Saša Ilić, a pogotovo ostali urednici *Betona*, zaista tako misle. Dakle, taj hipotetički mehanicizam u njegovom tekstu bio bi nalik mehanicizmu kakav postoji u pozitivizmu i vulgarnom marksizmu. To je metafora. Reći nekome da je ružan k'o lopov ne znači optužiti ga za krađu. Drugim rečima, sam Saša Ilić je tu optužen da je (vulgarni) marksista isto toliko koliko je optužen i da je pozitivista. Dakle, nikoliko. Nije, naravno, stvar u tome, jer u sledećem pasusu sledi obrt – iz Betonove-Pandorine kutije izlazi marksizam. Na tvom primerku teksta, na margini si pored ove rečenice napisao *kako?* Pa nikako. Iz zaključka da je veza između teksta i konteksta, u najekstremnijoj interpretaciji Ilićevog rada, mehanička, nikako ne proizlazi da u *Betonu* ima marksizma, niti se takav zaključak logički može izvesti. I, na kraju, poslednji pomen marksizma, u sledećem pasusu: *Beton* je moguće, i u pozitivnom smislu, povezati sa marksizmom. Na tom mestu prvo sam napisao nešto u stilu: "Kad već pominjem marksizam, evo šta bih predložio za *further reading* – Igltona i Goldmana". Igltona zbog njegovog uticajnog shvatanja ideologije, koje ide dalje od Van Dijkovog, Bograndovog i A. Pavlovićevog relativizma, i misleći da vam njegova želja za promenom postojećih odnosa može uliti svojevrstan *ůlan vital*, a Goldmana zbog veze sa Burdijeom i sistemskim pristupima književnosti. Ako vam se to svidi, dobro je; ako ne, nikom ništa (ne mislim, naravno, da je marksizam jedini koji teži promeni, nego da je ta težnja kod njega najizraženija, i prisutna po *default*-u). I da si mi prosto rekao da ti se to ne sviđa, bilo bi "nikom ništa", bilo bi kat, dilit, empti risajkl bin. Takođe, to je bila spona za kritiku teze "bobu-bob i popu-pop" koja je rađena u osnovi prema Igltonovom tekstu "Šta je književnost".

Zašto sam promenio formulaciju, i zašto sam je uopšte uveo? Ona je namerno neodređena: "*Beton* je, i u pozitivnom smislu, moguće povezati sa marksizmom…"; pa sve je moguće povezati sa svim na neki način, ali to ne znači da u tom povezivanju zaista ima jednog u drugom.

Taj "sled kritičkih primedbi" je, dakle, bofl, falš, kvarljiva roba, i šupalj k'o đevđir. To je možda sled, ali bez koherencije, bez izvođenja, proizvoljan i neutemeljen. Stvarajući taj *suspens*, ja sam u tu kvazi-argumentaciju istovremeno ugradio hermeneutički čip za njeno samouništenje. Uvođenje marksizma bilo je, dakle, namigivanje i cinculiranje, igrarija, i da sam znao da ćeš je shvatiti kao svinjariju ne bih se ni igrao. Mislio sam da je dobra fora proizvesti taj *suspens* – da li su "komesari" marksisti i da li se moto odnosi na "komesare", uz preporuku "komesarima" da čitaju marksizam. Bilo bi mi, međutim, drago da me je neko drugi "pohvalio" za otkriće marksizma u *Betonu*, još više da je u svom tekstu zaista krenuo tim putem, ali vic je bajat i sada svi znaju za jadac. I rekao bih glasno i jasno kako se, *vo vjeki vjekov*, odričem bilo kakve optužbe da u *Betonu* ima marksizma, ali kako da se odreknem nečega što mi ne pripada. Svoje optužbe da u *Betonu* ima marksizma ja se mogu odreći koliko i veridbe sa Ksenijom Pajčin i prava na polovinu Majkrosoftovih akcija. A koliko držim do tog "sleda kritičkih primedbi" vidi se iz zaključka mog teksta, **koji se ne završava marksizmom**, kako ti kažeš, nego sintagmom "***Beton* zaslužuje puno priznanje**". I kako to *ja lično* kačim marksizam *tebi lično*, liberalu, kada u zaključku kažem da je za tog Ćirića "jedina dogma odsustvo bilo kakve dogmatičnosti"? Ovo je čista parafraza, možda patetična, liberalizma. I na koji način se Ždanov odnosi na *Beton*, kada u zaključku kažem da "*Beton* nije ideološka kritika", a u sledećoj rečenici, da bih bio sasvim jasan, dodajem da su "ideološki kritičari… Ždanov". To se, dakle, ima smatrati mojim mišljenjem i mojim stavom – to zaista predstavlja sled kritičkih primedbi, i to je jedino moguće izvođenje zaključaka:

a) *Beton* nije ideološka kritika

b) Ždanov spada u ideološke kritičare

Ergo: *Beton* nije Ždanov, odnosno moto se ne odnosi na *Beton*.

Čisto kao suza (ili kao detinja guza, da ne kažem Guza).

Evo još malo Aristotelovog cinculiranja: "istinito je reći za ono što jeste da jeste, a za ono što nije da nije".

Pošto si ti odličan čitalac, ni na koji način nije moguće da si ti *zaista* pročitao da sam ti ja spočitnuo marksizam; i da si to hteo da mi priznaš, povoda za polemiku između mene i tebe, naravno, ne bi ni bilo. Šta je onda posredi? Stvar je u tome da ti silno želiš polemiku, makar i sa mnom. A da bi ta polemika bila moguća, trebalo je naći nekakvu uvredu i provokaciju s moje strane preko koje ti, iako se zalažeš za liberalizam i pluralizam mišljenja, ne možeš da pređeš. Ja sam, dakle, prebeg, poturica koji je stupio u red radikalnih kritičara *Betona*, i pošao u osvetu Noga, Mladića i Legije, i stoga je tvoja dužnost, i sveta obaveza,

da mi se načestitaš rođendana. Samo, tvoja osveta je osveta nizašta, i, ako si u *Betonu* buntovnik s razlogom, ovde si osvetnik i buntovnik bez razloga. Navlačeći na glavu masku osvetnika, zaboravio si da ostaviš prorez za oči, i u svom "jedu i toj muci ljutoj" jurišaš na vetrenjače, isključivo zato što "komesaru nema ko da piše" (što reče onomad Basara). Zato, kad već nema neprijatelja koji bi ti "izašli na crtu", a i dosadno je na ovom svetu gospodo, daj da nekog prijatelja unapredimo u neprijatelja. U to kakve ideologije i sistemi počivaju na lažnom fabrikovanju neprijatelja neću ni da ulazim, jer ovde nije u pitanju ideološki, nego lični *failure*. Zato i samo zato, amigo, što ne verujem da se radi prosto o lošem čitanju, tvoju osvetu doživljavam kao pakost i ličnu uvredu *par excellence*, a ne kao ja tebi-ti meni.

Šta je, najzad, taj nesrećni moto. On jeste "višestruko aktivan", on jeste "provokacija", "satirička optužba", traganje za nasleđem i korenima, i za onim gde sve to vodi, i podrazumeva optužbu za kulturtregerstvo sa pozicija vlasti, tu si u pravu.[1] Ali se moto ne odnosi na *Beton*, nego upravo na radikalne kritičare *Betona*. Iza optužbi za "nacionalni nihilizam" (šta god ta rogobatna formulacija značila) stoji stav da je utvrđivanje istine i odgovornosti nepoželjno, jer je to protiv interesa naroda i države. Zato se književna dela koja nas oslobađaju od odgovornosti nagrađuju, a dekonstrukcija ideološkog sadržaja takvih dela smatra "tužno besmislenom" (šta god ta rogobatna formulacija značila). Zbog toga što se pitanju književne vrednosti pretpostavlja saglasnost sa određenom ideologijom, takva je kritika ideološka kritika. I zato moj moto ne može da potpiše Ruzvelt ili Paja Patak, nego Ždanov. On je ogledalo i simbol za takvu vrstu diskvalifikacija, i pokazatelj kakva literarna i politička ideologija stoji iza toga – ždanovizam. I smatram da takva ideologija nije u interesu našeg naroda i države i naše književnosti, a da *Beton* jeste. Eto, dakle, to bi bilo to, bez namigivanja i cinculiranja.

2. *Intentio auctoris* i *intentio operis*

Može li ova razmena mišljenja biti od nekakve koristi po *Beton*? Mislim da može.

---

1 Mada mi je nejasno čemu takvo "opsežno ali pre-opsežno" traganje za svim živim značenjima ovog citata, koje je odnelo trećinu reakcije na tekst od 23 šlajfne. Usput, kako to Ždanov može da bude "predak, ujak ili deda-stric" ruskih formalista, kada je njegov tekst pisan pedesetih godina, a ruski formalizam se kao pokret gasi početkom dvadesetih? A ugasio se upravo zbog jačanja socrealističke poetike koja će dovesti do "ždanovizma", sa kojim formalisti nemaju, u teorijskom smislu, nikakvih dodirnih tačaka. Tako Ždanov ne može biti njihov predak kao što ni čovek ne može biti predak neandertalcu. Odnosno može, ali u Nojevoj barci Ćirine teorije evolucije.

Tvoje dve suštinske zamerke su:

a) ja smatram osnovnim pitanjem odnos ideologizovanog književnog dela i književne vrednosti, i time činim bazičan recepcijski promašaj, pošto takvo pitanje autori *Betona* ne postavljaju uopšte. Pitanje književnih vrednosti ne samo da se ne podrazumeva, ono se ne pominje, dakle, nije čak ni drugostepeno;

b) moje pitanje da li postoji dobro umetničko delo sa lošom ideologijom za tebe je ne samo pogrešno postavljeno. Ono je jednostavno izlišno.

Sa ovim zamerkama povezana je (dis)kvalifikacija sa početka da A.P. "ne ispituje, a trebalo bi, u kojoj meri precizna i detaljna analiza teksta, koju prepoznaje kao primarnu i jaku odliku samog *Betona*… odgovara semantičkom potencijalu analiziranih knjiga", i ocena iz sledeće rečenice: "njemu je važno da prodre iza ispisanog…"

S kraja, ako se A. Pavlović, iako neiskusan kritičar, opširno ali pre-opširno, sa proizvoljno i olako sklepanom teorijom, ipak prihvatio zadatka da govori o *Betonu* sa teorijske strane, onda to podrazumeva nekoliko zahvata. Prvi je usvajanje nekakvih aksioma. I, pošto sam na početku, kurzivom, istakao da se tekstovi u *Betonu* zasnivaju "na detaljnoj i preciznoj tekstualnoj analizi", ja *ne bi trebalo* da to dokazujem ništa više nego što se u euklidovskoj geometriji dokazuje da je tačka element bez dimenzija ili da dve paralelne prave nemaju zajedničkih tačaka. Ili ti možda misliš da je moj aksiom pogrešan?

Teorija, theoría, i znači nad-gledanje, ona sadrži više nego što pokazuju empirijski rezultati, i baviti se teorijom baš znači prodreti iza napisanog.

Evo ti jedne pričice:

X: Zašto se Pavle naljutio na Ćiru?

a)Y: Po mom mišljenju, zato što ga je Ćira svrstao u radikalne kritičare *Betona.*

Ovako može.

b)Y: Po mojoj teoriji, zato što ga je Ćira svrstao u radikalne kritičare *Betona.*

Ovako ne može. To nije nikakva teorija, to je očigledno.

Ali, ako Y kaže da je, po njegovoj teoriji, razlog Pavlove ljutnje u tome što je Ćiri draža polemika od prijateljstva, onda je to već neka teorija, baš zato što se ide iza napisanog i tvrdi nešto što nije očigledno i empirijski lako proverljivo.

Izgleda da je ovde reč o onome što ti smatraš da treba da bude, i o onome što ti smatraš da ne treba da bude, predmet rasprave. "Bazičan recepcijski promašaj" ja pravim zato što određeno pitanje autori *Betona*

ne postavljaju uopšte. Pitanje književnih vrednosti se ne pominje, pitanje odnosa između loše ideologije i književne vrednosti, *za tebe*, jednostavno je izlišno. Ovo se zove *intentional fallacy*, i to shvatanje da je značenje teksta jednako autorovoj nameri kritikovano je i napušteno pre, cirka, pola veka. Kritikujući Pavlovića, kažeš: "Paradoksalno, ali nije važno šta su njegovi izvorni ili stvarni motivi". Nema tu ničeg paradoksalnog; *intentio auctoris* je jedno, a *intentio operis* drugo. Ono što je *zaista* paradoksalno je što Ćirić *može* da kritikuje Pavlovića bez obzira na Pavlovićeve "izvorne ili stvarne motive", dok Pavlović ne može da postavlja određena pitanja pošto ih ne postavljaju autori *Betona* i pošto su ona, *za tebe*, izlišna. Sve su životinje jednake, samo su neke jednakije od drugih.

Postoji mnoštvo pozicija sa kojih možemo postavljati pitanja: nivo autorove namere (Ćirića, Ilića i inih), nivo teksta, nivo konteksta *Betona* u celini, nivo implicitnog ili podrazumevanog čitaoca kojeg autori *Betona* uvode ili podrazumevaju, nivo stvarnog ili empirijskog čitaoca… Stoga, tvoja namera da kritikuješ moj rad sa pozicije *Betona* tako što ćeš podeliti sa mnom i čitaocima *tvoje* mišljenje o tome koja se pitanja postavljaju a koja ne, ili koja pitanja autori *Betona* postavljaju a koja ne, ne samo da je pogrešna. Ona je izlišna. Ako si reagovao da bi rekao šta se po tvom mišljenju ima pitati a šta ne, nisi imao rašta ni reagovati.

"Samo neiskusan kritičar koji nije dovoljno promislio pojam" teorije, "kome u osnovi nikada nisu bile posebno duhovno i emotivno bliske rasprave o" teorijama "i opredeljivanje za neku od njih, može da napiše" ono što si ti napisao. Nemojmo, dakle, ograničavati krug pitanja koja *Beton* postavlja, ili ga postavljaju čitaoci *Betona*, jer sam, ukazujući na širinu i složenost tih pitanja, dao *Betonu* na značaju. Nemojmo, isto tako, aktuelne teorijske pristupe koje sam pomenuo kao relevantne odbacivati kao olako sklepanu Nojevu barku, jer time takođe umanjujemo značaj *Betona* i ograničavamo njegov mogući uticaj na proučavanje književnosti.

Apsolutno je tačno da *Beton* nije izložio kritici svu književnost, niti Književnost kao takvu, već samo određena dela. Međutim, u vašim tekstovima se javljaju iskazi koji bi mogli biti shvaćeni tako *kao da* se odnose na književnost *kao takvu*, ili koji po svojoj opštosti ukazuju na shvatanje *književnosti kao takve*. Smatram da bi se tu mogla "lomiti kičma" *Betonu*, i da ne treba dopustiti tom čiru da raste i da se razvija na *Betonovom* telu.

Od dosadašnjih pet tekstova u *Mixer*-u, tri su posvećena analizi konkretnih književnih dela (sjajan Jakovljevićev rad, i dalje držim, o Ćosićevoj književnosti govori u jednom širem kontekstu, i ne prvenstveno

o njoj). U dva od ta tri teksta nalaze se iskazi koji bi se mogli odnositi na književnost kao takvu. To je, u statističkom smislu, podosta.

Ne dam(o) Ilića Ćiriću

Moje čitanje Ilićevog teksta bilo je redukcionističko, i u njemu se nisam bavio Ilićevom izvrsnom analizom Petrovićevog romana, i povezivanjem pera, opsade i jezika sa ugroženošću jezika u Memorandumu SANU, niti sam rekao išta o tome u kojoj meri smatram da Ilić adekvatno opisuje prelom koji je nastao početkom devedesetih godina u srpskoj književnosti. Dakle, kriv sam. Jedino čime sam se bavio jesu početak i kraj njegovog teksta, gde su formulisane određene pretpostavke i određeni zaključci. Ekonomično tumačenje Ilićevih zaključaka glasilo bi da se oni odnose isključivo na Petrovićev roman, i optužuju tu istinu da nije istorijski utemeljena i da se oglušila o osnovne etičke norme. I ja sa te strane nemam ič da mu zamerim, da mu dodam ili da mu spočitnem, naprotiv. Ali, kada to ilustruje i potkrepljuje primerom o Đinđiću i Legiji, onda je to izvesno uopštavanje. Dok prvi put kaže da ta falsifikovana istina nije "održiva" kao istina književnosti, u sledećoj rečenici dodaje da delo u kom bi Đinđić bio Legijin ubica nije "održiva tvorevina". Ovo je mnogo jača formulacija. Zaključak, dakle, nije aksiološki (ne radi se o vrednosti dela), čak ni žanrovski (ne radi se o književnom delu), nego ontološki – nije održivo kao tvorevina. U svom tumačenju ja sam napravio razliku između *intentio auctoris*, i rekao da Saša Ilić tako ne misli, i *intentio operis*, pošto je iz ove formulacije moguće izvesti jedno restriktivno shvatanje književnosti. I, kada polazim od toga da je pristup induktivan, ja dopuštam da Ilić do društvenog i političkog konteksta dolazi preko analize Petrovićevog romana, i u njemu pronalazi elemente koji upućuju na dominantne tokove diskursa devedesetih, koje onda povezuje sa određenim stvarnim događajima *relevatnim za taj roman*. To što se taj kontekst formuliše pre same analize ja sam opisao kao kompoziciono rešenje, a ne kao logički sled zaključaka. Ali, Saša Ćirić pravi Iliću medvođu uslugu kada insistira da je taj pristup deduktivan. Dakle, po Saši Ćiriću, Ilić polazi od društveno-političkog konteksta, a ne od teksta. Na koji način Ilić dolazi do tog konteksta? Da li se Ilić poziva na neke radove, studije, istorijske spise, koji na osnovu proučavanja raznoraznih dominantnih i perifernih događaja sa kraja osamdesetih dolaze do pozicija sa kojih se konstituišu dominantni tokovi diskursa politike i kulture devedesetih? Ne. Ilić *sam* formuliše te pozicije, i povezuje ih sa tekstom Petrovićevog romana. Ali, onda je to prejudiciranje odgovora, odnosno *petitio principii*. U tom slučaju, Petrović se oglušio ne o istorijsku istinu i etičke norme u odnosu na istorijsku stvar-

nost koju sam taj roman priziva, nego na ono što je *naša*, apriorno i proizvoljno izabrana istina.

Ne dam(o) Kosovo Ćiriću

Drugi slučaj je vezan za tvoju kritiku ideologije kosovskog mita u kontekstu Simovićeve drame. Pošto je ideologija samog kosovskog mita identična sa ideologijom kosovskog mita u Simovićevoj drami, onda se tvoja kritika odnosi i na sam kosovski mit, "koji fiksira duh etnocrkvenog srpstva", i izražava "nomadski hermetizam tribalnog identiteta", a kojem kao protivtežu određuješ "duh otvorenosti koji počiva na pluralizmu svake vrste". U reakciji, doduše, kažeš "na stranu sva tradicija književnih i inih dela koja sadrže isti tip Kosovskog mita/zaveta u sebi". Ali to ne može tek-tako "u stranu". Ako je a=b, i ako je b *loše*, onda je i a loše sve dok tu vezu, u tekstu, eksplicite ne ukineš. A nisi hteo da je eksplicitno ukineš jer si i samom kosovskom mitu želeo da "spočitneš" štošta. Kažeš na jednom mestu: "Problem je u mitu, a ne u neobjektivnosti njegovog tumačenja. U mitskoj tradiciji ima i Pandorinih kutija, a ne samo cvetnih vrtova remek-dela i činova herojstva". Veliš, isto tako: "U mitsko-epskom ključu dostojanstvo se stiče jedino borbenim otporom napasniku i osvajaču. Ali, ako je vojnički poraz neizbežan, svejedno da li je otpora bilo, pokoreni postaju *sluge* i *poturice*. Rigidni etički ideal neuzmicanja pred silom ne razvija odgovornost za dan posle boja, posle poraza. On postavlja putokaz i diže lestvicu visoko, verujući da je dovoljna predohrana i podstrek kao uzor u danima neslobode".

U šestom pevanju *Ilijade* Andromaha pita Hektora upravo za taj dan posle, i, pošto je sudbina Troje izvesna, predlaže mu da spase sebe i svoju porodicu. Hektor odgovara:

"To mi zabranjuje srce, jer navikoh uvek da čestit
budem i hrabro se borim med prvim Trojancima svagda,
veliku tekući slavu i ocu i samome sebi […]
pa kad moradneš živeć' u Argu tuđinki tkati,
il' vodu nosit' iz Hiperije il' Meseide
u muci veljoj i ljutoj, al' nužda te primora silna,
onda će kazat kogod kada vidi te suze gde liješ:
'To je Hektoru ljuba, što najbolji beše u borbi
među Trojcima među konjokrotama pod Trojom'."

Jaka predohrana i uteha!

Da ne dužim više, sve Pandorine kutije koje ima kosovski mit naći ćemo i u *Ilijadi*, *Eneidi*, *Epu o Rolandu* i mnogim drugim delima čiji ideološki sadržaj takođe podrazumeva "nomadski hermetizam tribalnog

identiteta", a ne "duh otvorenosti koji počiva na pluralizmu svake vrste". Ne može, dakle, problem biti u samom mitu, ili u njegovoj ideologiji (jer onda taj problem ima i čitava epska, i ne samo epska, književnost), nego u onome šta mi, *danas*, sa tim mitom radimo i kako i za šta tu ideologiju (zlo)upotrebljavamo. "Greška, mili Brute, nije u našim zvezdama, nego u nama samima".

U reakciji kažeš sledeće: "U neku ruku ideološki tendenciozne knjige su samo to, nisu ni književnost, kamoli vredna književnost, i to je nekakvo moje aksiomatsko polazište ili konvencija koje u vrednovanju poštujem".

Danteova *Božanstvena komedija* je izrazito ideološki tendenciozna pošto insistira na tome da je Rim predodređen da vlada svetom. Rimska svetska monarhija predstavlja nagoveštavanje božanskog carstva, i već se Enejin silazak u podzemlje odigrava u odnosu na svetsku i duhovnu pobedu Rima.. Hristos se pojavljuje u trenutku kada je vreme ispunjeno, kada se, naime, nastanjeni svet nalazi u miru u Avgustovim rukama. Brut i Kasije, kao ubice Cezara, ispaštaju pored Jude u čeljustima Lucifera. Cezar Tiberije je, recimo, osvetnik praroditeljskog greha, Tit je legitiman izvršitelj osvete nad Jevrejima, rimski orao je božja ptica, a raj se na jednom mestu naziva "Rima, po kojem Hrist Rimljanin beše". Osim toga, Vergilijeva se uloga u ovom spevu samo tako može adekvatno objasniti.

Dakle, ako bismo tvoju izjavu zaista uzeli zaozbiljno, onda bi *Božanstvena komedija* imala da se čisti iz književnosti! Ukoliko bi to *zaista* bilo tvoje aksiomatsko polazište, onda ono nije "nekakvo" nego *nikakvo* i moraćeš pod hitno da ga promeniš.

I kada bi zli jezici povezali u celinu Ilićeve i tvoje iskaze iz *Betona*, i dodali im tvoje izjave iz reakcije, dobili bismo jednu ideologiju koja proteruje, ne iz vredne književnosti, ne iz književnosti, nego iz svemira sva dela koja ne odgovaraju istorijskoj istini i etici kako je *mi* vidimo i opisujemo, i koja su ideološki tendenciozna, i smatra lošim sve što ne počiva na duhu otvorenosti i pluralizmu svake vrste.

Odoše *Ilijada*, *Rat i mir* i *Božanstvena komedija* u vazduh, obaška što bi ta ideologija morala da ukine i sebe samu pošto ne počiva na pluralizmu, a "komesari" bi bili osuđeni na kolektivno samoubistvo zbog izneveravanja sopstvenih ideala.

Paradoksalno, u želji da odbrani *Beton* od mene, Saša Ćirić ograničava krug pitanja koja *Beton* postavlja, umanjuje teorijski značaj i relevantnost onoga što se u *Betonu* piše, podmeće Iliću *petitio principii*, preispituje moj aksiom da se tekstovi u *Betonu* zasnivaju na detaljnoj i preciznoj tekstualnoj analizi, i proteruje iz književnosti sve što nije ideo-

loški čisto kao suza (ili kao detinja guza), pa makar književnosti ostalo koliko i u Platonovoj idealnoj državi. Vučinić je malo dete, Pavlović majka Mara u poređenju sa Ćirićem. Ova radikalna kritika *Betona* je najradikalnija od svih radikalnih kritika *Betona*, i kada bi bila još samo malo radikalnija, ne bi uopšte mogla da postoji!

Zato sam u *Oku Betona* pravio razliku između vaše namere i namere teksta, i zato sam rekao, i opet vam kažem, da budete svesni svoje ideološke pozicije i da pazite šta pišete i kako pišete. Reči imaju nezgodnu osobinu da mogu da odu i tamo gde ih ne pošalješ, i ja sam to, u komesarskoj reakciji, najbolje osetio na svojoj koži. Zato se uopštavanja u *Betonu* moraju izvoditi oprezno, da izjave ne bi bile stavljane u kontekst književnosti kao takve.

I odričem se, na kraju, onoga da vi treba da odgovorite na neka pitanja. Ali, pitanja o odnosu ideologije i književne vrednosti se postavljaju pa se postavljaju. Da li ideološka tendencioznost nužno utiče na književnu vrednost dela, i da li bi *Ilijada*, *Rat i mir* i *Božanstvena komedija* bili bolja i vrednija dela da su ideološki nezasićenija? *Beton*, barem meni ako nikome drugome, (a znam ih s kojima sam u kafani o tom pričao), postavlja takva pitanja i zato sam na kraju teksta rekao da "*Beton* zaslužuje puno priznanje".

Književnost je nespojiva sa bilo kakvom normativnošću, i, ako sam pravio metodološke greške, činio sam to jer sam, u tvom slučaju, imao kritičnu masu tekstova, objavljenih i neobjavljenih, iz kojih se vidi da kod Ćirića dogmatičnosti nema, a u slučaju ostalih tu sam nedogmatičnost podrazumevao na nivou *intentio auctoris*.

Kako, dakle, na koncu konca, ide Aleksandar Pavlović, sa sve njegovim tekstom, u Heretikus? Pa, isto kao što Kanjoš ide u Mletke – i kao najgori i kao najbolji. Kao najgori, jer je u njegovim tekstovima moguće naći slaba mesta, paušalne iskaze, metodološku nepreciznost. Kao najbolji, jer je do sada jedini koji se iole ozbiljno pozabavio *Betonom* u teorijskom smislu. I makar samo zbog toga, ako ni zbog čeg drugog, A.P. može biti samo i jedino prijatelj *Betona*.

Mića Popović – *Gvozden je zavirio u kupleraj I*, 1973.

ISTRAŽIVANJA

UDK 343,97: 343,352
328.185

Goran Marković
publicista, Bjeljina

EKONOMSKI I POLITIČKI UZROCI KORUPCIJE U MODERNOM DRUŠTVU

Rezime: Uzroke korupcije je moguće tražiti u različitim sferama društvenog sistema, ali se oni u osnovi nalaze u prirodi i načinu funkcionisanja ekonomskog i političkog sistema. Institucije i mehanizmi svojinskog monopola u ekonomskoj sferi, odnosno predstavničke demokratije elitističkog tipa u političkoj sferi stvaraju odnose moći koji omogućavaju pojedinim društvenim grupama kontrolu društvenih procesa, što one koriste i za dodatno materijalno bogaćenje i učvršćenje pozicija moći zloupotrebom položaja koji im pripadaju. Korupcija je naročito izražena u društvima koja prolaze kroz proces privatizacije, koji omogućava koncentraciju ekonomske moći u rukama malog broja pripadnika društva, jer se vrši u uslovima čvrste povezanosti centara ekonomske i političke moći. Političke uzroke korupcije treba tražiti u: povezanosti političke elite sa nosiocima ekonomske moći putem finansiranja političkih stranaka; (su)vlasništvu pripadnika političke elite nad privatnim kapitalom; njihovom učešću u dobiti i upravljanju privatnim kompanijama kojima čine usluge dok su na vlasti. Efikasan sistemski okvir za suzbijanje korupcije zahtijeva što ravnomjerniju raspodjelu društvene moći među društvenim grupama, postojanje institucija participativne demokratije i alternativnog civilnog sektora koji ne bi bio elitistički i čiji bi izvori finansiranja i načini djelovanja bili transparentni.

Ključne reči: korupcija, društvena moć, politička elita, privatizacija, civilni sektor, demokratsko odlučivanje.

"Najveći zločini nisu izvršeni radi pribavljanja nužnog nego suvišnog."
(Aristotel, *Politika*, II, 4,1)

Korupcija je jedan od najkrupnijih problema sa kojima se suočavaju društva u tranziciji, a u nešto manjoj mjeri i razvijena zapadna društva. Da bi se društvo moglo organizovano boriti protiv ovog fenomena, potrebno je upoznati njegove uzroke. Brojni autori su se bavili ovim

problemom, pa su, u skladu sa svojim saznanjima, predlagali i odgovarajuće metode borbe protiv korupcije. Ono što se čini kao zajednički zaključak je uvjerenje da borbu protiv korupcije ne može voditi i dobiti samo država, već se u nju moraju uključiti i drugi društveni subjekti (tako se govori o civilnom društvu kao važnom subjektu u toj borbi). Čak se može postaviti opravdano pitanje u kolikoj mjeri je država zaista zainteresovana za efikasno suzbijanje korupcije.

Problem nije tako jednostavan kako ga pojedini autori, možda i nehotice, prikazuju, najčešće polazeći od vlastitih ideoloških samoograničenja. Bilo bi prirodno očekivati da država bude zainteresovana za suzbijanje korupcije kao društvenog zla koje nanosi štetu i njoj samoj. Takav zaključak odgovara shvatanju da je država servis u službi građana, da je potrebno i dovoljno da ona postane pravna država i da se precizno regulišu ovlašćenja njenih službenika, pa da suzbijanje korupcije bude izvršeno skoro samo od sebe. Ovaj formalistički i apologetski pristup ne uzima u obzir "sociologiju države". On, naime, ne polazi od činjenice da je država organizacija moći čiji najviši funkcioneri čine poseban socijalni sloj ili dio vladajuće klase (o čemu u sociologiji i političkoj teoriji postoje različita mišljenja), već od stava da su državni činovnici samo javni službenici kojima pravna država određuje obim ovlašćenja. Ako se država shvati kao organizacija moći, onda je sasvim moguće zamisliti da njeni najviši funkcioneri nemaju poseban interes da se bore protiv korupcije. Načelno govoreći, dva su moguća razloga za to: prvi je oportunizam, koji se ogleda u nespremnosti da se pozivanjem na suzbijanje korupcije rizikuje politički položaj, a time i učešće u diobi moći; drugi je još prizemniji i tiče se namjere da se zloupotrebom položaja u državnoj hijerarhiji dođe do materijalnog bogatstva. Da bi se detaljnije analizirali ovi i drugi uzroci korupcije, potrebno je prethodno dati definiciju fenomena i sumarno ukazati na njegove osnovne oblike. Važno je ukazati na sljedeću metodološku napomenu: u ovom tekstu se insistira na ekonomskim i političkim uzrocima korupcije. Time se ne želi reći da korupcija kao društveni fenomen nema svoje korijene i u drugim društvenim podsistemima, pa da se ne može posmatrati i sa pravnog ili kulturološkog aspekta, posebno uključujući u analizu problem odnosa morala i sistema vrijednosti u društvu, s jedne, i korupcije, s druge strane. Ta pitanja nisu uključena u ovu analizu zato što autor smatra da su ekonomski i politički uzroci odlučujući za pojavu i održanje korupcije, a vezani su za činjenicu postojanja i djelovanja društvenih subjekata koji su nosioci moći u društvu. Dakle, kategorija moći, i to u klasno podijeljenom društvu (socio-ekonomski aspekt društvenog totaliteta) i društvu podijeljenom na političku elitu i masu (politikološki aspekt društvenog totaliteta), predstavlja temeljnu kategoriju od koje se polazi u raspravu.

Pojam i oblici korupcije

Korupcija se najčešće definiše kao zloupotreba službenog položaja radi sticanja lične koristi.[1] Kako vidimo, ova definicija vezuje fenomen korupcije za djelovanje javne uprave (državne ili lokalne). To znači da se javna uprava smatra glavnim, iako ne i jedinim, subjektom odgovornim za pojavu, opstanak i/ili širenje korupcije, iz čega logično slijedi da je suzbijanje korupcije moguće kroz reformu javne uprave i smanjivanje njenih ovlašćenja.

Nedostatak ove definicije je u tome što uopšte ne ističe, ili barem to ne čini eksplicitno, dvostran odnos u slučaju postojanja korupcije, a time i dva različita subjekta koja proizvode korupciju. Na jednoj strani je nosilac službenog položaja koji ga može i želi zloupotrijebiti radi sticanja lične dobiti, ali se na drugoj strani nalazi neki drugi subjekt u čijem je interesu ta zloupotreba službenog položaja i bez čijeg učešća nema korupcije. To mogu biti privatno-pravni ili javno-pravni subjekti, a ukoliko je riječ o korupciji višeg nivoa, oni su uvijek stvarni ili potencijalni nosioci moći u ekonomskoj ili političkoj sferi.

Jednostrano određenje pojma korupcije, koje insistira na tome da je njen nosilac neki pripadnik javne uprave, ideološki je ograničeno, jer svoju krajnju konsekvencu ima u zahtjevima za opštom deregulacijom u sferi ekonomije, navodno s ciljem stvaranja institucionalnih preduslova za suzbijanje korupcije. Time se legitimnost određenog polit-ekonomskog programa nastoji učvrstiti tvrdnjama da samo njegova realizacija može voditi smanjivanju korupcije na razuman i prihvatljiv nivo, čime se potpuno zanemaruje činjenica da u korupciji učestvuju i oni koji treba da budu glavni beneficijari te deregulacije.

---

1 "Korupcija je zloupotreba javnog položaja, javnog ovlašćenja u cilju ostvarivanja privatnog profita, a na račun nekog drugog!" (Veselin Vukotić, "Ekonomski sistem i korupcija", *Sistem i korupcija,* Institut društvenih nauka – Centar za ekonomska istraživanja, Beograd, 2000, str. 15); "Korupcija se obično definiše kao zloupotreba javnog položaja radi ostvarivanja privatnih dobitaka, što je i definicija Svetske banke." (Danilo Šuković, "Privatizacija i korupcija", *Sistem i korupcija*, nav. djelo, str. 58); "Tako je moguće korupciju u političkom životu definisati kao svako ponašanje državnih službenika na bilo kojem nivou, koje odstupa od prihvaćenih normi i u cilju ostvarivanja ličnog interesa." (Božo Stojanović, "O institucionalnim uzrocima korupcije", *Sistem i korupcija*, nav. djelo, str. 104); "U najširem smislu, korupcija se određuje kao zloupotreba javne službe radi sticanja privatne dobiti." (Nataša Šoškić, *Oblici i načini suzbijanja korupcije*, Akademska štampa, Zemun, 2004, str. 19); "Prema mišljenju Milutinovića korupcija predstavlja skup svih kažnjivih radnji kojima nosilac određene državne ili druge javne funkcije, zloupotrebljavajući svoj položaj i instituciju u kojoj radi, škodi javnom interesu" (isto, str. 24).

Imajući sve to u vidu, potrebno je proširiti i precizirati definiciju korupcije tako što bi se ona odredila kao zloupotreba službenog položaja u cilju sticanja lične koristi kako onog ko je nosilac tog položaja tako i sa njim povezanog privatno-pravnog ili javno-pravnog subjekta koji učestvuje u radnji koja se smatra korupcijom. Ovakva definicija omogućava da se potpuno utvrde socijalni nosioci korupcije, a time i njeni uzroci, jer se ograničavanjem samo na jednu vrstu subjekta kao nosioca korupcije ne mogu do kraja sagledati njeni uzroci, pa ni metodi njenog suzbijanja.

Jedna od mogućih podjela korupcije je na centralizovanu i decentralizovanu: "U literaturi se često spominje centralizovana i decentralizovana korupcija. O decentralizovanoj korupciji govorimo kada se korupcijom bave državni službenici, za svoj račun i u sopstvenom interesu, pri čemu država nije naklonjena njihovoj delatnosti, dok je osnovno obeležje centralizovane korupcije činjenica da državni vrh postaje generator ove pojave."[2] Razlikovanje centralizovane i decentralizovane korupcije je značajno najviše zbog društvene uloge i značaja njenih nosilaca i zbog društvene opasnosti koju sobom nosi. Decentralizovana korupcija se po svojoj prirodi javlja kao pojava protiv koje se lakše boriti, i to ne samo zato što su njeni nosioci subjekti koji nisu koncentrisali veliku količinu društvene moći, već i zato što ona ne može biti široko raširena pojava, jer joj to ne dozvoljava državni vrh, koji u osnovi nije korumpiran. Teško se može govoriti o korupciji kao ozbiljnoj bolesti društva ili jednoj od glavnih opasnosti za njegov opstanak u uslovima kad se ona javlja samo ili pretežno na nižim nivoima hijerarhijske ljestvice državnog aparata, pošto relativna nekorumpiranost državnog vrha ukazuje na nepostojanje dovoljno uslova za njenu pojavu koji bi izvirali iz prirode samog sistema. Teško bi bilo objasniti da je državni vrh kao nesumnjivi nosilac i reproducent postojećeg sistema "zdrav" u uslovima kad su njemu podređeni slojevi birokratije, pa i širi slojevi u društvu van birokratije, "bolesni" od korupcije.

Druga moguća podjela oblika korupcije je na sitnu, srednju i krupnu. Sitna korupcija je ona čiji je nosilac niži službenik javne uprave (državne ili lokalne) ili službenik neke javne službe. Redovno je riječ o službeniku koji uopšte nije nosilac društvene moći i koji može biti nosilac korupcije zato što, obavljajući određenu djelatnost, najčešće kao profesionalnu, ima mogućnost da zloupotrijebi radno mjesto na kome se nalazi. Takva korupcija proizvodi malu materijalnu štetu za društvo, a mo-

2 Nataša Šoškić, *Oblici i načini suzbijanja korupcije*, Akademska štampa, Zemun, 2004, str. 20.

guće je i da šteta uopšte ne bude materijalna (npr. ako se službeniku za učinjenu "uslugu" uzvrati simboličnim znakom pažnje ili protivuslugom). Korupcija je, ipak, društveno opasna i štetna i u takvom slučaju, jer narušava politički ili moralni legitimitet službi u kojima se javlja. Srednja korupcija se najčešće javlja u privrednoj sferi, a po nekim autorima, sastoji se uglavnom u primanju i davanju mita i zloupotrebi službenog položaja po tom osnovu. Najopasnija je krupna korupcija, čiji nosioci su najviši politički funkcioneri i krupni biznismeni, odnosno politička elita i vlasnici krupnog kapitala.[3] Značaj krupne ili velike korupcije nije samo u tome što nanosi najveću materijalnu štetu društvu, već i u tome što njeni nosioci, u želji da svoju moć učine neograničenom, prelaze institucionalne granice koje im sistem postavlja.

Ekonomski uzroci korupcije

Korupcija proizlazi iz prirode ekonomskog sistema i odnosa moći koje on produkuje. Zato se suzbijanje korupcije kao ozbiljnog društvenog problema mora povezati sa reformom ekonomskog sistema. Većina autora, međutim, tu reformu shvata jednostrano. Oni se opredjeljuju za određeni ekonomski model i, uzimajući u obzir principe, mehanizme i institute na kojima počiva, ispituju u kojoj mjeri on predstavlja pogodan osnov za borbu protiv korupcije. Taj ekonomistički pristup ne može dati adekvatan odgovor na pitanje ekonomskih uzroka i metoda borbe protiv korupcije, jer ne uzima u obzir sociološki aspekt problema – činjenicu da svaki ekonomski sistem stvara određene odnose moći i subjekte koji dominiraju tim odnosima, zbog čega im je lako da budu nosioci korupcije. Kad bismo se htjeli spustiti do nivoa fatalizma, rekli bismo da je nosiocima ekonomske moći "suđeno" da budu miljenici korupcije.

Ekonomistički pristup analizi uzroka korupcije polazi od uobičajene definicije korupcije kao zloupotrebe službenog položaja u privatne svrhe. Po ovom mišljenju, borba protiv korupcije treba da se odvija uporedo sa uvođenjem neoliberalnog ekonomskog modela. Uzroci korupcije se nalaze u velikim diskrecionim ovlašćenjima državnog aparata u ekonomskoj sferi, iz čega nužno proističu velike mogućnosti za različite zloupotrebe. Ako donošenje neke odluke ekonomskog karaktera zavisi od državnih organa, realno je očekivati da će njihovi službenici iskoristiti svoja diskreciona ovlašćenja da zloupotrebom položaja ostvare ličnu dobit tako što će svojom odlukom favorizovati onog ko je spreman da

3 "Za razliku od sitne, velika, ili krupna korupcija predstavlja najopasniji oblik korupcije, koji nanosi ogromnu štetu društvu, a podrazumeva spregu sa organizovanim kriminalom, 'poslove' vredne milione i milijarde dolara. Za nju se vezuju visoki državni službenici, političari, 'biznismeni'." (*isto*, str. 22).

im obezbijedi najveću materijalnu korist. Ta mogućnost je izraženija ukoliko je neka oblast djelovanja države slabije pravno uređena, pa ima više mogućnosti za diskreciono odlučivanje. Pošto su državni službenici glavni nosioci korupcije, potrebno je suziti njihova ovlašćenja kako bi se stvorile suštinske i sigurne prepreke korupciji. Suzbijanje korupcije će, stoga, biti moguće smanjivanjem ovlašćenja države u ekonomskom sistemu, odnosno smanjivanjem državnog intervencionizma i omogućavanjem nesputanog djelovanja tržišta.

Djelatnosti kod kojih postoje najpovoljniji uslovi za pojavu korupcije su: javne nabavke, državno regulisanje cijena u uslovima nedovoljne ponude na tržištu, različiti kursevi valute (niži za povlašćene i viši za sve ostale subjekte), uvozno-izvozna ograničenja, krediti po nižim kamatnim stopama, diferencirana poreska politika koja stimuliše privilegije pojedinog privrednog subjekta ili socijalne grupe. Ukoliko bi državni intervencionizam bio radikalno smanjen ili ukinut, smatraju ekonomisti, omogućilo bi se nesmetano djelovanje tržišta i konkurencije, što po svojoj prirodi otklanja korupciju.

Problem je, međutim, u pronalaženju pravog odnosa tržišta i državne intervencije, a ne u izboru samo jednog od njih. Ekonomski sistem ne može počivati na stihijnom i spontanom djelovanju tržišta, a deregulacija vršena u zadnjih dvadesetak godina nije dala rezultate kojima je opravdavana. Ona je dovela do povećanja nezaposlenosti, recesije i smanjivanja budžetskih sredstava za finansiranje socijalnih programa, dok je spoljnotrgovinska liberalizacija ozbiljno ugrozila manje razvijene privrede. Čak i ako bi vladajuće snage u jednom društvu insistirale na maksimalnom ograničavanju državne intervencije misleći da je to neophodno za borbu protiv korupcije, socijalni sukobi koji bi proistekli iz novih socio-ekonomskih problema (nezaposlenost, povećanje socijalnih razlika, siromaštvo, spor tempo ekonomskog oporavka) uticali bi na povećanje korupcije. Ekonomski model koji postoji u modernim društvima će i dalje morati da kombinuje elemente državne intervencije i tržišta, pa izgleda, krećući se u ideološkim koordinatama zagovornika neoliberalizma, da će ekonomski uzroci korupcije još dugo ostati. Potrebno je, međutim, analizirati da li prelazak na sistem u kome je državna intervencija svedena na najmanju moguću mjeru zaista obezbjeđuje preduslove za efikasno suzbijanje korupcije.

Ekonomistički pristup nudi argumente za tvrdnju da će sistemska eliminacija korupcije (a to je najsigurniji način njenog eliminisanja) biti moguća tako što će se dati što više prostora djelovanju tržišnih mehanizama i konkurencije. Tako, na primjer, važan sistemski uzrok korupcije će biti eliminisan ukoliko se sa sistema uvozno-izvoznih ograničenja i

dozvola pređe na spoljnotrgovinsku liberalizaciju. U sistemu uvozno-izvoznih ograničenja i dozvola država odobrava bavljenje uvoznim ili izvoznim djelatnostima nekim subjektima, što po svojoj prirodi omogućava korupciju, jer državni organ može iskoristiti diskreciona ovlašćenja, koja se ne mogu izbjeći usled opštosti pravnih propisa, da ova odobrenja da onom subjektu koji mu ponudi mito. Ovaj argument nesumnjivo važi ako državni organ zaista ima čestu i veliku mogućnost da se bavi davanjem uvoznih ili izvoznih dozvola pojedinim subjektima. Međutim, politika ograničavanja uvoza i izvoza se ne mora sprovoditi na takav način. Ona se može sprovoditi na višem, načelnijem nivou, u kom slučaju su mogućnosti za korupciju bitno smanjene. Država može svojim propisima ograničiti ili onemogućiti uvoz određenih roba u cilju zaštite domaće proizvodnje (na primjer, ona može ograničiti uvoz žitarica ili mliječnih proizvoda u cilju zaštite domaće poljoprivredne proizvodnje tako što će uvesti posebne poreske i carinske obaveze za uvoznike ovih roba). U takvim slučajevima državni organi nemaju širok manevarski prostor za korupciju, jer su opštim pravnim propisima regulisani svi slučajevi određene vrste pod jednakim uslovima (svi uvoznici tačno određenih roba će biti dodatno opterećeni dažbinama prema državi bez mogućnosti bilo kakvih olakšica). Realna je i suprotna tvrdnja – da liberalizacija spoljne trgovine bude "potpomognuta" korupcijom. To će biti slučaj onda kad ekonomski moćnim uvoznicima odgovara da država utvrdi ili održava liberalni spoljnotrgovinski režim kako bi se uvozom roba ostvarili što veći profiti (u takvom slučaju bi bilo moguće da predstavnici uvozničkog kapitala, preko svojih interesnih grupa, korumpiraju visoke vladine službenike koji bi lobirali za potpisivanje ugovora o slobodnoj trgovini).

Diferencirana poreska politika takođe ne dovodi po svojoj prirodi do većeg nivoa korupcije, kako ističu protivnici državnog intervencionizma i distributivne pravde.[4] Ako bi postojala mogućnost da državni organi daju poreske olakšice ili oslobođenja od poreza pojedinim subjektima (na primjer, preduzećima koja se bave određenim djelatnostima), mogućnosti za korupciju bi bile vrlo velike. Ali poreska politika koja vodi ostvarenju parcijalnih interesa može biti društveno progresivna

4 "Ovo znači da svaki sistem koji ima ideal distributivne pravde ugrožava vladavinu pravila i stvara ambijent pogodan za korupciju. Distributivna pravda se ne zasniva na fundamentalnim pravima već na specifičnim naredbama i dekretima, koji se prilagođavaju okolnostima ili i pojedinim ljudima i određenim grupama. Iz ovoga proizlazi da je sa stanovišta korupcije veoma važno da postoji institucionalni sistem u kome će se država ograničiti na uspostavljanje pravila koja se odnose na opšte tipove situacija (ne od slučaja do slučaja) i da dozvole pojedincu slobodu u svemu." (Veselin Vukotić, *nav. djelo*, str. 16-17)

i praktično imuna na korupciju. *Može*, ali i *ne mora*, što zavisi od toga o čijem parcijalnom interesu se radi. Ako se u nekoj zemlji uvodi progresivni sistem oporezivanja, koji, između ostalog, znači da neke kategorije mogu biti potpuno oslobođene obaveze plaćanja poreza (na primjer, svi čiji je dohodak ispod određenog nivoa) ili da se prihodi i imovina oporezuju po različitim poreskim stopama, nesumnjivo je da od toga imaju pogodnosti pojedine socijalne grupe. To još uvijek ne znači da te grupe do olakšica dolaze putem korupcije. Ovakav poreski sistem (koji omogućava realizaciju principa distributivne pravde) ne može voditi povećanju korupcije iz razloga što povlašćeni poreski obveznici (ili korisnici poreskih beneficija) nisu pojedinci, već čitave socijalne grupe čiji je povlašćeni tretman predviđen preciznim opštim pravnim normama (najviše zakonima kojima se uređuje oblast poreskog sistema), tako da državnoj upravi nisu ostala široka diskreciona ovlašćenja koja bi njeni službenici mogli zloupotrijebiti.

Često se kaže da postojanje snažnog državnog sektora u privredi doprinosi pojavi korupcije.[5] Problem se ne vidi samo u diskrecionim ovlašćenjima državne uprave, već i u kolektivnoj svojini kao takvoj.[6] Ona sama po sebi omogućava širenje korupcije.[7] Zato je njena zamjena privatnom svojinom vrlo važan segment sistemske borbe protiv korupcije. Potrebno je analizirati i ove argumente. Za razliku od autora koji zagovaraju ekonomistički pristup i smatraju da osnov rješenja problema korupcije treba tražiti u ekonomskoj deregulaciji i privatizaciji, moguće je zastupati i shvatanje koje ne prihvata te premise, a koje ipak ne protežira etatističku ekonomiju i ne pridaje jednak značaj ni (anti)korupcioni potencijal svim oblicima kolektivne svojine. Čak i ako država posjeduje značajnu imovinu, novac i moć da reguliše ekonomiju, neće automatski doći do povećanja korupcije. Empirijski se to može dokazati na primjeru skandinavskih zemalja, u kojima državni sektor, doduše, nikad nije dominirao, ali je u drugoj polovini XX vijeka bio izuzetno zastupljen, što

5 "Jednostavno, što Vlada ima više izvora sredstava (uključujući imovinu, novac i moć da reguliše ekonomiju), to ima više uslova za korupciju i mito. Sa povećanjem ekonomskih sloboda ta mogućnost se smanjuje." (*isto*, str. 19)

6 "Kolektivna svojina je zahvalna podloga za korupciju već samim tim što je odbojna prema tržištu i što izaziva mehanizme birokratske koordinacije ekonomskih odluka i privrednih procesa." (Ljubomir Madžar, "Politički i ekonomski koreni korupcije", *Sistem i korupcija*, nav. djelo, str. 31)

7 "Kako je korupcija jedan od tehnički najjednostavnijih i najmanje rizičnih načina pojedinačnog prisvajanja kolektivne imovine, lako je predvideti njenu veliku zastupljenost i brzo širenje u svim aranžmanima kolektivnog vlasništva. Iskustva socijalističkih zemalja bogato – u empirijskom smislu – potkrepljuju ovu propoziciju." (*isto*, str. 32)

ipak nije svrstalo te zemlje u vrh ljestvice zemalja sa visokom korupcijom. Slično važi za Veliku Britaniju i neke druge razvijene zapadne zemlje u kojima su poslije drugog svjetskog rata vršene relativno obimne nacionalizacije i primjenjivane mjere državnog intervencionizma. Teorijski, država sa svojim kapitalom može učestvovati u tržišnoj utakmici ravnopravno sa privatno-svojinskim privrednim subjektima (na primjer, ukoliko proizvodnja robe ili pružanje usluga ne predstavlja monopol državnog sektora privrede, već je omogućena konkurencija). S druge strane, mjere državnog intervencionizma koje su dio određene vladine ekonomske i socijalne politike će biti pogodno tlo za razvoj korupcije samo ako se putem njih daju široka diskreciona ovlašćenja organima državne uprave i povlašćen položaj pojedinačnim interesima. Potencijalna opasnost od razvoja korupcije u ovakvim slučajevima ne može biti valjan argument za prihvatanje neoliberalnog koncepta, jer on, kako pokazuje praksa, proizvodi dodatne ekonomske i socijalne probleme, a jedan od njih je i veća stopa siromaštva, i to ne samo u društvima u tranziciji, već i u razvijenim zapadnim društvima. Kako socijalna država (koja je istovremeno i intervencionistička) ne privileguje pojedinačne, već posebne interese, mogućnost arbitrarnog djelovanja državnih organa nije tako izražena kako se čini njenim protivnicima.

Poseban problem predstavlja shvatanje po kome je samo jedan tip svojine povoljan okvir borbe protiv korupcije. Ne može se sporiti da je korupcija najizraženija u društvima u tranziciji, u kojima privatna svojina još nije postala dominantan svojinski oblik. Iz polaznih premisa se ipak moraju izvući oprezniji zaključci, kako se ne bi pomislilo da će korupcija skoro odumrijeti čim bude izvršena privatizacija. Što se tiče kolektivne svojine, njeno određenje kao jednog od uzroka korupcije zavisi od toga o kom obliku kolektivne svojine se radi. Čini se da je najbolje napustiti ovaj pojam, jer se u njega uključuju oblici svojine koji su vrlo različiti. U krupnim potezima, pod kolektivnom svojinom se najčešće misli na državnu svojinu, društvenu svojinu u kojoj su svojinska ovlašćenja podijeljena na najmanje dva subjekta i radničke kooperative, čiji su vlasnici zaposleni, koji odlučuju po principu "jedan čovjek – jedan glas". Ova tri svojinska oblika zasnivaju različite proizvodne odnose, klasnu strukturu društva i, što je za problem korupcije najvažnije, različite odnose moći u društvu. Osim toga, različit je i njihov odnos prema tržištu. Dok dominacija državne svojine u velikoj mjeri ili potpuno negira tržište i omogućava koncentraciju društvene moći u rukama državne birokratije, iz čega gotovo nužno proističu i njena velika diskreciona ovlašćenja, pa i mogućnost zloupotreba i korupcije, dotle to nije slučaj sa preostala dva oblika kolektivne svojine. Ona su spojiva sa tržištem, jer privredni subjekti u ovom obliku svojine nisu pod kontrolom državne

birokratije, nego djeluju autonomno. Samim tim, nisu potčinjena diskrecionim ovlašćenjima državne birokratije, ili barem ne više nego što je slučaj sa privrednim subjektima u privatnom vlasništvu.

Međutim, ono što društvenu i kooperativnu svojinu razlikuje kako od državne tako i od privatne svojine jeste da obje počivaju na principu ekonomske demokratije, koja znači demokratsko upravljanje imovinom od strane onih koji je koriste i to na principu "jedan čovjek – jedan glas". Takvo upravljanje omogućava ravnomjernu i demokratsku raspodjelu moći na one koji su u dodiru sa imovinom. Na taj način se sprečava stvaranje socijalne grupe koja bi, na osnovu vlasništva i/ili kontrole nad ekonomskim resursima, materijalno bila sposobna i zainteresovana da, zajedno sa državnom upravom, bude nosilac korupcije u društvu. Drugim riječima, ovi svojinski oblici omogućavaju najsigurniju i najdalekosežniju sistemsku branu korupciji time što će onemogućiti njenu materijalnu osnovu – koncentraciju imovine i bogatstva u rukama jedne socijalne grupe.

Empirijski podaci za SR Srbiju, koji su prikupljeni u periodu 1980-1989, pokazuju da društvena svojina (kao "oblik kolektivne svojine") nije sama po sebi generator korupcije kao ozbiljnog društvenog fenomena. Na početku, naznačimo hipotezu da je, uprkos nominalnom svojinskom monizmu, u SFRJ postojao faktički svojinski pluralizam. Čak i ako za trenutak zanemarimo privatni sektor, ostaje činjenica da je imovina nominalno dominantno bila u društvenosvojinskom režimu, ali se svojinski pluralizam faktički ogledao u tome što je društvenosvojinski režim, s obzirom na stvarne društvene odnose moći u kojima je egzistirao, u većem broju slučajeva funkcionisao kao grupnosvojinski ili državnosvojinski. Zanimljivo je da je na užem području SR Srbije 1980. godine zabilježeno 5.743 krivičnih djela iz oblasti privrednog kriminaliteta, dok je njihov broj u 1989. godini porastao na 11.510,[8] uprkos tome što se svojinski režim u osnovi nije promijenio (krupne svojinske promjene su započele donošenjem zakona iz 1988.). Ovi empirijski podaci pokazuju da je porast korupcije išao uporedo sa porastom opšte društvene krize, pa i krize svojinskog režima.

Autori koji pišu o korupciji se uglavnom slažu da je proces privatizacije jedan od njenih glavnih uzročnika.[9] Društva u tranziciji dolaze

---

8 Milenko Jelačić, *Korupcija. Društveno-pravni aspekti i metodi suprotstavljanja*, MUP Srbije, "Bezbednost", "Milicionar", Beograd, 1996, str. 46.

9 "U zemljama u tranziciji, globalno posmatrano, došlo je do porasta korupcije sa realizacijom procesa privatizacije." (Danilo Šuković, "Privatizacija i korupcija", *Sistem i korupcija*, nav. djelo, str. 50); "*Zemlje sa privredama u tranziciji su pored uobičajenih vidova korupcije poznate i u drugim zemlja-*

u red društava sa izraženom korupcijom.[10] Analize povezanosti privatizacije i korupcije najčešće ističu nekoliko razloga zbog kojih je tako: slabost institucija koje se u tranzicionom periodu uspostavljaju paralelno sa tokom privatizacije (odsustvo vladavine prava); nerazvijena demokratska politička kultura; siromaštvo; neprofesionalna javna uprava; arbitrerno i nezakonito postupanje države u procesu privatizacije.[11]

---

ma suočene i sa velikim izazovima vezanim za transformaciju privreda u tržišnu i posebno sa privatizacijom." (Dragana M. Đurić, "Korupcija destimuliše privredni razvoj", *Sistem i korupcija*, nav. djelo, str. 121); "Međutim, sam proces privatizacije nosi velike mogućnosti za cvetanje korupcije." (Predrag Jovanović – Danijel Pantić, "Korupcija kao ekonomski fenomen: uzroci, posledice i reforme", *Sistem i korupcija*, nav. djelo, str. 154); "Stručnjaci se slažu da je centralna i istočna Evropa u poslednjih desetak godina bila vrlo podložna korupciji. Brojna regionalna istraživanja u jugoistočnoj Evropi pokazuju da su problemi ovih zemalja slični. Među vodećim problemima u regionu je korupcija, a centri korupcije u svim zemljama su carina i Agencije za privatizaciju." (Nataša Šoškić, *Oblici i načini suzbijanja korupcije*, nav. djelo, str. 37); "U pripremnoj dokumentaciji za 10. kongres Ujedinjenih nacija za prevenciju kriminaliteta i tretman učinilaca, istaknuto je da se zemlje centralne i istočne Evrope od 1990. godine sistematski susreću sa korupcijom na nivou privrednog sektora i na visokom političko-finansijskom nivou, što su prateće pojave prelaska na tržišnu ekonomiju i sprovođenje privatizacije." (Nataša Mrvić-Petrović – Jovan Ćirić, *Sukob javnog i privatnog interesa: u trouglu moći, novca i politike*, Vojnoizdavački zavod i Institut za uporedno pravo, Beograd, 2004, str. 34); "Programi privatizacije su u čitavom regionu (istočne i centralne Evrope – prim. G.M.) bili uzrok korupcije. U najnaprednijim zemljama regiona, poput Češke Republike, ovi programi su skoro potpuno izvedeni. Ali u mnogim zemljama bivšeg sovjetskog bloka vlade su iskoristile privatizaciju kao priliku da pribave koristi za svoje prijatelje. Tako je kontrola ekonomskih dobara ostala u rukama nekolicine. Novi vlasnici, koji su do preduzeća došli sistemom patronaže, su težili njihovom sporom restrukturiranju; država je zato davala jemstvo za mnoga takva preduzeća. Ovaj problem je doveo do velikih izdataka u češkom budžetu sredinom 90-ih, a uvjerljivo zvuče tvrdnje da su brojne nepravilnosti u češkom privatizacionom programu dovele do pada vlade Vaclava Klausa 1997. godine" (Liz Barrett, "Corruption in Eastern Europe", *Centre For European Reform Bulletin*, Issue 10, February 2000, http://cer.org.uk/articles/n_10_2.html).

10 Izvještaj Transparency International-a o percepciji korupcije za 2005. godinu pokazuje da se društva u tranziciji u pogledu stepena razvijenosti korupcije nalaze u društvu sa zemljama kapitalističke periferije i poluperiferije Azije, Latinske Amerike i Afrike (http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2005/media_pack).

11 "Zainteresovani za kupovinu državnih preduzeća nastoje da, podmićivanjem funkcionera, dođu do što povoljnije pozicije u nadmetanju za firme za koje su zainteresovani. (...) Osim toga, potencijalni kupac može mitom da pokuša da dođe do neke važne informacije o firmi za koju je zainteresovan da kupi." (Predrag Jovanović – Danijel Pantić, "Korupcija kao ekonomski fenomen: uzroci, posledice i reforme", *Sistem i korupcija*, nav. dje-

Nema sumnje da naprijed navedeni faktori, na kojima se najčešće insistira, u velikoj mjeri opredjeljuju raširenost korupcije u društvima u tranziciji. Čini se, ipak, da oni ne objašnjavaju osnovni faktor komplementarnosti privatizacije i korupcije, njen prauzrok. Njega treba tražiti u odnosima moći u datom društvu. Specifičnost društava u tranziciji je u tome da su se odnosi moći koji su postojali u prethodno postojećem birokratsko-kolektivističkom društvu počeli urušavati, ali su se održali ne samo zahvaljujući velikoj prilagodljivosti birokratije, već i činjenici da se ona objektivno mogla uklopiti u institucije moći koje su uspostavljene promjenama krajem 80-ih godina XX vijeka. Kako kažu pojedini autori, u zemljama u tranziciji nije izvršena antinomenklaturna revolucija, niti je objektivno mogla biti izvršena, pošto je birokratija iskoristila pozicije moći da se prilagodi društvenim promjenama, a ponekad čak i da direktno upravlja njima. Tako se moglo desiti da je ona, barem jednim dijelom, ostala vladajuća klasa, uprkos promjeni ekonomskog sistema.[12]

Druga bitna karakteristika društava u tranziciji je potpuno odsustvo uslova za organizovanje društvenih subjekata koji bi se mogli suprotstaviti nosiocima moći i na taj način barem do određene granice dovesti u pitanje njenu totalnu koncentraciju. Ovaj problem nije iščezao nakon započinjanja procesa društvenih promjena, pošto se koncentracija moći vrši u okviru kvazidemokratskih institucija i djelovanja ultra-tržišnog mehanizma. Ne samo da demokratija nije postala integralan društveni fenomen koji dominira svim sferama društvenog organizovanja i djelovanja, nego se čak nije učvrstila ni kao politička demokratija. Samim tim, civilni sektor društva, onaj koji znači organizovanje i djelovanje različitih društvenih subjekata mimo i protiv političke elite, nije dobio odgovarajući značaj, niti je ostvario kontrolu i moć uticaja nad ključnim društvenim procesima. Zato u ovim društvima nema vladavine prava niti mogućnosti za uspostavljanje profesionalne državne uprave, što negativno utiče na mogućnost suzbijanja korupcije.

---

lo, str. 154); "Na primer veliki podsticaj korupciji imaju javne prodaje (prodaja nacionalnog bogatstva ili privatizacija javnih preduzeća). Sam mehanizam vrlo je jednostavan i krajnje jasan. Manipuliše se kako samom cenom (njenim nivoom) tako i izborom vremena i mesta na kome se ove aukcije odvijaju." (Božo Stojanović, "O institucionalnim uzrocima korupcije", *Sistem i korupcija*, nav. djelo, str. 106-107)

12 "Korupcija u postsocijalističkim zemljama u kojima je na djelu privatizacija društvenog kapitala, koja predstavlja danas najveću rasprodaju na svijetu, posebno je izražena u zemljama u kojima nije došlo do antinomenklaturne revolucije, već nova biznis-klasa nastaje, prvenstveno, od stare nomenklature, kako to zapaža Janoš Kornai" (Marko Sekulović, "Smutno vrijeme, kakistokratija i korupcija", *Sistem i korupcija*, nav. djelo, str. 260).

Privatizacija državne i društvene imovine ima karakter prvobitne akumulacije kapitala. Kako iskustva svih društava u tranziciji pokazuju, ona nije izvršena na zakonit način.[13] To se nije ni moglo očekivati u uslovima kad je mala grupa ljudi koncentrisala cjelokupnu društvenu moć. Tu se ne misli samo na pripadnike bivše nomenklature, već i na vođe građanske opozicije i one koji su s njima bliski, a koji su iskoristili tek stečenu moć da postanu novi kapitalisti.[14] Orijentacija političke elite na što bržu i temeljniju privatizaciju im je u tome pomogla, jer je stvoren ideološki i psihološki ambijent što bržeg uništavanja društvenosvojinskog i državnosvojinskog sektora. Kontrolni mehanizmi u procesu privatizacije nisu mogli biti efikasni zato što grupe koje su zainteresovane za sprovođenje privatizacije imaju ekonomski i politički interes da izostane kontrola zakonitosti samog procesa. One društvene grupe koje su, pak, zainteresovane za kontrolu zakonitosti procesa privatizacije, nemaju ni ekonomska sredstva ni poluge političke moći da bi vršili pritisak na rad kontrolnih organa. Korupcijom koja se u procesu privatizacije ostvaruje na relaciji država – potencijalni kupci državnog kapitala, ovi drugi ostvaruju uštedu, jer državni kapital plaćaju po cijeni nižoj od stvarne, dok politička elita, koja politički i administrativno kontroliše proces privatizacije, stiče saveznike koji će joj kasnije pomagati u održavanju na vlasti. Poseban slučaj postoji kad su pripadnici političke elite zainteresovani da istovremeno učestvuju u privatizaciji.

Korupcija u procesu privatizacije se javlja prvenstveno stoga što učesnici u njoj žele iskoristiti svoju društvenu suprematiju kako bi što jeftinije došli do nacionalnog bogatstva. Na izvjestan način se i ovdje radi o interesu za ostvarenje ekstra-profita. Državni službenici koji sprovode proces privatizacije rado prihvataju pruženu korupcionašku ruku potencijalnih ekstra-profitera, jer znaju da u postojećem rasporedu društvene moći nema nikakvih izgleda da će biti pravno sankcionisani. Korupcija u procesu privatizacije postoji, na primjer, kad potencijalni kupci državne ili društvene imovine, dajući mito državnim službenicima, žele doći do informacija koje su im potrebne za donošenje odluke o tome ho-

13 "Nedavna analiza procesa privatizacije u Hrvatskoj otkrila je da se od 99 analiziranih firmi, samo njih 19 pridržavalo propisa i zakona koji su bili na snazi za vreme njihove privatizacije. Slični su primeri Bugarske, BiH i drugih zemalja u regionu." (Nataša Šoškić, *nav. djelo*, str. 87)

14 Izvještaji srpskog Saveta za borbu protiv korupcije o okolnostima privatizacije pojedinih velikih sistema u Srbiji, kako za vrijeme režima SPS-a, tako i režima DOS-a poslije 5. oktobra, pokazuju da nosioci moći u oba režima nisu prezali od nezakonitih i korupcionaških radnji u cilju ostvarivanja lične dobiti. (*Korupcija, vlast, država*, Drugi deo, priredili Verica Barać i Ivan Zlatić, Res Publica, Beograd, 2005. – posebno izvještaji o "Sartidu", "Mobtelu" i izvozu šećera.)

će li kupiti određeno preduzeće. Važniji slučajevi korupcije postoje kad potencijalni kupac podmiti državnog ili drugog službenika da vrijednost imovine koja se privatizuje prikaže po vrijednosti koja je niža od stvarne, ili kad se imovina kupuje na namještenim tenderima. U procesu privatizacije korupcija se ostvaruje i na relaciji strani kupac – državna uprava, jer se strani kupac u principu ponaša kao i domaći, s tom razlikom što su mogućnosti korupcije ovdje još i izraženije.[15] Dva su razloga za to: prvi, zato što su strani kupci, u cjelini posmatrano, finansijski moćniji od domaćih; drugi, politički, koji se ogleda u spremnosti domaće političke elite da omogućavanjem učešća stranih kupaca u privatizaciji po svaku cijenu pokaže spremnost na saradnju sa centrima političke (i ekonomske) moći u svijetu.[16]

Autori koji pišu o odnosu privatizacije i korupcije uglavnom smatraju da će se korupcija bitno smanjiti nakon što proces privatizacije bude okončan i zažive mehanizmi i institucije tržišne ekonomije.[17] Nema čvrstih dokaza koji bi a priori opravdavali takav zaključak. Tačno je da je korupcija najmanja u razvijenim kapitalističkim zemljama Zapadne Evrope. Ipak, ona je i u njima jako prisutna, a njeni glavni nosioci su politička elita i poslovni sektor privatnog kapitala.[18] Ako su razvijena društva uspjela da se dobrim dijelom izbore protiv korupcije, onda je to

---

15 "Ovaj tip korupcije posebno je prisutan u zemljama u razvoju i u nekim zemljama u tranziciji gde preduzeća iz razvijenih država nastoje da se tržišno etabliraju. Do prodora na ova tržišta prosto nije moguće doći ukoliko se ne potkupi neko od establišmenta. Tako da strane firme nemaju mnogo izbora. Mogu da se odluče da ne plaćaju mito i da tada prostor prepuste konkurentima ili da prihvate uračunavanje mita u sastavni deo troškova." (Božo Stojanović, *nav. djelo*, str. 107)

16 Slično mišljenje je dao i Savet za borbu protiv korupcije u analizi privatizacije smederevskog "Sartida": "Da li su državni funkcioneri primili materijalnu naknadu za zloupotrebu svog položaja manje je bitno u celoj stvari. Prema savremenom shvatanju korupcije, korist ne mora uvek biti u materijalnom obliku, jer se zloupotreba položaja vrši i radi sticanja političke prednosti (član 18 Konvencije UN protiv korupcije govori o trgovini uticajima). Moguće je da su naši političari dali privilegovan položaj značajnom preduzeću iz najmoćnije zemlje današnjice radi sticanja političke koristi. To je, međutim, išlo na uštrb interesa građana koji su im poklonili poverenje." (*Korupcija, vlast, država,* nav. djelo, str. 42)

17 "Nedostatak privatizacije i ekonomskih reformi uopšte može pomoći da korupcija postane stalna sve dok interesi elite ne postanu potpuno ušančeni kao njihova finansijska moć akumulirana kroz monopolističke strukture." (Danilo Šuković, *nav. djelo*, str. 54); "Značajna zaštita protiv korupcije biće forsiranje privatne svojine i nastojanje da ona dobije preovlađujuće mesto u panorami vlasničkih oblika." (Ljubomir Madžar, *nav. djelo*, str. 31-32)

18 Na primjer, američke kompanije su 1995. godine zbog podmićivanja službenika u inostranstvu izgubile 11 milijardi dolara. (Dragana M. Đurić, *nav.*

zato što u njima postoje odnosi moći koji se u određenoj mjeri razlikuju od onih u društvima koja prolaze kroz tranziciju. Kad se u razvijenim društvima govori o demokratskoj političkoj kulturi i pravnoj državi, ima se na umu da su ove tekovine postignute kroz duži vremenski period i u vrlo oštroj društvenoj borbi u kojoj su se sukobljavala dva dobro organizovana, mada ne i jednako moćna, protivnika. Na kraju, razvijena društva su davno prošla kroz proces prvobitne akumulacije kapitala, a odnosi moći koji su u tom procesu uspostavljeni su donekle izmijenjeni, makar ne i suštinski. Ove pretpostavke nisu ispunjene u društvima u tranziciji, koja, osim toga, predstavljaju dio kapitalističke (polu)periferije. Veće su šanse da će ova društva, po bitnim odlikama polit-ekonomskog sistema, ličiti na latinoamerička, u kojima je korupcija, uprkos decenijskog iskustva sa tržištem, vrlo izražena.[19]

Postoje još neki uzroci koji produkuju korupciju, a koji ne mogu ili ne moraju biti uklonjeni ekonomskim reformama koje se provode u društvima u tranziciji. Često se ističe da monopolski položaj privrednih subjekata olakšava korupciju, zbog čega je potrebno izvršiti njihovu brzu privatizaciju. Monopolski položaj, međutim, ne zavisi od tipa svojine u kome se nalazi monopolist. Sasvim je moguće, pa i očekivano, da kupac nekog državnog monopolista (na primjer, kupac kompanije za telekomunikacije ili proizvodnju i distribuciju električne energije) putem korupcije obezbijedi sebi monopol i nakon privatizacije. U takvom slučaju će troškovi korupcije biti sasvim opravdani za privatnog monopolistu, jer će biti manji od ekstra-profita koji se ostvaruje zahvaljujući monopolskom položaju.

Još jedan uzrok korupcije koji je sistemskog karaktera i u neposrednoj vezi sa odnosom u raspodjeli društvene moći jesu nedostaci u realizaciji pojedinih podsistema pravnog sistema, kao što su sistem radnih odnosa i poreski sistem. Nepostojanje snažnih radničkih organizacija koje su zainteresovane za primjenu propisa o radnim odnosima je dovelo do njihovog čestog kršenja. "Rad na crno"[20] i nametanje radnog

---

djelo, str. 119); "Od razvijenih zemalja, najveću sklonost ka obezbeđivanju poslova putem mita pokazale su: italijanske, japanske, američke i francuske multinacionalke (...)" (Nataša Šoškić, *nav. djelo*, str. 58).

19 Indikativan je primjer Češke Republike, koja se smatra jednom od najuspješnijih zemalja u tranziciji, a koja još nije čak ni započela rješavanje problema korupcije: "Najnovija istraživanja korupcije u Češkoj pokazuju da se ni za 13 godina tranzicije korupcija u ovoj državi ne smanjuje, već je samo poprimila drugačije forme." (*isto*, str. 107)

20 "Rad na crno" je naročito veliki problem u društvima u kojima su radničke organizacije slabe i nesposobne da zaštite interese svojih članova (tako, prema nekim podacima, 40% radne snage u Bosni i Hercegovini radi "na crno"). U razvijenim kapitalističkim društvima je ovaj problem manje

vremena dužeg od zakonom predviđenog su izvor velike zarade za poslodavca, a podmićivanje inspekcijskih organa koji treba da vode računa o ovim kršenjima zakona je često jer ovi organi nisu zainteresovani da zakonito i profesionalno obavljaju svoj posao. Slično je sa korupcijom koja se javlja u vezi sa izvršenjem poreskih obaveza. Sprega političke elite i nosilaca ekonomske moći je ovdje još izraženija.[21] Poreska evazija omogućava veliku uštedu vlasnicima kapitala i, uopšte, imovine velike vrijednosti. Da bi ona bila moguća, uspostavlja se "korupcionaška tripartitna koalicija" na relaciji politička elita – poreski organi – vlasnici imovine i kapitala velike vrijednosti. Za političku elitu, koja je prihvatila koncept upravljanja društvima kojima u svjetskoj podjeli tržišta i moći nije dodijeljena uloga nosilaca razvoja, prirodno je da svoju moć vrši u siromašnom okruženju. Pošto demokratska svijest i kultura otpora nisu razvijene, politička elita ne osjeća i nema odgovornost prema građanima, koji su, u stvari, polugrađani. Ona osjeća odgovornost samo prema onima koji joj stvarno omogućavaju opstanak na vlasti, a to su nosioci ekonomske moći na nacionalnom i globalnom nivou. U takvim uslovima, poreski sistem i poreska evazija predstavljaju specifičan oblik preraspodjele društvenog bogatstva, koja je omogućena ne samo institucionalnim aranžmanima, već i nepostojanjem efektivne društvene kontramoći.

Politički uzroci korupcije

Uzroke korupcije u političkoj sferi treba tražiti u nepostojanju ili nedovoljnosti demokratske kontrole političke elite i u povezanosti ekonomske i političke moći. Nedostatak demokratske kontrole političke elite nije uslovljen samo nedovoljnom razvijenošću demokratske političke kulture, već i sadržinom postojećeg tipa političke kulture, kao i postojećim institucionalnim rješenjima (demokratski elitizam) koja garantuju dominaciju političke elite.

Bez obzira na to što se politički korijeni korupcije nalaze u djelovanju u okviru različitih institucija i organizacija (organi državne vlasti,[22]

---

izražen, a visoka cijena radne snage je jedan od njegovih specifičnih uzroka. S druge strane, rast nezaposlenosti i siromaštva u ovim društvima tjera radnike da prihvate rad pod nepovoljnim uslovima, što bitno otežava borbu protiv "rada na crno" i korupcije koja se povodom njega javlja.

21 Sa ovim problemom se naročito suočavaju društva u tranziciji. Prema podacima organizacije CAFAO, na primjer, budžet Bosne i Hercegovine godišnje bude oštećen za milijardu konvertibilnih maraka (oko 500 miliona eura) zbog neplaćanja poreza i carina.

22 Indikativan je primjer Bosne i Hercegovine: "Oko 52% građana smatra da je Predsjedništvo BiH korumpirano, 54,9% to isto smatra za Vijeće mini-

političke stranke[23] itd.), njen socijalni supstrat čini posebna socijalna grupa koja se u organizaciono-političkom smislu ispoljava kao oligarhijsko vođstvo u okviru političkih organizacija i državnih institucija. Ma koliko korupcija na nižim nivoima organizovanja bila štetna i društveno opasna (korupcija u javnim službama, lokalnim organima, javnim i privatnim preduzećima itd.), ona ne može postati ozbiljan društveni fenomen ukoliko politička elita može ili želi uspostaviti efikasne mehanizme njenog suzbijanja.[24]

Političke uzroke korupcije treba tražiti u nepostojanju efikasnih mehanizama kontrole djelovanja političke elite. Pošto ni mediji uopšte nisu stvarno nezavisni,[25] mogućnost da oni utiču na suzbijanje korupcije i otkrivanje njenih nosilaca je ograničena. Slično važi za političku opoziciju u društvima u kojima je korupcija razvijena. Političke stranke vlade i opozicije se rukovode principom "ruka ruku mije", tako da je jedan od glavnih ciljeva dolaska na vlast mogućnost učešća u korupciji. Poseban problem predstavlja način na koji su moderne političke stranke ustrojene. Pošto su hijerarhijske i, u osnovi, autoritarne organizacije, neki njihovi pripadnici nisu spremni žrtvovati vlastitu političku karijeru i mogućnost (makar i legalnog) materijalnog probitka tako što bi iznijeli u javnost saznanja o korupciji čiji su nosioci pojedini stranački lideri. Na sličan način se ponaša čitava parlamentarna većina[26] ili vlada kad je ri-

---

stara BiH, dok entitetske vlade kao korumpirane doživljava 57,9% građana." ("Prema mišljenju građana najkorumpiranije političke stranke, državni i entitetski nivo", www.ti-bih.org/documents/21-09-2004/Press%20izvjestaj%2017.09.04.doc)

23 "Već drugu godinu za redom, političke stranke su viđene kao najkorumpiraniji sektor. Ove godine su ispitanici u 45 od 69 zemalja rangirali političke institucije na vrh tabele. Sa prosečnom ocenom 4.0 na skali od 1 to 5, na kojoj 5 označava 'ekstremno korumpirano', političke stranke predstavljaju dominantan razlog za zabrinutost ispitanika na svetskom nivou. Za njima slede parlamenti (3.7) i policija (3.6)." ("Transparency International Global Corruption Barometer 2005", www.korupcija.org/source/prevod_barometra.doc).

24 Kao potvrda ove teze neka posluži istraživanje u Hrvatskoj, koje je pokazalo da politička korupcija predstavlja ozbiljniji i opasniji društveni problem nego administrativna korupcija: "Podaci upućuju na relativno nizak nivo administrativne korupcije, ali veoma visok nivo korupcije u političkim telima i sudstvu. Pored toga, istraživanje upozorava na slabu društvenu i političku odgovornost, ali i na postojanje jakih grupa koje su spremne kočiti društvene reforme." (Nataša Šoškić, *nav. djelo*, str. 43-44)

25 Inspirativnu analizu funkcionisanja medija u modernom društvu dao je Moris Diverže u svom radu *Uvod u politiku*.

26 "U svakom slučaju, postavlja se i pitanje da li parlament ima dovoljno volje i želje da raščisti sa 'mangupima iz svojih redova', odnosno da izglasavanjem političke osude pojedincima, *de facto* izglasa političku osudu vla-

ječ o zaštiti pojedinih njenih članova koji su upleteni u korupcionaške afere. Na kraju, čak ni birači ne vode dovoljno računa o činjenici utvrđene korupcije čiji su nosioci kandidati njihovih političkih stranaka. Ta činjenica može biti od nekog značaja kod neopredijeljenih birača, ili onih koji nemaju čvrstu stranačku identifikaciju. Međutim, kod birača čija je stranačka identifikacija postojana, kao i kod birača koji smatraju da između političkih stranaka nema suštinskih razlika u ponašanju, eventualna saznanja o upletenosti u korupciju ne igraju veliku ulogu u izbornom opredjeljivanju. To znači da su mogućnosti političkog kažnjavanja korumpiranih partijskih lidera na izborima vrlo ograničene.

Poseban problem predstavlja povezanost ekonomskih i političkih interesa.[27] Ona se javlja u više oblika. Prvi oblik je finansiranje političkih stranaka od strane privatnog kapitala. Podrazumijeva se da i ono predstavlja oblik investiranja. No, kako se tim investiranjem u kasnijem periodu želi obezbijediti neka protivusluga, po pravilu, na štetu poslovne konkurencije i zakonitog i savjesnog obavljanja službe od strane nosilaca javnih funkcija, to se istovremeno radi o jednom obliku korupcije. Zato zakoni predviđaju ograničene mogućnosti ove vrste finansiranja. Time se, međutim, ne može riješiti, već samo ublažiti, problem, pošto su sume koje političke stranke mogu primiti i dalje visoke.[28] To je čak i nužno, pošto su troškovi izborne kampanje izuzetno visoki, a ona je osnovni i najdinamičniji oblik djelovanja političkih stranaka.[29]

---

di, odnosno vladajućoj većini, odnosno, na kraju krajeva i samom sebi." (Nataša Mrvić-Petrović – Jovan Ćirić, *nav. djelo*, str. 71)

27 "Ipak, bez obzira na prepreke i ograničenja, nije preterano tvrditi da partije u svim zemljama sistematski ostvaruju transfer između političke i ekonomske moći." (Vladimir Goati, "Partijsko angažovanje i ekonomske privilegije", *Sistem i korupcija*, nav. djelo, str. 284)

28 "Finansiranje izbora u demokratiji ne treba da zavisi od ekonomske elite. Kada bogati plaćaju izborne kampanje, suština politike je u pitanjima za koja su zainteresovani bogati sponzori. (...) Dominacija bogatih (na izborima u SAD – prim. G.M.) je sada tako očita, da se toga stide i političari koji od toga imaju koristi." (Jay Mandle, *Financing Elections Democratically*, web site DemocracyMatter, http://www.democracymatters.org/ResearchCenter/Articles/financingelections.php)

29 Istraživanja sprovedena u američkom Institute on Money in State Politics o učešću industrije nafte i gasa u finansiranju američkih stranaka su pokazala da su demokrati i republikanci 2006. godine primili 5.276.603 dolara, 2004. godine 13.747.110, a 2002. godine čak 20.464.936 dolara. Isti institut je iznio podatak da je kompanija Enron u izborima 1997, 1998. i 2000. godine, prema nepotpunim podacima koji obuhvataju samo 29 američkih saveznih država, partijskim odborima i kandidatima na državnom nivou uplatila 2,1 milion dolara. (Podaci uzeti sa web site-a http://www.followthemoney.org)

Drugi oblik korupcije se javlja u ekonomijama sa dominantnom privatnom svojinom, naročito u SAD. To je lobiranje, koje pretpostavlja da političari prije nego što uzmu aktivno učešće u političkom životu budu angažovani u moćnim kompanijama. Za vrijeme trajanja mandata oni vode politiku koja odgovara interesima tih kompanija, čime "zaslužuju" da se po isteku mandata vrate u te kompanije kao savjetnici ili članovi upravnih odbora.[30] Tako se dešava da su kompanije sa kojima su povezani istaknuti pripadnici političke elite dobijale prioritet u procesu privatizacije, koncesije u izvođenju određenih poslova, dok su moćne kompanije povezane sa nosiocima globalne političke moći dobijale najunosnije poslove na bivšim svjetskim žarištima, što pokazuje ne samo povezanost nosilaca ekonomske i političke moći, već i primat ovih prvih. U svim ovim slučajevima postoji korupcija najvišeg nivoa, jer politička elita ostvaruje ličnu (i to prvenstveno materijalnu) korist zahvaljujući vođenju određene unutrašnje i/ili spoljne politike. Slični problemi nastaju kad pripadnici političke elite istovremeno pripadaju ekonomski dominantnoj klasi kao (su)vlasnici kapitala, pa se nalaze u mogućnosti da svom preduzeću obezbijede prednost na tržištu, monopolski položaj ili izbjegavanje zakonskih obaveza prema fondovima ili budžetu.

Sistem predstavničke demokratije stvara dodatni izvor korupcije ukoliko omogućava da mandatom raspolaže sam poslanik, a ne politička stranka na čijoj je listi izabran. Slobodan mandat poslanika je dio predstavničke demokratije. Pošto su političke stranke preuzele kontrolu nad političkim, a time i parlamentarnim, životom, smatra se prirodnim da one raspolažu mandatom svojih poslanika, koji su ga zahvaljujući njima i dobili. Ako bi se prihvatilo rješenje po kome bi poslanik bio slobodan ne samo od svojih birača, već i od političke stranke kojoj pripada, mogućnost političke korupcije bi znatno porasla. Istina, to nije tako izvjesno u većinskom sistemu, kao i u proporcionalnom sistemu u kome vlada uživa podršku stabilne parlamentarne većine. Treba primijetiti da u situaciji u kojoj su parlamentarne snage vlade i opozicije približno jednake, ili kad je parlamentarna većina sastavljena od široke koalicije, postoji mogućnost kupovine glasova pojedinih poslanika. To će naročito

30 Upravo je sistem američkog aktivnog lobiranja inaugurisao praksu da pre postavljenja na neke političke funkcije kandidat treba najpre da bude na nekoj važnoj funkciji u privredi. Takođe, nakon što završi aktivnu političku karijeru, on pronađe 'aktivno umirovljenje' upravo na raznim savetničkim funkcijama u privredi (u ranijoj ili nekoj drugoj korporaciji). Za jednu privatnu korporaciju, koja želi da utiče na društveno-politička i na ekonomska zbivanja ili bar da pre drugih korporacija dođe do određenih korisnih informacija, veoma je važno da ima 'dobre veze' u političkom vrhu ili administraciji." (Nataša Mrvić-Petrović – Jovan Ćirić, *nav. djelo*, str. 55)

biti slučaj kad parlament odlučuje o važnim političkim pitanjima. Tada je najlakše korumpirati poslanike koji nisu istaknuti partijski prvaci i koji nisu sigurni u obnavljanje poslaničkog mandata u narednom sazivu, zbog čega žele da iskoriste trenutnu situaciju i steknu materijalno bogatstvo. Sistem predstavničke demokratije se, tako, nalazi pred teškom dilemom – učiniti poslanike zavisnim od svojih partija i time bitno umanjiti vlastiti demokratski kapacitet i legitimitet, ili im dozvoliti punu slobodu djelovanja i odlučivanja, istovremeno im pružajući velike šanse da učestvuju u političkoj trgovini.

U svim naprijed navedenim slučajevima politički sistem kao takav stvara mogućnosti za korupciju. Problem nije u moralno iskvarenim političarima, već u političkoj eliti kao takvoj, koja po prirodi svog dominantnog društvenog položaja i faktičke nedodirljivosti, može učestvovati u korupciji i biti njen nosilac bez opasnosti od pravnog ili političkog sankcionisanja takvog ponašanja. Pored onih mjera koje su formalnopravne i organizaciono-tehničke prirode (donošenje pravnih propisa koji bi dovoljno široko i precizno regulisali materiju suzbijanja korupcije, osnivanje i adekvatno ustrojstvo nezavisnih institucija za borbu protiv korupcije, edukacija javnosti u cilju lakšeg prepoznavanja slučajeva korupcije i načina borbe protiv nje, itd.), neophodno je preduzeti sistemske mjere za suzbijanje korupcije. Kako korupcija potiče iz samog sistema i uslovljena je ne samo i ne toliko njegovim lošim funkcionisanjem, već samom njegovom prirodom, potrebno je izvršiti dublje institucionalne promjene u ekonomskom, političkom i pravnom sistemu. Te promjene će, međutim, biti moguće samo kao posljedica faktičke preraspodjele društvene moći, njene horizontalne raspodjele u mjeri u kojoj je to moguće, promjene odnosa snaga socijalnih grupa sa različitim interesima i stvaranja više centara društvene moći koji će biti u stanju da djelimično kontrolišu i ograničavaju jedan drugog. Na institucionalnom planu, to zahtijeva proširenje kruga subjekata koji imaju ne samo pravo već i mogućnost učešća u donošenju ključnih odluka i reforme koje bi, nasuprot sadašnjim, sprečavale koncentraciju ekonomskih i političkih resursa kod manjine pripadnika društva.

Posebnu ulogu u borbi protiv korupcije treba da igra civilni sektor. Da bi bio sposoban da ostvari tu ulogu, i sam mora da se temeljito promijeni. Civilni sektor kakav trenutno postoji u društvima u tranziciji, a u manjoj mjeri i u razvijenim zapadnim društvima, je ekskluzivistički, jer uključuje mali broj pripadnika društva koji u organizacijama civilnog sektora zauzimaju monopolski položaj i vrlo brzo se integrišu u sistem. Razlozi takvog njihovog ponašanja su višestruki, a mogu se svesti na tri osnovna: civilni sektor služi pojedincima kao priprema za ulazak u politiku, on služi za poboljšanje ličnog materijalnog položaja (što

može izgledati kao eufemizam kod analize ponašanja pojedinih istaknutih aktivista ovog sektora), ili je pogodno oruđe za ličnu promociju i jačanje vlastitog ega. U svakom slučaju, svaki od ovih skrivenih ciljeva monopolisanja civilnog sektora vodi u oportunizam, čime se onemogućava efikasna borba protiv korupcije.

Ova kritička analiza ne znači da je civilni sektor beznačajan za borbu protiv korupcije. Naprotiv, njegova uloga je nezaobilazna, ali samo ako se on javlja kao realna društvena alternativa nosiocima moći i etabliranom oportunističkom civilnom sektoru. Da bi mogao ostvariti svoju ulogu u borbi za suzbijanje korupcije, alternativni civilni sektor treba da ispuni nekoliko uslova: da bude masovan, a ne elitistički; da obuhvati pripadnike različitih socijalnih grupa i da djeluje u različitim oblastima društvenog života (uključujući i oblast ekonomije i radnih odnosa); da onemogući jurnjavu svojih aktivista za materijalnim privilegijama; da bude strukturiran demokratski; da ima izvore finansiranja koji su transparentni (tako da uliva povjerenje građanima) i koji ne potiču od subjekata kojima nije u interesu da se problemi poput korupcije naglašavaju iznad određene granice.

Postojanje jednog ovakvog civilnog sektora, uz istovremeno uvođenje institucija participativne demokratije, smanjilo bi mogućnosti za korupciju, mada, zbog postojećeg odnosa socijalnih snaga, ne bi moglo predstavljati mnogo više od daška svježeg vazduha i nade da će se stvari poboljšati tek snažnim razvojem ovih sektora i institucija koje su van zvaničnih struktura moći.

Goran Marković

ECONOMIC AND POLITICAL CAUSES OF CORRUPTION IN A MODERN SOCIETY

Summary

Abstract: The causes of corruption may be found in different spheres of the social system, but in general they lie in the nature and the way the economic and political system functions. The institutions and the mechanism of the property monopoly in the economic sphere, namely representative elite democracy in the political sphere create relationships of power which enable certain social groups to control social processes; these groups use this to get richer and to strengthen their positions by misusing their positions. Corruption is especially manifested in societies that are undergoing a privatisation process which enables the concentration of economic power in the hands of few members of the society. The process is performed in conditions of firm links between the economic and political centres of power. The political cause of corruption should be found in the following cases: when there is a connection between the politi-

cal elite and the stakeholders of economic power by financing political parties; co-ownership of members of the political elite over private capital; the participation of the political elite in the management of private companies (using companies for granting favours while in power). The efficient systematic framework for the prevention of corruption requires an equal as possible division of powers between the social groups, the existence of the institutions of the representative democracy and the alternative civil society which would not be elitist and whose sources and manners of management would be transparent.

Key words: corruption, social power, political elite, privatisation, civil sector, democratic decision-making.

Mića Popović – *Ne, hvala*, 1977.

UDK 32:929 Cicvarić K.

Branko Nadoveza
Institut za noviju istoriju Srbije,
Beograd

POLITIČKA MISAO KRSTE CICVARIĆA

Rezime: Novinar i publicista Krsta Cicvarić u svojim političkim spisima bavio se problemom društvenih procesa, organizacijom države i državne vlasti, sindikalizmom i anarhizmom. Pisao je o istaknutim ličnostima iz novije srpske istorije (Skerlić), o srpskim pravnim piscima (Slobodan Jovanović, Živojin Perić) i raznim društvenim problemima svoga doba. Njegovo ideološko opredeljenje kretalo se od anarhizma do socijalizma, ali je često bilo nejasno i protivurečno. Zanimljivo je naročito njegovo razmatranje problema "birokratskog" i "slobodnog" socijalizma, kao i ideja da su demokratija i socijalizam neodvojivi, da se prožimaju. Cicvarić sindikalizam kao vid političkog udruživanja suočava sa političkim partijama. Baveći se problemom nacionalnog oslobođenja Srba, naglašava da je jedini način oslobođenja Srba opšta revolucija. Iako nije dao originalan naučni doprinos, značaj njegovog javnog delovanja je u činjenici da se bavio gotovo svim socijalnim fenomenima svog doba.

Ključne reči: novinar i publicista Krsta Cicvarić, anarhizam, socijalizam, sindikalizam, opšta revolucija, nacionalno oslobođenje Srba.

Krsto Cicvarić, novinar, vlasnik i direktor *Beogradskog dnevnika* (14/9.1875, Nikojevići kod Užica) spada u red poznatijih srpskih intelektualaca s početka XX veka. Od redovne škole završio je šest razreda gimnazije, a zatim je bio vanredni đak na univerzitetima u Beču i Beogradu. U političkoj borbi kao revolucionarni socijalista (Radnička Borba 1907.) bio je osuđen na više godina zatvora zbog političkih krivica, ali je za aneksione krize pomilovan. Kasnije se više bavio književnošću i žurnalistikom, kao saradnik mnogih beogradskih listova i direktor *Novog vremena* (1911.) i *Straže* (1912-1913). U Balkanskom ratu učestvovao je kao borac. Za vreme Prvog svetskog rata bio je u ropstvu tri godine. Po oslobođenju bavi se žurnalistikom. Osnivač je i direktor *Beogradskog dnevnika*. Najvažnija su mu dela: *Osnovni problemi filozofije*; *Idealizam i materijalizam*; *Darvin i Lamark; Kamički eseji*; *Demokratija i socijalizam*. Od oslobođenja rad mu je posvećen *Beogradskom dnevniku*.[1]

1 *Narodna enkciklopedija* (St. Stanojević), Zagreb, 1929, I knjiga, str. 382.

K. Cicvarić je napisao mnogo članaka o društvenim pitanjima u novinama u kojima je bio urednik ili direktor, kao na primer u *Balkanu*; ali je suštinu i dubinu svojih misli dao u brošurama i knjigama. Njegova misao u savremenom shvatanju se može podeliti na političku, pravnu i filozofsku misao; mada u njegovo vreme ta razlika nije bila jasna te su se mešale jedne sa drugima. Ideološko opredeljenje K. Cicvarića kretalo se od anarhizma do socijalizma, često je bilo nejasno i protivurečno.

Ciljna grupa obraćanja K. Cicvarića bili su radnici i omladina, mada je takvih u Srbiji bilo vrlo malo u njegovo doba.

Svoja anarhistička shvatanja Cicvarić daje u jednom članku u listu *Radnička borba* iz 1907. godine, gde piše: "Mi u državi vidimo najreakcionarniju i najodvratniju društvenu ustanovu kakva je ikada postojala, zato svaku vezu s državom smatramo za najveći zločin prema narodu i u tome vidim najveću opasnost po napredak socijalizma i otpočinuvši novu borbu za socijalističke ideje, mi nećemo nikakve kompromise s državom, mi ne tražimo da s buržoazijom delimo vlast, mi ne tražimo od nje ništa, mi joj ne nudimo ništa. Mi hoćemo socijalizam bez države i smatramo za svoju najveću političku dužnost da se čvrsto držimo principa: ništa s državom, sve protiv države! Socijalizam ne sme zauzimati prema državi položaj lojalne opozicije, već se mora s njome boriti na život i smrt. Zato ćemo i mi voditi protiv države nepomirljivu borbu, služeći se svima dopuštenim i nedopuštenim sredstvima".[2]

K. Cicvarić nije razumeo činjenicu da je država tvorevina ljudske civilizacije, da potiče od antičkih vremena; on je državu gledao kao isključivo klasnu tvorevinu, površno interpretirajući Karla Marksa, što je bilo jedno od polazišta njegove misli. Sa druge strane, on poistovećuje partijsko organizovanje i sindikalizam, čak govori o organizovanju sindikalističke stranke. Piše: "Cilj je sindikalističke stranke ukidanje kapitalističkog staleža, ukidanje koje će se sastojati u tome što će proletarijat otkazati rad svojim poslodavcima i uzeti sredstva za proizvodnju u svoje ruke i ekonomsku organizaciju društva izvesti na komunističkoj osnovi".[3]

Država je "suština zla" jer zlo leži u biću same države, smatra Cicvarić kao i Marks. Za razliku od socijaldemokrata, anarhisti se bore protiv države, socijaldemokrati "ulaze u državu, a aktivno učestvuju u njenim poslovima i rade zajednički sa buržoazijom", stoga demokratizacija ide nasuprot dezorganizaciji države.

Zanimljiva je teza K. Cicvarića o različitosti socijalizma. On razlikuje radnički socijalizam od ministarskog socijalizma; ovi drugi "hoće

2 Krsta Cicvarić, *Iz anarhističkog programa*, Beograd 1905, str. 6.
3 *Isto*, str. 9.

samo da optuže državu", stoga je takav socijalizam stvoren za inteligenciju a ne za radnike, "...anarhisti stoje na sasvim drugom stanovištu. Oni proklamuju dva neobično značajna principa: prvo, da proizvodnja treba da pređe iz ruku privatnih kapitalista ne u ruke države koja je najsuroviji kapitalista na svetu, već u ruke samih radnika i drugo, da je oslobođenje radnika ne delo inteligencije, već delo samih radnika. Oba ta principa stoje u čvrstoj uzajamnoj vezi: bez jednoga nema drugoga".[4]

Krsta Cicvarić razlikuje slobodni socijalizam i birokratski socijalizam; ovaj drugi želi da deluje iz jednog centra, dirigovano, ali birokratija ne trpi slobodu mišljenja, ni slobodu delanja; Cicvarić konstatuje, sa žaljenjem, da se birokratski socijalizam nametnuo više od slobodnog socijalizma, zato se i dalje pojavljuju "užasne" posledice u socijaldemokratskoj organizaciji države kao uzrok prethodnih režima, a to su: korupcija i tiranija. Slobodni socijalizam "polaže" sve na slobodnu inicijativu i individualizam. Revolucionarni sindikalizam se razlikuje od socijaldemokratije jer teži "ukidanju svih oblika kapitalizma", oni se razlikuju "po svome cilju". Parlamentarizam je osnovna politička odrednica socijaldemokratije. Postavlja se samo pitanje da li je bitnija politička korupcija ili ekonomska korupcija. Stoga se Cicvarić pita: je li socijalna demokratija buržoaska stranka? On to potvrđuje mišlju da "socijalna demokratija zaogrće se plaštom socijalizma, ali je ona kao stranka zakonitosti u stvari samo jedna buržoaska politička frakcija koja se od drugih političkih grupa buržoaskih razlikuje samo svojom beskrajnom demagogijom". Krsta Cicvarić analizira socijaldemokratiju i izvodi zaključke da se ona u odnosu na sve državne i društvene institucije ponaša kao buržoaska stranka.

On ukratko analizira delovanje socijaldemokratije u pojedinim evropskim državama. Za srpski proletarijat piše "da je pretrpeo u borbi protiv buržoazije veliki broj poraza", i da bi socijaldemokratija mogla ugušiti "svaku težnju za revolucionarnom akcijom". Osim udruženja tipografskih radnika, sve ostale radničke organizacije u Srbiji pale su pod uticaj buržoazije, te "da pobedonosno sredstvo jeste generalni štrajk". Cicvarić proletarijatu Srbije predlaže sledeće mere: "reorganizacija na federalističkoj osnovici, usvajanje taktike generalnog štrajka za sve ciljeve proleterske borbe, kao i usvajanje taktike antimilitarizma, to bi bile tri krupne reforme kojima bi se današnji radnički pokret u Srbiji mogao osloboditi užasnog truleža, koji danas u njemu postoji i postaviti se na zdravu i pouzdanu revolucionarnu osnovicu."[5]

4 *Isto*, str. 16-17.
5 *Isto*, str. 99.

On ističe da "vlast i glad" uvek destruktivno utiču na radnike i da ih primoravaju na poslušnost prema buržoaziji, te identifikuje tri najveća neprijatelja radničke klase: "siromaštinu, vlast i glupost".

Cicvarić analizira fenomen radikalne stranke u Srbiji. Smatra da se ona po dolasku na vlast sasvim izopačila, navodi program radikala iz 1881. godine, u kome se oni zalažu za socijalizam, jednakost za sve članove društva, uništenje klasa. Narod je od njih očekivao da ih oslobodi "Obrenovića tiranije", no dolaskom na vlast oni su "od ljudi postali lupeži". Cicvarić se pita: "kako je to moglo biti da naši radikali postanu od socijalista lopovi, od slobodnjaka tirani". (On to tumači starim principom vlasti kojim je ona objašnjava od antičkih vremena pa sve do XX veka: "To se da lako objasniti: vlast ima tako moćan koruptivni uticaj na sve ljude u čijim se rukama nalazi, da se ona nikad ne može upotrebiti u korist naroda, već uvek protiv naroda, a u korist klike koja vlast poseduje."[6]

U tome radikalima zdušno pomažu socijaldemokrati, koji samo glume opoziciju, a u stvari su veliki legitimisti i ulaze u sve pore sistema. Cicvarić ističe ruske socijaliste, koji su ostali dosledni svojoj prošlosti i svojoj izvornoj ideologiji.

Cicvarić smatra da će se sindikalizam proširiti čitavom Evropom, ali i da "sindikalizam nije isto što i sindikalni radnički pokret". Socijalna demokratija svojom nesposobnošću da pridobije radnike i krila buržoaskog sistema jača sindikalizam. "Revolucionaran po upotrebi generalnog štrajka, revolucionaran po svome antimilitarizmu, sindikalizam je već samim tim antiparlamentaran: ko pribegava revoluciji taj gazi parlamentarni red u zemlji".[7]

Sindikalizam ne pretenduje samo na akciju, on će izgraditi čitav sistem, novi društveni poredak. "Sindikalizam je jedan čisto praktični pokret: to je proletarijat koji se revolucionarnim putem bori za svoje praktične zahteve, bez ikakvog obzira na to, da li ti njegovi zahtevi i ta njegova borba stoje u saglasnosti sa principima ove ili one socijalne doktrine".[8]

Sindikalizam je produkt jednog vremena koje je donelo napredak u nauci i tehnici, ali je izostao napredak u novom organizovanju države i društvenih odnosa. "Sindikalizam je produkt života: gde god postoji proletarijat on mora voditi borbu protiv buržoazije, a ta borba neminovno mora biti organizovana i revolucionarna."[9]

---

6 *Isto*, str. 79-80.

7 Krsta Cicvarić, *Preobražaj socijalizma u Evropi*, Beograd, str. 23.

8 *Isto*, str. 29.

9 *Isto*, str. 30.

Cicvarić smatra da su demokratija i socijalizam neodvojivi, da se prožimaju, da moraju činiti i sadržinu i formu i da demokratiju najviše ugrožava kapitalizam. Demokratija u kapitalizmu je samo formalna, u suštini i ne postoji, zbog toga takav sistem treba srušiti. Zato piše: "Po mome najdubljem uverenju, naslednik demokratije može biti samo sindikalizam, koji kao pokret predstavlja sobom najinteresantniju političku pojavu naših dana. Ali, pošto pored sindikalističkog, danas postoje i drugi socijalistički pravci, ja sam kao sindikalist te pravce podvrgao kritici i držim da sam uspeo dokazati da samo sindikalizam može biti oslobodilac proletarijata, tj. potčinjene i ugnjetene narodne većine. I pošto sindikalizam kao pokret mora imati i svoju teoriju, koja se u današnje vreme tek počinje razrađivati, ja sam u kratkim i ovlašnim potezima pokušao da dam skicu jedne takve teorije, pošto sam prethodno kritički razmotrio i odbacio druge socijalističke doktrine".[10]

Cicvarić analizira celokupnu situaciju XIX veka u Evropi, posebno analizirajući pojavu ličnosti Karla Marksa i marksizma, koji je imao veliki upliv među proletarijatom. U jednom trenutku izgledalo je da će marksisti izvesti socijalističku revoluciju u razvijenim evropskim državama, ali su načinili mnoge pogreške. Marksisti nisu znali da stvore saveznike, posebno su pogrešili što su odbacili seljaštvo: "Marks je pogrešio kad je socijalnu revoluciju vezivao za ekonomske knjige", ističe Cicvarić. Socijaldemokratija je bila trojanski konj buržoazije, potpuno je razvodnila borbu radnika, stoga je budućnost u sindikalizmu, na čije čelo treba da stanu anarhisti.

Cicvarić ukazuje i na pojavu Bizmarkove Nemačke, kao nečeg osobenog u razvoju države i organizacije društva. "Demokratija je bila sebi postavila za zadatak da obezbedi narodu punu političku vlast, ali njoj to nije moglo poći za rukom: ona je, kao što smo ranije utvrdili, narod i dalje ostavila u položaju podanika, a obezbedila mu je samo pravo da bira ličnosti koje će nad njim vladati i kojim se narod za vreme trajanja njihova mandata mora pokoravati isto onako bezuslovno kao i vladaocu u monarhiji".[11] Zbog toga demokratija mora biti odbačena, a demokratija će biti odbačena skupa sa svojinom i državom, jer u ekonomiji dolazi komunizam, a "anarhija u oblasti politike". Vraća se izvorni antički smisao demokratije, a to je da demokratija znači vladavinu naroda, a nikako manjine, kako to određuje buržoaski sistem.

Cicvarić je smatrao da je anarhizam rešenje svih društvenih protivurečnosti, isto kao što su marksisti smatrali da je komunizam rešenje

10 Krsta Cicvarić, *Demokratija i socijalizam*, Beograd, 1910, str. 3-4.
11 *Isto*, str. 258.

istorijskih procesa i društvenih konflikata. "Anarhizam je danas postao jedna realna društvena sila, jedan ozbiljan politički faktor o kome se mora voditi računa, jedna politička stranka koja se širi, napreduje, osvaja".[12] Anarhisti imaju svoje organizacije, novine, strukturu. Buržoazija anarhiste smatra "odmetnicima od zakona", ali od zakona države koja je u interesu jedne klase. Država je prevaziđena, ona se služi nasiljem a ne anarhisti. "Narodu tada ne ostaje ništa drugo nego da se vlasnicima silom odupre, da ustane protiv države, da zagazi u revoluciju ili da postane anarhist" – piše Cicvarić.

U prošlosti, potčinjenu klasu činili su seljaci, ali oni nisu bili sposobni za revoluciju. Vremenom se industrija odvaja od zemljoradnje i koncentriše po gradovima, te tako nastaje proletarijat, klasa koja je sposobna da izvrši revoluciju. Cicvarić naročito analizira radnički pokret u Engleskoj, koji je od pozicija lumpenproletarijata došao do dobro organizovanih radničkih udruženja; "po primeru engleskih radnika počeli su se malo po malo buditi i radnici na evropskom kontinentu" – kaže.

Sredinom XIX veka i kasnije pojavljuje se socijaldemokratija, za koju se poverovalo da predstavlja interese radnika. Pojavljuje se i Internacionala, međunarodno udruženje radnika. Socijaldemokratija se utapa u buržoaski sistem, 1872. godine socijaldemokrati ulaze "na kaljavi i kužni teren buržoaskog parlamentarizma i time potpisuju smrtnu presudu radničkoj internacionali".

Cicvarić smatra da anarhizam treba da kroz sindikalizam preuzme vodeću ulogu. Sindikalizam mora biti oslobođen od centralizma i organizovan na "federalističkoj osnovici". Revolucija zavisi od objektivnih uslova i nikada ne može pridobiti ceo proletarijat. U vezi sa tim piše: "Ali da bi se masa mogla pridobiti za revoluciju, mora se voditi računa o jednoj njenoj veoma značajnoj osobini: masa je skroz praktična, ona se može pokrenuti samo za praktične zahteve".[13]

Anarhisti smatraju da je društvo podeljeno na manjinu i većinu; prva je vladajuća a druga potčinjena grupa. "Masa je polazna tačka anarhizma, ovaj je upravo sinonim mase, on je masa koja se kreće i misli sama. Prema tome za anarhizam postoji samo ono što ulazi u masu, u proletarijat. Ljude koji se nalaze van proletarijata anarhizam ne smatra za ljude već za parazite, čija egzistencija nema nikakve moralne vrednosti. Stojeći na stanovištu masa, anarhizam pridaje pojedincu sasvim sporedan značaj. Individua ima za njega izvesnu vrednost samo kao deo mase, kao njen član, a nikako van mase i na račun mase."[14]

---

12 Krsta Cicvarić, *Anarhizam i anarhisti*, Beograd, 1909, str. 3.
13 *Isto*, str. 54.
14 *Isto*, str. 60-61.

Anarhizam nije samo revolucija, on želi da izgradi i jedan autentičan društveni sistem. Stoga Cicvarić analizira sve društvene institucije. Likvidira se privatna svojina, koja ima veoma "opasne socijalne posledice", ali anarhisti su "najodlučniji protivnici državnog kolektivizma", tek on zadržava podelu društva na klase. Država uvek u sebi ima apsolutistički karakter, bez obzira u kojoj se formi javlja i koja je ideologija predstavlja. Svejedno je da li narodom vlada pojedinac ili grupa, narod je uvek potčinjen. Stoga "taj monopol treba ukinuti, vlast treba ponovo dati narodu, narod treba da bude suveren". Održavanje reda u državi vrši se nasilnim putem, ali društvene reforme koje izvode anarhisti ukinuće privatnu svojinu, a samim tim i uspostaviti red: "Kao i pitanje o svojini i državi, tako i pitanje o porodici privlači osobitu pažnju anarhističkih teoretičara". Emancipacija žene je osnova izgradnje porodice po anarhističkim principima.

Anarhisti i Crkvu podvrgavaju "oštroj kritici". Cicvarić piše: "Ali vremenom društvo u tom pogledu sve više preživljava jednu metamorfozu: iz mase se sve više i više izdvajaju izvesni ljudi, odlikuju svojim osobitim razumevanjem u pitanjima religije i koji zbog toga uživaju u masi osobito poštovanje".[15] Društvo se sve više deli na "proste i učene". Cicvarić posvećuje pažnju vaspitanju čija je osnova moral, a izvor morala je u samom čoveku, u njegovoj prirodi. Po pitanju umetnosti anarhisti smatraju da ona mora biti u interesu masa "za njih umetnost ima samo onoliko vrednosti ukoliko služi masi". Anarhizam je pokret masa, "istorija anarhizma jeste pre svega istorija mase", a izvesne ličnosti koje se svojim vrednostima uzdižu iznad masa jesu "apostoli anarhizma". Pri tom Cicvarić analizira neke ličnosti važne za anarhizam, ali to je njegov subjektivan stav, jer, na primer, i Lava Tolstoja navodi kao ličnost koja zastupa anarhističke ideje.

Ovaj anarhistički mislilac smatra da je u osnovi organizacije države i društva odnos individue i društva; individua mora biti slobodna, ali ta sloboda mora imati granicu. U tom smislu Cicvarić analizira roman ruskog pisca Arcibaševa: "Sanjin", koji je izazvao velike polemike: "ono što jedni u njemu smatraju kao veoma dobro drugi proglašavaju za veoma rđavo". U romanu "Sanjin" najjače je istaknut protivrečan odnos pojedinca i zajednice. "Zbog toga ovo nije običan roman, on sadrži u sebi čitavo gledište na svet, čitavu filozofiju, te je otuda on sasvim prirodno, morao izazvati još veće nesuglasice i diferencije u mišljenju".[16] Individualizam je osnova buržoaskog sistema, on dovodi jedinku u konflikt

15 *Isto*, str. 86.

16 Krsta Cicvarić – *O Sanjinu - odbrana i kritika*, Beograd, 1910. str. 6-7.

sa zajednicom, stoga se anarhisti suprotstavljaju tom odnosu i hoće da u anarhističko društvo uvedu "izvestan red", individua se mora ograničiti, zbog toga je anarhija "prinuda za svakoga ko anarhiju neće". Savremeni anarhizam ima "protivindividualistički karakter", on ima u vidu interese jedne grupe individua "jedne klase, ili mase proletarijata". Anarhizam vodi borbu protiv buržoazije za sasvim praktične ciljeve. "Praktični, savremeni anarhizam, poznat pod imenom revolucionarnog sindikalizma, predstavlja sobom jednu krupnu i snažnu socijalnu silu, koja je uperena protiv buržoazije".[17] Teorija je ispod metoda i prakse, jedino su anarhisti saveznici proletarijata, jer samo oni hoće da unište državu a svi ostali da je ojačaju, uključujući i socijaldemokrate. Revolucija je sklop i teorije i prakse i ona je jedini metod rušenja države. Cicvarić piše: "Nema prava bez sile, socijalno pitanje može rešiti samo sila, udružena, organizovana sila proletarijata, revolucija je jedini pouzdan metod u socijalnoj borbi za opstanak, zato savremeni anarhizam proklamuje načelo: za proletarijat mimo socijalnu demokratiju kroz socijalnu revoluciju."[18]

U tom smislu je Cicvarić kritikovao srpsku socijaldemokratiju. On smatra da srpska socijaldemokratija nema izvorište u srpskoj tradiciji i istoriji. Ona nije prihvatila ideje Mite Cenića nego ideje nemačke socijaldemokratije, čiji su izvori Marks i Lasal. Ubrzo je došlo do suprotnosti između "revolucionarne teorije i antirevolucionarne prakse", što je bila odlika i nemačke socijaldemokratije. Srpska socijaldemokratija je zapadala u sve protivurečnije situacije.

"Ulaskom u Skupštinu srpska je socijalna demokratija ubrzo podlegla jednoj slabosti kojoj neminovno podleže svaki parlamentarni socijalizam: ona je identifikovala interese buržoaske države s interesima proletarijata, demokratiju sa socijalizmom".[19]

Za delatnost partije merodavna je samo praksa, smatra Cicvarić, kritikujući pitanja socijaldemokratske štampe kao licemerna, smatrajući da se u praksi vodi sasvim druga politika. Socijaldemokrati vode u unutrašnjoj politici "buržoasko-demokratsku" a u spoljnoj politici "buržoasko-nacionalističku" politiku. Ističući primer podrške vladi po pitanju aneksione krize 1908. godine u vezi sa Bosnom i Hercegovinom, K. Cicvarić piše: "Očevidno je da se srpska socijalna demokratija nalazi na preokretu, jer postaje jednom potpuno revizionističkom, tj. radikalno-demokratskom partijom. Usvajanjem taktike kompromisa i odlaskom u selo, što će biti delo najbližih kongresa njenih, potpuno će se dovršiti njena

17 Isto, str. 34.
18 Isto, str. 35.
19 Krsta Cicvarić, *Srpska socijaldemokratija na preokretu*, Beograd, 1910, strana 10.

buržoaska revolucija. Kao parlamentarna partija socijalna demokratija radi što i buržoasko-demokratske partije, tako da gola teorija ostaje kao jedina razlika između nje i tih partija. Ali, kao što smo ranije naglasili, teorija je u jednoj partiji sasvim sporedna stvar: suštinu svake partije čini njena praktika."[20]

Od istih principa pošle su i radikalna i socijaldemokratska stranka, praktično se međusobno približivši, bez obzira na to što se ideološki razlikuju! S tim u vezi K. Cicvarić osuđuje ideju balkanske konfederacije. Cicvarić piše: Naši "socijalni demokrati Balkansku konfederaciju shvatili su sasvim buržoaski: oni su je shvatili kao konfederaciju balkanskih država radi odbrane balkanskog kapitala".[21] Cicvarić smatra da "revolucionarni socijalizam, treba da ukloni svaku vlast, državnu tiraniju, bez obzira čija bila". Umesto balkanske konfederacije treba stvoriti "balkansku proletersku organizaciju" i "balkansku revoluciju".

Srpski narod od ugnjetavanja Austrije neće osloboditi ni Englezi ni Rusi, u koje se "najviše veruje", već revolucija, pogotovo revolucija u samoj Austriji, koja mora poteći iz "same narodne mase". Srbija, po njemu, nije sposobna da sama oslobodi svoj narod u Austriji. Cicvarić piše: "No specijalno u ovome momentu Srbiju naročito guraju na put osvajačke politike tri faktora koji sada upravljaju Srbijom: radikali, vojska i dinastija".[22] Samo uspeh revolucije može osloboditi sve narode.

Zanimljive su kritike Cicvarića upućene na račun Slobodana Jovanovića; on delimično uvažava akademikov naučni doprinos, ali smatra da "on nije uspeo da postane naučnik u pravom smislu te reči", i tvrdi da on ulazi u oblasti koje mu "nisu dovoljno poznate". Cicvarić kritikuje shvatanja S. Jovanovića o Svetozaru Markoviću, smatrajući da ga ovaj precenjuje, te shodno teoriji istoričara Karlajla o ulozi ličnosti u istoriji kaže: "Naivnim posmatračima Marković izgleda kao genije koji je svojom duhovnom snagom stvorio nov period u srpskoj istoriji, koji je srpsku istoriju odjedanput okrenuo drugim pravcem. Međutim, stvar stoji drukčije: Marković je samo odigrao jednu istorijski sporednu ulogu, a da njega slučajno nije bilo, tu bi ulogu odigrao neko drugi."[23] Srbija je tada bila u prelaznom stanju "iz birokratije u demokratiju", a Svetozar Marković se kolebao između radikala i socijalista i prešao na put demokratije i reforme. Vodio je borbu protiv birokratije i bio je izraz "celog na-

20 *Isto*, str. 26-27.

21 Krsta Cicvarić, *Socijalizam i Balkanska konfederacija ili jedan krupan uspeh srpske socijalne demokratije*, Beograd, 1910, str. 10.

22 Krsta Cicvarić, *Kako ćemo pobediti Austriju*, Beograd, 1909, str. 20.

23 Krsta Cicvarić, *Svetozar Marković i birokratski sistem pred sudom Slobodana Jovanovića*, Beograd, 1910, str. 6.

roda". Ali, po mišljenju Cicvarića, kritikujući misli Svetozara Markovića Jovanović nije izgradio svoj sistem, on je smatrao da birokratija ostaje u socijalizmu, da činovnik nije eksploatator. Osim toga, Marković je živeo "pre trideset godina, kada je Srbija tek napustila turske okove". Svetozar Marković je eklektičar i utopista, smatra Krsta Cicvarić, a Jovanović to nije uočio. Po njegovom mišljenju, Marković je umnogome nesavremen, kao i marksizam početkom XX veka: "Nema nijedne teorijske marksističke ideje koju moderna socijalistička kritika nije potkopala i oborila", kaže on. Zamera Jovanoviću što pokušava da afirmiše ideju državnog socijalizma, iako je to samo "novo izdanje kapitalizma", to je "državni kapitalizam" koji "monopoliše" svu društvenu proizvodnju i svi ljudi postaju "njeni službenici".

U Beogradu 1912. godine Cicvarić je izdao knjigu "Kritički eseji", u kojoj piše o delatnosti sledećih srpskih intelektualaca: Slobodana Jovanovića, Živojina Perića, Branislava Petronijevića, Mihaila Petrovića, Koste Stojanovića, Bogdana Popovića, Stojana Protića, Aleksandra Petrovića, Jaše Prodanovića, Jovana Skerlića, Nedeljka Košanina i srpskih marksista.

O Jovanoviću piše da uživa ugled "najboljeg sociološkog pisca u Srbiji i kritikuje njegova dela "Dvodomni sistem", "Osnovi pravne teorije o državi", "Milan Piroćanac" i druga. Osuđuje Jovanovićev "strah od donjeg doma" i nerazumevanje za učešće masa u državnim poslovima. "Kad se uzmu u obzir svi nedostaci S. Jovanovića kao mislioca, kad se saberu sve teorijske pogreške njegove, od kojih sam naveo samo manji broj, onda se dobija ovaj zaključak: S. Jovanović kao mislilac nema vrednosti s evropske tačke gledišta; u Engleskoj, Nemačkoj ili Francuskoj on bi ostao kao mislilac neopažen, ostao bi jedna beznačajna pojava".[24]

O Živojinu Periću autor piše da je "visoke naučne kulture", ali "pravi i ekskurzije" u druge naučne oblasti. Cicvarić analizira sukob između nacionalističke i istorijske pravne škole. Istorijska škola unela je, po njemu, i evoluciju prava, a tu se Ž. Perić nije snašao, jer je uneo fizičke zakone u razmatranje društvenih pojava. Esej je u suštini analiza Perićevog dela "Jedan pogled na slavnu evolucionističku školu". Po mišljenju Cicvarića, Perić nije uzeo u obzir činjenicu da se "život razvija mnogo brže nego zakonodavstvo i da stari zakonski okvir često postaje tesan i nesnosan". Zatim autor analizira odnos intelektualca i društva, i konstatuje da Perić favorizuje intelektualce. *"Kad bi moral i inteligencija bili nerazdvojni, onda bi intelektualci morali biti najmoralniji ljudi u*

24 Krsta Cicvarić, *Kritički eseji*, Beograd, 1912, str. 79.

društvu; međutim, stvar u današnje vreme stoji sasvim obrnuto: intelektualci u moralnom pogledu stoje niže nego narodna masa".[25] (Redakcijsko podvlačenje)

Cicvarić kritikuje i Perićevo shvatanje konzervativizma, demokratije i njegovu kritiku socijalizma. Po njemu manifestuju se dve pojave: "težnja da se održi postojeći društveni red i težnja da se on promeni u smislu socijalizma". Perić kao konzervativac sve promene smatra negativnim.

Cicvarić kritikuje i shvatanje demokratije Stojana Protića, mada se on "može danas smatrati kao prvi i najmerodavniji doktrinar celokupne srpske demokratije". Protić je pogrešno identifikovao narod s parlamentarnom vladavinom, pomešao je formu i sadržinu. Protić uočava razlike između formi vladavine, mada tu nema razlike, jer "kao i u konzervativnim, i u parlamentarnim državama vlast nije u rukama naroda, već u rukama vlade". Protić je favorizovao engleski parlamentarizam kao primer demokratije: "On nije mogao naći ništa bolje i savršenije od engleskog parlamentarizma! No Engleska aristokratska oligarhija" je daleko od "istinske demokratije" kao i "nebo od zemlje", smatra K. Cicvarić.

U eseju o knjizi Aleksandra Petkovića, izdatoj u vreme vladavine socijalizma u Berlinu 1906. godine, Cicvarić piše: "Ona je napisana s jednim retkim poznavanjem socijalizma u njegovoj prošlosti i sadašnjosti i odlikuje se veoma oštroumnom analizom socijalnog pitanja i raznih pokušaja njegovog rešenja."[26]

U eseju o Jaši Prodanoviću, ministru privrede, Cicvarić piše: "Suštinu istorije naših dana čini pokret za socijalno preuređenje društva". Prodanović se zalagao protiv "male svojine", a autor ističe da većinu srpske svojine čine "baš mali seoski sopstvenici", i da osim "ekonomskog momenta" to pitanje ima i društvenu dimenziju. Cicvarić analizira sve "značajne strane" krupne proizvodnje, piše da "veliko gazdinstvo ima i svojih nedostataka", stoga su argumenti J. Prodanovića o prednosti krupne svojine "slabi i nenaučni".

Zatim je tu esej o knjizi Jovana Skerlića "Svetozar Marković, njegov život, rad i ideje", koju Cicvarić opisuje kao "visoko interesantnu", i kaže da sadrži "masu novog materijala", da je pisana "lepim i lakim jezikom". Knjiga je Skerlićev "krupan uspeh", Skerlić je pokazao da u njemu "imamo najboljeg između svih dosadašnjih radnika na polju književne istorije". Cicvarić ističe da ima "prijatnu konstataciju", koju je istakao u radu o odnosu S. Jovanovića prema S. Markoviću, a navodi i mišlje-

25 *Isto*, str. 110.
26 *Isto*, str. 207.

nje J. Skerlića "da Svetozar Marković kao praktični politički radnik nije bio socijalista, već radikal." S. Jovanović je Markovića smatrao anarhistom koji ruši "osnove državne organizacije", dok Skerlić smatra da je S. Marković utopista.

U eseju "Jedan teorijski pokušaj naših marksista" kritikuje delo koje je "nedavno izašlo" pod naslovom "Akcija i taktika", koje nije veliko po obimu i predstavlja "duhovni elaborat trojice prvaka" srpske socijaldemokratije. Knjiga, iako ambiciozna, ne predstavlja veliki doprinos ni nauci ni teoriji marksizma, smatra K. Cicvarić. "Buržoazija vodi politiku svojih klasnih interesa i njoj u tom pogledu proletarijat nije naravno ni najmanje izmakao" – piše Cicvarić. "Brošura o kojoj je reč napisana je u nameri da se odbrani taktika kompromisa socijalne demokratije sa izvesnim buržoaskim frakcijama".[27] U delu se naročito kritikuje Bernštajn, ali srpski marksisti nisu ušli u suštinu njegovih shvatanja, njegovog revizionizma, smatra Cicvarić.

Povodom izrade prvog Ustava Kraljevine SHS, Cicvarić kritikuje Protićev nacrt Ustava; "...analizirajući ih, ja sam našao da su misli S. Protićeve mahom pogrešne i protivne duhu i shvatanjima savremene demokratije". Osnova je odnos centralizacije i decentralizacije u organizaciji države; "Centralna uprava ima moć zapovedanja: to je ono što, po tradicionalnoj teoriji o državi, državnu vlast čini suverenom; opštinska uprava nema moć zapovedanja; ona samo izvršava zapovest centralne državne vlasti",[28] piše K. Cicvarić, odbacujući Protićev nacrt Ustava, analizirajući ostale oblike odnosa centralne vlasti i lokalne samouprave u Evropi.

Cicvarić opisuje borbu darvinizma i lamarkizma: društvo i organizam se razlikuju "i dok u društvu jedan ili više članova mogu otpasti, a da to društvo ni malo ne oseti, dotle je u organizmu svaka povreda ma koga dela njegova u isto vreme povreda celog organizma",[29] ističe Cicvarić; zbog toga društvo nije organizam, već jedan "agregat naročite vrste"; socijalna evolucija je "prilagođavanje socijalnoj sredini" koja je nesvesnog karaktera.

Ostala dela su pretežno filozofskog karaktera. U jednom od njih K. Cicvarić piše: "Čovečanstvo ne ide u svome razvitku uvek napred, ima trenutaka koji znače zastoj, i koji služe kao .... primeri očiglednog nazatka u razvoju kulture". No ipak "...progres civilizacije, iako neizbežno

27 *Isto*, str. 279.

28 Krsta Cicvarić, *Stojan Protić i naš novi ustav*, Beograd, 1919, str. 35.

29 Krsta Cicvarić, *Darvin i Lamark – pad darvinističke doktrine*, Beograd, 1910, str. 60.

trpi izvesne manje ili veće prekide i poremećaje, ipak se nikada ne da konačno zaustaviti; ne može dakle biti govora o kakvom apsolutnom zakonu progresa, ali se slobodno može kazati da čovečanstvo u svome razvitku po pravilu ide putem progresa".[30] Naročito je XIX vek bio vek "žurbe i grozničavosti" i velikog napretka na svim poljima. K. Cicvarić smatra da filozofija nije samo profesija "pesnika i sanjalica", subjektivna stvar pojedinih misaonih ljudi, "kolekcija gluposti i sufistelija", već treba da postane obavezna društvena disciplina, "da bude sinteza celokupnog znanja ljudskog".

Iako Krsta Cicvarić nema originalan naučni doprinos, njegov značaj je u činjenici da ima širok dijapazon razmatranja svih socijalnih pojava svoga vremena, kao i da je budno pratio rad drugih političkih i socijalnih mislilaca u Srbiji toga doba.

Branko Nadoveza

THE POLITICAL THOUGHT OF KRSTA CICVARIC

Summary

Abstract: The journalist and essayist Krsta Cicvaric dealt with the problem of social processes, organisation of the state and state power, trade unions and anarchism in his political papers. He wrote about famous persons from recent Serbian history (Skerlic), about Serbian legal writers (Slobodan Jovanovic, Zivojin Peric), and various social problems of his time. His ideological beliefs spread from anarchism to socialism, although they were often unclear and contradictory. His views on the problem of "bureaucratic" and "free" socialism as well as the idea that democracy and socialism are inseparable and interlinked are very interesting. Cicvaric confronts trade unions as the form of political gathering with political parties. By dealing with the problem of national freeing of Serbs he emphasises that only the general revolution is the way to free Serbs. Although he did not make an original scientific contribution, the importance of his public work lies in the fact he examined almost all social phenomena of his time.

Key words: journalist and essayist Krsta Cicvarić, anarchism, socialism, trade unions, general revolution, the national freeing of Serbia.

30 Krsta Cicvarić, *Osnovni problem filozofije*, Beograd, 1909, str. 4.

Mića Popović – *Urbanizam*, 1975.

OGLEDI

UDK 340.134:342.734-056.24(485)

Predrag Vukasović
Institut za uporedno pravo,
Beograd

ŠVEDSKO, NE NAŠE

Rezime: U ovom radu autor kritički piše o pojedinim rešenjima i slabostima Zakona o sprečavanju diskriminacije prema osobama sa invaliditetom, sučeljavajući odredbe ovog Zakona sa rešenjima u pravnim aktima Švedske. Predmet njegove kritike su odredbe Zakona koje se odnose na zabranu diskriminacije osoba sa invaliditetom na radnom mestu i u vezi sa zapošljavanjem. Kao posebnu slabost Zakona autor ističe činjenicu da on nije razradio sistem sankcija, da nije definisao koga treba smatrati invalidom, šta je sve zabranjeno kao vid diskriminacije, kao i nepostojanje poverenika (ombudsmana) za prava osoba sa invaliditetom.

Ključne reči: prava osoba sa invaliditetom, Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, pravo na rad, ombudsman, švedsko pravo.

Stariji čitaoci PreOKRETa možda se još sećaju obećanja nedavno upokojenog Predsednika (a ne vampira) glede švedskog socijalizma. Obećanje je dato, ako me pamćenje još služi, između dve istorijski dalekosežne Predsednikove opaske, opomene da niko ne sme da nas bije i upozorenja da mi i te kako umemo da bijemo druge. Ni njegovi sabesednici s druge strane tadašnjih (da li i sadašnjih?) ideoloških rovova nisu mu ostali dužni: smesta nam obećaše ništa manje no švedsku monarhiju. Tako je početkom devedesetih daleka skandinavska zemlja postala i ostala deo ovdašnjeg političkog folklora. Toga sam se setio dok sam ovih dana, bez šengenske vize i štrapaca neizbežnog na svakom pravom putovanju, po službenoj dužnosti plovio virtuelnim prostranstvom švedske birokratije. Domaćini behu više nego ljubazni: neuvređeni mojim krajnje neuviđavnim neznanjem švedskog jezika, učtivo mi se obratiše na engleskom. Političari k'o političari: odmah mi ponudiše svoje taze ispeglane biografije, svoje najnovije izjave o opasnostima globalnog zagrevanja, čak i svoje sveže uštirkane fotografije sa kojih zrači nepomućeni optimi-

zam zemlje koja je poslednji rat vodila početkom XVIII veka. Uzvratih sočnom psovkom, zaštićen kako dvostrukom virtuelnošću koju Internet pruža nekom ko dolazi iz jedne virtuelne države, tako i neosvojivim bedemima domaćeg BHS jezika. Nemam vremena za vaše napirlitane egzibicije; ja sam agent na supertajnom zadatku – pomislih; moja misija je toliko tajna da pojma nemam ni ko me šalje, ni šta taj neznanac zapravo hoće od zakona po koje me je poslao. No kad sam se tu već nekako obreo, nije zgoreg da učinim nešto i za invalidski pokret, kojeg se svojevremeno odrekoh zbog idejnih neslaganja oko Zakona o sprečavanju diskriminacije prema osobama sa invaliditetom, onog istog koji je Narodna skupština upravo usvojila. Ili je možda reč o nečem drugom, što sa predlogom rečenog Zakona ima zajedničko samo ime. Ko u onom što sledi bude video ono čuveno "Eto, vidiš da sam bio u pravu", promašiće temu. Ovo je samo priča o tome kako to rade Švođani.

Švedski zakonopisci su skromni ljudi, koji ne sanjaju da svojim delima pomrače slavu Justinijana ili Napoleona. Njihovi zakoni ne teže normiranju celokupne društvene stvarnosti; to nisu knjižurine koje je teško vući sa sobom. Čak bi i pomenuti Zakon o sprečavanju diskriminacije prema osobama sa invaliditetom, nastao – da podsetim one koji su skloni lakom zaboravljanju – kao rezultat kompromisa između zahteva za kodifikacijom celokupnog invalidskog zakonodavstva i stava da u postojeće zakone treba unositi odredbe koje omogućavaju efektivnu ravnopravnost osoba sa invaliditetom, delovao nezgrapno poput poslovičnog slona u prodavnici predmeta od porculana. Zakon po meri čoveka. Pada mi na pamet skorojevićko razočaranje bogatih i dokonih američkih, japanskih ili emiratskih turista suočenih sa firentinskom renesansom lišenom monumentalnosti kula-bliznakinja ili kuvajtskih vodotornjeva.

Akt o kojem je ovde reč zove se Zakon o zabrani diskriminacije prema osobama sa invaliditetom <u>na radnom mestu i u vezi sa zapošljavanjem</u>. Kako odavno nisam ljubitelj doslovnog prevođenja engleskih fraza, prilično omiljenog kod onih koji su svetski jezik učili na skraćenim kursevima, bio sam slobodan da podvučenim opisnim izrazom prevedem englesko the working life. Ako je nekom ipak stalo do "radnog života", neka mu bude. Bitno je da se Zakon odnosi na diskriminaciju na radnom mestu i prilikom zapošljavanja, da nema veze sa arhitektonskim preprekama, trajnim zbrinjavanjem ili položajem invalidskih organizacija. U velikom svetu ne upražnjavaju zbrajanje baba i žaba.

Zadatak Zakona (cilj, svrha, razlog zbog kojeg je donet) jeste borba protiv diskriminacije pomenute u njegovom nazivu. Nema pozivanja na Ustav ili na međunarodne pravne akte; nema loših prevoda službene frazeologije međunarodnih humanitarnih organizacija, ni oveštalog vo-

kabulara domaćih humanističkih glasnogovornika. Ako neko misli da je diskriminacija invalida koji hoće da se zaposle ili onih koji već negde rade prava stvar, ovaj ga zakon neće ubediti u suprotno. Vaspitavaju nas učitelji, a ne zakonopisci. Ako se neko ne povinuje odredbama Zakona, slede sankcije. Švedskog ministra pravde tamošnje invalidske organizacije nisu morale da ubeđuju kako zakon bez sankcija nije zakon. Niti bi tamo neko od mene tražio da o tome pišem rečenom ministru.

Koga treba smatrati invalidom? Invalidnost je svako trajno ograničenje čovekovih fizičkih, mentalnih ili intelektualnih funkcionalnih sposobnosti, koje je usled povrede ili bolesti nastalo prilikom rođenja ili u kasnijem životu, kao i takvo funkcionalno ograničenje sposobnosti koje još nije nastalo, ali za koje se opravdano može očekivati da će nastati. Ova relativno jednostavna definicija jedino je uputstvo koje Zakon daje poslodavcima i zaposlenima kojima se nameću ozbiljne obaveze u njihovom ponašanju prema invalidima. Nema nikakvog spiska bolesti i/ili stanja koje mogu prouzrokovati invalidnost, pri čemu su retke, egzotične bolesti prirodno izostavljene, pa se pacijenti, organizovani po dijagnozama, bore između sebe čija će dijagnoza dospeti na čarobni spisak, na opšte uveseljenje zdravstvene birokratije. Još manje ima mesta činovničkom nasilju nad životom, izraženom u stavu da je invalid samo onaj ko ima potvrdu odgovarajuće lekarske komisije.

Šta je zabranjeno? Zakon razlikuje dve vrste diskriminacije: neposrednu (direktnu) i posrednu (indirektnu); oba oblika su, naravno, zabranjena. Neposrednu diskriminaciju vrši svaki poslodavac koji osobu sa invaliditetom koja traži zaposlenje ili zaposlenoga sa invaliditetom stavlja u nepovoljniji položaj, postupajući prema njima manje susretljivo nego što bi u sličnoj situaciji postupio prema licima bez invaliditeta, sem ukoliko poslodavac ne dokaže da nepovoljniji položaj u koji stavlja invalida nema veze sa invalidnošću. Švedski zakon, dakle, nalaže poslodavcu da se prema svima koji se nađu u analognim situacijama odnosi na isti način; na poslodavcu leži teret dokazivanja da u konkretnom slučaju analogija ne postoji. Takvo rešenje, naravno, odstupa od načela klasičnog građanskog prava, koje po svaku cenu nastoji da izbegne dokazivanje negativnih činjenica. Za Šveđane, međutim, takva visokoparna pravnofilozofska razmatranja imaju manju težinu od praktične i pragmatične potrebe da se spreči diskriminacija uz istovremenu zaštitu legitimnih interesa poslodavca. Naš zakonodavac, očito, ima neke druge prioritete. Sem toga, švedski zakonopisac se na još jedan način obezbedio od zloupotrebe zabrane diskriminacije: zabrana se ne odnosi na slučajeve u kojima je diskriminatorsko ponašanje opravdano s obzirom na ideološke ili druge posebne interese koji su očigledno važniji od sprečavanja diskriminacije prema osobama sa invaliditetom na radnom mestu

i u vezi sa zapošljavanjem. Priznajte da ovo ipak niste očekivali od prosvećenih Skandinavaca. Nije li jednom jedinom rečenicom obesmišljen čitav Zakon? Kod nas bi nesrećni zakonodavac koji bi uneo takvu odredbu navukao pravednički gnev najšireg fronta organizovanih demokratskih snaga na čelu s nevladinim organizacijama kao avangardom. S pravom, jer bi takva jeres neodgovornim političarima, u kojima – hvala Bogu – ne oskudevamo, dala smrtonosni torpedo kojim bi bez muke potopili sve dobre namere predlagača takvog zakona. Ipak, ne prenagljujmo; pre nego što osudimo, pokušajmo da razumemo. Svi ćemo se složiti da postoje stvari beskrajno važnije od sprečavanja diskriminacije. Ljudski život, bezbednost imovine, nesmetano obavljanje privredne delatnosti, čak i maksimizacija profita – na užas dežurnih humanista, primeri su koji mi trenutno padaju na pamet. U redu, ali zašto uvaženi švedski zakonopisac nije taksativno naveo sve interese važnije od sprečavanja diskriminacije? Zato što nije imao poverenja u sopstvenu maštu, smatrajući da zamišljanje svih situacija u kojima se sprečavanje diskriminacije povlači pred važnijim, društveno prihvaćenijim ciljevima i vrednostima prevazilazi ljudske moći. Uostalom, na dalekom Severu ne znaju za draži ideološki pravdane strahovlade, institucija koje postoje da bi bile izvrgnute ruglu, vlasti kao najunosnije privredne delatnosti i poslušničkog mentaliteta koji se nije odmakao dalje od kolektivne mudrosti da "šut s rogatim ne može". Severnjački pravnici uživaju tu lagodnost da mogu pomenuti ideološke interese, a da ne budu osumnjičeni za komunizam. Kako bi rekli stari Rimljani, "što priliči Jupiteru, ne priliči volu". Zabranjena je i posredna diskriminacija: poslodavac ne može invalidno lice koje traži zaposlenje ili zaposlenog invalida staviti u nepovoljniji položaj primenom odredbe, kriterija ili proceduralnog pravila koji važe za sve, ali koji praktično dovodi invalida u nepovoljniji položaj u odnosu na lica bez invaliditeta. Slično zabrani direktne diskriminacije, ni ova zabrana se ne primenjuje u slučaju kad je cilj dotične odredbe, kriterija ili proceduralnog pravila opravdan razumnim razlozima i kada je ta mera podobna i neophodna za ostvarenje takvog cilja. Da bi, dakle, mera koja se odnosi na sve ali koja pogađa invalide u većoj meri nego druge bila dozvoljena, ona mora:

– imati za cilj nešto što je "razumno", društveno prihvaćeno, odnosno ostvarivati interes važniji od sprečavanja diskriminacije;

– biti adekvatna, odnosno zaista ostvarivati postavljeni cilj, te

– biti neophodna, to jest da se postavljeni cilj ne može ostvariti merama koje ne spadaju u posrednu diskriminaciju.

Definicijom neposredne i posredne diskriminacije ostavljen je dovoljan prostor ostvarivanju poslodavčevog jedinog opipljivog interesa –

maksmizacije profita (ne vidim šta bi se drugo moglo kriti iza "razumnih, opravdanih razloga" ili "interesa važnijih od sprečavanja diskriminacije"), ali je istovremeno pružena zaštita od ličnog maltretitiranja invalida. Konkretno, poslodavac će bez posebnih problema, u skladu s drugim delovima švedskog radnog zakonodavstva, otpustiti invalida čiji radni učinak ne zadovoljava njegove potrebe, ili onoga čiji su materijalni troškovi rada veći od standardnih, ali nikad ne može otpustiti radnika zato što ne može da gleda njena/njegova invalidska kolica.

Na koje postupke poslodavca se odnosi zabrana diskriminacije? Definicija diskriminacije nužno mora biti uopštena; iz nje ne mora svako na prvi pogled uvideti koje ponašanje Zakon zabranjuje. Da bih je učinio razumljivijom, stalno sam morao dopunjavati zakonopisca, došaptavati mu ono što bi i sam morao eksplicitno reći da je imao posla sa zaostalim Balkancima. Srećom, mom švedskom domaćinu je i samom palo na um da tamošnji prezauzeti biznismeni neće imati dovoljno sluha za logičko-jezičke vratolomije pravničkog cepidlačenja. Zato se postarao da stavi tačku na i, te sam kaže ono što je hteo da kaže u prethodno analiziranim definicijama. Dakle, zabrana diskriminacije odnosi se na slučajeve kad poslodavac:

1. odlučuje o uslovima za zaposlenje novih radnika, među prijavljenim kandidatima bira one koje će pozvati na razgovor i sprovodi druge mere u okviru postupka zapošljavanja (provera znanja, psihofizičkih sposobnosti i sl.);

2. odlučuje o napredovanju u službi ili bira zaposlene koje će poslati na profesionalno usavršavanje;

3. primenjuje odredbe zakona i kolektivnih ugovora o plati i drugim pravima iz radnog odnosa (poslodavac, dakle, odlučuje o zaposlenju, ali ne i o platama i drugim pravima zaposlenih, jer je u tom pogledu vezan zakonom i kolektivnim ugovorom, što je nečuveno za naše, balkanske prilike);

4. određuje poslove i radne zadatke zaposlenih, te

5. jednostrano raskida radni odnos, daje trenutni otkaz, vrši smanjenje radne snage na drugi način ili preduzima druge mere znatnog obima protiv interesa zaposlenih.

Sad je ipak nešto jasnije, zar ne?

Zar samo to? – mogu da čujem razočarane uzdahe čitalaca. Ipak smo od Švedske, bila ona socijalizam ili monarhija, očekivali više. Podsetio bih nestrpljivce da to prezreno "samo", formalna ravnopravnost koja ne obezbeđuje stvarnu jednakost mogućnosti invalida i neinvalidne većine, deluje kao nedosanjani san u zemlji u kojoj svakako imate pravo na rad, ali ne i pravo da živite od svog rada, u kojoj je vaša sloboda

kretanja uslovljena ne samo famoznim arhitektonskim barijerama već i radnim vremenom lokalne pljačkaške bande, u kojoj parlament obara rekorde u broju donetih zakona koje država prva krši jer se za njihovu primenu nisu "stekli uslovi". Tek kad bude zadovoljena forma elementarne uljudnosti, možemo poći dalje, u potragu za Svetim Gralom jednakosti. Uostalom – skromno dodaje moj ljubazni švedski domaćin – to ipak nije sve. Zabrana neposredne diskriminacije prekršena je i u slučaju da poslodavac prilikom zaposlenje osobe sa invaliditetom, njenog napredovanja u službi ili profesionalnog usavršavanje posebnim merama podrške i adaptacije radnog mesta ne pruži uslove za rad slične uslovima koje ima osoba bez invaliditeta, ukoliko je opravdano od poslodavca zahtevati preduzimanje takvih mera. Dakle, poslodavac je dužan da preduzme mere organizacione i tehnološke prirode kako bi zaposleni sa invaliditetom radili u približno istim uslovima kao i njihove neinvalidne kolege. Ta dužnost je, međutim, kao i sve ostalo u ovoj prozaičnoj zemlji, uokvirena razumnim granicama; ipak ne možete tražiti od svog poslodavca, makar on bio Šveđanin, da postavi fabriku naglavačke samo zato što je vama tako zgodnije da uđete u nju.

Osoba koja traži zaposlenje – bila ona zdrava kao dren, invalid ili vanzemaljac – i ne bude primljena, kao i zaposleni koji ne dobije unapređenje u službi ili ne bude poslat na profesionalno usavršavanje, može zahtevati od poslodavca koji nije ispunio njena očekivanja pismeno obaveštenje o stručnoj spremi, radnom iskustvu i drugim profesionalnim kvalitetima srećnika koji je primljen na posao, dobio unapređenje ili poslat na profesionalno usavršavanje. Naoko beznačajno pravo. Šta, za ime Božje, možete raditi s pismenim obaveštenjem? Ovde na scenu stupa psihologija. Lako će se naći, ne samo ovde nego i u umivenoj Skandinaviji, poslodavački dripac koji će vam odbrusiti da ne prima kljakave, da onaj bez noge ne može biti šef pogon ili da kurs za poslovnog sekretara nije za slepice. Međutim, kad takvo remek-delo uviđavnosti i učtivog ophođenja treba staviti na papir, nešto zapne. Ne možete napisati baš sve ono što pomislite ili izgovorite. To je samo ambalaža – već čujem gnevni uzvik nevidljivog sabesednika. Tačno; ali zašto potcenjujete ambalažu? Kao što radije kupujete ukusno upakovanu sitnicu nego isto to ništa bez svog šljaštećeg omota, prijatnije vam je da budete odbijeni uz ljubazan osmeh i gomilu komplimenata nego uz balkansko sikter. Sem toga, pišući vam obaveštenje, poslodavac ima priliku da još jednom razmisli o opravdanosti svog izbora; ma koliko mala bila mogućnost da se on tom prilikom predomisli, ne treba je unapred odbaciti.

Poslodavac se ne sme svetiti zaposlenom koji ga prijavi zbog kršenja ovog Zakona. Morao sam dva puta pročitati ovu rečenicu ne bih li se uverio da je moj švedski domaćin ozbiljan. Ne zato što mislim da je

pravo na osvetu fundamentalno ljudsko pravo, no stoga što pretpostavljam da je zabrana odmazde zbog korišćenja prava opšte pravno načelo, da je nepotrebno ponavljati ga u svakom posebnom zakonu. Kako ipak ne verujem da je švedskom zakonopiscu bilo posebno stalo do broja članova u zakonu, mora postojati razlog što je rečenu zabranu uvrstio u svoju umotvorinu. Ko, sveteći se, učini krivično delo, pada pod udar krivičnog zakonodavstva; ko nedozvoljenim činjenjem ili nečinjenjem nanese drugome štetu, podleže građanskopravnoj odgovornosti, kako ćemo uskoro videti i na primeru ovog Zakona. Dakle, ovom zabranom nisu obuhvaćeni delikti, sankcionisani na drugom mestu. Ovde se imaju u vidu poslodavčeve radnje, inače dopuštene drugim zakonima, kojima on nanosi štetu zaposlenom koji ga je prijavio zbog kršenja Zakona. Kako dokazati da je u pitanju osveta, a na dopušteno vršenje sopstvenih prava? Pretpostavimo da poslodavac na osnovu zakona i kolektivnog ugovora može, pod određenim uslovima i u određenoj meri, smanji platu zaposlenima. Ako on to učini svima koji ispunjavaju uslove, nije reč o odmazdi, bez obzira što je plata smanjena i vama koji ste ga prijavili. Ali ako je plata smanjena samo vama, to predstavlja odmazdu zabranjenu ovim Zakonom, iako je sve urađeno u skladu sa drugim propisima. Elem, ni ova odredba nije suvišna, kako mi se činilo u prvi mah.

Do sada smo imali posla sa zlim poslodavcem, likom tako omiljenim levičarskim aktivistima svih boja. On je uistinu najopasniji – ne zato što je posebno zao, već zato što ima najveću vlast u kapitalističkom, htedoh reći slobodnotržišnom preduzeću. Ali šta je s našim zdravim kolegama? Zar oni takođe ne mogu biti bahati, bezobzirni, preponosni na sopstvenu neinvalidnost? Moj švedski domaćin zamišljeno klima glavom; takvo nedolično ponašanje zaposlenih obuhvaćeno je pojmom uznemiravanja. Pod njim se u smislu ovog Zakona podrazumeva takvo ponašanje kojim se narušava integritet zaposlenog invalida na radnom mestu ako je dotično narušavanje integriteta vezano za činjenicu da je uznemiravana osoba invalid. Ako osoba sa invaliditetom smatra da je uznemiravana na radnom mestu zbog svoje invalidnosti, poslodavac je dužan da ispita okolnosti pod kojima se uznemiravanje dogodilo i da preduzme mere koje se od njega s razlogom mogu tražiti da se uznemiravanje prekine. Poslodavac je pred Zakonom odgovoran za ponašanje zaposlenih prema radniku sa invaliditetom; u slučaju uznemiravanja on krši Zakon, jer nije sprečio uznemiravajuće ponašanje svojih zaposlenih. Nije lako biti poslodavac u Švedskoj; možda se zato Predsedniku ova zemlja učinila socijalističkom.

To je sve. Ostatak, više od dve trećine Zakona, predstavlja sankcionišuće-proceduralne trice i kučine, nedostojne pažnje jednog poštenog ministra pravde posvećenog reformama i ulasku u EU. Ali đavo per-

verznosti mi ne da mira; reših se da zavirim i u tu kutiju. Kad je mogla Pandora, što ne mogu ja?

Najpre naleteh na invalidnost (ništavost) pravnih poslova koji sadrže klauzule suprotne odredbama Zakona. Poništavaju se sve ugovorne odredbe kojima se nalaže ili dopušta diskriminacija zabranjena Zakonom. Prevedeno na jezik uličnih grafita: džabe ste pisali. Za pravna zanovetala ima i dodatak. Na Zapadu se, naime, ne odriču odveć lako ugovora; on je tamo za ugovorne strane stvarno zakon, otprilike ono što je kod nas članstvo u vladajućoj partiji; za njegovo izvršenje se bore dokle god je takva borba pravno moguća. Ukoliko se ugovor koji sadrži neku nepodopštinu može popraviti uklanjanjem iste, on se popravlja. Ako je zaposleni diskriminisan odredbom ugovora sa poslodavcem (pojedinačnog ugovora o zasnivanju radnog odnosa) na način zabranjen Zakonom, takva odredba će se na zahtev zaposlenog izmeniti ili proglasiti nevažećom. Ako je osporena ugovorna odredba od bitnog značaja za ugovor u celini tako da se u slučaju njenog ukidanja ne može s razlogom zahtevati da drugi delovi ugovora ostanu nepromenjeni, takvi delovi će se izmeniti ili će se ugovor u celini poništiti. Ako je zaposleni diskriminisan na način zabranjen Zakonom time što mu je poslodavac uručio obaveštenje o raskidu radnog odnosa ili drugim takvim pravnim aktom poslodavca (koji ima za posledica raskid radnog odnosa – dopuna moje malenkosti), takav poslodavčev pravni akt će se poništiti.

Zatim dolazi naknada štete, koju na Zapadu sudovi shvataju malo ozbiljnije nego kod nas. Ako neko (čitaj: poslodavac) izvrši neposrednu ili posrednu diskriminaciju zabranjenu Zakonom, odgovara za štetu pričinjenu diskriminisanoj osobi sa invaliditetom i dužan je da je naknadi. Odgovara takođe i za štetu nastalu činom odmazde prema osobi koja je prijavila diskriminišući postupak, kao i za štetu izazvanu propuštanjem da ispuni svoje obaveze iz ovog Zakona. Jednostavno, nepristrasno i efikasno. To jest, bilo bi efikasno, kad bi sudovi u ovoj zemlji radili svoj posao, kad parnice za naknadu štete ne bi trajale decenijama i kad sudski troškovi ne bi višestruko premašivali iznos dosuđene odštete. Tada se, gospodine ministre pravde, pisci propalih zakonskih projekata ne bi dovijali da raznim, priznajem nezgrapnim, prekršajnim i krivičnim sankcijama nadomeste nedopustiv nerad redovnih sudova u građanskim sporovima. Tada bismo mogli pokrasti mog švedskog domaćina, pozajmivši njegova rešenja bez gorkog saznanja da nepodnošljivom lakoćom elegantne jurisprudencije činimo medvedju uslugu onima radi kojih je zakon donet. Tada svakako ni ovaj tekst ne bi bio napisan. Bogata, moćna, pravno uređena, Švedska može sebi dopustiti da bude i velikodušna; u opravdanim slučajevima obaveza naknade štete može biti umanjena ili potpuno izostati. Možete li zamisliti haos koji bi nastao da neki suviše

revnostan prepisivač evropskih zakona unese sličnu odredbu u naše zakonodavstvo?

Najlepše dolazi na kraju. Šlag na torti. Moj švedski domaćin je toliko zaostao da još nije čuo za epohalni pronalazak naših eksperata – pravni perptuum mobile, zakon koji se sprovodi sam od sebe. Zato je, isključivo radi sprovođenja ovog Zakona (a on se – podsećam zaboravne – odnosi samo na sprečavanje diskriminacije prema osobama sa invaliditetom na radnom mestu i prilikom zapošljavanja), stvorio posebnog ombudsmana. Lako je Šveđanima s ombudsmanom; kod njih je ta biljka običan korov, koji raste bukvalno svuda; zašto ne bi uspevao i među invalidima? Uostalom – šapuće mi advocatus diaboli – pošto su nam uvalili svoje stare vozove, verovatno nisu bez para. Šta, dakle, radi ombudsman za invalidnost (još jedan bukvalizam sa engleskog za vežbanje jezičkog čula)? Pre svega, ubeđuje poslodavce da se dobrovoljno povinuju Zakonu. Oni su dužni da mu dostave sva obaveštenja značajna za vršenje nadzora nad sprovođenjem Zakona. Ako ne dostave, sledi novčana kazna. Međutim, moj švedski domaćin nemo mnogo poverenja u birokratsku pamet, bila ona i ombudsmanska. Zato dodaje da se poslodavci ne smeju opterećivati davanjem nepotrebnih obaveštenja. Poslodavac ne mora pružiti traženu informaciju ako postoje posebni razlozi za takvo uskraćivanje. Ponovo odmahujem glavom: kod nas bi takve odredbe vrlo delotvorno poništile obaveznost davanja obaveštenja iz prethodnog paragrafa. Valjda moj švedski domaćin zna šta radi. Nisam baš siguran, jer on upravo vadi iz rukava sledećeg keca: Upravu za borbu protiv diskriminacije (Bord protiv diskriminacije za one koji govore novosrpski). Smejem se: jedina analogna domaća ustanova koje mogu da se setim jeste Uprava za borbu protiv organizovanog kriminala. Očigledno postoji izvesna nepodudarnost između naših i švedskih prioriteta. Dakle, protiv odluka ombudsmana nezadovoljna strana može se žaliti rečenoj Upravi (švedskoj, ne našoj), čija su rešenja konačna. Pre donošenja odluke pred Upravom (možda bi je, bar u ovom slučaju, trebalo pre nazvati Sudom) održava se rasprava kojoj prisustvuju ombudsman i poslodavac koji se žalio na njegovu odluku, odnosno njegov pravni zastupnik. Rasprava se ne drži kad Uprava proceni da je ona nepotrebna.

Vratimo se ombudsmanu. Pored toga što zagorčava život poslodavcima tražeći razne izveštaje, on može u ime oštećenog pojedinca – diskriminisane osobe sa invaliditetom podneti tužbu nadležnom sudu ako na to pristane oštećeni i ako ombudsman smatra da je takav spor važan za primenu ovog Zakona. Na sporove vezane za diskriminaciju prema osobama sa invaliditetom na radnom mestu i prilikom zapošljavanja primenjuju se odredbe zakona koji reguliše postupak u sporovima o prav-

ima iz radnog odnosa; oni su, dakle, izuzeti iz nadležnosti redovnih sudova, što doprinosi efikasnijem sprovođenju Zakona.

Napuštajući virtuelni prostor Kraljevine Švedske, setio sam se beogradskog grafita iz naših olovnih godina: "Bolji svet je moguć."

Predrag Vukasovic

SWEDISH, BUT NOT OURS

Summary

Abstract: In this paper the author critically writes about certain solutions and weaknesses of the Act on the Prevention of Discrimination of People with Disabilities by comparing the provision of this act with the Swedish legal act. The subject matters of his criticism are statutory provisions referring to the prohibition of discrimination of people with disabilities in their job position and in regard to their employment. The author emphasises the following weaknesses of this act: the penalty system is not developed, the act did not define who is considered to be a disables person, what forms or discrimination are forbidden, as well as the lack of an ombudsman for the rights of persons with disabilities.

Key words: rights of disabled persons, the Act on the Prevention of Discrimination of People with Disabilities, the right to employment, the Ombudsman, the Swedish law.

TOKOVI

Rade Drainac

DEMOKRATIJA

Treba isključiti zauvek lične sukobe iz našeg javnog života. Naše novinarstvo, vođeno jednom starinskom tradicijom partizanskih borbi, našu javnost bilo je zatrovalo ličnim a ne ideološkim sukobima. U našem savremenom političkom životu još uvek, mada ne u tolikoj meri kao pre, dobija se utisak da su u pitanju samo ličnosti a ne ideologije, pojedinačni interesi a nikako opšta narodna korist. Uvek su se isticale samo ličnosti, kao da su iz njih zračile ideologije i kao da te ličnosti, u stvari, nisu bile posledica društvene stvarnosti u datom momentu, što je takav način naš politički život odvajalo od jedne ideološke narodne borbe. Doduše za politiku su potrebne i ličnosti, ali kako politika ne zna za sentimentalnost, što više treba našu javnost upućivati ideologijama da jednom, kao u mnogim uzdignutim zapadnim zemljama, javno mnjenje postane najznačajniji faktor celokupnog našeg društvenog uređenja. Treba potkrepljivati svest u našem društvu više o kolektivnim nego o pojedinačnim koristima, i, u svakoj prilici, narodno kretanje odvajati od sitnih pojedinačnih partijskih strasti.

Na javno mnjenje malo se u nas obraćala pažnja. Glas javnog mnjenja ličio je glas vapijućeg u pustinji. Izvesni političari namerno su stvarali veštačko javno mnjenje, čiji je glas porazno i nenarodski odjekivao širom celokupne države. Reč naroda, i najpotrebnija, nije smela da se čuje. Ona se jedno vreme pretvorila u mukli šapat i pretila je da postane jezikom mračne konspiracije. To je period najcrnje reakcije, od koje se, sada probuđeno javno mnjenje čisti u purgatorijumu, koji bi mogli nazvati današnjim intermecom demokratizma.

Proces normalizacije političkog života u nas treba rapidno ubrzati. Mi stojimo pred teškim međunarodnim događajima i celokupan naš narod treba da bude složan, naročito u jednom – da je Evropi najpotrebniji mir i da i naš narod, kao važan činilac u srednjoj Evropi u saglasnosti demokratskih i kulturnih naroda zapada, može da učestvuje u stvaranju većih vrednosti za čovečanstvo no što su krvoprolića i ratovi. Nama

je potreban mir i demokratski poredak u zemlji, i na tome treba raditi svim silama, ma po cenu najvećih žrtava. Kad god Evropom krstare teški i tamni oblaci, više no ikad potrebna nam je jednodušnost opredeljenja. Dok je u našoj unutrašnjoj politici preovlađivala puna narodna volja i svest, pravilna orijentacija prema inostranstvu donela nam je velike blagodeti, a na prvom mestu teritorijalno ostvarenje Jugoslavije ovakva kakva je. Mi ne smemo zaboraviti stare prijatelje, ni biti uskogrudi da nove, saobrazno našem tradicionalnom gostoprimstvu, odbijemo. U tome treba da učestvuje jednodušno celokupan naš narod. Bez njegove volje i želje ništa ne treba raditi. A da se narodna volja ostvari, treba što pre dopustiti da narod tu svoju volju afirmiše kroz demokratiju, kroz punopravnu selekciju najkonstruktivnijih naših društvenih snaga.

Jedan deo naše "inteligencije" zatrovan je fašističkim idejama, i to onim kužnim idejama Jeftića i njegovih kobnih satelita, koji bi hteli pod grlo narodne volje da stave svirepi politički nož autokratije i uzurpacije.

Bacite pogled samo na legiju skribenata od Velmara Jankovića do mistično plačljivih šaputanja Ive Andrića, Veljka Petrovića, Ćorovića (koji se teško zamerio našoj studentskoj omladini) i drugih, pa ćete videti da su svi ti dotrajali intelektualci, u stvari, sumorni sejači panične svetlosti jednog preživelog umovanja, kome nema mesta u današnjoj društvenoj stvarnosti. U času kad se proklamuju parole integralne demokratije, jedino spasonosne po naš unutrašnji razvoj, ti fosilni intelektualci, tu i tamo, prosipaju feudalno trnje fraza i pojmova, zagađujući naša svetilišta, od pozorišnih dvorana do tribina sa kojih su, u nas, uvek govorili samo napredni i konstruktivni elementi.

Tim slepim fašistima treba preprečiti put po svaku cenu.*

* *Slika aktuelnih događaja*, I/4, 23.4.1936, str. 1.

ZBIVANJA

Vladimir Vodinelić
Pravni fakultet univerziteta Union
Beograd

POVODOM MODELA ZAKONA O ZAŠTITI PODATAKA O LIČNOSTI

1. Važeći Zakon o zaštiti podataka o ličnosti ("Službeni list SR Jugoslavije" br. 24/1998) donet je znatno nakon što je većina zemalja već uveliko primenjivala zakone o zaštiti podataka o ličnosti i umnogome izmenila početne zakone. Već šezdesetih godina XX veka SAD su počele sa zakonodavnim zahvatima u ovoj oblasti, a u sledećoj deceniji zakone su imale mnoge evropske zemlje. Donet u vreme kada su drugde na sceni bile već treća i četvrta generacija zakona o zaštiti podataka o ličnosti, domaći zakon o zaštiti podataka o ličnosti sam, ipak, nije nadišao karakteristike zakona druge generacije.

Na nastojanje nekih sektora državne vlasti šezdesetih godina da, primenom automatizovane obrade podataka, stvore centralne nacionalne banke podataka o licima, pravni poredak je odgovorio u vidu prvih zakona o zaštiti podataka, koji su izrazito nastojali da obradu podataka podvrgnu državnoj kontroli, baveći se i te kako tehničkom dimenzijom stvari. Nova tehnologija obrade podataka, naglašeno doživljavana kao nehumana, kada je drastičnim pojeftinjenjem uređaja i troškova obrade prestala da bude privilegija samo najmoćnijih sektora vlasti i privrede i počela široko i decentralizovano da se primenjuje u svakodnevici u raznim segmentima društva, bila je propraćena u drugoj generaciji propisa opremanjem građanina na koga se obrađivani podaci odnose nizom ovlašćenja u vezi sa obradom podataka o njemu, kako bi se zaštitila njegova privatnost. Pravo na lični podatak, što bi bio skupni izraz za niz takvih pojedinačnih ovlašćenja, priznatih licu o kome se obrađuju podaci povodom obrade podataka o njemu, koncipirano je, tako, kao odbrambeno i zaštitno pravo, ne samo spram države već i spram drugih obrađivača podataka. Takvo shvatanje izmeniće se i izmenjeno izraziti u trećoj generaciji propisa. Predvođena idejom da je građanin neko ko

ima potrebu da aktivno učestvuje u informacionim tokovima ličnih podataka o njemu, neko ko je zainteresovan da bude centar prikupljanja podataka i da može da zna za ceo njihov tok i da ga nadzire, kao i da interveniše u njemu – ta generacija propisa građaninu je stavila na raspolaganje sva ovlašćenja koja takvu participaciju omogućuju. Ova koncepcija aktivnog subjekta informacionog procesa na snazi je i danas, kada važi najnovija generacija propisa koja nije nastala iz neke nove, drugačije predstave o položaju lica u procesu obrade podataka o njemu, nego iz spoznaje da nije dovoljan samo jedan jedini nacionalni zakon o zaštiti podataka o ličnosti, nego da su potrebna dodatna posebna uređenja za obrade podataka na pojedinim područjima kakva su, recimo, oblast telekomunikacija, službi bezbednosti, ili direktnog reklamiranja.

2. Odredba o zaštiti podataka o ličnosti u Ustavu Srbije od 1990. ("Službeni glasnik RS", br. 1/1990) pisana je tako kao da je jedina potreba čoveka o kome se obrađuju podaci – tajnost podataka o njemu. Član 20. mu jedino to garantuje: "Zajemčena je zaštita tajnosti podataka o ličnosti" (st. 1). Kao što je to već bilo u raznim evropskim ustavima ili u praksi ustavnih sudova, tako je i Ustav SR Jugoslavije iz 1992. ("Službeni list SR Jugoslavije", br 1/1992) proširio garantiju (član 20) na način na koji je susrećemo i u aktuelno važećoj Povelji o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama od 2003. godine. ("Službeni list Srbije i Crne Gore", br. 6/2003). Član 24. Povelje određuje: "Zaštita podataka o ličnosti je zajemčena. Njihovo skupljanje, držanje i korišćenje uređuje se zakonom. Zabranjena je i kažnjiva upotreba podataka o ličnosti van svrhe za koju su prikupljeni. Svako ima pravo da bude obavešten o prikupljenim podacima o svojoj ličnosti, u skladu sa zakonom" (st. 3).

Pravu na lični podatak obezbeđen je tako dovoljno širok ustavni osnov. Radi se, međutim, o tome da i zakonodavac, izvršavajući ustavotvorčev nalog iz garantije zaštite podataka o ličnosti, obezbedi pravu na lični podatak zakonsku razradu koja odgovara evropskom standardu. Doduše, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda ne sadrži ovo pravo, jer ono, jednostavno, predstavlja jedno pravo koje je mlađe od te konvencije. Ali, Savet Evrope je putem 108. Konvencije za zaštitu pojedinaca prilikom automatske obrade podataka o ličnosti 1981. godine postigao međunarodnopravno obavezivanje svih država članica potpisnica da putem nacionalnog zakonodavstva ostvare načela, sadržana u članovima 5. do 11, i time ostvare jedno zajedničko tvrdo jezgro, evropski minimum. Direktiva Evropskog parlamenta i Saveta Evrope 95/46 o zaštiti pojedinaca u vezi sa obradom podataka o ličnosti i o slobodnom protoku podataka, oslonjena pre svega na Konven-

ciju iz 1981, i na nemačke i francuske zakone o zaštiti ličnih podataka, stvorila je obavezu za države potpisnice da je pretoče u nacionalno pravo koje je u skladu sa nacionalnim ustavom. Usledili su, potom, i drugi akti, među njima Direktiva 97/66 o obradi podataka o ličnosti i zaštiti privatnosti na području telekomunikacija, Direktiva 2002/58 o obradi podataka o ličnosti i zaštiti privatnosti u elektronskoj komunikaciji i Uredba 2001/45 za obradu podataka koju vrše organi Evropske zajednice i Unije. Povelja osnovnih prava Evropske unije (Nica 2000) u članu 8, na putu ka Evropskom ustavu (član 50), sadrži takođe pravo na zaštitu podataka o ličnosti.

Važeći Zakon o zaštiti podataka o ličnosti iz 1998. ne obezbeđuje ovo, ustavom zajamčeno pravo na lične podatke na nivou evropskog standarda. On jeste, doduše, donet na osnovu ratifikovane Konvencije za zaštitu pojedinaca pri automatskoj obradi podataka o ličnosti, od 28. januara 1981. godine. Ali, tek je direktiva Evropskog parlamenta i Saveta o zaštiti pojedinaca u vezi sa obradom podataka o ličnosti i o slobodnom protoku podataka, od 24. oktobra 1995. godine (Official Journal L 281, 23/11/1995 P. 0031 - 0050), uspostavila evropski standard u domenu zaštite podataka o ličnosti. Nekolike vrednosti spadaju među osnovne koje ona afirmiše: najveća moguća transparentnost obrade podataka – svođenje obrade podataka na neophodnu meru – što efikasniji nadzor nad obradom podataka. Direktiva je tako nametnula i zemljama sa mnogo razvijenijim propisima nego što je važeći domaći Zakon da uvedu znatne izmene i dopune, koje su usledile najkasnije u prvim godinama XXI veka. Mada je ta Direktiva doneta (1995) pre našeg Zakona (1998), on nije realizovao niz njenih zahteva. Da bi se oni sproveli, izmene i dopune važećeg Zakona morale bi biti tolike, da izrada posve novog zakona ostaje kao jedina smislena mogućnost. Pošto nije bilo moguće da se sačuva konstrukcija važećeg Zakona, i da se posao obavi tek njegovim mestimičnim poboljšanjima, opredelili smo se za izradu Modela posve novog zakona.

3. Činjenica je da Zakon o zaštiti podataka o ličnosti iz 1998. godine nije primenjen nijednom: niko nikada nije zatražio zaštitu koju taj zakon pruža. To nikako ne svedoči o sjajnom stanju poštovanja pravila toga zakona u našim životima, već, naprotiv, svedoči kako o nedostatku svesti građana o ugroženosti uprkos povredama njihovih prava ličnosti pri obradi podataka, tako i o nepoznavanju priznatih im prava. Autori Modela zakona računaju da bi prevazilaženju takvog stanja mogao, uz ostale, doprineti Poverenik za zaštitu podataka o ličnosti, ta nezavisna institucija, izdanak četvrte vlasti u državi koja bi se našla građanima u vezi sa ostvarivanjem njihovih prava u pogledu obrade podataka o nji-

ma, između ostalog i delujući na podizanje svesti o ovom ljudskom pravu. Reč je o istom onom Povereniku kome je po Zakonu o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja od 2004. godine ("Službeni glasnik RS", br. /2004) zadatak da građanima omogući zaštitu u ostvarivanju njihovih prava u pogledu informacija od javnog značaja u posedu vlasti, a kome Model posvećuje svoje članove 40. do 52, a poverava mu se i nadzor nad primenom i poštovanjem zakona (čl. 62).

Institucija Poverenika i njegova uloga ne predstavlja jedinu razliku i novinu ovog Modela u poređenju sa važećim Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti. Model zakona je nekoliko puta obimniji i po broju članova veći od važećeg Zakona (66 njegovih članova nasuprot 27 članova važećeg Zakona), što nije posledica samo nastojanja da se ova materija preciznije i jasnije uredi nego do sada, jer je ona takva da se samo na taj način može postići potrebna sigurnost, već je posledica i drugačijih polaznih načela. Evo nekolikih novina.

Zakon bi važio u svakoj situaciji obrade podataka o licu koje je određeno ili makar odredivo (ma i posredno, bez znatnog utroška vremena i sredstava – čl. 3. st. 1), dok anonimizovani i pseudonimizovani podaci, koji ne dopuštaju prepoznatljivost lica na koje se odnose, ostaju van njegovog domena primene. Zakon se primenjuje na svaku obradu podataka o ličnosti, bez obzira na formu podatka, nosač podatka, način obrade, elektronski ili drugačiji, cilj obrade i ostalo (čl. 3. st. 2). Obuhvaćene su sve faze obrade podataka, počev od prikupljanja, preko obrade u užem smislu, do prenošenja drugima (čl. 3. st. 3). Obrada je dopuštena samo uz pristanak lica (starog bar 16 godina) na koje se podaci odnose, a bez pristanka, jedino po zakonskom ovlašćenju u određenim situacijama (čl. 7), i to samo ako je svrha obrade jasno određena, ako nije izmenjena, ako je dopuštena ili nije već ostvarena, ako se lice na koje se podaci odnose ne može odrediti nakon što se postigne svrha obrade, ako je obrada savesna i poštena, ako je način obrade dopušten, ako je podatak koji se obrađuje potreban i podesan za ostvarenje svrhe obrade, ako je količina i vrsta podataka koji se obrađuju u srazmeri sa svrhom obrade, ako je obrađivani podatak istinit, potpun i nezastareo (čl. 5). Državni organ sme da obrađuje podatke o ličnosti isključivo ako je obrada neophodna za neku od svrha navedenih u zakonu (čl. 8). Podaci o licu mogu se prikupljati od trećeg a ne od njega samog jedino u nekoliko taksativno navedenih slučajeva (čl. 9). Lice na koje se podaci odnose ima pravo da zna ko ih obrađuje, koje podatke, odakle oni potiču, za koje se svrhe upotrebljavaju, kome se prenose, kao i da se isprave neistiniti, upotpune nepotpuni a zastareli ažuriraju, te da se brišu ako je obrada nedopuštena, što podrazumeva precizno određenje odgovarajućih obaveza obrađivača, a čemu je posvećena glava III, čl. 15. do 30, sa

neuporedivo razrađenijim odredbama od važećih. Smatra li da je uskraćen u kojem pravu, obratiće se Povereniku, čije postupanje je detaljno određeno (članovima 34. do 39). Potpuna novina je i regulisanje tzv. medijske privilegije: zbog javnog zadatka mas-medija, prirode njihove delatnosti i potrebe da se sloboda izražavanja ne ograniči više nego što je dovoljno za ostvarenje opravdanih interesa lica na koje se obrađivani podaci odnose, obrada podataka za žurnalističke svrhe podvrgnuta je posebnom režimu, koji ukida i ograničava neka prava lica na koje se podaci odnose kada se radi o obradi pre objavljivanja (čl. 31. do 33). Kako bi građani imali mogućnost da se orijentišu u svetu obrade podataka o njima, bilo je neophodno omogućiti, efikasnije nego što važeći Zakon to čini, da mogući tokovi podataka o ličnosti budu što transparentniji, čemu, između ostaloga, služe podrobne odredbe o evidenciji i registraciji obrađivanja i obrađivača podataka (čl. 55. do 60). I kaznenim odredbama (čl. 63) nastojalo se, u većoj meri nego što je to po važećem Zakonu da se doprinese poštovanju propisanog pravnog režima.

4. Ako Model postane zakon, budući da je on spravljen kao osnovni zakon za obradu podataka o ličnosti, ostaće i dalje prostor za posebne, dodatne propise, koji su potrebni radi uređenja pojedinih sektora obrade podataka o ličnosti, na način propisa četvrte generacije. Kao *legi speciali*, ovi propisi će imati, na svom području primene, primat u odnosu na opšti zakon.

5. Prva ovdašnja demokratska vlast posle promene iz 2000. godine uvrstila je Zakon o zaštiti podataka o ličnosti među prioritetne u procesu harmonizacije sa evropskim pravom. Ipak, ni za te vlade, a ni za sadašnje ništa u državnoj strukturi nije urađeno u tom pravcu. Htenje je Centra za unapređivanje pravnih studija (CUPS) da u tom poslu, koji državnoj vlasti neizbežno predstoji, bude od pomoći izradom ovog Modela zakona, kao što je nevladin sektor, uključujući i CUPS, učestvovao na razne načine i u pripremi znatnog broja drugih propisa u Srbiji posle 2000. godine. Rad na Modelu započet je uz podršku Fonda za otvoreno društvo (Beograd). Interes da pred nadležno ministarstvo izađemo sa najkvalitetnijim tekstom CUPS-ovog Modela zakona, bitno su podržale naše koleginice i kolege iz Media Integration and Communication Center Univerziteta (MICC) u Firenci – ekspertizom i evaluacijom Modela zakona načinjenim u okviru zajedničkog projekta *Support to the reform of Serbian Media Legislation towards EU standards and strengthening of legal and technical skills of media professionals*, koji se realizuje uz podršku Evropske komisije.

Tekst Modela potpisuju kao autori Vladimir V. Vodinelić, Aleksandar Resanović i Saša Gajin.

Vladimir Vodinelić, Aleksandar Resanovic, Saša Gajin

ZAKON O ZAŠTITI PODATAKA O LIČNOSTI

– Model –

I. OPŠTE ODREDBE

Predmet Zakona

Član 1.

(1) Ovim zakonom se uređuju uslovi za dopuštenost obrade podataka o ličnosti, prava lica i zaštita prava lica, ograničenja zaštite podataka radi slobode izražavanja, postupak po žalbi pred nadležnim organom i nadležni organ, obezbeđenje podataka, evidencija, iznošenje podataka iz Republike Srbije i nadzor nad izvršavanjem zakona.

(2) Radi zaštite podataka o ličnosti, ovim zakonom ustanovljava se Poverenik za zaštitu podataka o ličnosti (dalje: Poverenik)[1], kao samostalan državni organ, nezavisan u vršenju svoje nadležnosti.

Cilj Zakona

Član 2.

Cilj ovog zakona je da svakom fizičkom licu osigura ostvarivanje i zaštitu prava na privatnost i ostalih prava i sloboda u obradi podataka o ličnosti.

Lice, podatak, obrada, zbirka,
rukovalac, korisnik

Član 3.

(1) Fizičko lice iz čl. 2. ovog zakona je pojedinac na koga se odnosi podatak o ličnosti, čiji je identitet određen ili se bez znatnog utroška vremena ili sredstava može odrediti neposredno ili posredno, posebno na osnovu ličnog imena, identifikacionog broja ili drugog obeležja njegovog fizičkog, psihološkog, duhovnog, ekonomskog, kulturnog ili društvenog identiteta (dalje: lice);

(2) Podatak o ličnosti iz čl. 2. ovog zakona je informacija koja se odnosi na lice bez obzira na oblik u kome je izražena i na nosač informacije (papir, traka, film, elektronski medij i slično), na mesto pohranjivanja informacije, na to po čijem nalogu, u čije ime, odnosno za čiji račun je informacija pohranjena, na datum nastanka informacije, na način saznavanja informacije (neposredno, putem slušanja, gledanja i slično, odnosno posredno, putem uvida u dokument u kojem je informacija sadržana i slično), ili bez obzira na drugo svojstvo informacije (dalje: podatak);

---

1 Poslove zaštite podataka o ličnosti i prava na pristup javnim informacijama obavljaće isto lice imenovano za Poverenika.

(3) Obrada podataka o ličnosti iz čl. 2. ovog zakona je svaka radnja preduzeta sa podacima, bez obzira na to da li se vrši automatski, poluautomatski ili na drugi način, a posebno prikupljanje, beleženje, prepisivanje, umnožavanje, kopiranje, prenošenje, pretraživanje, razvrstavanje, pohranjivanje, razdvajanje, ukrštanje, objedinjavanje, upodobljavanje, menjanje, obezbeđivanje, korišćenje, stavljanje na uvid, otkrivanje, objavljivanje, širenje i na drugi način činjenje dostupnim, prikrivanje, izmeštanje i na drugi način činjenje nedostupnim, brisanje, oštećivanje i uništavanje (dalje: obrada);

(4) Zbirka podataka o ličnosti u smislu ovog zakona je skup podataka ustrojenih i dostupnih bar po jednom osnovu, ličnom, predmetnom ili drugom i bez obzira na to da li su pohranjeni na jednom ili više mesta (dalje: zbirka);

(5) Rukovalac zbirke podataka o ličnosti u smislu ovog zakona je fizičko ili pravno lice koje je zakonom ili po pristanku lica ovlašćeno da obrađuje podatke sadržane u zbirci (dalje: rukovalac);

(6) Korisnik u smislu ovog zakona je fizičko ili pravno lice koje je zakonom ili po pristanku lica ovlašćeno da koristi podatke (dalje: korisnik).

Slobodni podaci o ličnosti

Član 4.

Odredbe ovog zakona o uslovima za dopuštenost obrade, kao i o pravima i obavezama u vezi sa obradom ne primenjuju se na obradu: podataka o ličnosti koji su dostupni svakome i objavljeni u javnim glasilima i publikacijama ili pristupačni u arhivima, muzejima i drugim sličnim javnim organizacijama; podataka koji se obrađuju za ličnu ili porodičnu svrhu; podataka koji se o članovima političkih stranaka, udruženja građana, nevladinih i sličnih organizacija obrađuju u tim organizacijama, ako član dâ pisani pristanak za to da za obradu podataka o njemu ne važe odredbe ovog zakona.

II. USLOVI ZA DOPUŠTENOST OBRADE PODATAKA O LIČNOSTI

Nedopuštenost obrade podataka o ličnosti

Član 5.

Obrada podataka o ličnosti je nedopuštena ako:

1. svrha obrade nije jasno određena, ako je izmenjena, nedopuštena ili već ostvarena;

2. je lice na koje se podaci odnose određeno ili odredivo pošto je ostvarena svrha obrade;

3. obrada nije savesna ili poštena;

4. način obrade nije dopušten;

5. podatak koji se obrađuje nije potreban ili podesan za ostvarenje svrhe obrade;

6. je količina i vrsta podataka koji se obrađuju nesrazmerna svrsi obrade;

7. podatak nije istinit, potpun ili je zastareo;

8. ovlašćeno lice nije dalo pristanak za obradu ili se obrada vrši bez zakonskog ovlašćenja.

Odluka pomoću automatizovane obrade

Član 6.

(1) Odluka koja proizvodi pravne posledice za lice, ili pogoršava njegov položaj, ne sme biti isključivo zasnovana na podacima koji su obrađivani automatski i koji služe oceni nekog njegovog svojstva (radne sposobnosti, pouzdanosti, kreditne sposobnosti i slično).

(2) Odluka zasnovana isključivo na podacima koji su obrađivani automatski može se doneti ako:

1. zakon to izričito određuje;

2. se usvaja traženje lica u vezi sa zaključenjem ili ispunjenjem ugovora.

(3) Licu se na njegov zahtev mora na opšterazumljiv način predočiti postupak automatske obrade podataka i donošenja odluke.

Obrada podataka o ličnosti sa pristankom

Član 7.

(1) Pristanak za obradu podataka o ličnosti može dati lice starije od šesnaest godina.

(2) Pristanak se može dati preko punomoćnika, a punomoćje mora biti overeno.

(3) Zakonski zastupnik daje pristanak za lice koje nije sposobno da dâ pristanak.

(4) Pristanak za obradu podataka o licu koje je umrlo, odnosno nestalom licu koje je proglašeno za umrlo, daju supružnik, deca od navršene šesnaeste godine života samostalno, roditelji ili braća i sestre, odnosno lice koje je za to odredio umrli, odnosno nestalo lice koje je proglašeno za umrlo.

(5) Pristanak se može opozvati.

(6) Ako pristanak opozove, davalac duguje rukovaocu naknadu stvarnih opravdanih troškova i štete prouzrokovane opozivom pristanka, kad su ispunjeni uslovi odgovornosti za štetu.

Zakonsko ovlašćenje za obradu
podataka o ličnosti

Član 8.

Obrada podataka o ličnosti je dopuštena bez pristanka ako je potrebna:

1. da bi se ostvarili ili zaštitili životno važni interesi lica ili trećeg, naročito život, zdravlje, fizički integritet;

2. da bi se izvršile obaveze određene zakonom, u skladu sa zakonom ili ugovorom zaključenim između lica i rukovaoca;

3. u drugim slučajevima kada je to određeno ovim zakonom ili drugim propisom donetim u skladu sa ovim zakonom radi ostvarenja pretežnog opravdanog interesa.

Obrada podataka o ličnosti
koju vrši državni organ

Član 9.

Državni organ, organ teritorijalne autonomije, organ lokalne samouprave i organizacija kojoj je povereno vršenje javnih ovlašćenja (dalje: državni or-

gan) mogu obrađivati podatke ako je obrada neophodna da bi ostvarili poslove određene propisom ili na osnovu propisa radi državne bezbednosti, javnog reda i poretka, ekonomske dobrobiti zemlje, odbrane poretka, sprečavanja kažnjivih dela, zaštite zdravlja i morala, zaštite prava i sloboda drugih, a u drugim slučajevima, na osnovu pisanog pristanka lica, odnosno ovlašćenog lica.

Prikupljanje podataka o ličnosti

Član 10.

(1) Podaci se prikupljaju od lica na koje se odnose.

(2) Od trećeg lica podaci se mogu prikupljati ako:

1. je tako predviđeno ugovorom zaključenim sa licem na koje se podaci odnose;

2. je tako propisano zakonom ili drugim propisom donetim u skladu sa zakonom;

3. je to neophodno s obzirom na prirodu posla;

4. prikupljanje podataka od samog lica na koje se odnose zahteva prekomerni utrošak vremena i sredstava;

5. se prikupljaju podaci radi ostvarenja ili zaštite životno važnih interesa lica na koje se odnose, naročito života, zdravlja i telesnog integriteta.

Obaveštavanje o obradi podataka o ličnosti

Član 11.

(1) Rukovalac koji podatke prikuplja od lica na koje se odnose, odnosno od trećeg, pre prikupljanja predočiće licu na koje se podaci odnose, odnosno trećem:

1. svoj identitet, bar ime, odnosno firmu, i adresu, odnosno identitet drugog lica koje je odgovorno za obradu podataka u skladu sa zakonom;

2. svrhu prikupljanja i dalje obrade podataka;

3. način korišćenja podataka;

4. identitet lica ili vrste lica koja koriste podatke;

5. obaveznost i pravni osnov obaveznosti, odnosno dobrovoljnost davanja podataka i obrade;

6. prava koja pripadaju licu u slučaju nedopuštene obrade;

7. druge okolnosti čije bi prećutkivanje licu na koje se odnose podaci, odnosno trećem, bilo suprotno savesnom i poštenom postupanju.

(2) Obaveza iz stava 1. ovog člana ne postoji kada takvo predočavanje zahteva prekomerni utrošak vremena i sredstava ili je očigledno nepotrebno, odnosno neprimereno s obzirom na okolnosti slučaja, a naročito ako je lice na koje se odnose podaci, odnosno treći, već upoznat s tim, ili ako lice na koje se podaci odnose nije dostupno.

(3) Rukovalac koji je podatke o licu prikupio od trećeg upoznaće sa okolnostima navedenim u stavu 1. ovog člana lice na koje se podaci odnose bez odlaganja ili najdocnije pri prvom prenosu podataka, osim kada takvo obaveštavanje zahteva prekomerni utrošak vremena i sredstava ili je očigledno nepotrebno, odnosno neprimereno s obzirom na okolnosti slučaja, a naročito ako je lice na koje se odnose podaci već upoznato s tim, ako lice na koje se podaci odnose ni-

je dostupno, i ako je prikupljanje i dalja obrada podataka od trećeg propisana zakonom.

(4) Obaveštenje iz stava 1. ovog člana daje se u pisanom obliku u slučaju kada je za pristanak za obradu propisan pisani oblik, osim ako lice na koje se podaci odnose, odnosno treći, pristane na usmeno obaveštenje.

(5) Rukovalac će o izmeni, dopuni ili brisanju podataka obavestiti lice na koje se podaci odnose, kao i korisnike tih podataka, bez odlaganja a najdocnije u roku od 15 dana od dana izmene, dopune ili brisanja podataka.

Naročito osetljivi podaci o ličnosti

Član 12.

Obrada podataka o nacionalnoj pripadnosti, rasnom poreklu, religijskom uverenju, pripadnosti političkoj stranci, sindikatu i udruženju, političkom mišljenju, ideološkom i drugom uverenju, zdravlju, seksualnom životu i drugim intimnostima dopuštena je na osnovu pristanka lica na koje se podatak odnosi samo ako je pristanak dat pod uslovima određenim ovim zakonom, a bez pristanka samo kada je to određeno ovim zakonom ili drugim propisom u skladu sa ovim zakonom.

Pristanak za obradu naročito osetljivih podataka o ličnosti

Član 13.

(1) Naročito osetljivi podaci o ličnosti mogu se obrađivati uz pristanak lica na koje se podatak odnosi, odnosno ovlašćenog lica iz člana 7, osim kada propis ne dopušta pristanak.

(2) Pristanak se daje u pisanom obliku.

(3) Pristanak mora da sadrži podatak na koji se odnosi, svrhu obrade i način njegovog korišćenja.

(4) Ako davalac pristanka nije pismen ili iz drugog razloga nije u stanju da svojeručno potpiše pristanak, pristanak je punovažan ako dva svedoka svojim potpisima potvrde da pismeno sadrži izjavu volje davaoca pristanka.

(5) Davalac može uvek opozvati pristanak.

(6) Ako pristanak opozove, davalac duguje rukovaocu naknadu stvarnih opravdanih troškova i štete prouzrokovane opozivom pristanka, kad su ispunjeni uslovi odgovornosti za štetu, osim ako je drugačije određeno u izjavi o pristanku.

Obrada naročito osetljivih podataka o ličnosti bez pristanka

Član 14.

(1) Obrada naročito osetljivih podataka o ličnosti je dopuštena bez pristanka ako se radi o podacima:

1. čija je obrada potrebna da bi se ostvarili ili zaštitili životno važni interesi lica ili trećeg, naročito život, zdravlje, fizički integritet, ako lice nije sposobno da dâ pristanak, a nije propisano da je treće lice ovlašćeno da pristanak dâ u njegovo ime;

2. koje je lice učinilo dostupnim javnosti ili ih je namenilo javnosti;

3. koji su važni s obzirom na javnu funkciju koju lice vrši;

4. čija je obrada dopuštena, uz obavezu čuvanja tajne;

5. bez čije obrade ne bi mogla da se izvrši pravna obaveza, odnosno nadležnost, ili ostvari, odnosno zaštiti pravo u sudskom i drugom uređenom postupku;

6. čija je obrada potrebna radi ostvarenja važnog javnog interesa koji se ne može ostvariti na drugi način ili bez prekomernog utroška vremena i sredstava.

(2) Pre otpočinjanja obrade podataka iz stava 1. ovog člana, Poverenik će izvršiti proveru njene usklađenosti sa zakonom, po službenoj dužnosti, odnosno na osnovu prijave koju je rukovalac dužan da podnese pre obrade podataka.

III. PRAVA LICA I ZAŠTITA PRAVA LICA

1. Prava

Pravo na obaveštenje o obradi podataka o ličnosti

Član 15.

Lice ima pravo da ga rukovalac istinito i potpuno obavesti o tome:

1) da li rukovalac obrađuje podatke o njemu i koju radnju obrade vrši – da li podatke prikuplja, pohranjuje, prenosi drugima i dr.;

2) koje podatke obrađuje o njemu;

3) od koga su prikupljeni podaci o njemu, odnosno ko je izvor podataka;

4) u koje svrhe obrađuje podatke o njemu;

5) po kom pravnom osnovu obrađuje podatke o njemu;

6) u kojim zbirkama se nalaze podaci o njemu;

7) ko su korisnici podataka o njemu;

8) koje podatke, odnosno koje vrste podataka o njemu koriste;

9) u koje svrhe se koriste podaci o njemu;

10) po kom pravnom osnovu koriste podatke o njemu;

11) kome se podaci prenose;

12) koji podaci se prenose;

13) u koje svrhe se podaci prenose i

14) po kom pravnom osnovu se podaci prenose.

Pravo na uvid

Član 16.

(1) Lice ima pravo da od rukovaoca zahteva da mu stavi na uvid podatke koji se na njega odnose.

(2) Pravo na uvid u podatke koji se na njega odnose obuhvata pravo na gledanje, čitanje i slušanje podataka, odnosno delova zbirke u kojima se podaci nalaze, pravljenje rukopisnih beležaka i kopiranje.

Pravo na kopiju

Član 17.

(1) Lice ima pravo da od rukovaoca zahteva kopiju podatka koji se na njega odnosi, odnosno deo zbirke u kojem se podatak nalazi.

(2) Rukovalac izdaje kopiju podatka (fotokopiju, audio kopiju, video kopiju, digitalnu kopiju i sl.) u obliku u kojem se informacija nalazi.

(3) Lice snosi nužne troškove izrade i predaje kopije podatka, odnosno dela zbirke.

Prava lica povodom izvršenog uvida

Član 18.

Lice ima pravo da od rukovaoca zahteva:

1) ispravku netačnih podataka;

2) dopunu nepotpunih podataka;

3) ažuriranje zastarelih podataka;

4) brisanje podataka: ako svrha obrade podataka nije jasno određena; ako je svrha obrade podataka izmenjena, a nisu ispunjeni uslovi za obradu za tu izmenjenu svrhu; ako je svrha obrade ostvarena, odnosno podaci više nisu potrebni za ostvarivanje svrhe; ako je način obrade nedopušten; ako podatak spada u količinu i vrstu podataka čija je obrada nesrazmerna svrsi; ako je podatak netačan; i ako se podatak obrađuje bez pristanka ili ovlašćenja zasnovanog na zakonu;

5) prekid obrade (prikupljanje, menjanje, prenošenje, objavljivanje, korišćenje i druge radnje obrade) i privremenu obustavu obrade podataka, a čiju je tačnost, potpunost i ažurnost ono osporilo, kao i njihovo označavanje kao osporenih, dok se ne utvrdi njihova tačnost, potpunost i ažurnost.

2. Ograničenja

Ograničenja prava

Član 19.

(1) Lice nema pravo na obaveštenje, pravo na uvid i pravo na kopiju:

1) ako traži obaveštenje iz tačaka 2. i 7 – 10. člana 15, a rukovalac je podatke o njemu uneo u javni registar ili ih je na drugi način učinio dostupnim javnosti;

2) ako nerazumno često traži obaveštenje od rukovaoca;

3) ako ga je rukovalac ili treći, u skladu s članom 11. ovog zakona, već upoznao sa onim o čemu traži da bude obavešten, odnosno ako je izvršio uvid ili dobio kopiju i ako u međuvremenu nije došlo do promene podatka ili daljih radnji obrade;

4) ako bi rukovalac bio onemogućen u vršenju poslova iz svog delokruga;

5) ako bi davanje obaveštenja ozbiljno ugrozilo finansijski interes države u oblasti monetarne politike;

6) ako bi davanje obaveštenja ozbiljno ugrozilo državnu i javnu bezbednost, ili radnje sprečavanja, otkrivanja, istrage i gonjenja krivičnih dela;

7) ako bi obaveštenje ozbiljno ugrozilo privatnost ili životno važan interes, naročito život, zdravlje, telesni integritet;

8) ako bi se obaveštenjem učinio dostupnim podatak za koji je propisima ili službenim aktom zasnovanim na zakonu određeno da se čuva kao tajna, odnosno koji je dostupan samo određenom krugu lica a zbog čijeg bi odavanja mogle nastupiti teške pravne ili druge posledice po interese zaštićene zakonom;

9) dok se podaci o njemu koriste isključivo za naučnoistraživačke i statističke svrhe.

(2) Lice nema pravo na uvid dok traje obustava obrade podatka ako je obrada obustavljena na njegov zahtev, s tim što je rukovalac dužan da ga obavesti da obustava traje i dalje.

3. Zahtev

Zahtev za ostvarivanje prava

Član 20.

(1) Zahtev za obaveštenje, uvid, kao i kopiju, podnosi se u pisanom obliku, osim kada je za rukovaoca prihvatljivo usmeno podnošenje, naročito iz razloga efikasnosti i ekonomičnosti.

(2) Zahtev za ostvarivanje prava povodom izvršenog uvida podnosi se u pisanom obliku.

(3) Zahtev obavezno sadrži: podatke o identitetu podnosioca (ime i prezime, devojačko prezime, ime jednog roditelja, datum i mesto rođenja, jedinstveni matični broj građana), kao i adresu prebivališta, odnosno boravišta.

(4) Zahtev koji podnosi zakonski naslednik umrlog ili nestalog lica sadrži i podatke o identitetu umrlog ili nestalog lica, a zahtevu se prilaže kopija izvoda iz matične knjige umrlih, odnosno kopija sudske odluke o proglašenju nestalog lica za umrlo, kao i dokaz o srodstvu sa umrlim, odnosno nestalim licem.

(5) Lice koje usled nepismenosti, telesnih ili drugih nedostataka nije u mogućnosti da zahtev sačini u pisanom obliku može svoj zahtev usmeno saopštiti u zapisnik.

(6) Rukovalac može propisati obrazac za podnošenje zahteva, ali mora razmotriti i zahtev koji nije sačinjen na tom obrascu.

(7) Ako zahtev ne sadrži podatke iz stava 2. ovog člana, odnosno ako zahtev nije uredan, rukovalac je dužan da, bez nadoknade, pouči podnosioca kako da te nedostatke otkloni, odnosno da mu dostavi uputstvo o dopuni.

(8) Ako podnosilac ne otkloni nedostatke u određenom roku, odnosno u roku od 15 dana od dana prijema uputstva o dopuni, a nedostaci su takvi da se po zahtevu ne može postupiti, rukovalac će doneti zaključak o odbacivanju neurednog zahteva.

(9) Zahtev je oslobođen plaćanja takse.

4. Odlučivanje

Odlučivanje o zahtevu za obaveštenje, uvid i kopiju

Član 21.

(1) Obaveštenje se daje bez odlaganja, a najkasnije u roku od 15 dana od dana podnošenja zahteva za obaveštenje.

(2) Rukovalac je dužan da bez odlaganja, a najkasnije u roku od 30 dana od dana prijema zahteva za uvid, odnosno za izdavanje kopije, omogući podnosiocu da izvrši uvid, odnosno da mu preda kopiju.

(3) Ako rukovalac nije u mogućnosti, iz opravdanih razloga, da u rokovima iz stavova 1. i 2. ovog člana obavesti podnosioca o posedovanju podatka, da mu stavi na uvid podatak, odnosno da mu izda kopiju tog podatka, dužan je da o tome odmah obavesti podnosioca i odredi naknadni rok, koji ne može biti duži od 30 dana od dana isteka roka u kome će podnosioca obavestiti o posedovanju podatka, staviti mu na uvid podatak, odnosno izdati mu kopiju tog podatka.

(3) Ako udovolji zahtevu, rukovalac neće izdati posebno rešenje, nego će o tome sačiniti posebnu belešku.

(4) Ako rukovalac odbije da u celini ili delimično udovolji zahtevu, dužan je da donese rešenje o odbijanju zahteva i da to rešenje pismeno obrazloži, kao i da u rešenju uputi podnosioca na pravna sredstva koja može izjaviti protiv takvog rešenja.

(5) Ako rukovalac ne odgovori na zahtev u rokovima iz stavova 1. i 2. ovog člana, kao i ako odbije da u celini ili delimično udovolji zahtevu, podnosilac zahteva može uložiti žalbu Povereniku.

(6) Obaveštenje se daje u pisanom obliku, osim ako lice pristane na usmeno ili drugačije obaveštenje.

(7) Rukovalac će zajedno sa obaveštenjem o tome da će podnosiocu zahteva staviti na uvid podatak, odnosno izdati mu kopiju podatka, saopštiti i vreme, mesto i način na koji će mu podatak biti stavljen na uvid, iznos nužnih troškova izrade kopije podatka, a u slučaju da ne raspolaže tehničkim sredstvima za izradu kopije, upoznaće podnosioca sa mogućnošću da upotrebom svoje opreme izradi kopiju.

(8) Podnosilac zahteva iz stava 1. ovog člana može iz opravdanih razloga tražiti da uvid u podatke izvrši u drugo vreme.

(9) Uvid u podatke vrši se po pravilu u službenim prostorijama rukovaoca.

Odlučivanje o zahtevima povodom izvršenog uvida

Član 22.

(1) Rukovalac dokazuje okolnosti iz kojih proističe da su ispunjeni uslovi za dopuštenost obrade podataka iz člana 5, kao i tačnost, potpunost i ažurnost podatka, osim ako je podatak pribavljen od lica na koje se odnosi.

(2) Rukovac je dužan da odluči o zahtevu povodom izvršenog uvida iz člana 18. u roku od 15 dana od dana podnošenja zahteva i da o odluci obavesti podnosioca zahteva bez odlaganja.

(3) Odluku kojom je usvojio, ili delimično usvojio zahtev, rukovalac izvršava bez odlaganja.

(4) U obrazloženju rešenja o potpunom ili delimičnom odbijanju zahteva rukovalac navodi razloge za dopuštenost obrade podatka.

(5) Podnosilac zahteva može uložiti žalbu Povereniku protiv odluke o potpunom ili delimičnom odbijanju zahteva u roku 15 dana od dana prijema odluke.

(6) Oznaka osporenosti iz člana 18. tačka 5. ovog člana brisaće se na osnovu odluke nadležnog organa ili po pristanku lica na koje se podatak odnosi.

(7) Ako je rukovalac utvrdio da je zahtev iz člana 18. ovog zakona osnovan, a ne postoji tehnička mogućnost da se bez odlaganja postupi po zahtevu, ili ako bi neodložno postupanje po zahtevu iziskivalo prekomerni utrošak vremena i sredstava, rukovalac će i bez zahteva lica označiti podatke kao osporene i privremeno obustaviti njihovu obradu.

(8) Rukovalac koji je državni organ, organ teritorijalne autonomije i lokalne samouprave a koji je utvrdio da je zahtev iz člana 18. osnovan, označiće podatak kao osporen i privremeno obustaviti njegovu obradu, ali ga neće ispraviti, dopuniti, ažurirati, brisati i prekinuti obradu: ako nije istekao rok za obavezno čuvanje podataka; ako je očigledno da bi postupanje po zahtevu ozbiljno naškodilo interesima lica; ako je zbog posebnog načina pohranjivanja podataka postupanje po zahtevu nemoguće ili iziskuje prekomerni utrošak vremena i sredstava.

5. Način ostvarivanja prava

Način ostvarivanja prava na uvid

Član 23.

(1) Rukovalac je dužan da podnosiocu učini dostupnim podatak koji se na njega odnosi, odnosno delove zbirke u kojima se podaci nalaze, u razumljivom obliku.

(2) Rukovalac je dužan da podnosiocu učini dostupnim sve podatke u stanju u kakvom se oni nalaze.

(3) Ako je podatak pohranjen u raznim oblicima (papir, audio, video ili elektronski zapis i dr.), podnosilac ima pravo da izvrši uvid u obliku koji sam izabere, osim kada je to neizvodljivo.

(4) Ako rukovalac nema tehničkih mogućnosti da udovolji zahtevu podnosioca, upoznaće podnosioca da može da izvrši uvid upotrebom sopstvene opreme.

(5) Lice koje nije u stanju da bez pratioca izvrši uvid u podatke može to da učini uz pomoć pratioca.

(6) Rukovalac će, na zahtev lica kojem je potrebna stručna pomoć radi razumevanja sadržine podataka koji se na njega odnose, pružiti takvu pomoć.

(7) Vršenje prava na uvid u podatke rukovalac ne sme usloviti plaćanjem naknade.

(8) Ako rukovalac raspolaže podatkom na jeziku na kome je podnet zahtev, dužan je da podnosiocu stavi na uvid podatak i izradi kopiju na jeziku na kojem je podnet zahtev, osim ako je podnosilac odredio drugačije.

Način ostvarivanja prava na kopiju

Član 24.

(1) Rukovalac izdaje kopiju podatka (fotokopiju, audio kopiju, video kopiju, digitalnu kopiju i sl.) u obliku u kojem se informacija nalazi.

(2) Nužne troškove izrade i predaje kopije podatka, odnosno dela zbirke, snosi podnosilac.

6. Zajedničke odredbe

Prosleđivanje zahteva Povereniku

Član 25.

Kada rukovalac ne obrađuje podatak, prosledićе zahtev Povereniku, osim ako se lice tome protivi.

Postupanje Poverenika po prosleđenom zahtevu

Član 26.

(1) Po prijemu zahteva Poverenik proverava da li rukovalac obrađuje podatak.

(2) Ako utvrdi da rukovalac ne obrađuje podatak, Poverenik će dostaviti zahtev rukovaocu koji obrađuje podatak, osim ako je podnosilac zahteva odredio drugačije, i o tome će obavestiti podnosioca zahteva, ili će ga uputiti na rukovaoca koji obrađuje podatak.

(3) Odluku iz stava 2. ovog člana Poverenik donosi u zavisnosti od toga na koji će se način efikasnije ostvariti zahtev.

(4) Ako utvrdi da rukovalac obrađuje podatak, Poverenik će naložiti rukovaocu da odluči o zahtevu.

(5) Rukovalac odlučuje o dostavljenom zahtevu iz stava 2. ovog člana u rokovima iz člana 21. stav 1. i člana 22. stav 2. ovog zakona od dana dostavljanja, a o zahtevu iz stava 4. ovog člana u roku od 7 dana od dana prijema naloga Poverenika.

Takse

Član 27.

Vršenje prava priznatih ovih zakonom oslobođeno je plaćanja takse.

Punomoćnik

Član 28.

(1) Vršenje prava priznatih ovih zakonom može se ostvariti lično i preko punomoćnika.

(2) Punomoćje mora biti overeno.

Čuvanje i korišćenje podataka
u slučaju smrti

Član 29.

(1) U slučaju smrti i proglašenja nestalog lica za umrlo, lični podaci koji su prikupljeni na osnovu ugovora, odnosno saglasnosti u pisanom obliku, čuvaju se u skladu sa uslovima utvrđenim u ugovoru, odnosno saglasnosti, a lični podaci iz zbirke koji su prikupljeni na osnovu zakona – najmanje godinu dana od dana smrti, odnosno proglašenja nestalog lica za umrlo.

(2) Saglasnost za korišćenje ličnih podataka o umrlom licu i nestalom licu koje je proglašeno za umrlo daju supružnik, deca od navršene šesnaeste go-

dine života samostalno, roditelji ili braća i sestre, odnosno lice koje je za to odredio umrli, odnosno nestalo lice koje je proglašeno za umrlo.

Obaveza rukovaoca

Član 30.

Ako je zbirka ličnih podataka uspostavljena ugovorom, odnosno na osnovu saglasnosti u pisanom obliku, u slučaju raskida ugovora, odnosno povlačenja saglasnosti u pisanom obliku, rukovalac je obavezan da lične podatke briše iz zbirke u roku od 15 dana od dana raskida ugovora, odnosno povlačenja saglasnosti.

Shodna primena odredaba zakona o upravnom postupku

Član 31.

Na postupak odlučivanja o zahtevima primenjuju se odredbe zakona kojim se uređuje opšti upravni postupak a koje se odnose na rešavanje prvostepenog organa, osim ako je drugačije određeno ovim zakonom.

IV. MEDIJSKA PRIVILEGIJA: ZAŠTITA PODATAKA O LIČNOSTI I ZAŠTITA SLOBODE IZRAŽAVANJA

Obrada podataka za delatnost javnih glasila

Član 32.

Za obradu podataka koju vrše novinari i drugi medijski poslenici koja isključivo služi publicističkoj delatnosti javnog glasila, izuzimajući obradu koja služi oglašavanju, važe odredbe članova 3, 4, 5. tačke 1-7, i 54. i 55. ovog zakona.

Priključivanje odgovora i drugih informacija

Član 33.

Odgovor, ispravku, opoziv ili koju drugu informaciju koja se objavi na zahtev lica na koje se odnosi podatak iz člana 32. ovog zakona, rukovalac priključuje obrađivanom podatku i čuva dokle i taj podatak.

Zaštita ličnosti

Član 34.

Ako se objavljivanjem informacije u javnom glasilu povredi pravo na lično dobro, povređeno lice može da zahteva od odgovornog urednika i izdavača javnog glasila obaveštenje o podacima koji se o njemu obrađuju, uvid u podatke i kopiju, osim:

– ako bi se time otkrili podaci u vezi sa izvorom informacije koje novinar i drugi medijski poslenik nisu dužni da otkriju, a novinar i drugi medijski poslenik nisu spremni da ih otkriju;

– ako bi se time otkrili podaci u vezi sa licem, odnosno licima koja su učestvovala u pripremi i objavljivanja informacije, a odgovorni urednik nije spreman da ih otkrije;

– ako postoje okolnosti u kojima bi obaveštavanje, uvid ili izrada kopije bitno omeli obaveštavanje javnosti o onome o čemu ima pravo da zna.

V. POSTUPAK PO ŽALBI PRED POVERENIKOM

Pravo na žalbu

Član 35.

Podnosilac zahteva može uložiti žalbu Povereniku, u roku od 15 dana od dana dostavljanja rešenja rukovaoca, ako:

– rukovalac, suprotno članu 21. i 22. ovog zakona, odbije, odnosno odbaci zahtev iz člana 15-18. ovog zakona, ili ako ne odluči o zahtevu u propisanom roku;

– rukovalac ne stavi na uvid podatak, ne izda kopiju podatka, na način predviđen članom 21. stavovi 7-9. i članovima 23. i 24. ovog zakona, odnosno ne izvrši svoju odluku u roku iz člana 22. stav 3. ovog zakona;

– rukovalac, suprotno članu 24. stav 2. ovog zakona, uslovi izdavanje kopije podatka uplatom naknade koja prevazilazi iznos nužnih troškova izrade te kopije.

Rešavanje Poverenika po žalbi

Član 36.

(1) Poverenik donosi rešenje bez odlaganja, a najdocnije u roku od 30 dana od dana podnošenja žalbe pošto omogući rukovaocu da se izjasni u pisanom obliku, a po potrebi i podnosiocu žalbe.

(2) Poverenik odbacuje žalbu koja je nedopuštena, neblagovremena i koju je izjavilo neovlašćeno lice.

(3) Rukovalac dokazuje da je postupao u skladu sa svojim obavezama predviđenim odeljkom III, pododeljak 4. i 5. ovog zakona.

Utvrđivanje činjeničnog stanja
koje vrši Poverenik

Član 37.

(1) Poverenik preduzima radnje za utvrđivanje činjeničnog stanja koje su neophodne radi donošenja rešenja iz člana 36. stav 1. ovog zakona.

(2) Povereniku će, radi utvrđivanja činjeničnog stanja, iz stava 1. ovog člana, biti omogućen uvid u podatak, odnosno zbirku.

Pravni lek protiv rešenja

Član 38.

Protiv rešenja Poverenika može se pokrenuti upravni spor.

Obaveznost rešenja i zaključaka

Član 39.

(1) Rešenja i zaključci Poverenika su obavezujući.

(2) Izvršenje rešenja i zaključaka Poverenika, u slučaju potrebe, obezbeđuje Vlada Republike Srbije.

Ostale odredbe postupka

Član 40.

Na postupak pred Poverenikom se primenjuju odredbe zakona kojim se uređuje opšti upravni postupak a koje se odnose na rešavanje drugostepenog organa po žalbi, osim ako je drugačije određeno ovim zakonom.

VI. POVERENIK

Sedište Poverenika

Član 41.

Sedište Poverenika je u Beogradu.

Izbor

Član 42.

(1) Narodna skupština bira Poverenika na predlog odbora Narodne skupštine nadležnog za informisanje.

(2) Za Poverenika može biti izabrano lice koje je završilo Pravni fakultet i ima najmanje 5 godina radnog iskustva.

(3) Za Poverenika se bira lice s priznatim ugledom i stručnošću u oblasti zaštite i unapređenja poštovanja ljudskih prava.

(4) Poverenik ne može biti lice koje je zaposleno ili obavlja funkciju u državnom organu ili političkoj stranci.

(5) Poverenik se bira na vreme od 5 godina i isto lice može biti birano za poverenika najviše dva puta.

Prestanak mandata

Član 43.

(1) Povereniku prestaje dužnost istekom mandata, na lični zahtev, kad navrši šezdeset pet godina života i razrešenjem.

(2) Odluku o razrešenju donosi Narodna skupština.

(3) Poverenik se razrešava dužnosti ako bude osuđen za krivično delo na kaznu zatvora, ako trajno izgubi radnu sposobnost, ako prihvati da obavlja funkciju ili se zaposli u državnom organu ili političkoj stranci, ako izgubi državljanstvo Republike Srbije i ako nestručno ili nesavesno obavlja svoju funkciju.

Član 44.

(1) Postupak za razrešenje Poverenika pokreće se na inicijativu jedne trećine narodnih poslanika.

(2) Odbor Narodne skupštine nadležan za informisanje utvrđuje da li postoje razlozi za razrešenje i o tome obaveštava Narodnu skupštinu.

(3) Odbor Narodne skupštine nadležan za informisanje obaveštava Narodnu skupštinu i o zahtevu Poverenika da mu prestane dužnost, kao i o ispunjenju uslova za prestanak dužnosti zbog godina života.

(4) Ako o zahtevu za prestanak dužnosti Narodna skupština ne odluči u roku od 60 dana, smatra se da je istekom roka Povereniku prestala dužnost.

(5) U ostalim slučajevima Povereniku prestaje dužnost onog dana koji Narodna skupština navede u svojoj odluci.

Položaj Poverenika

Član 45.

(1) Poverenik je samostalan i nezavisan u vršenju poslova iz svoje nadležnosti.

(2) U vršenju poslova iz svoje nadležnosti Poverenik neće tražiti, niti primati, naloge i uputstva od državnih organa i drugih lica.

(3) Poverenik ima pravo na platu jednaku plati sudije Vrhovnog suda, druga prava na osnovu rada, u skladu sa zakonom, kao i pravo na naknadu troškova nastalih u vezi sa vršenjem poslova iz svoje nadležnosti.

(4) Poverenik se ne može pozvati na odgovornost za mišljenje koje je izneo ili predlog koji je dao u vršenju poslova iz svoje nadležnosti, a u postupku pokrenutom zbog krivičnog dela učinjenog u vršenju poslova iz svoje nadležnosti ne može biti pritvoren bez odobrenja Narodne skupštine.

Zamenik Poverenika

Član 46.

(1) Poverenik ima zamenika, koga bira Narodna skupština, na predlog Poverenika.

(2) Odredbe ovog zakona o izboru na dužnost, vremenu trajanja mandata, prestanku dužnosti Poverenika, shodno se primenjuju i na zamenika Poverenika.

(3) Postupak za razrešenje zamenika Poverenika pokreće se na inicijativu Poverenika.

Stručna služba Poverenika

Član 47.

(1) Poverenik ima stručnu službu koja mu pomaže u vršenju poslova iz njegove nadležnosti.

(2) Poverenik donosi akt kojim uređuje rad stručne službe.

(3) Poverenik samostalno odlučuje, u skladu sa zakonom, o izboru lica i prijemu u radni odnos u stručnu službu, rukovođen potrebom profesionalnog i delotvornog vršenja poslova iz svoje nadležnosti.

(4) Na zaposlene u stručnoj službi Poverenika primenjuju se propisi kojima se uređuju radni odnosi u Republici Srbiji.

Finansiranje

Član 48.

(1) Finansijska sredstva za rad Poverenika i stručne službe obezbeđuju se u budžetu Republike Srbije, na predlog Poverenika.

(2) Poverenik samostalno i odgovorno odlučuje o utrošku sredstava koja su mu odobrena iz budžeta Republike Srbije.

Nadležnost

Član 49.

Poverenik:

1. prati poštovanje obaveza rukovaoca utvrđenih ovim zakonom;

2. daje inicijativu za izmenu ovog zakona i donošenje drugih propisa kojima se uređuje pitanje zaštite podataka;

3. dostavlja Narodnoj skupštini godišnji izveštaj o stanju u oblasti zaštite podataka u Srbiji, o aktivnostima državnih organa preduzetih u ovoj oblasti, kao i o svom radu;

4. obaveštava javnost o sadržini ovog zakona, o stanju u oblasti zaštite podataka u Srbiji, kao i o izveštajima koje je podneo Narodnoj skupštini;

5. obavlja druge poslove predviđene ovim zakonom.

Član 50.

Poverenik ima pravo da pregleda, odnosno istraži:

1. sadržaj podataka i zbirki;

2. kompletnu dokumentaciju koja se odnosi na prikupljanje podataka i druge radnje obrade, kao i na ostvarivanje prava lica iz ovog zakona;

3. opšte akte rukovaoca;

4. prostorije i opremu koju koristi rukovalac.

Član 51.

Poverenik će narediti:

1. otklanjanje nepravilnosti u obradi podataka u određenom roku, kao i ispravku, dopunu ili obustavu radnji obrade podatka, odnosno brisanje podatka ili cele zbirke, ako se nepravilnosti ne uklone u određenom roku;

2. otklanjanje nepravilnosti u sprovođenju mera obezbeđenja ličnih podataka u određenom roku.

Član 52.

Poverenik je dužan da podnese krivičnu ili prekršajnu prijavu zbog povreda odredaba ovog zakona.

Izveštaji

Član 53.

(1) Poverenik podnosi Narodnoj skupštini godišnji izveštaj o svom radu i o stanju u oblasti zaštite podataka o ličnosti u Republici Srbiji do kraja prvog kvartala tekuće godinu za prethodnu godinu.

(2) Kada oceni da je to potrebno, Poverenik podnosi Narodnoj skupštini i druge izveštaje.

VII. OBEZBEĐENJE PODATAKA

Obaveza čuvanja tajne

Član 54.

(1) Poverenik, rukovalac i lice koje u radnom ili sličnom odnosu obrađuje podatke, odnosno ima uvid u njih, dužni su da podatke čuvaju kao tajnu za vreme i po prestanku svojstva u kome su podatke obrađivali, odnosno saznali, osim ako postoji pravni osnov za odavanje.

(2) Poverenik i rukovalac dužni su da upoznaju lice koje obrađuje podatke, odnosno lice koje ima uvid u njih, sa pravilima o čuvanju tajne i saopštavanju podataka.

Organizacione i tehničke mere

Član 55.

Rukovalac je dužan da obezbedi neophodne organizacione i tehničke mere zaštite podataka od slučajnog ili neovlašćenog uništavanja, uklanjanja, gubitka ili menjanja, neovlašćenog čitanja, kopiranja, izmena, pristupa, otkrivanja i

prenosa, kao i od drugih neovlašćenih radnji obrade, kao i da obezbedi da se razdvojeno obrađuju podaci čija se obrada vrši za različite svrhe.

VIII. EVIDENCIJA

Evidencija o zbirci

Član 56.

(1) Rukovalac uspostavlja evidenciju sa osnovnim podacima o zbirci, naročito sa nazivom zbirke, datumom uspostavljanja, imenom, odnosno nazivom rukovaoca i njegovom adresom, odnosno sedištem, svrhom obrade, pravnim osnovom uspostavljanja zbirke, kategorijom lica na koje se podaci odnose i vrstom podataka, načinom prikupljanja i radnjama obrade, vremenskim periodom u kome će se podaci čuvati, odnosno upotrebljavati, imenom, odnosno nazivom korisnika zbirke i njegovom adresom, odnosno sedištem, prenosom podataka iz zbirke van granica Republike Srbije, imenom države, odnosno međunarodne organizacije u koju se vrši prenos i imenom, odnosno nazivom korisnika kome se vrši prenos, njegovom adresom, odnosno sedištem, kao i sa zahtevima povodom obrade ličnih podataka.

(2) Rukovalac ažurira evidenciju o zbirci kada dođe do promene u vezi sa osnovnim podacima iz stava 1.

Član 57.

Obrazac za vođenje evidencije iz člana 56. propisuje Vlada Republike Srbije na osnovu mišljenja Poverenika.

Obaveštavanje Poverenika

Član 58.

Rukovalac obaveštava Poverenika o nameravanom uspostavljanju zbirke najkasnije 15 dana pre uspostavljanja.

Prethodna provera

Član 59.

Pošto primi obaveštenja iz člana 58, Poverenik će pre uspostavljanja zbirke izvršiti proveru onih radnji obrade koje bi u značajnoj meri mogle da dovedu do povrede prava lica.

Obaveza dostavljanja

Član 60.

Rukovalac dostavlja Povereniku evidenciju o zbirci, odnosno ažurirane podatke, najkasnije 15 dana od dana uspostavljanja, odnosno ažuriranja.

Registar zbirki

Član 61.

(1) Poverenik uspostavlja i vodi registar zbirki.

(2) U registar se unose podaci iz evidencije o zbirci.

(3) Registar zbirki je javan.

(4) Poverenik jednom godišnje objavljuje popis zbirki u službenom glasilu Republike Srbije.

(5) Poverenik će uskratiti pravo na uvid u evidenciju o zbirci ako to zahteva rukovalac, pod uslovom da je to neophodno za ostvarivanje pretežnog interesa očuvanja nacionalne ili javne bezbednosti, interesa nesmetanog rada državnih organa, finansijskog interesa države u oblasti monetarne politike ili da je propisima ili službenim aktom zasnovanim na zakonu određeno da se evidencija o zbirci čuva kao tajna.

IX. IZNOŠENJE PODATAKA IZ REPUBLIKE SRBIJE

Član 62.

(1) Podaci se mogu prenositi iz Republike Srbije u državu članicu Konvencije o zaštiti pojedinaca u pogledu automatske obrade ličnih podataka Saveta Evrope.

(2) Podaci se mogu prenositi iz Republike Srbije u državu koja nije članica Konvencije, odnosno međunarodnoj organizaciji, ako je u toj državi, odnosno međunarodnoj organizaciji, propisom, odnosno ugovorom o prenosu, obezbeđen nivo zaštite podataka u skladu sa Konvencijom.

(3) Poverenik utvrđuje da li su ispunjeni uslovi i sprovedene mere zaštite podataka prilikom njihovog iznošenja iz Republike Srbije i daje dozvolu za iznošenje.

X. NADZOR

Član 63.

(1) Nadzor nad izvršavanjem ovog zakona vrši Poverenik.

(2) Poverenik je dužan da nadzor vrši stručno, samostalno i blagovremeno.

(3) U vršenju nadzora Poverenik postupa na osnovu saznanja do kojih je došao samostalno ili od strane trećih lica.

XI. KAZNENE ODREDBE

Član 64.

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj:

1. ko obrađuje podatke bez pristanka protivno članu 8;
2. lice u državnom organu koje obrađuje podatke protivno članu 9;
3. ko prikuplja podatke od trećeg lica protivno članu 10. stav 2;
4. rukovalac ako pre prikupljanja ne predoči podatke protivno članu 11. stav 1;
5. ko obrađuje posebno osetljive podatke protivno članovima 12, 13 i 14. stav 1;
6. rukovalac ako učini dostupnim podatak protivno članu 23. stav 2;
7. rukovalac ako ne stavi na uvid dokument i ne izradi kopiju dokumenta protivno članu 23. stav 8;
8. rukovalac ako uslovi vršenje prava plaćanjem takse protivno članu 27;
9. rukovalac ako ne obriše lične podatke iz zbirke protivno članu 30;
10. ko postupi protivno obavezi čuvanja tajne iz člana 54. stav 1;

11. rukovalac ako postupi protivno obavezi obezbeđivanja organizacionih i tehničkih mera iz člana 55;

12. rukovalac ako ne uspostavi evidenciju sa osnovnim podacima, odnosno ako ne ažurira evidenciju protivno članu 56;

13. rukovalac ako ne obavesti Poverenika o nameravanom uspostavljanju zbirke protivno članu 58;

14. rukovalac ako ne dostavi Povereniku evidenciju o zbirci, odnosno ažurirane podatke, protivno članu 60;

15. ko iznosi podatke iz Republike Srbije protivno članu 62. stav 1. i 2.

XII. PRELAZNE I ZAVRŠNE ODREDBE

Član 65.

Narodna skupština će izabrati Poverenika u roku od 45 dana od početka primene ovog zakona.

Član 66.

Ovaj zakon stupa na snagu osmog dana od dana objavljivanja u "Službenom glasniku Republike Srbije", a primenjuje se počev od 1. januara 2005. godine.

Mića Popović – *Dve godine garancije*, 1978.

POGLEDI

Дејан А. Милић
публициста, Београд

НЕ УБИЈ!

"Много је горких било истина ..."
Ђура Јакшић

Непобитна је чињеница да је Српска православна црква у вековима ропства (од пада Деспотовине до стварања модерне српске државе) сачувала лучу Светосавља у српском народу, чиме је сачувала и сам народ, те да је један од темељних стубова модерне српске државе. Али ...

У историји модерне Србије многе су умне и часне главе имале често притајене несугласице, а каткад доспевале и у отворену заваду са Православном црквом, која их је доживљавала као своје непријатеље.

Скоро по правилу те су несугласице и заваде биле последица реакције Цркве (то јест, делова црквене организације) на јавно ангажовање тих људи које је, по мишљењу неких црквених великодостојника, из неких, њима знаних разлога, било опасно по Цркву. Али ту се јавља један парадокс. Само побројавање имена најзначајнијих од "противника" Цркве може нам јасно показати да је њихово ангажовање у највећој мери било усмерено ка просвећењу српског народа.

Димитрије (Доситеј) Обрадовић, Вук Караџић, Светозар Милетић, Лаза Костић, Васо Пелагић... (да не набрајамо више) су своје животе подредили мукотрпном послу увођења Срба у велику европску породицу просвећених народа, чиме су продужили трајање српског рода. Посматрано из угла објективног посматрача, они и Црква су били на истом племенитом послу. Па зашто су онда ови великани наше модерне историје били *personae non gratae* за Цркву?

За њих се не би баш могло рећи да су били јеретици. Они, колико је познато, нису нападали Бога и веру у постојање Творца.

Двојица од њих су у младости били и те како предани духовном животу (Доситеј је био монах, Пелагић је свршио богословију и једно време био свештеник), сви су били крштени, славили су крсну славу, сви били дародавци, чак и ктитори црквa и манастира. Кад се мало боље размисли, тешко је да су они били у завади са својом Православном црквом. Напротив. Сви су они врло добро знали колики је значај Цркве за просвећење српског народа, па су од Цркве и тражили помоћ и подршку за своју просветитељску мисију. Па ипак, тешке су му клетве многи калуђери упутили, а слаба је и неискрена била подршка коју је митрополит Стефан Стратимировић из Сремских Карловаца давао Доситеју за његово просветитељство. Но Доситеј је ипак у односу са тим (на крају XVIII и у првој половини XIX века) најутицајнијим Србином неупоредиво боље прошао од Вука Караџића, кога је митрополит гонио као Бог ђавола. Патријарх Самуило Маширевић (кога је на српски духовни трон, као свог личног пријатеља, устоличио аустријски ћесар) многе ће часове свог размишљања и многе полуге своје власти у другој половини деветнаестог века усмерити не ка духовном пастирству свога рода, већ кујући паклене планове како да на јавној сцени неутралише Светозара Милетића и Лазу Костића. Од свих њих, међутим, несумњиво најгоре је прошао Васо Пелагић, кога је "због напада на Цркву" (пре ће бити, на бројне злоупотребе унутар црквене организације и на беспризорну раскош високог клира усред сиромашног народа) окованог у ланце фебруара 1895. у Саборној цркви у Београду јавно рашчинио лично митрополит београдски Михаило "уз саслужење читавог свештенства", да би га потом преко неких својих "контаката" сместио и у лудницу. Биће, дакле, да је Црква била у завади са њима. Зашто?

Могуће је да је некога у црквеној хијерархији заболела повреда права ексклузивитета у вођењу бриге о српском роду. Или се некоме није свиђао брз темпо просвећења Срба (иако није био нимало брз). Или је доза тога просвећења, по мишљењу неких великодостојника, била неумерена а последице по Цркву опасне (??!!!). (Можда је некоме унутар црквене хијерархије сметало на пример то што је Пелагић препоручивао да се грозница, богиње, назеб, зубобоља, шуга... осим уз помоћ молитви, захваљујући Богу и природи, могу победити лековима и травама али и личним хигијенским настојањима оболелог и породице. Или је можда гнев на себе навукао предлозима да се уместо понеког велелепног владичанског двора изгради и неко сиротиште или школа.) Или ... Или... Ко то може знати?

Многа питања могу произићи из једног другачијег, потпунијег, темељитијег, и у науци о друштву и у вери утемељенијег разматрања о разлозима нељубави дела свештенства и монаштва СПЦ

према овим великанима, у које аутор ових редова из разумљивих разлога нема смелости да се дубље упусти. Он само примећује.

Домановић и Милован Глишић такође никако нису били по вољи црнорисцима. Гримасе на лицима неких црквених великодостојника изазивао је, кажу, сваки помен имена Јована Скерлића. У црквеним круговима, веле, није био нимало омиљен ни Бранислав Нушић, а сви знамо ко је за Србе Бен Акиба. Осим тога, он је сваки свој грех према свом роду и према Богу (ако га је имао) окајао животом свог јединог сина, који је принет на Олтар Отаџбине.

Пажљивим посматрањем тока несугласица тих људи са црквеним великодостојницима може се можда извући заједнички именилац свих тих сукоба.

Уз резерву да је можда погрешно протумачио разлоге несугласица, као и уз напомену да његово мишљење (било оно интересантно или не) никога не обавезује, аутор ових редова као заједнички именилац свих ових несугласица налази немирење побројаних и многих других српских великана са многим тешким обољењима српског друштва за њихових живота, па тако и са сталним и бестидним фарисејством неких достојанственика унутар црквене организације и са разним злоупотребама које су чинили црквени великодостојници...

Реакције Цркве (не сметнимо с ума: појединих кругова унутар овог Божјег дома али и друштвене организације) на упућене примедбе биле су примерене прозивкама. Што су жешће прозивке биле, то је и рука Цркве била снажнија и чвршћа. Пелагић је, ваљда, био најгласнији и најупорнији, па је казна према њему била и најригорознија. А, надамо се да ће се читаоци сложити, онаква одмазда према Пелагићу нема баш назнаке богоугодног дела.

Но ипак је то био обрачун живе Цркве са својим живим "противницима".

Али зашто Црква (не рекосмо ли већ: поједини кругови унутар ње), сада када се бори за исправљање тешких неправди које су јој деценијама наношене, осећа потребу да чини одмазду и над својим мртвим "противницима", поготово над неким чија реч одбране на, иначе, суров напад већ 129 година не може да се чује.

О чему је реч?

Двадесет и петог августа 2004. године некако стидљиво је у новинама ("Блиц") објављено да је старешина манастира Свети Ђорђе у селу Доња Сабанта код Крагујевца – архимандрит Сава, пет дана раније, као судија преког суда пресудио да се из манастирске порте избаци споменик Ђури Јакшићу, великом српском песнику и

сликару романтичару, великом и бритком новинарском перу и ништа мањем националном делатнику. Да се избаци споменик који је постављен у порти манастира 1936. године (у време неспорне духовне и велике друштвене власти СПЦ у српском народу), недалеко од школе у којој је Ђура Јакшић био учитељ. Но, народ се побунио и споменик је убрзо враћен, после личног наређења епископа шумадијског Јована. Али упорни "заштитник вере" архимандрит Сава није одустао од свог наума.

Две године касније, 14. септембра 2006. јавно мњење у Србији штуро је обавештено (такође у дневнику "Блиц") да је, захваљујући чињеници да је простор око цркве и школе проглашен манастирском земљом, архимандриту Сави пошло за руком да Ђуру Јакшића протера са свога метоха. Архимандрит је, упркос 40 година дугој традицији, једноставно забранио на манастирском поседу одржавање културне манифестације "Липарски дани", посвећене славном песнику и сликару, познате и признате и ван граница Србије. Овог пута црквене власти су остале неме.

Још од античких времена и многобоштва постоји јасна цивилизацијска регула да су скрнављење споменика и тежња да се поништи успомена на неког покојника једнаки убијању човека.

Који су то разлози вере, љубави према Богу, оданости Отаџбини и роду, нагнали овог Божјег "угодника" да прекрши шесту Божју заповест – "НЕ УБИЈ!" и да се окоми на мртвог Ђуру Јакшића? Који су, пак, разлози вере натерали црквене власти да занеме и пруже прећутну подршку свом "авангардном" богоборцу?

Архимандрит Сава је као разлог кажњавања покојника навео "чињеницу" да Ђури Јакшићу није место у порти манастира јер је овај за овоземаљског живота био "развратник". Па, је ли било тако? Да ли је Ђура Јакшић, син православног свештеника из Српске Црње, заиста заслужио да буде избрисан из памћења српског народа?

Рођен 1832. године, после завршене основне српске и ниже гимназије, учио је сликање у Темишвару и Пешти. Као шеснаестогодишњак, револуционарне 1848. године добровољно ће приступити ослободилачком покрету Срба у српској Војводини и учествоваће у свим значајнијим биткама. По окончању револуције, у Бечкереку (данас Зрењанин) учио је сликарство код чувеног сликара Константина Данила. Студије сликарства покушава да настави у Бечу, где отпочиње и своје песничко делање, али ће га веома тешке материјалне прилике убрзо вратити кући. Учиниће још један покушај образовања одласком на студије у Минхен, али ће га беспарица и отуд брзо вратити. Године 1857. трајно је прешао у Србију, где ради као

учитељ у Подгорцу, Сумраковцу, Сабанти, Пожаревцу и Рачи Крагујевачкој, те као гимназијски учитељ цртања у Крагујевцу и Јагодини. Због самосвојног карактера који није трпео подаништво, лажни морал и медиокритетство, због тешких критика упућених на рачун власти у Србији тога доба, због свог боемског живота, 1871. године отпуштен је из државне службе и са бројном породицом (имао је петоро деце) избачен на улицу. Тада оболева од туберкулозе. Године 1872. уз помоћ још једног великог Србина – Стојана Новаковића налази посао у Државној штампарији. Тамо ће остати све до своје смрти 1878. године.

У историји српског сликарства остаће упамћен по многим бриљантним сликама, међу којима се посебно издвајају слике "Девојка у плавом", "Ноћна стража" и "Аутопортрет". У историји српског песништва остаће упамћен као један од најзначајнијих песника српског романтизма, који је за српску књижевну баштину оставио песничке драгуље попут патриотских песама "Отаџбина", "Стража", "Падајте браћо", "Две заставе" или лирских исповести "На Липару", "Поноћ", "Мила"... али и као луцидни сатирични песник, који је пркосно и храбро ударао на сваку неправду у Србији свога времена.

Како је умро?

Ђура Јакшић се, истина, разболео од туберкулозе, коју му је донела немаштина. Али он није умро од болести. Мало се говори и мало ко зна да је он заправо убијен.

У току ослободилачких ратова Србије 1876-1878. године у српској војсци избила је једна афера. Ратни лиферанти – сви одреда Срби, православци, набављали су за намучену српску војску брашно помешано с песком, влажан и неупотребљив барут, неисправне топовске каписле, опанке и цокуле са ђоновима од картона и војсци продавали по баснословним ценама, богатећи се енормно на народној муци. Набавке је за војску спроводио кнежев и кнегињин миљеник, ђенерал Ранко Алимпић, надобудни, сујетни кицош слабог војничког знања и зечје храбрости, до гуше огрезао у корупцију. Чаршија је о његовим неподопштинама брујала али нико јавно није прозвао корумпираног ђенерала. Управо, нико до тешко болесног Ђуре Јакшића. У репортажи "Рањеник", објављеној 1878. године у календару *Орао*, Ђура је у потпуности разобличио ђенералове криминалне радње, храбро стављајући свој потпис испод запањујуће истине. Али ђенерала-криминалца није стигла заслужена казна. Чак је и напредовао до места главног инспектора војске.

Казна је стигла Ђуру Јакшића. Ђенерал је потплатио неке београдске мангупе, који су у једној јесењој ноћи 1878. године Ђуру пре-

срели у мрачним ћошковима Београда и претукли. Песник је од последица тих батина убрзо умро.

Чиме је, дакле, песник заслужио гнев Цркве (коју на тако "достојан" начин представља архимандрит Сава)? Да ли својим патриотизмом и сном о ослобођењу и уједињењу свих Срба? Да ли својим просветитељским радом када у Србији једва да је било једног учитеља на двадесет хиљада људи? Да ли својим сликама и својим песмама, које могу да служе на част и песнику и његовом роду? Да ли својом борбом против угњетавања потлачених? Да ли својим гласом против неправде у српском друштву, против корупције и лоповлука? Па, неће бити. Јер, ако се не варамо, то су управо оне вредности за које се залаже и Српска православна црква.

Архимандрит Сава вели да је песник био развратан. Али тешко да ће и то бити прави разлог. Јер, шта је, на пример, пар литара Ђуриног вина, неколико песама и конобарица у скуту, ради гушења свакодневног очаја због немаштине и суочавања са злобом са којом "под руку пакост путује" на месту на коме се "лаж увек находи", наспрам, на пример, краљ-Милановог царовања бечким и берлинским коцкарницама и борделима о трошку гладних Срба? А "мудра" архимандритска глава се није сетила да се, рецимо, прослави скидањем табле у част краља Милана са главне престоничке улице.

Дакле, шта је прави разлог монаховог гнева над мртвим песником? Биће да је то болна немоћ према песниковом вазда живом прекору безобразном и одурном фарисејству многих црноризаца. Изгледа да је прави разлог архимандритовог покушаја поновног убиства Ђуре Јакшића једна давна песма – прекор, упућена монасима, која је реско сведочење о кривом путу неких наших духовних пастира, коју овде у целости преносимо.

"КАЛУЂЕРИ

Глед'о сам вам метаније, кад варате Бога жива –
Гледо сам вас где се пије, где се једе и ужива.

Слуш'о сам вас кад кунете своје стадо, своје верне,
и кад тајни призовете лицемерни, лицемерне!

Глед'о сам вас – не да нисам, кад разблудом успламтите;
Глед'о сам вас – не да нисам. Лицемери, упамтите!"

Али има у науму и делу богоборца Саве нечег итекако злокобног, притом силно посвећаног са Христом, нечег неодољиво подсетивог на енкаведеовски бољшевизам. Гнев, тај смртни грех, који архимандрита наводи да загази у кршење шесте Божје заповести, није усмерен само ка песнику, већ и ка његовом делу. Шта је следеће? Можемо ли ускоро да очекујемо да рад' неких виших разлога

православне вере неки духовници поцепају Ђурине слике или запале инквизиторску ломачу за његове књиге? Да ли би се песма "Отаџбина" можда прва нашла на тој ломачи, архимандрите? И ко ће бити следећи на тој ломачи да сагори у пламену црноризачког гнева? Да ли, можда, Стеван Сремац због "Поп Ћире и Поп Спире" (то су она два свештеника које су њихови парохијани, ако је веровати Сремцу, прозвали не улудо "Поп Ала и поп Кеса")?... Али гнев се, сигурно, ни ту не би зауставио. Он је, извесно, спремљен да погоди и све поштоваоце умног рада ових великана српске културе – дакле, већину грађана Србије, позамашну већину православног стада ...

Са изградњом модерне српске државе Православна црква је, осим неприкосновене духовне власти у Србији, задобијала и све већу друштвену власт. Положај врховног и неприкосновеног друштвеног арбитра без икакве (нажалост) одговорности према држави и демократском друштву у повоју, којем је Црква (из својих разлога) тежила и досезала га, стровалио се, међутим, као огроман терет на леђа Цркве, чинећи да Црква, посрћући под тим теретом, предузме многе историјски још непотврђене кораке. Можда је чак вековна дистанца потребна за правилно, трезвено сагледавање односа Цркве према Србима католицима и муслиманима, према конкордату, према питању употребе јулијанског календара, према наопакој националној политици Александра Карађорђевића, према од стране иностраних обавештајних служби инструираном двадесетседмомартовском пучу, према потоњем крвавом грађанском рату... (Опет напоменимо: не треба сметнути с ума – не Цркве, него појединих кругова унутар ове организације.)

Брозов тоталитарни режим је учинио многе и тешке неправде према Православној цркви, које несумњиво и данас и сутра и док трају треба исправљати. И те неправде се последњих година, Богу хвала, и те како исправљају. Црква у Срба поново задобија положај који је некада имала. Али...

Рецимо да исправљање једне неправде не сме бити праћено наношењем других. Ослобођење са једне стране никако не подразумева потчињавање са друге. Бог је истина, али да Христос није сведочио и право на избор пута ка Истини, да ли би било Хришћанства (па, следствено томе, и Православља)? Да је Бог желео да сви будемо исти, можда бисмо сви били магарци или краставци. Писац ових редова је уверен да то наши црквени великодостојници разумеју и подржавају.

Откуд онда, вреди се запитати, после толиких трнопућа за СПЦ, жеља код неких Божјих слуга да своју власт потврде и нано-

шењем неправде другима, чак и давно мртвима? Откуд онда и толико немо жмурење Цркве на све то?

Ако сваког од нас треба да заболи (а треба) свака црна неправда нанета православцу од било ког другог (сасвим сигурно, неверног) Божјег створа, како да се не побунимо против шамара који је православни свештеник ударио једном Српчету у Тутину што је комшији муслиману честитало Бајрам?

Ако пролисмо толико суза од бола што нам небића руше светиње и на југу и на западу, куд, црни, сметнусмо с ума да је Божја воља да и београдску и нишку џамију чувамо као очи у глави?

Ако сви знамо шта је са Србима негда радио усташки фратар фра Мајсторовић, како је Јеленко Мићић (у монаштву "Љубитељ врлина") смео да се фотографише с митраљезом у рукама и како је смело да се догоди да због тога не буде обријан? А он је сада један од чланова Црквене владе.

Некако није ни логично ни Богу угодно да противприродни блуд није и противбожје дело и да сузама неколике деце и речима неколиких часних свештеника и монахиња суд (и црквени и државни) не верује, него од Божје и народне правде штити несрећног Томислава Гачића?

Ако наши пастири треба да нам буду узор за поступање у животу, како да разумемо тучу двојице свештеника у Костолцу због поделе парохијског "плена", у којој је једном сломљена рука?

Ако је лакше камили кроз иглене уши него среброљупцу кроз врата раја, откуд толика раскош у владичанским дворовима и хотелски ценовници у многим црквама?

Ако...

Приповест о жељи једног доконог, злобног и умишљеног, и не баш много мудрог (верујемо, ни образованог) калуђера да нахрани своју просту сујету тиме што ће се о њему чути као о убици у покушају већ покојног Ђуре Јакшића, да не прети својим озбиљним последицама по народ и његову културу, била би само гротескна. Али Бог је опет био милостив. Архимандрит Сава је сам себи доделио место које му припада у историји и овог народа и СПЦ. И укаљао образ СПЦ као вековне заштитнице суштине тога народа.

Писац ових редова је, међутим, искрено уверен да архимандрит Сава ни у ком случају не сме бити, нити је право лице Српске православне цркве. Као што то сасвим сигурно нису ни Јеленко, ни Томислав, ни свештеници из Тутина и Костолца, ни многи продавци и препродавци опроштајница грехова, менаџери и банкари у мантијама. И сматра да Црква и има снаге, и сме, и мора да се сама заштити-

ти од таквих унутар себе. Рашчишћавање саме Цркве са оним својим часницима који урушавају њен углед неће, сасвим сигурно, унизити Цркву, неће јој умањити углед међу народом, неће је стровалити у блато и прашину. Напротив, издићи ће је изнад свега злог и нечасног које сада притиска Србију, повратити јој неспорни углед и пружити јој снагу да се изнова приближи свом онеспокојеном и обезнањеном верујућем стаду и заузме место које јој овде историјски припада.

Црква, наравно, има моћ и да ништа не поради ради умивања свога лица. Али тада...

О томе другом приликом.

Mića Popović – *Autoportret sa maskom*, 1947.

Marinko Vučinić
publicista, Beograd

DVA LICA TRANZICIONE SRBIJE

Srbija je zemlja čuda, i to je činjenica u koju se svakodnevno uveravamo. Društveno, socijalno i političko stanje našeg društva više ne može da se ocenjuje i promišlja pomoću racionalnih i osmišljenih kategorija. Realni život i njegove svakodnevne manifestacije prevazilaze i najrazigraniju literarnu maštu. Potvrđuje se po ko zna koji put ono poznato mišljenje Dostojevskog da je život mnogo složeniji i maštovitiji od svakog pokušaja da se on literarno uobliči i osmisli. Živimo u surovom vremenu tranzicije i razaranja elementarnih ljudskih vrednosti, nestaje jedan svet u kome smo do juče živeli i za koji smo smatrali da je nepromenjiv. Često od naših liberalno orijentisanih teoretičara tranzicije možemo čuti da je ona težak i surov proces i da su žrtve neminovne. Pri tome se zaboravljaju i zanemaruju osnovna ljudska prava na život i postojanje. Srbija se danas kreće u snažnom i razornom tranzicionom vrtlogu, nalazi se u surovom i bespoštednom procesu prvobitne akumulacije i nastajanju socijalnih i ekonomskih odnosa koji sve više dovode do dubokog socijalnog i društvenog raslojavanja. Nastaje društvo u kome se javlja sve dublji jaz između sve bogatijih i sve bahatijih i obesnijih tranzicionih dobitnika i uspešnih poslovnih ljudi, koji putem privatizacije stvaraju sve bogatiji i moćniji vladajući sloj, i siromašnih i deklasiranih slojeva, koji sve više postaju nemoćne tranzicione žrtve. Srbija je zaista danas zemlja svakakvih čudesa, jer se socijalne, ekonomske i društvene krajnosti javljaju kao gotovo normalan i prihvatljiv oblik postojanja. Najteža posledica ovakvog iracionalnog stanja je što se širi i održava naše mirenje sa ovakvim stanjem. Postajemo sve više nemoćni posmatrači i nevoljni svedoci.

Kako nam taj nepatvoreni i realni život svedoči o vremenu čuda i bešćašća u kome danas živimo. Nedavno je naša javnost bila obuzeta aferom kofer, čija je glavna zvezda bio bivši viceguverner Narodne banke Srbije Dejan Simić. On je osumnjičen zajedno sa funkcionerom SPS Vladimirom Zagrađaninom za primanje, odnosno davanje mita u iznosu od 100.000 evra od Kreditno-eksportne banke. Nekoliko nedelja je trajala spektakularna afera o korupciji u Narodnoj banci Srbije. Međutim, po već poznatom scenariju, medijska prašina se ubrzo slegla i Dejan Simić je pre nekoliko dana pušten iz pritvora i već se kao zabludeli i razmetni sin vratio pod zaštitničko okrilje Narodne banke Srbije, kao

savetnik guvernera Radovana Jelašića. Zaista je dirljiva briga rukovodstva Narodne banke Srbije i lično samog guvernera za njene istaknute kadrove, bez obzira što je bivši viceguverner izgubio svaki legitimitet da na bilo koji način predstavlja Narodnu banku Srbije. Ali naši kadrovi su naše najdragocenije blago i moramo se brinuti o zaštiti njihovih ljudskih i statusnih prava. U saopštenju Narodne banke Srbije povodom postavljenja Dejana Simića za savetnika guvernera se kaže: "Simić je na novo radno mesto u centralnoj banci raspoređen u skladu sa propisima i on neće obavljati izvršnu već savetodavnu funkciju. Na tom radnom mestu Simić će moći da pruži značajan doprinos u primeni nove regulative u finansijskom sektoru". Zaista je veoma utešno saznanje što je Dejan Simić raspoređen u skladu sa zakonskim propisima i da neće obavljati izvršnu već savetodavnu funkciju. Ovo je još jedan dokaz da legalizam u našem društvu nema alternativu. Međutim, šta je sa osećajem za moral i da li smo mi u našem društvu nepovratno izgubili osećaj za pristojnost, moralnost, postojanje dobrih društvenih običaja i pravila. Sudeći po tome kako će se završiti i ova afera, očigledno je da su urušene osnovne vrednosti na kojima treba da počiva jedno stabilno demokratsko društvo. Osnovno pitanje je i u ovom slučaju upravo na terenu moralnosti, jer kako je moguće da bivši viceguverner Dejan Simić sebe uopšte dovodi u situaciju da iz ruku visokog funkcionera Socijalističke partije Srbije prima kofer u kome se nalazi sto hiljada evra i da posle tvrdi kako je to bio neformalan i neobavezan prijateljski susret. Da li smo do te mere izgubili osećaj za odgovornost i moralne vrednosti da više ne možemo ni da razlikujemo zlo od dobra, pristojnost od bahatosti, odgovornost od neodgovornosti, licemerstvo od moralnosti, istinske vrednosti od lažnih, hipokriziju od istinoljubivosti. Ovo postavljenje Dejana Simića za savetnika je pouzdan znak da su ljudi koji bi morali da budu oličenje određenih ljudskih i društvenih vrednosti izgubili elementarni osećaj za realni život, da su dosegli dno amoralnosti i da pri tome demonstriraju apsolutnu bahatost i neodgovornost. Na čemu će ljudi koji predstavljaju Narodnu banku Srbije graditi nezavisnost i ugled ove institucije ako ne na neporecivoj moralnosti i neupitnom poštenju i poverenju. U svemu tome je interesantna pozicija guvernera NBS Radovana Jelašića, jer je upravo posle izbijanja "afere kofer" smenio Dejana Simića kako bi očuvao ugled centralne banke. A sada upravo on postavlja tog istog Dejana Simića za savetnika guvernera, verovatno da bi očuvao svoju nezavisnu poziciju i povratio poljuljano poverenje i ugled Narodne banke Srbije. Nađen je tako spasonosni kompromis i obezbeđeno poštovanje zakona. Zaista je dirljivo i potresno kako se poštuje zakon o radu u našoj najvažnijoj finansijskoj ustanovi.

Međutim, kako izgleda druga strana medalje u tranzicionoj Srbiji. U Fabrici FAD u Gornjem Milanovcu, Dragica Simović, radnica ove fabrike, nedavno proglašena za najbolju metalostrugarku, izvršila je samoubistvo vešanjem o radijatorsku cev u garderobi ove fabrike. Novinski izveštaji govore da je ona svoje samoubistvo najavljivala nekoliko dana menadžmentu fabrike, ali nije uspela da razgovara sa direktorom firme, a niko od nadležnih iz te nedavno privatizovane fabrike nije hteo da je primi i sasluša. Dragica Simović ima dvoje dece, ćerku studentkinju i sina na odsluženju vojnog roka. Muž joj je bolestan, a ona je jedina radila u porodici. Odluku o samoubistvu donela je kada je videla da se našla na listi tehnoloških viškova u fabrici i da će ostati bez posla. Ova tragična i potresna vest o samoubistvu radnice u Gornjem Milanovcu rečito svedoči o potpunom rasapu moralnih i ljudskih vrednosti u našem društvu, ali i o temeljnom razaranju principa solidarnosti u ovim tranzicionim vremenima. Niko očigledno nije hteo da čuje vapaj ove žene, niko nije želeo da porazgovara o njenoj nesrećnoj sudbini. Da li su ovo one nužne žrtve o kojima tako zapenušano govore naši neoliberali i zagovornici apsolutne tržišne privrede. Ovo je u stvari surovo i neljudsko lice tranzicije Srbije, u kojoj tragične i tegobne sudbine običnih ljudi ne znače nikome ništa, jer predstavljaju samo statističku rubriku u konačnom saldu naše inače uspešne privatizacije. Najbolja metalostrugarka iz Fabrike FAD u Gornjem Milanovcu nije imala sreće da radi u Narodnoj banci Srbije, u kojoj se očigledno poštuju ljudska i zakonska prava zaposlenih radnika, a pre svega onih izuzetno važnih kadrova koji su doveli u pitanje njen ugled i nezavisnost.

Ove dve različite i suprotstavljene priče predstavljaju dva lica tranzicione Srbije. Jedno, bahato, obnevidelo od novca, vlasti, finansijskih transakcija i osionosti i drugo, izloženo surovoj privatizaciji, eksploataciji, beznađu i nedostatku solidarnosti. Konačni ishod ovakvih društvenih kretanja biće dalje širenje apatije i rezignacije u našem društvu i narastanje socijalnog beznađa kao pogodnog tla za razvoj populizma i socijalne demagogije. Istorijsko iskustvo nam daje dovoljno tragičnih činjenica o tome kako su se ovi procesi okončavali. Društvo u kome se ne čuje vapaj žene koja je na najtragičniji način dotakla samo dno socijalnog beznađa nema puno izgleda da će u dogledno vreme uspeti da se uključi u savremeni svet, u kome vladaju jasno utvrđena pravila zasnovana na demokratskim i moralnim načelima. Dok se to definitivno ne desi, živećemo i dalje u zemlji čuda, u kojoj se može govoriti o zakonitosti a da to ne podrazumeva da se pre svega govori o pravdi i moralnosti.

Branko Ljuboja
publicista, Kikinda

UZLET AUTSAJDERA

Među mnogobrojnim posledicama koje je režim Slobodana Miloševića ostavio na srpsko društvo, jedna od tragičnih je i to što su i među njegovim pristalicama, ali nažalost i među oponentima, neslućene visine dostigli ljudi koji u normalnim okolnostima ni u kom slučaju me bi mogli da predstavljaju elitu jednog ozbiljnog, organizovanog demokratskog društva.

U slučaju voždovih sledbenika, reč je o klasičnom obrascu diktatorskog modela vladanja. Niko ozbiljan ne može da spori da je u zlatnom dobu Miloševićevog perioda (1989-1991) njegova partija privukla značajan broj sposobnih ljudi u skoro svim oblastima, a naročito u privredi. Međutim, kao ni svim diktatorima pre njega, ni Miloševiću nisu trebali sposobni, već poslušni. Tako su se vodećih položaja i u državi i u privredi, a bogami i u samoj partiji dokopali bezlični ljudi, čiji je jedini intelektualni napor bilo takmičenje u oponašanju samog Slobe. Kada se ovome još pridoda i odluka dr Mirjane Marković da u svoju partiju uzme ljude koji su kontrolisali samrtne trzaje srpske privrede, a čemu se verni suprug iz neobjašnjivih razloga nije protivio, jasno je da je i pored svih metoda za održavanje vlasti (kontrola medija, kontrola vojske i policije, eliminisanje političkih protivnika) Miloševićev sunovrat bio neizbežan.

Međutim, ono što je opet karakteristika samo Srbije, jeste situacija da su najglasniju ulogu među Miloševićevim protivnicima (uz, naravno, nemali broj časnih ljudi), naročito u vanpartijskom delu Srbije, preuzeli ljudi kojima je režim bračnog para Milošević-Marković bio idealna prilika za izlazak iz do tada potpune anonimnosti. Dobija se utisak da su postali Miloševićevi protivnici zbog toga što nisu imali priliku da se probiju u prve redove vladajuće nomenklature. Naravno, takvim osobama treba odati priznanje za iskazanu hrabrost. Ali ostaje činjenica da je ne mali broj njih tu svoju hrabrost dobro naplatio, što je doprinelo da Milošević puni uši sluđenom narodu o "stranim plaćenicima i domaćim izdajnicima", koji rade o glavi srpskom narodu.

Ništa to ne bilo čudno, da određeni pojedinci ne nastavljaju priču o Srbima kao narodu koji nikad neće dosegnuti demokratiju, da je veliki deo srpske elite saradnik DB, BIA i ostalih tajnih službi, da su Srbi narod zločinaca i sl. Ovakvim nastupom postižu se dve stvari:

1. Zadržava se konstantno prisustvo u javnosti ovih autsajdera, njihovi iskazi dospevaju na prve strane štampanih medija, gosti su na svim televizijama. Njihovi titanski napori da ostanu u medijskoj žiži sve više podsećaju na junaka Čehovljeve humoreske "Sreća", u kojoj glavni junak, dospevši u novine zbog toga što je pijan pao pod kočiju, sa primerkom novina ide po gradu od roditelja do poznanika i svima pokazuje članak, dočepavši se tako svog momenta slave.

2. U očima zapadnih tutora maloletnoj srpskoj demokratiji, oni dobijaju sve atribute koje istančani i proračunati zapadani vlastodršci koriste za ljude koji tvrdokorno zastupaju sve njihove stavove (i dobre i loše) u "nedovršenim zemljama" (M. Ahtisari): "nezavisan", "hrabar", "borac za istinu" i sl. Naravno, medijska podrška je skoro uvek praćena i finansijskim sredstvima.

Takvo stanje je dovelo Srbiju do poražavajuće situacije. Običan narod, koji je svoju neverovatnu vitalnost dokazao samim tim što je opstao u proteklih 15 godina, pada u sve veću rezignaciju, o čemu najbolje svedoči izborna apstinencija, koja je među najvećima u Evropi. A još je strašnija posledica što se obrazovani i časni ljudi sve više udaljavaju od politike, logično procenjujući da je nivo na koji bi morali da se spuste da bi uspeli da moralne autsajdere, a političke moćnike, istisnu sa zauzetih pozicija, nedopustivo nizak. Time veći deo političkih institucija u Srbiji, a naročito predstavničkih, ostaju tragikomično svedočanstvo jednog dezorijentisanog društva.

Naravno, preokret je ne samo neophodan, već i moguć. Pamet Srbije iz dugogodišnje defanzive mora nastupiti ofanzivno i bez ustručavanja, kao prvi korak, ukazati mnogima koji nam kroje sudbinu na razmere njihovog neznanja. Možda će to donekle utišati buku koju sami prave, ali će sigurno početi da menja svest prosečnog građanina Srbije, te će i oni konačno postati politički subjekti i prestati da budu podanici, na veliku žalost samoproklamovane srpske elite.

INTERVJUI

PORUKE I POUKE SRPSKOG OKTOBRA 2000. *(6)*

Gospođa Silvia Nadjivan, saradnik Politikološkog instituta u Beču, od aprila do avgusta 2003. godine boravila je u Beogradu i prikupljala građu za svoju disertaciju "Dobro planirana spontanost. Pad Miloševićevog režima kao inscenirana masovna demonstracija 2000. u Srbiji". Tom prilikom ona je uradila kvalitativne, polustandardizovane intervjue sa tridesetak ličnosti iz političkog, naučnog, medijskog i kulturnog života Srbije. Glavna pitanja su se odnosila na uzroke koji su doveli do 5. oktobra 2000, na ulogu masovnih protesta i glavnih aktera u tim zbivanjima, na karakter i domašaj promena. Njen istraživački cilj bio je da iz perspektive različitih aktera prikaže smisao istorijskih zbivanja, a na osnovu autentičnog svedočenja – tzv. govorne istorije. Kao što se istorija menja, tako se menja i percepcija pisane istorije. U tom smislu ova zbirka razgovora je svojevrsni istorijski dokument, koji se u različitim vremenima različito percipira.

Svi prilozi koje objavljujemo u ovom i narednim brojevima u rubrici Intervju *su u izvornom obliku u kome su bili izgovoreni. Nikakve sadržinske i stilske izmene nisu činjene, kako bi razgovori sačuvali dokumentarnu vrednost, autentičnost i spontanost komunikacije.*

J.T.

Milja Jovanović
aktivista OTPOR-a, Beograd

"OTPOR, STOKO!"

• *Kako si ti doživela proteste '96. i '97 godine?*

To je vrlo komplikovano za mene, zato što ja nikada nisam bila sklona veri u tako nešto. Odrasla sam u jednoj vrlo ciničnoj porodici. Majka mi je profesor grčkog i latinskog na Univerzitetu u Novom Sadu, otac mi je pisac – profesionalni umetnik, i politika i ta vrsta angažmana su mi oduvek bili strani u onom smislu da verujem da postoje problem vođe i problem autoriteta. U tom smislu je to nešto čemu ja nisam mogla da se priklonim. Međutim, kada je počeo studentski protest, to je više bio moj lični revolt... Bile su duhovite akcije i sve je to meni bilo simpatično bez obzira na to ko to vodi i kakvi su ti ljudi, da li će se okoristiti, da li će se od toga obogatiti ili će ukrasti pare – meni to nije bilo bitno, nego mi je bilo bitno to što se ne sećam da sam imala određen politički stav i da u onom trenutku kada se ukaže šansa da se taj stav pokaže, makar samo i u masi ljudi, koji jesu bili poznatiji i jesu bili bitni u onom vremenu, on treba da se pokaže. Moji prijatelji su odlazili, rapidno su siromašili i onda mi je bilo bitno, jer sam shvatila da više nikada neću moći da kritikujem i da sam propustila priliku da budem učesnik u jednoj takvoj stvari, bez obzira na posledice. I zbog toga sam učestvovala u protestu. Bila sam tamo svaki dan, kao i mnogi, mnogi ljudi i u tom smislu nemam neku gorčinu, bez obzira na sve što se dešavalo u vezi s protestima i posle njih. Prosto, mislim da sam to shvatala kao odgovornost prema samoj sebi i dužnost same sebe, jer sam oduvek imala politički stav, iako nisam bila svesna, to je nekako izbijalo iz mene i dosta je oblikovalo moj život. To je bio razlog, a iz istog razloga smo posle protesta napravili studentsku organizaciju na Filološkom fakultetu, koja je trebalo da se bavi... Pošto sâm fakultet, po mom mišljenju, nije imao uticaj koji bi trebalo da ima – to nije fakultet koji proizvodi nastavno osoblje za srednje i osnovne škole. To je fakultet koji treba da ima jako veliki društveni značaj, jer to negovanje tradicije i kulture jezika i sl. je vrlo važno za ovu državu, s tim što mi je oduvek bila malo gadna i strana ta nacionalistička pozadina, koja se iza svega toga konstruisala, jer sam smatrala da je veštački konstruisana i da društvene nauke, odnosno humanističke nauke, moraju da budu mnogo šire nego samo da dokazuju da hrvatski jezik ne postoji, da je to samo srpski jezik katoličkih Srba. To je bio neki moj revolt i smatrala sam da na lokalnom nivou treba, među

ljudima koji bi trebalo da se bave najviše tom tematikom – na koji način se srpski jezik i pridev “srpski” zloupotrebljava – da bi upravo najmlađe generacije i ljudi koji bi bili nosioci nečeg novog i progresivnog, morali da se bave time. Međutim, ta organizacija se na kraju krajeva samo bavila odlaganjem ispitnih rokova i slično. U međuvremenu je napravljen Studentski parlament, u kome sam ja u drugom sazivu bila kao poslanik, što je takođe bilo iz istog razloga. Ako sam ja imala primedbe na rad parlamenta u prvom sazivu, a imala sam – mislim da su me ljudi dosta raspoznavali po nekim principijelnim stavovima i u okviru fakulteta sam bila gurana da se kandidujem i prošli smo – nas troje... Ali me nikada nisu zanimale te igre iza kulisa, nego sam smatrala da je bitno da tu bude što više različitih ljudi i da se prosto napravi neki konsenzus na tom nivou šta je interes studenata i koju ulogu treba studenti u društvu da igraju, jer biti student nije karakterna osobina – biti student je nešto što je stvar vremenske koincidencije. To je nešto što si ti trenutno, ali to je i nešto što tebe u tom trenutku odvaja od ostatka populacije i nametnuta ti je određena uloga u društvu i treba je prosto iskoristiti, tako da su to bili neki moji počeci. Posle tog studentskog parlamenta i iskustva koje sam ja imala u njemu onako prilično groteskno. Taj studentski parlament, onakav kakav je bio, poprište adolescentskih političkih borbi i natezanja, odmeravanja, nadmetanja i sl., meni je to ubrzo postalo izlišno jer nije izlazilo iz poznatih okvira, nije imalo razlika koje su bile evidentne. Tu je bio veliki uticaj političkih stranaka, koje su tad bile opozicione. Kao da ste ih pustili da vežbaju negde budući politički život. Bilo mi je jasno da od toga ne može da bude ništa u društvu kakvo je srpsko, kakvo je trenutno u Srbiji, kakva je ta atmosfera potpune netolerantnosti – ne mislim na međuetničku toleranciju i te inherentne nacionalističke motive i odlike ponašanja ljudi koje su tada bile vrlo jake, nego i na prosto bavljenje samo samim sobom i netolerantnost. Jer nikada se nije desilo da neko, makar i ponovio stavove prethodnog govornika, odustane od tog, nego mora da izađe za govornicu i da kaže to što misli, bez obzira što se to možda već čulo. Znači, takve neke stvari. To su prosto “dečije bolesti” i meni je u neku ruku razumljivo da smo ih mi imali, ali mi je potpuno nerazumljivo da ih političari i dan-danas imaju i da tu prave komunikacije ne može da bude... Tada je to bio neki vrh naših dostignuća u društvenom aktivizmu, svih nas, i nekako nismo mogli da izađemo izvan toga, da se na neki drugi način pokuša, da mi prvo sami definišemo koje je naše polje delovanja i da li ćemo se baviti politikom u najširem smislu ili ćemo se baviti studentskom politikom i na kojim principima ćemo to raditi, kakva će biti komunikacija sa zvaničnim telima. Ubrzo je to postalo izlišno samim spoljašnjim događajima, jer je donesen zakon o univerzitetu, zakon o informisanju, uticaj JUL-a i SPS-a je do te mere

počeo da razara univerzitet da su sami profesori bili podeljeni. Najmanje su se bavili proširenjem nekih nastavnih i pedagoških delatnosti i uopšte komunikacijom u tom smislu, nego je to postala neka rutina – oni nešto predaju, ti to nabubaš, izađeš i položiš ispit. Nije tu bilo nikakve interdisciplinarnosti i povezivanja ne samo s aspekta učenja, nego i s aspekta stvaranja akademske javnosti, pa je samo funkcionisanje studentskog parlamenta samim tim bilo ugroženo i na kraju krajeva prestali smo da se viđamo i prestali smo da imamo sednice. Pretpostavljam, kada bi se sada formirao studentski parlament, da bi taj saziv predao novim poslanicima tu ideju na korišćenje. Ja bih bila među njima. Bilo bi mi drago da vidim neke druge ljude koji bi se bavili nekim drugim stvarima. Znači, postoje studentski parlamenti – dosta dobro funkcionišu u Sloveniji, Nemačkoj, ali se bave... Drugačiji kontekst podrazumeva da se drugačije to sve odvija. Posle donošenja zakona o univerzitetu, pogotovo na mom fakultetu, bio je veliki lom. Na mojoj katedri, drugoj, jer na dve katedre studiram – srpsku književnost i južnoslovenske književnosti, i svetsku književnost. Na književnosti, profesori nisu potpisali ugovor o radu. Mi smo posle toga počeli protest. Dve-tri nedelje posle našeg početka pojavio se OTPOR. U toku tih 6 meseci koliko smo mi na Filološkom pravili probleme, pod znacima navoda, prosto se to fuzionisalo – to neko jezgro Filološkog i OTPOR-a. Kad se završio protest, neki od nas su prešli u OTPOR, odnosno priključili se OTPOR-u, ali smo u suštini sve vreme paralelno radili.

- *Koja je bila tvoja motivacija da praviš "probleme" na Filološkom fakultetu?*

Ja ne mogu da kažem da sam previše opterećena pitanjem pravde i pravednosti, ali nekako ne mogu da trpim da mi neko "bode oči" i ponaša se kao da sam neki potpuni debil, koji ništa ne shvata i koga dovoljno "boli uvo" za bilo šta sem za to da položi ispit, i prosto nisam htela da budem ta koja će kao student biti zloupotrebljena u političkim igrama i u suštini "čistkama" koje su se desile na fakultetu. Osim toga, prema katedri i profesorima i studentima opšte književnosti postoji neko poštovanje. Kad upišete svetsku književnost, s tim ne može da se postane profesor. Znači, ta svetska se upisuje zbog nekih drugih ciljeva – ili zbog toga da biste nastavili akademsku karijeru ili zbog toga što želite da imate zaista dobro, kulturološki validno obrazovanje i to nije nešto što se studira zbog diplome. Tako da smo se mi vrlo brzo dogovorili... nemom saglasnošću da mi nećemo pristati na to, a moja lična motivacija je bila to što je to što se desilo do te mere bilo bezobrazno. Ja sam to shvatila kao da nam je neko lupio šamar, kao da nas je pljunuo i pustio vodu posle nas. Ja nisam htela da to dopustim. Ne shvatam to lično. Pro-

sto mislim da neke stvari prevazilaze značaj pojedinca, da smo mi tada uradili veliku stvar za Filološki kao takav zbog toga što smo pokazali da studenti ne moraju da se bore samo kada su neke velike političke igre u pitanju ili da budu instrument u igri političkih stranaka, nego da zaista može da se pokaže da taj fakultet ima jednu težinu, da mi znamo zašto smo na tom fakultetu... Fakultet ima strašno puno studenata, od kojih, ja sam sigurna, 80% ne zna zašto to studira, nego studira zato što ne želi da uči matematiku, jer im je previše zahtevno, pa im je lakše da čitaju knjige. To je bila neka moja lična motivacija – kao otpor celom fakultetu, načinu na koji je taj fakultet funkcionisao i zbog pokušaja da se sačuva ta katedra takva kakva je, jer je zaista bila vrlo kvalitetna u onom što je mogla da pruži studentima... Kad me pitaš o ličnoj motivaciji, ja imam konflikt sama sa sobom zato što znam da bi bilo najlakše da kažem neke klasične rezone – smetala mi je nepravda, smetalo mi je ovo, smetalo mi je ono, ali zaista se u suštini probudio u meni neki inat, inat da ne može jedna Mira Marković to da uradi, a da to zbog nekog mog ličnog konformizma ili indiferentnosti ostane tako. Nije stvar čak ni u tome da sam njoj lično želela da pokažem nešto, nego svim onim ljudima oko nje koji su bili veći katolici od pape, i taj naš dekan koji je tada postavljen – Marojević. Pa da bi on sada bio veća Mira Marković od Mire Marković, počinje da radi takve stvari na fakultetu – menja programe, ukida Hrvatsku kao državu. To je prosto neki nonsens koji je meni bio nedopustiv i jedna opcija je bila da se prosto ispišem s fakulteta, ali to je jedno idealističko shvatanje, koje vezujem za ‘60-te godine i za razvijena građanska društva, s razvijenom svešću, gde jedan lični čin kao što je ispisivanje s fakulteta, koje ima neku javnost, ima neke reakcije. Ali Srbija je bila toliko otupela da je takva vrsta činova bila potpuno izlišna, samo meni lično bi promenilo život, a ne bih imala dovoljnu satisfakciju, jer meni lično bi bila satisfakcija da nateram ženu koja je trebalo da zameni 5 naših predavača – oni su doveli jednu ženu, dekan je doveo neku svoju prijateljicu, mi smo njoj rekli svašta u lice na prvom času koji smo imali – i meni je baš bilo drago kada je počela da plače. Ona se rasplakala i zaista mislim da mi je drago što se rasplakala, jer je njoj taj “reality bite” bio potreban, jer nisam želela da oni sami poveruju da je to što rade dobro i da je to nešto što je u korist fakulteta, u korist našeg obrazovanja, u korist nekog našeg razvoja ili slično. Mi smo tada imali mnogo manje, 6-7 godina manje nego sad. I da je prosto to nešto što im treba reći, na ličnom planu im reći i mi smo prestali da idemo na njene časove, svi, i ona žena nije mogla da drži predavanja, nije imala kome da drži predavanja i tu su sve četiri godine bile vrlo solidarne. To je bila neka moja lična motivacija. Na onaj način na koji su oni nas lično povređivali, a stavljali to u neke kolektivne imenice i zamenice, da se po-

kaže da ja lično učestvujem u tome i da lično smišljam i radim nešto po tom pitanju. U tom smisli sam verovatno prilično agresivna, u tom beskrupuloznom smislu, što je i normalno. Ja sam odrasla na takvoj muzici, takvoj kulturi, takvu književnost sam čitala, zbog toga sam počela da studiram književnost, zato što je ona dovoljno davala tom individualnom shvatanju sveta, tako da je to bio neki moj lični hir, možda da ga tako nazovem, više nego svest o tome. Tek posle dolazi svest o nekom širem značaju... Tu je sada ta ravnoteža – da jasno i razložno mogu da obrazložim to što je bio moj lični stav, da je to dobro za generalnu situaciju na mojoj grupi, na fakultetu i sl., i da je to još, što je "šlag na torti", u skladu s nekom pravednošću, legitimitetom i legalitetom.

• *Kada je ta profesorka dovedena na posao? '98. godine?*

Jeste, to je bilo odmah na početku. Ona je u oktobru trebalo da održi prvo predavanje i to je bilo tada, u oktobru.

• *Da li je taj Zakon o univerzitetu mogao biti sprečen?*

Ne, nije mogao da bude sprečen. U tom smislu, u poslednje tri godine, posle 5. oktobra, došlo je do ubrzanog shvatanja i sazrevanja koliko su takve stvari važne... one stvari od kojih smo bili digli ruke – poštovanje zakona, zakona kao takvih, neka principijelnost, nepisana pravila ponašanja u određenoj sferi, bilo profesionalnoj, bilo javnoj, bilo porodičnoj, a ne velike stvari kao što je srpsko nacionalno pitanje. Shvatanje da to srpsko nacionalno pitanje podrazumeva 200 problema i 200 načina da se ti problemi reše, odnosno verovatno i 400 načina da se ti problemi reše, i da, prvi put u nekoj novijoj istoriji, nije sve crno-belo, da ne postoji ta grčevitost u shvatanjima šta je važno, šta nije važno, da polako počinje da se shvata da je sve važno i da ako ne postoje jasno definisani problemi i jasno definisane oblasti, nastavljaće se ovaj haos i nastavljaće se zanemarivanje nekih stvari koje posle narastu u velike probleme. Tada nije postojalo takvo shvatanje. Određeni ljudi su shvatali, ali u javnosti koja je zatrpana ekonomskim problemima i nekvalitetnim životom, nije mogla da se spreči... I sada je teško. Razni parametri pokazuju da i sada postoji sklonost da se neke stvari zanemaruju kao manje važne, ali da ne kažem neku klasičnu rečenicu – nekome je to od životne važnosti. Nije čak ni poenta u tome, nego je društvu važno da svi njegovi delovi funkcionišu i o tome mora unapred, mora strateški, planski da se razmišlja, a ne da se sprečava nešto što će biti loše. U onom trenutku, totalnoj političkoj izolovanosti, jedne grozne retorike, mržnje i ubijanja svakog pitanja, sem pitanja odbrane Srbije od nekih neprijatelja, prosto nije bilo načina da se dopre do tih ljudi, poslanika, opinion-makera, javnosti, medija i sl., i mislim da su oni zato mogli da proguraju sve te stvari tako lako.

• *Ako sam te dobro razumela malo pre, ti si rekla da se tokom protesta ‘96. i ‘97. godine primetio nacionalizam?*

Jeste... Ja nisam grozničava na onaj način na koji se izražava stav o nacionalizmu u poslednjih 10 godina. Ja ne mogu ni sa mnogim građanski opredeljenim ljudima da delim stavove, iako bih mogla u principu da se složim s njima, ja ne mogu da se složim s načinom i formom na koji se oni identifikuju nasuprot nacionalistima. Prosto smatram da je to pitanje toliko kompleksno i da se na potpuno pogrešan način u Srbiji o tome razmišlja, da postoje dve neke suprotstavljene struje koje su u konstantnom ratu jedna s drugom i tu meni nema mesta. Ja tu ne vidim svoj stav, ni u jednom ni u drugom ekstremnom shvatanju. Ono u čemu je studentski protest bio nacionalistički je bilo više u podleganju tom populizmu i shvatanju da je ipak potrebna podrška javnosti za tako nešto, i potreba da nam one bake i deke mašu s prozora. Potrebno je da postoji podrška medija i sve je to potrebno da bi bilo uspešno... Ja se bavim marketingom – to mi je neko uže opredeljenje u OTPOR-u i shvatam da uvek morate da uzmete u obzir šta je neko očekivanje javnosti i da vi ne možete potpuno da ga izneverite. Ne možete da se suprotstavljate na svim frontovima svima odjednom, a da se pogotovo tom pitanju nacionalizma i tog prokletog nacionalnog identiteta i nacionalnih interesa, da se njemu mora pristupati vrlo posredno, sa velikom zadrškom i velikim strpljenjem, i da ne možemo očekivati da ćemo nešto postići nekim “popovanjem” – nema Mesija u sadašnjem vremenu, Mesije su nemoguće. Pogotovo što mislim da u ovom društvu ništa nećete postići ako se ponašate kao neko ko sve zna, a niko drugi ništa ne zna. I neke nevladine organizacije su se tako dugo ponašale – kao neko ko nastupa iz više sfere saznanja i motiva, ne shvataju da ljudi u realnom životu ne upijaju neku poruku tako i da se problem nacionalizma mora rešavati od malih nogu, uz obrazovanje, uz edukaciju, uz normalno ponašanje, a ne nenormalno ponašanje. Dok god postoje te dve ekstremne struje koje se međusobno gaze, to neće davati dobar rezultat, jer vi imate onda samo vojnike, a nemate javnost. Nemate obične ljude koji mogu da žive bez opterećenja da li su nacionalisti ili su građani...

• *Na koje nevladine organizacije konkretno misliš?*

Pa, ne znam – Nataša Kandić, Sonja Biserko. Ja zaista imam puno poštovanje prema tim ženama, njima dvema, i drugim aktivistima nevladinog sektora, za razliku od Miloševića i sličnih prema kojima nemam nikakvo poštovanje... U nekom slučaju bi bilo dobro što postoje ekstremi, ali je loše što nema ništa između i loše je što se u Srbiji, gde postoje ekstremi, ne pravi atmosfera, da oni budu nekako manje vidljivi zato što postoji čitava jedna sfera ljudi između. E, sad, to je u Srbiji specifično

da postoje samo ekstremi, ne postoji ta neka siva zona ili ekstremi ne dozvoljavaju da se napravi ta neka siva zona, jer ništa što nije dovoljno ekstremno oni ne mogu da shvate. I to nije samo u nacionalističkom pitanju, to važi za sve. Ako pogledate bilo koji politički problem ili bilo koje socijalno pitanje, problem, društveno pitanje, tu su uvek veliki animoziteti. Nema mesta za neku racionalizaciju tih animoziteta. Nacionalizam u studentskom protestu – to je bilo pa prošlo. Nikada nisam bila opterećena time. Ja mogu da se ne slažem s tim, ali me nikada ne bi sprečilo, ne bi me nikada nateralo da bojkotujem zbog ekscesa nešto što sam smatrala da ima prioritet u onom dobrom. Ni sada mi ta vrsta opredeljenja ne bi bila ključna ograda da nešto ne podržim. Sada pričam striktno o politici.

- *Ti si malo pre rekla da ste pokrenuli protest na Filološkom fakultetu, pa ste se onda pridružili OTPOR-u. Kako se taj kontakt ostvario?*

Bilo je ljudi u OTPOR-u koji su bili studenti Filološkog i to je prosto bio neki lični kontakt... Prosto je na toj ličnoj liniji došlo do kontakta. Ja nisam tada imala previše poverenja u OTPOR, zato što su to bili ljudi koji nisu prešli u stranke, gde su se nalazile vođe studentskog protesta. To su bili ti ljudi... Bilo je tu raznih individua koje su bile pune sebe što su u OTPOR-u, a ono što je meni bilo privlačno, to je sama ta reč i ideja koju sam ja vrlo brzo shvatila – individualni otpor, jer je to nešto što sam ja uvek bila, tako sam sebe shvatala i opet to je taj isti razlog – ako je već nešto napravljeno sa čime ja mogu da se poistovetim, uopšte nije važno koji su ljudi tu, jer ja znam da ne mogu da budem zloupotrebljena ako ne dam da budem zloupotrebljena. Znači, ako sam svesna svih loših stvari koje se vezuju za to ime, i da li ima DB-a, nema DB-a, da li neko uzima pare ili ne uzima pare, meni je bilo svejedno, bila mi je dovoljna ta reč i sam znak – pesnica, da bih mogla da se osetim delom toga.

- *Šta znači pesnica kao simbol OTPOR-a?*

To je pitanje na koje sam najviše puta odgovorila u životu... Pogotovo u početku. Pošto ja nisam direktno učestvovala u pravljenju pesnice, ono što je meni bilo primamljivo kod nje je muzika na kojoj sam ja odrasla. To je alternativna muzika: nemačka, američka, engleska, i pesnica u mnogo tekstova figurira kao znak otpora establišmentu u mainstream-u i slično. U tom smislu je meni bilo zanimljivo... Sonic Youth, Rapeman, Big Black... Cela noise američka scena. Swans-i, Nirvana. Ove savremenije – Rage Against The Machine. Taj malo tvrđi zvuk. To je muzika uz koju sam ja odrasla. To su pesme. Primals, recimo. Od Britanaca ima raznih – The Smiths. Vrlo različit senzibilitet, ali to je muzika koja je definisala mene i moje prijatelje. Meni i mojim prijateljima je mu-

zika bila važna, najvažnija stvar u životu i nešto što je u tom estetskom smislu samoidentifikacija s nečim čemu se mi po defaultu stalno opiremo. Taj autoritet, pa makar to bio... Ili neko od tih velikih imena. Uvek imaš vrlo dvojni odnos, vrlo kompleksan odnos, jer opireš se lično tome da nekoga idolizuješ ili idealizuješ, ali s druge strane oni ipak vrše veliki uticaj i izvršili su veliki uticaj na nas. Tako da je meni OTPOR izgledao kao ideja (tada nije bio organizacija) gde bih ja mogla da pripadam ličnim izborom, ne zbog nekog moranja, želja ili ambicija da imam neku karijeru u tom smislu, nego mi je to izgledalo dovoljno autentično i dovoljno subverzivno u onom smislu, tinejdžerski subverzivno, čak i zabavno, zato što sam videla da to izaziva strašne reakcije, burne reakcije kada bi ljudi videli i meni omiljeni slogan “Otpor, stoko!” To je bio stari slogan, nismo ga mi smislili. To je slogan koji je stajao još od ‘80-tih na jednom mestu u Beogradu. To je slogan koji je meni s jedne strane bio jako simpatičan, a s druge znam da ko god to vidi, ne može da ostane ravnodušan. Da li će se pitati da li je on sam stoka ili nije stoka, treba sam da razluči sa sobom. Ta imanentna uvredljivost slogana – ako odlučite da ste stoka, onda to dosta govori o vama. I zato to meni ne bi nikada moglo da bude uvredljivo, jer ja sebe ne bih nikada videla kao nekog kome se govori “otpor, stoko!” I ta nijansa pop-kulture koja se odjednom pojavila u politici je često bila pomiriteljska i most između dva dela moga života, za koji mi je izgledalo da nikada neće moći da budu pomireni – ta opsesija muzikom, filmovima, stripom, i sl., u kojoj smo svi mi bili i ta politička realnost, koja je definitvno bila vezana sa mnom, ne realnost kao takva u celokupnosti, nego kao politička realnost. Taj jedan specifičan deo političkog angažmana koji mi je izgledao nemoguće povezati, odjednom je bilo moguće povezati, i to je bio jedan od ključnih razloga zašto sam ja mogla da se identifikujem s idejom, zbog čega i dan-danas, bez obzira koliko se OTPOR svesno udaljava od te anarhičnosti, revolucionarnosti, ja mogu i dalje da korespondiram s tom idejom, zato što znam gde je nastala i dokle god znam odakle je nastala, nadam se da nikada neće izneveriti taj background, taj uticaj koji nas je napravio.

• *Kakav je koncept OTPOR imao od početka?*

Koncepcija iza OTPOR-a je bila individualni otpor režimu... Mi smo nekako upotrebili sve svoje iskustvo, i životno i političko, odnosno aktivističko, da vrlo jasno napravimo OTPOR u neprofilisanu stvar, ali u suštini sa jakom ideologijom... Nije to ideologija – sa jakom pretpostavkom da to može samo na ličnom nivou da bude prihvaćeno i da na ličnom nivou postoji svest o tome šta su uzroci, šta su posledice, šta je kontekst, šta je tekst. Da nema nekih... ne mogu da kažem da nema nekih zadnjih misli, jer prosto se zna – mi sada radimo to i samo onoliko ko-

liko ti lično radiš, koliko lično možeš da veruješ da će nešto da se desi, da će se desiti ta promena i bez obzira koliko nas je malo, da moraš da istraješ u tome. Od početka, OTPOR je zato i rastao, zato što smo mi svi bili tako različiti i dolazili smo iz različitih političkih shvatanja, različitih obrazovnih struktura. Generalno, socijalni background nam je strašno različit, ali smo imali tu snagu i tu mudrost, moram to da kažem bez obzira što sam ja učestvovala u tome – nemam razloga da budem sad nešto lažno skromna, mislim da smo zaista to dobro smislili da se nađe način da se prevaziđu te stvari, da razlike budu nešto što pomaže i što doprinosi boljitku i napredovanju, a ne nešto oko čega se stalno stopira proces. I lični otpor je u tom smislu bio idealna pretpostavka, osećaj da u društvu takvom kakvo je, da u sistemu nešto grozno ne funkcioniše i da treba to promeniti iz korena, ali ne nekim rušenjem, nego prosto davanjem druge perspektive ljudima i tim agresivnim imidžom, agresivnim vizuelnim identitetom nadomestiti onu agresiju, zameniti agresiju, jer niko od nas nije bio spreman da se bije s policijom, ne zbog toga što ne umemo, nego prosto takvo razmišljanje u tom trenutku nam je bilo apsurdno. Time se samo vrti točak. Mi bismo mogli da pobedimo, ali prebiješ celu policiju i onda šta dalje? Ništa nisi promenio, samo si zastranio potpuno od drugih ljudi, koji isto ne shvataju zašto bi se neko tukao s policijom, zašto bi palio policijska kola i sl. Osim toga, svako je od nas bio dovoljno obrazovan da zna do čega je doveo takav način ponašanja u Irskoj, u drugim istočnoevropskim zemljama, i da to ne vodi ničemu, da to ne vodi u suštini promeni društvenoj, nego vas samo getoizira u jednu grupu – Španija i sl., i kada to ode izvan kontrole, da se onda dešavaju smrti, potpuno neshvatljive stvari. Nismo želeli da budemo to... U tom smislu, jeste više marketing nego prava politička delatnost, ali mislim da je u Srbiji, gde je bilo dosta ratovanja i svih ispoljavanja agresivnosti, dovoljno bilo imati agresivan imidž, agresivan vizuelni identitet, da taj bes i inat – da mu se da oduška, a da u suštini budemo pokret koji će promovisati neke druge vrednosti, neki drugi način razmišljanja. U tom smislu, mislim da smo dalekoročno gledali... Kada smo videli koliko to može da bude jako, svi smo shvatili da to može da traje jako dugo, da se to neće završiti padom Miloševića, jer smo bili svesni kakva nam je opozicija. Tako da je to, i ovo sada – naše prerastanje u stranku, odavno je imalo svoj začetak, samo što smo mi tada bili svesni da će još jedna stranka biti samo još jedna stranka i da uopšte nije bila pogodna situacija za tako nešto.

• *Kada je počela saradnja sa Demokratskom strankom?*

Ljudi koji su, između ostalih, napravili OTPOR bili su članovi DS – Srđa Popović, Dejan Anđić. Bilo je iz Građanskog saveza, bilo je lju-

di koji su bliski SPO-u. Znači, raznih stranaka je bilo. DS kao stranka imala je najbolju infrastrukturu, u stvari jedina je imala zaista ozbiljnu infrastrukturu... Sećam se, preko njih smo fotokopirali naše prve letke, oni su nam davali prostorije da čuvamo sve te stvari... Ne može policija tek tako da upadne u DS. I oni su nam čuvali materijal... Da, ‘98., kada smo počeli. Nisu oni nas ozbiljno shvatali. Nekoliko puta kada smo im rekli kako mi mislimo da treba da uradimo i da mislimo da se proširimo po celoj Srbiji i da će svako hteti da stavi pesnicu protiv Miloševića, oni nisu verovali da mi to možemo da uradimo: “Vi ste ludi!Vi ste toliko neurazumljivi! Običnom Srbinu... On to ništa ne razume.” Više je to bila neka pomoć po nekoj rutinskoj liniji, u smisli “pa, daj, da pomognemo deci!” Malo je to bilo nipodaštavajuće, ali OK. Mi smo samo ćutali i rekli: “Ako hoćete da nam fotokopirate, OK. To je dosta od vas.” Bilo je komunikacije. Bez obzira na političke preferencije bilo koga od nas, prevagnulo je shvatanje da DS jeste jaka stranka i da ima kvalitetne ljude i da su to ljudi s kojima treba razgovarati, da prosto nema razloga da mi s njima nemamo dobru saradnju. I bez obzira na sve lične animozitete ili neslaganja prema rukovodstvu ili određenim ljudima, to je nama bilo a priori shvatanje da nijedna od tih stranaka ne može da bude tek tako odbačena i da sve drugo treba da stoji po strani, i da je cilj ujedinjenje opozicije – ne možete vi da se zalažete za ujedinjenu opoziciju i biti u neprijateljskim i nikakvim odnosima sa u suštini nosiocem te ujedinjene opozicije. A to je bila DS, tako da u tom smislu to je bila prilično racionalna odluka... Ceo OTPOR, pogotovo tada u početku, nije funkcionisao na nekim velikim pričama – sada mi razmatramo da li DS ili ne. Ako smo se tu našli da bismo oborili Miloševića, nećemo ga oboriti sami, ali ćemo biti nekako važni – to smo shvatili, a drugi neki važni činioci su bili DS, SPO. Mi smo i sa SPO-om imali dosta bliske odnose i redovne odnose, kao i sa DS, s tim što... Oni nisu imali direktan uticaj u tom smislu u kom bi moglo da se shvati da je DS imala direktan uticaj, jer je imala svoje članove u tom nekom telu koje je započelo OTPOR. Ali, svejedno, jer su ti odnosi bili jednaki, dok se nije desio taj slom, naravno, i kada smo mi isto prestali... Mi smo se s Draškovićem videli mnogo više puta nego sa Đinđićem, na primer, ako je to neko merilo.

• *... koji slom?*

Trajali su sastanci opozicije ‘99., posle bombardovanja... ZAJEDNO je počeo svoje mitinge, koji su bili užasni, i onda su počeli stranački sastanci 2000., kada je već bilo jasno da će biti izbora i Vuk Drašković je dosta dugo učestvovao u njima. Ne mogu tačno da se setim koji je bio momenat kada je Vuk definitivno izašao. On je izašao i mi smo rekli: “Nema problema. On je stvarno lud čovek.” U tom trenutku je stva-

rno bio neracionalan. Mi smo bili na svim sastancima, pratili smo sve što se dešava na tom nekom nivou javnosti koji je postojao. Nismo učestvovali u tim njihovim nezvaničnim dogovorima, pregovorima, ali je on postao stvarno... Ne možete da ga razumete šta priča, zašto priča. Onda, kada je on izašao, mi smo podržali DOS, jer Vuk se zaista krajnje sumnjivo ponašao – da li je bio uplašen za svoj život ili šta mu se već dešavalo, ja ne znam, ali odnosi sa SPO-om su tada prestali zato što smo smatrali da je jedna takva stranka bila suviše dvolična u svakom trenutku svog postojanja, da ona ne može da bude tretirana kao nezamenljiva, i mi jesmo stali na stranu DOS-a. Ali SPO nam je dao mnogo više razloga da ostanemo pri toj odluci, nego da zbog nekog idealnog principa – svi ili niko – izaberemo "nikog".

- *Sa kojim drugim organizacijama ste sarađivali i kada su te saradnje počele?*

Mi smo uvek pokušavali da sa svima budemo fer. ... Zaista smo smatrali da to nije samo naša stvar. Međutim, uvek smo bili prilično autonomni i u nekom smislu možda čak i nepristupačni za neke kontakte i saradnju sa mnogim organizacijama, pa i sa DS. Ja opet kažem, to je bilo toliko nezvanično i u suštini nije imalo nikakvog uticaja na to šta mi radimo – tako je bilo sa svima, sa svim nevladinim organizacijama, pogotovo ovim većim. Ja sada govorim o Beogradu, na lokalu je bila drugačija stvar, jer su na lokalu prosto ljudi bili upućeni jedni na druge, saradnja je bila mnogo zvaničnija i mnogo direktnija nego u Beogradu. U Beogradu smo mi bili više neko autonomno, nezavisno telo, koje se u jednom trenutku potpuno samo usaglašavalo. Mi kažemo da ćemo raditi to i to, tad i tad, a vi vidite šta ćete, da li ćete nas podržati ili nećete. Saradnja je bila najviše sa strankama kada su nas hapsili. Jedan deo njih je zaista tada bio strašno kooperativan i pomogli su nam mnogo puta, time što dođu u policijsku stanicu – to nije mala stvar kada dođu Goran Svilanović ili Đinđić, neko od njih koji su bili poznatiji, pa dođu pravo u policiju i pitaju "zašto ste ih uhapsili?" U svakom slučaju, prave neki pritisak. Tu su takođe bile razne advokatske kancelarije, onda nevladine organizacije, koje su nam takođe pružale tu vrstu pomoći, i naravno sindikati, koji su uvek bili neki prirodni saveznik.

- *Kada si ti bila prvi put uhapšena?*

Ja nisam bila uhapšena. Ne znam zašto, ali mene su uvek nekako preskakali... Ja ne mogu da pretpostavim zašto. Ne mogu čak ni da kažem zato što sam žensko, jer su mnoge devojke bile hapšene. Ali, u principu, od, ne mogu da kažem glavešina, ali iz kruga ljudi za koje je policija definitivno znala da vodimo OTPOR, mi smo nekako bili puštani na

miru, u najvećem broju slučajeva. Najmanje smo bili hapšeni u onim ozbiljnim akcijama hapšenja. Mada, u principu, kada pogledam ovu strukturu, jedino ja i Neca nismo nikada bili uhapšeni. Svi drugi jesu u nekom trenutku, ali tako su bile te apsurdne situacije i bili su vrlo brzo puštani. Branko Ilić je bio dosta puta hapšen, ali on je bio hapšen u onim akcijama. Nikada posle mitinga ili kada je govorio. Dobro, mi smo ga dosta pazili da ne bude uhapšen u tim trenucima, da ne bi nestao, pošto kada te stvari govori javno, onda je mnogo veća tenzija i plašili smo se da mu se nešto ne desi. Pa smo imali posebne mere obezbeđenja za svakog ko je govorio da ne bude uhapšen odmah posle toga, nego kad je bio uhapšen, bio je uhapšen u nekim akcijama – sprejenja, lepljenja plakata i sl. Mada je meni bilo žao nekako, mada nisam nikako mogla da utičem.

• *Ti si bila u tom užem krugu koji nisu dirali?*

Pratili su me, dolazili su kod mene kući da provere birački spisak nekoliko puta, onda moj otac kaže: “Pa, dobro, ima nas petoro ovde u kući koji glasamo. Zašto ne proveravate druge?” Policija se pravi luda. Pratili su nas, prisluškivali telefon. Ja imam dosije, a nisam išla da ga vidim. Mislim da nas nisu hapsili zato što su mislili da ne mogu nas da slome tako lako, zato što je normalno da se očekuje od nas da smo malo “tvrđe kože” i da ćemo se snaći lakše, i da su išli upravo na ljude za koje su mislili, aktiviste za koje su mislili da će ih lakše slomiti... i da će imati manju podršku javnosti, jer se ne zna ko je to. Ali mislim da smo im brzo pokazali da bez obzira ko se uhapsi, da će taj biti heroj odmah, bez obzira što nije bio prethodno na TV ili što nije dao nikakvu izjavu, što ga novinari nikad nisu videli u životu, i da naš stav da nema zvaničnog predstavnika OTPOR-a i da nema predsednika, da nema zvaničnog tela, da nema zvaničnog vođe i konstantno menjanje ljudi – to je nešto što mi s novinarima nismo mogli da se ubedimo od početka, znači od ‘98. godine. Nismo mogli uopšte da im objasnimo da je to potrebno, da je mnogo lako oblatiti jednog čoveka, namestiti mu šta god. Znamo kako su se rešavala ta pitanja i sa opozicijom i sa raznim pressure groups koje su postojale za vreme Miloševića. Nismo prosto hteli da im damo prolaz na taj način – nismo imali portparola, nismo imali nekog zvaničnog ili nezvaničnog vođu, nego smo konstantno menjali ljude... A i zbog pritiska. Bilo je tu i roditelja koji su se plašili, plakali i zvali kada se neko pojavi na TV. Tu prosto uđe strah, jer nije nimalo naivno videti svoju ćerku od 19 godina kako daje izjavu u nekoj akciji u majici OTPOR-a, a sve vreme se priča OTPOR ovo, OTPOR ono. To je bila neka sigurnost, i s druge strane, mi smo takva organizacija – mi da izaberemo danas predsednika, možda smo mogli, ali svakako ne bi bio kao što su predsednici stranaka. To svakako ne može da bude čovek koji će imati svu

moć, jer ovde apsolutno ne postoji koncentracija moći u jednoj osobi. Možda za određenu oblast, kao što sam ja šef marketinga, pa sad ja šta kažem, to ipak ima veću težinu u toj oblasti, ali da neko bude simbol OTPOR-a lično, to je nemoguće. Mi smo svi takvi, tako smo postavljeni. Tako smo počeli i tako će to biti verovatno duže vreme.

- *Pošto si rekla da je tvoja oblast marketing: koju funkciju si imala u OTPOR-u od početka?*

Nismo imali funkciju. Bili smo svi aktivisti, odnosno svi smo bili vođe. To je bila naša interna šala. Imali smo bedž "ja sam vođa OTPOR-a", koji su imali svi aktivisti, svi ljudi koji su hteli. Ja se jesam bavila marketingom. I drugi su se bavili marketingom, to je bio jako veliki tim i ne mogu da kažem da je bilo šta lično... Svi ovi plakati, osim kontraplakata, svi plakati, akcije, džinglovi, svi spotovi – sve je to bilo produkt nekog kolektivnog rada, znači jednog klasičnog brain-storminga, koji posle samo neko odradi. Ja sam se bavila PR-om i strateškim odlučivanjem, znači vrlo slično onome što sada radim. Funkcija kao takva nije postojala ni za koga, samo se znalo koja su neka uža polja delovanja. Bavila sam se univerzitetom, odnosno odnosom sa studentskim organizacijama i komunikacijom sa studentskim organizacijama i pool-om ljudi sa univerziteta, znači studenata koji bi postali članovi OTPOR-a. Pošto smo mi stalno imali edukacije, ja sam stalno pričala o toj nekoj ideologiji OTPOR-a. Time sam se bavila, tim nekim prvim razgovorom. Pozovemo desetak ljudi i pričamo šta ćemo da radimo, kako ćemo da radimo. To sam ja radila. Jedna od mnogih koja je to radila.

- *Kako su onda izmišljani slogani?*

Isto tako. Dešavalo se da neko smisli neki slogan, pa se posle to koristi, ali teško mogu da kažem da je bila neka stvar koju je striktno uradio jedan čovek. Tu je uvek bilo nekoliko ljudi koji su menjali, dodavali. Nije postojala striktna podela. Dešavalo se da dođu razni ljudi i kažu "ajde da uradimo ovo" i više je bila stvar u organizaciji, da se organizuje da se to odradi tako i tako, da se odštampaju leci, da se polepe, da se naplati distribucija i sl. Poslovi su bili dosta podeljeni između nas, ali apsolutno nismo bili opterećeni time da neko utiče ili se bavi nečim drugim. Jedino je oblast finansija bila podeljena na dvoje-troje ljudi, i to je bilo tako ustrojeno da su to bili ljudi od poverenja i ja, na primer, nikad nisam pitala odakle pare, kakve su pare i odakle su donesene i kako su došle u Srbiju, jer me nije zanimalo, a pri tome sam verovala da ta osoba nikada neće ukrasti pare, ako ih je dobila. I uvek je bilo dovoljno para. Samo te finansije su bile, zbog sigurnosti. Ono što ne znam, ne mogu da kažem, jer ja nisam znala da li će neko da dođe, da drži pištolj mom bratu u glavu, a da ja moram da kažem ko se bavi finansijama i kako fi-

nansije dolaze. Pošto su znali ko je, nisu znali neke druge stvari. Pošto ja ne znam, zaista ne mogu da me... A znali smo da policija prati ko šta zna i bila je sigurnost i za ljude koji su se bavili parama i za nas koji se nismo bavili parama da nećemo moći da budemo ugroženi zbog toga. Ali sve te stvari su bile opšte dobro. Samo je neko bio odgovoran za njih, da se odrede. Ja nisam imala apsolutnu nadležnost nad marketingom, ali sam bila odgovorna da se napravi akcija, da ta akcija izgleda dobro. Press je bio odgovoran... Ja sam mogla da odem i kažem press-u: "Treba da pošaljete ovom novinaru ili da ga posebno pozovete", ali s druge strane press je bio odgovoran da kada oni naprave neku akciju, da pošalju saopštenje, da to obrade na način na koji je trebalo da se obradi i sl... Nije bilo mnogo razgovora o tome. Najviše smo vremena posvećivali tome šta radimo i kako radimo. Mnogo više nego koji su neki formalni odnosi između nas.

- *Koliko ljudi je bilo u OTPOR-u od početka?*

U samom početku?... Bilo nas je negde pedesetak, pa onda posle bombardovanja 30-ak... Jeste, zato što su se za vreme bombardovanja mnoge stvari promenile, naravno. Osim što su ovi DB-ovci raščišćeni, zato što su pokazali na određeni način svoje lice. Neki ljudi su otišli u stranke ili su bili vrbovani od strane stranaka za različite funkcije i sl. Na primer, Boris Krajčić, koji je bio vrlo poznat pre toga, a onda je otišao kod Perišića. Neki ljudi su odustali. Teško su podneli bombardovanje i nisu mogli sebe više da vide u bilo kakvom političkom angažmanu. To je sve bilo jako neizvesno u tom trenutku, ali to je to. Dvadesetak ljudi je otpalo. Nas trideset posle bombardovanja, iz Beograda. To je bio ključni momenat. Nas 30 je napravilo lični kontakt uglavnom s ljudima koji su vodili proteste u svojim gradovima '96./'97. i načinili smo jedno viđenje. Mislim da je bio avgust '99. godine, kad smo sve njih pozvali i rekli: "Hoćemo da pravimo OTPOR. Vi ste ti koji treba da u svom gradu nađete neke aktiviste, koji će da imaju sve informacije." Tako je napravljena ta mreža, najvažnije telo, a sada je to upravni odbor. To je ekvivalent onome što je danas upravni odbor. Mi smo ga u Srbiji delili na 16 regija i u svih 16 regija smo našli ljude koji će biti to seme OTPOR-a i koji bi opet sa svoje strane našli ljude i tako bi se proširili. To je bio plan. Da se u tih 16 gradova – prvo su bila 4 univerzitetska grada, jer su tu bili najveći protesti, pa su ljudi iz Novog Sada, Kragujevca i Niša našli ljude u okolnim regijama i tako je napravljena mreža od 16 regionalnih koordinatora, koji su danas upravni odbor.

- *Kada je onda studentski pokret OTPOR postao masovni pokret OTPOR?*

Sada meni izgleda sve strašno dugo, ali tada je sve izgledalo jako dugo. Tih 6 meseci, od jula '99. do marta 2000. mi smo jako mnogo narasli. Mi smo 17. februara postali Narodni pokret OTPOR. Tada smo imali 70 odbora, 70 kancelarija – ne faktički kancelarija, nego 70 mesta gde smo bili prisutni. I u tom periodu je bio najveći rast. Od nas 100, 30 nas je bilo posle bombardovanja, pa stotinak sa ovim ljudima iz mreže, van Beograda. Od avgusta '99. do februara 2000. nas je bilo 6-7 hiljada. I onda kada su počela ona hapšenja i maltretiranja, taj je broj porastao na 50.000. Ali to nisam mogla da računam. Aktivnih aktivista je uvek bilo oko 10-15 hiljada, onih koji su bili svaki dan u kancelarijama ili u nekom stanu, gde su se redovno viđali.

- *Ti si malo pre pomenula seminare koje si držala. Kako je to funkcionisalo?*

Mi smo imali na tim akcijama spremljene neke kao regrutnice, gde ljudi upišu ime, prezime i broj telefona i onda ih mi pozovemo i napravimo taj neki inicijalni sastanak, objasnimo im šta je OTPOR, šta su neka tri principa koja nas vode – to je individualni otpor, nema kompromisa sa vlašću i nema kompromisa sa opozicijom, treba da promenimo sistem, da oborimo Slobu i dovedemo DOS, opoziciju na vlast, ali svejedno da se ne ponašamo kao oni – da nema vođe kao takvog, jer ga nećemo napraviti, da je pesnica ta koja je u suštini ključni lik s kojim OTPOR treba da se vezuje, da radimo akcije i tako neke stvari, i da je sve drugo podložno prosto nekom ličnom afinitetu. Ukoliko će neko biti tu, da li će ili neće učestvovati, ponudi se. Struktura svake te neke lokalne organizacije je bila da ima press, marketing, mrežu, univerzitet, da imamo odnos sa nevladinim organizacijama i onda su ljudi nalazili svoje mesto u okviru te neke podstrukture i u suštini se svodilo na to da budete u kancelariji i pratite šta se dešava i da se reaguje na vreme. Sve se radilo tako, iz dana u dan su se radile razne stvari, smišljali razni slogani, akcije i sl. To je tako funkcionisalo. Prilično neplanski, ali u suštini sve je imalo, ma kako labavo, imalo je neku strukturu, više horizontalnu nego...

- *Da li su praćeni mediji ili šta se dešavalo na ulicama?*

Sve. Pri tome, kada je ta kancelarija u Knez Mihailovoj postala poznata kao sedište OTPOR-a, onda su ljudi dolazili sami. Svaki dan po 50 ljudi prođe kroz tu kancelariju sa raznim idejama, pričama, sugestijama... Kada ljudi shvate da suština OTPOR-a nije u tome da se napravi neka lična karijera, nego da se zaista timski uradi nešto važno i da se sve informacije dele između nas i da svako ko želi da se slika za TV, može da se slika za TV. To je bio najmanji problem. To je na primer ono što je uništilo studentske proteste – to što se samo Čeda slikao. Čeda i Če-

da, što nikom drugom u suštini nije bilo dozvoljeno. Bez obzira na sve, to su ipak mladi ljudi i vole da osećaju lični značaj. Svima je bilo to omogućeno, jer se računalo na to da će svako imati samokontrolu. Kada se išlo na neki duel ili ozbiljni intervju, onda se znalo. Ljudi su sami bili svesni da ne mogu da idu oni nego da će ići neko drugi, u zavisnosti od teme, u zavisnosti od gosta, od voditelja. Imali smo dosta dobru analitičku službu... Nije to bila služba, ali deo press-a se bavio analizom i direktnom komunikacijom sa medijima, novinarima, tako da smo često imali vrlo pouzdane informacije o tome šta je dobro reći, šta nije dobro reći.

- *Kakvo je interesovanje medija bilo za OTPOR. Da li su vas novinari pratili u početku?*

Pa da. Zato što smo u suštini izašli u javnost preko onog letka koji je bio objavljen na naslovnoj strani “Dnevnog telegrafa” i mediji su nam uvek bili vrlo važni, ali ideja je bila toliko jaka, toliko neobična da nismo morali ni mnogo toga da radimo, nego smo imali novinare koji su nas posebno pratili i s njima smo se sprijateljili... Uh, mnogo ih je bilo. “Glas”, “Blic”, “Danas”, naravno, “Naša borba”, “Vreme”, Studio B, B92, nisam se bavila time tako da ne znam konkretno ljude, ali znam da su uvek isti ljudi bili, jer mi tada nismo imali pres konferencije, imali smo akcije. Jako puno stranih novinara je bilo. Ja mislim da je dnevno 10 ljudi davalo intervjue i to najrazličitijih ljudi, pošto je to bila neka velika priča, ali sada kada razmišljam, sad mi to izgleda neobično, ali tada mi nije izgledalo neobično, pošto su svi imali sve informacije, ništa se nije krilo, sve se radilo prilično javno, jer je to bila jedina zaštita – ako je već policija bila na nekom sastanku ili neko ko će da “drukne” to policiji, nema razloga da se to krije, pošto ćemo to ionako sutra da uradimo. Nema potrebe za mistifikacijom u tom smislu. Tako da je većina ljudi mogla bez ikakvih rezervi da u ime OTPOR-a govori šta su naši stavovi po tom pitanju, ili šta ćemo da uradimo sutra, zašto se zovemo OTPOR, ko nas finansira i slično... To je jedina laž koju smo morali da govorimo, ali dobro.

- *Dobro, o tome uvek ima informacija.*

Pa da. To je prosto moralo da bude tako. Prvo, nismo želeli da damo bilo kakvog razloga da nas uhapse, tako nekog banalnog razloga, dok se nije desilo ono sa terorizmom... Pa smo bili okarakterisani kao teroristička organizacija 2000. To je bilo baš ono vreme posle ubistva Peroševića u Novom Sadu. Oni su hteli da donesu zakon o terorizmu. Mi smo shvatili da se to odnosi na nas... Bila je čitava hajka – to je bilo tad. Pošto oni kao nose crne majice, crno košulje, pesnica, oni su anarhisti, oni su narkomani, to su teroristi, oni podmeću bombe, ubijaju zvaničnike –

potpuno ludilo. To se završilo time što smo mi počeli da se sprdamo na tu celu ideju da je OTPOR teroristička organizacija. Malo su zakasnili, jer su ljudi već znali šta mi radimo. To nije moglo da zvuči normalno, ali su ljudi bili uplašeni. Tada je bio najveći priliv i ljudi i najveći priliv straha u OTPOR. DB svaki dan ispred kancelarije sedi, pošto smo mi uglavnom sedeli u onim baštama po kafićima i pričali, ali nije bilo uopšte tajno to što mi pričamo. DB je dobro znao da mi nemamo nikakvo oružje... To je potpuni apsurd koji je konstruisan i onda smo mi počeli da se sprdamo na tu temi i sami da govorimo "mi smo teroristi". Nosili smo one crne kape na glavama.

• *Kako je to delovalo?*

To je bilo psihološko rasterećenje, jer mislim da niko od nas nije bio svestan u kakvoj je opasnosti, i da uopšte nismo ni želeli da budemo svesni, jer je činjenica da je nestao Ivan Stambolić i sl. Mi smo uvek mislili da mi nismo tako bitni i da će oni uvek pre da idu na Đinđića i Vuka Draškovića, ili tako neke poznatije ljude, ako već hoće nešto drastično da urade. Ali su nam neki ljudi posle 5. oktobra, koji su bili u vrhu policije, rekli da smo imali grdno lošu viziju, da smo bili – pogotovo nas petnaestak, dvadeset na nivou cele Srbije konstantno na tim listama mogućih velikih neprijatelja. Državnih neprijatelja. I da smo bili pod strogim nadzorom, da je Milošević u nekom trenutku bio odlučan da se na drastičan način razračuna sa nama, da bismo mi sigurno bili među tim... Jer smo u tom nekom trenutku fokusirani kao vrlo opasna organizacija, najviše zbog toga što nisu imali kontrolu nad nama i što nisu imali nikakvog upliva i nisu znali šta ćemo sledeće da uradimo... Zbog cele te postavke da je sve javno, a s druge strane da postoji takva vrsta poverenja između nas da one stvari koje nas mogu ugroziti nisu bile predmet razgovora, i da je svako bio vrlo očigledan ko je bio poslat od strane SPS-a ili od strane policije. U stvari je bilo jasno jer je postavljao suviše pitanja. Ima jako malo toliko radoznalih ljudi da moraju sve da znaju. Ako im se da mogućnost da urade sve što žele, onda ne moraju da se pitaju odakle, kako se prevozi materijal, ko prevozi materijal. Što bi nekoga uopšte bilo briga ko prevozi materijal?! Ako nema neki drugi razlog zbog čega želi to da sazna. Ili, kad počinje, kad se nosi materijal u Novi Sad. To znaju ljudi koji to nose – neki običan aktivista. Neko ko je došao u OTPOR danas ili pre nedelju dana nema razloga da to zna, njemu je važno da će taj materijal biti u Novom Sadu sutra, ali mu nije važno kako i kada, tako da su ti ljudi uvek bili tako očigledni. Nismo čak ni imali neke mehanizme da ih izbacujemo. Mi smo njih puštali da budu tu... Pošto niko drugi ne postavlja takva pitanja, onda su vrlo brzo isplivavali, jer drugačije nisu mogli da saznaju.

- *Kakvi su tu ljudi bili postavljeni od SPS? Da li su oni bili ista generacija?*

Pa da... Prosto, kada je to lično, postoji neki zazor da se tu sada nešto lično obračunavate. Moja pretpostavka je bila da ti ljudi nisu... da su prosto ljudi na zadatku. I da oni sutradan mogu da rade nešto korisno i da uopšte nije važno da se mi s njima sukobljavamo ili ih isterujemo iz organizacije... Mi smo uvek shvatali da policija ne sme da veruje da smo mi teroristi u suštini. Ova obična policija. Ili da smo neko ko izdaje interese Srbije, ili da smo strani plaćenici. Mi jesmo dobijali pare iz inostranstva i to je bilo nešto što je bilo očigledno svakome ko je malo ušao u OTPOR. Ali, s druge strane, da ne radimo ništa što je protivno državi i da svako ko ima minimum razuma će shvatiti da u trenutku kada mu neko u vrhu policije naredi da nekog uhapsi ili ubije, povredi, da će on znati da radi lošu stvar. Zbog toga nam je nekako i bilo važno da ta policija bude stalno tu, da znaju dobro kako razmišljamo, zašto to radimo, da niko od nas nije iz CIA – znači da ne radimo ništa što je zaista loše po ovu državu, nego da mi prosto uzimamo te pare zato što su to tada bile jedine čiste pare. Mi smo između nas to govorili vrlo otvoreno – to su jedine čiste pare. Mi da uzmemo pare koje su uzimale DS ili SPO za svoje finansiranje, to su sve bili finansijeri koji su finansirali i Miloševića. Biznis interes. Mi smo mogli da uzmemo, nama su nudili – mi nismo hteli, jer smo znali da to vodi tome da nekome nešto dugujete. Mi nikome od stranih finansijera ništa ne dugujemo. Nama su se interesi poklopili u tom jednom delu. Mi nismo bili za bombardovanje. Naravno da je to bilo potpuno apsurdno i u svim prethodnim razgovorima smo insistirali da se to ne radi, da će to uništiti civilno društvo i da će uništiti ono što smo mukotrpno radili od '96. godine. Međutim, ti isti Amerikanci su se na vrlo ličnom nivou obračunali s Miloševićem, kroz bombardovanje, da prosto ništa od državnih interesa Amerike tu nije moglo da se ostvari, a mi opet, s druge strane, nismo zastupali državni interes Amerike, nego državni interes Srbije. Tako smo to mogli da shvatimo, a shvatili smo tako da je Milošević loš za Srbiju ne zato što ne ispunjava svaki ćef Amerikancima, nego zato što uništava svaki aspekt Srbije. Bilo nam je važno da to policija zna. Ta obična policija, ti ljudi koji su po zadatku DB-a poslati, oni šta god radili, koliko god voleli Miloševića, ne bi mogli da kažu: "Da, ono što radi je u suštini loše." Oni to ne razumeju... Ljudi su tako naučeni, imaju neki svoj sistem u glavi. Ipak postoje neki zakoni, postoje ti neki principi razumevanja šta je ono što zaista ugrožava bezbednost i građana i države. Mi smo hteli da oni znaju da mi to ne radimo. To je bio najsigurniji način – da se oni ne izbace nikad. Ja sam komunicirala – meni je često prilazio DB, jer je bilo nekoliko njih, ja sam ih znala, pa oni kažu: "Ja sam iz DB-a. Ja vas danas pratim. Šta ćete da-

nas raditi?" Ja kažem: "Radićemo to i to." Kada sam mu treći put rekla to, to i to, i treći put smo mi zaista i uradili ništa više ni manje od toga, oni počnu da veruju. Otopila se ta... Nama je bilo važno da nema mržnje. Oni su mogli po naređenju da nas ne vole, ali je bilo važno da nas ne mrze, jer je to bila zaštita za ono što smo verovali da može da dođe, a to je zaoštravanje odnosa na sceni, a onda znam da će mu biti teže da puca u nas, ako ikada bude dobio to naređenje, jer će znati da radi nešto loše. S druge strane, mi smo uvek imali stav da su ljudi koji izdaju njima naređenja naši neprijatelji, da oni nisu naši neprijatelji i da mi shvatamo da je ustrojstvo DB-a i policije hijerarhijsko i da oni moraju da slušaju naređenja, ali da mi sa izvršiocima naređenja nemamo ništa, da imamo s onima koji daju naređenja. Njih ima jako malo. U Srbiji ih je bilo 50, recimo, a u suštini ih je bilo 3-4. I da su to pravi neprijatelji, a da su ovi ljudi neko koga mi poštujemo zato što rade svoj posao i da će sutra možda uhvatiti lopova, koji je meni oteo kola ili koji mi je ukrao mobilni na ulici. U tom smislu smo mi razradili jedan prilično dobar odnos sa tom pravom policijom, koja je nas nadgledala i sa DB-om, jer smo u isto vreme znali da neće Rade Marković da dođe da nas ubije, već će narediti nekome. Pogotovo pred 5. oktobar mi je to bilo vrlo važno, da neće oni sami to izvršavati i isto smo znali za sudije – neće mene Rade Marković ili Milošević da osudi na 10 godina zbog terorizma, to će neki sudija morati da uradi. Neki sudija koji ima komšije, koji ima ženu, decu ili muža, ko će morati da isprlja ruke u suštini. To nam je bila neka taktika – da je prava zaštita jedino mogla da postoji u tome da znaju da mi nemamo nikakve poslove, da niko od nas nema nikakvu firmu, ništa od čega profitira lično, da smo u tome vrlo iskreni, da je to naš suštinski stav, da ako on bude u jednom trenutku odlučio da treba da nas uhapsi, osudi ili ubije, povredi fizički zbog toga, da to mora da bude na njegovoj savesti, ali da će imati sve informacije da to ne treba da uradi. Ta neka tiha kampanja prema policiji, opet kažem bez lažne skromnosti, mislim da je bila vrlo važna i za 5. oktobar, možda zato što su obezbeđenje političkih stranaka, i opozicionih, isto sačinjavali kriminalci, kao što se vidi danas. A naše obezbeđenje su bili normalni mladi ljudi. Mogla sam ja da budem – nekada sam ja bila u obezbeđenju naše akcije, nekada neko drugi, ali to nikada nije bio neko ko je imao pištolj ili je imao bombu. To je prosto bilo vrlo važno, obezbeđenje nije bio spremno da se bije. I nikada ne bi pucalo u policajca. To su bile te neke suštinske stvari koje javnost uglavnom nije znala, ali smo na to dosta obraćali pažnju – da se nikada ne prekida komunikacija s policijom, makar ona bila iz te perspektive da oni nas nadgledaju, da traže, da rovare – koju su već funkciju imali, ali da oni moraju da znaju šta radimo i kako razmišljamo.

- *Da li je ta komunikacija sa policijom imala nekakve veze sa studentskim protestom ‘96./‘97. godine kada je policija upadala u studentske domove ili na fakultete?*

Mislim da je studentski protest u onom svom vrhu bio vrlo ekskluzivan i strašno česte su bile te priče da li je neko policija ili nije policija. Kod nas, tih priča uopšte nije bilo. Mi uopšte nismo ni u jednom trenutku upadali u paranoju ko je iz DB-a ili iz policije od svih nas. Nikada, nikad se to nije spomenulo. U studentskom protestu se stalno raspravljalo o tome. Dovoljno je da “pustite buvu” da je neko ko radi za policiju, odmah se taj ignoriše, skloni i sl. Mi to nismo radili. Tako da u tom smisli nije baš bilo isto. To je jedna od velikih razlika, što je nama zaista bilo svejedno. Što se igrati tajnovitosti kada nema potrebe?! Studentski protest se u mnogo čemu igrao tajnovitosti, što uopšte nije bilo potrebno. Uopšte nije potrebno da vi krijete kakvu ste akciju smislili ako ćete sutra uraditi. Ako će neko da vas spreči, sprečiće vas. Mi se nismo plašili da nam spreče akciju, a studentski protest je bio oročen nekim zahtevima. Mi nismo imali zahteve. I onda nam je bilo svejedno. Ako nas danas spreče, sutra ćemo da uradimo. Ako će da spreče svaki dan – odlično. Neka spreče svaki dan.

- *Kako je ta komunikacija sa DB-om funkcionisala – kad neko iz DB-a dođe i pita: “Šta će biti sledeća akcija?” Da li je najava podrazumevala i lepljenje plakata?*

Imali smo tajne akcije, kao što su sprejenje. One su bile organizovane, potpuno onako... Na nekoliko mesta. To su ljudi sami radili. To nikada nije bilo dogovarano, samo je trebalo da se jave kada idu i kad se vrate, da bismo znali da li je neko uhapšen... DB-u smo otkrivali ove javne akcije – kada smo imali. Pa smo imali po 100 akcija. Uvek ako pitaju kažemo im šta ćemo raditi – delićemo letke, ići ćemo u šetnju tamo, tamo i tamo, nećemo ići na Dedinje – to je uvek bilo prvo pitanje: “Je l’ idete na Dedinje?” “Ne idemo na Dedinje!” “Dobro!”...

- *Da li ste prijavljivali demonstracije?*

Da. Prijavljivali smo uvek, ali to je klasično – samo odnesete policiji prijavu, ali smo uvek prijavljivali, pošto uvek mora da bude zvanični potpis. Uvek je neka studentska organizacija, lažna, neka koja ne radi, pečat njihov, prijavimo policiji, a oni znaju da je to OTPOR. To nije bilo sporno, da šta god se radilo, oni su mislili da je OTPOR...

- *OTPOR u to vreme nije bio prijavljen kao organizacija?*

Nije. Mi smo se registrovali u suštini posle 5. oktobra, jer su nam odbili registraciju kada je bio taj zakon o terorizmu. Mi smo napravili je-

dno veliko dešavanje u Medija centru. Tu su bile razne poznate ličnosti, koje su nas podržale i potpisale se. Profesori univerziteta, bile su tu razne političke stranke i slično. Uticajni ljudi. Onda je bilo i ono s Vojom Brajovićem u "Buretu baruta", kada je skinuo bade mantil i publici pokazao OTPOR-ovu majcu. Više je to bila neka tiha demonstracija sile s naše strane, da mi to moramo da uradimo i da od toga nećemo da odstupimo. Mislim da je najviše bilo to da su ljudi vagali i videli da im se više isplati da nas puste da to radimo, nego da pokušaju na neki radikalan način da nas zaustave i mislim da generalno nije postojala volja – ni radikala, ni svih tih instanca. I policija, i sudstvo, i tužilaštvo – svi bi morali da se uposle da bismo mi bili na taj neki radikalniji način zaustavljeni. S druge strane, moglo je da se pribegne samo tim nekim ekstremnim sredstvima, a s obzirom na to da smo vrlo brzo uspostavili neki ritam, onda su onako rutinski počeli da nas hapse, nikog ne biju, osim kada neko od murije nema neki lični problem. Samo u tim slučajevima su bile tuče i sl. A ova neka policija koja je samo odrađivala to, to je već bila neka rutina. Mi izađemo na akciju, oni uhapse troje-četvoro, odvedu ih. Mada to jeste bilo kršenje ljudskih prava – nema spora, ali mi smo vrlo brzo pobedili u toj igri... mi smo toliko grakali, vikali i drali se, svi – i u nevladinim organizacijama, i spoljašnjim, i ambasadama, svima, tako da bi pritisak uskoro bio toliko veliki da im se više isplatilo da nas ne biju, jer su shvatili da time neće dobiti ništa. Svaki put kada je neko bio fizički ugrožen, mi smo pravili skandal od toga, što je normalno. Dođe vam neko sav u modricama ili devojka koju je išamarao neki policajac i onda mi napravimo toliku buku oko toga da im to uopšte nije bilo korisno.

• *Odakle ideja za strukturu OTPOR-a?*

Da, bili smo u nekim opštinskim odborima. To je bilo baš na početku. Tamo kod SKC-a. Tamo smo imali sastanke, ali vrlo brzo smo prestali, jer nismo hteli da budemo u tom smislu vezani za DS... Pa to je bila vrlo jasno strukturna organizacija, ali nije imala ograničenja. Ona je nastala kada smo izašli iz Beograda, jer kada su se uključila ova razna velika mesta, onda smo to nekako morali da strukturiramo tako da bude funkcionalno, da bude efikasno i da postoji neka komunikacija i koordinacija, jer je u suštini naša organizacija bila zasnovana na koordinaciji, svaki od tih gradova je imao autonomiju da radi šta god je hteo, što je u skladu sa tim nekim bazičnim interesima i principima OTPOR-a. S druge strane, velike nacionalne kampanje su rađene po toj nekoj šemi – smisli se kampanja, podele se zadaci, napravi se plan aktivnosti po gradovima, mediji, materijal i sl., same akcije i onda se to odradi. Ali nije postojao neki poseban trenutak kada se to desilo. Najbliže što mogu da kažem je kada smo organizovali taj sastanak, kada smo potpisali dekla-

raciju – napravili smo deklaraciju za budućnost Srbije... Tako je počelo u suštini sve. Mi smo onda tu deklaraciju ponudili drugim strankama da potpišu, ponudili studentskim organizacijama, nevladinim organizacijama, sindikatima i tako je počeo u suštini taj neki ozbiljniji rad, time što smo morali da imamo redovne sastanke da bismo videli dokle smo stigli s tom deklaracijom, kako se ona promoviše, šta treba uraditi u vezi s promocijom, kako postaviti te neke ciljeve, kako ih odraditi, ko ide da priča sa strankama, ko sa sindikatima, ko s univerzitetom, tako da je vrlo prirodno izašlo. A sama faktička organizacija je na Prvom kongresu, kada je bio i SPS, kada smo promovisali te lokalne organizacije i rekli "ko izda, pizda!" To je bio slogan tada. Mi smo tada, na tom kongresu, u suštini odredili šta su naši zahtevi – ukidanje zakona o univerzitetu, ukidanje zakona o informisanju i slobodni izbori. I to je bilo to – sve što smo radili, ponavljala su se ta tri zahteva. Na žalost, možemo da ih ponavljamo i danas. Potpuno strašno! Nema zakona o univerzitetu, nema zakona o informisanju, nema slobodnih izbora još uvek. Makar nisu bili po nekom novom ustavu, novom izbornom zakonu i sl., tako da je to vrlo zanimljivo. Kad me ljudi pitaju što i dalje OTPOR, ja kažem: "Pa, ne znam. Nisu još ispunjena ova tri zahteva još uvek." Ako hoćemo da budemo dosledni, onda hajde da budemo dosledni, što ne znači da ćemo kada ta tri zahteva budu ispunjena prestati da radimo. Najočiglednija stvar je da nisu ispunjena naša tri zahteva koja smo pomenuli sto hiljada puta na raznim mitinzima – i našim i opozicije, i sindikata, itd. Nisu to bili zahtevi samo za Miloševića, nego su to bili naši zahtevi. Nije važno koja je vlast u pitanju.

• *Šta misliš o ulici kao forumu protesta do 5. oktobra?*

To je tada bilo zanimljivo, bilo je novo i u suštini bilo je jedino sredstvo koje je uspostavljalo direktnu komunikaciju s običnim građanima. Jesu nama obični građani uvek bili na nekom pijedestalu, što je u suštini pozitivno, pozitivan aspekt života Srbije, ali s druge strane smo isto hteli da ih prodrmamo i ulica je idealno mesto za to, zato što je world u malom, uvek bila nešto u šta verujemo. Nema medija koji mogu da zamene to kada nekih 100, 200, 300 ljudi prođe i vidi nas na ulici... Kada vidite na TV, vi možete da verujete, možete da imate odnos kao prema nečemu što se ne dešava tu, odmah pored vas, ali kada vidite na ulici, znate da je to tu... Taj utisak je mnogo jači od utiska na TV, na TV se već racionalizuje, posmatra se poruka, posmatra se ko to govori, akcenat – sve te neke partikularne stvari. A na ulici kada vidite, onda vam to ostavlja opšti utisak šta je OTPOR, ko je OTPOR i u tom smislu su te akcije na ulici bile vrlo važne – i da ih bude često, i da ih bude u drugim gradovima, u drugim delovima grada, da prosto ljudi vide da smo mi

stvarni, da nismo nekih 10 ljudi koji su sad nešto smislili, neka podgrupa, nego da su to mladi ljudi koji su spremni da naprave budalu od sebe na ulici... To je bio kohezivni faktor. Pošto nismo imali te neke konkretne zahteve koji su direktno zavisili od nas ili su bili neki kratkoročni zahtevi, to je ono što je pravilno ustrojstvo, vremensko ustrojstvo organizacije. Od jedne akcije do druge akcije i osećao se progres. Prva akcija nam je bila vrlo neorganizovana, druga manje, treća manje, četvrta manje, peta je već bila odlično organizovana. Svi su ljudi našli mesto u tome ko šta radi, već smo mogli da znamo da ne mora svaki put da se kaže ovo, ovo, ovo, već su ljudi sami znali – ja radim to, ja radim to... Ma koliko akcija bila mala, tu je uvek bilo užasno puno ljudi koji rade i to je bila osnovna jedinica toka vremena u OTPOR-u. Akcija ove nedelje, pa akcija sledeće nedelje, pa šta radimo u međuvremenu. I to je bilo nešto što nam je pomoglo da u celoj toj besciljnosti, neizvesnosti finala, cilja, da opstanemo, da to pri tome bude zaista zanimljivo i za aktiviste i za medije, i za javnost... Ne znam da li si očekivala neki drugi odgovor, ali za mene je to ulica bila tada. Mitinzi i sl., to su uvek bile ekstremne akcije, nešto u šta je organizaciono bilo potrebno uložiti mnogo i što je, ako je dobro urađeno, jednako dobro i vraćalo, jer je pažnja onda usmerena više. Prosto je veće očekivanje, veći je neki back, što se vraća – response. Uvek smo posle tih nekih velikih akcija imali više ljudi koji su dolazili da se učlane i mnogo se pričalo o tome. Naravno, što veći događaj, veće je i interesovanje, veći je i značaj koji im se pridaje, ali ne vidim ja to... Meni su jasne te sociološke, kulturološke studije koje se rade o tome šta znači ulica i u izgradnji civilnog društva, i u izgradnji identiteta i načina na koji se opredeljuje za stavove, ali za mene, iz moje lične perspektive i perspektive OTPOR-a, to je bilo to... Ima smisla u tom ludilu, nešto što je davalo tu strukturu, nekog daljeg cilja ka kojem se ide, jer nije bilo nekog vrhunskog cilja. Mi smo znali da će Sloba da padne kadtad, ali da li će biti potrebno da uradimo 100, 1000 ili 100.000 akcija, to nismo znali, ali lakše je kad znate da sledeće nedelje imate nešto. U suštini su akcije bile to zbog čega su ljudi dolazili u OTPOR, jer neko je imao neku suludu ideju i ne može sam da je uradi i onda dođe u OTPOR i kaže: "Ja hoću da uradim tu i tu akciju." Mi kažemo: "Važi."... Ne vidim ja to kao neko umetničko izražavanje, ali kreativno svakako. Možda nema tu funkcionalnost, kao umetnost, ali ima prosto... Kad ne znate više šta ćete od sebe, onda uradite nešto i posle toga ste malo više zadovoljni. Davalo je neki... Katarza je suviše velika reč. Neću da je upotrebim, ali na tom nekom nivou političkog opredeljenja i frustracije davalo je neki odušak.

- *Kako ste znali da ce Milošević da padne?*

Ne znam... Znala sam. Ne zbog toga što sam verovala, verovala sam, ali on je toliki idiot da nisam mogla da poverujem da može da pobedi. Možda to sada izgleda “gledali smo mnogo filmova, pa znamo da će loši momci uvek da plate”, ali, s druge strane, filmovi na kojima smo mi odrasli, nisu baš takvi. Mi smo već odrasli u vreme “pulp fiction-a” i filma koji nisu garant da će dobri momci da pobede. Ja sam zaista smatrala da je on toliko glup u suštini i da vuče toliko loše poteze da on ne može da pobedi, čak i sa ovakvom opozicijom. Valjda smo toliko uložili svi u OTPOR da nam pomisao o promašaju nikad nije padala na pamet.

• *Kako je bilo raditi tokom bombardovanja?*

Nismo radili ništa. Mi smo samo bili u ličnom kontaktu, ali ništa nismo radili, zato što prvo nismo hteli da sebe stavimo u fizički rizik, a drugo nismo hteli sebe da stavimo u rizik da nas neko zloupotrebljava – nismo hteli da nas zloupotrebi Milošević, a još manje Amerikanci ili NATO... Mi smo kao organizacija prošli tako što smo se razdvojili – svako je radio ono što misli da treba da radi – neki su pobegli iz vojske, neki su otišli u dobrovoljce – muškarci. Ženski deo OTPOR-a je bio uglavnom u Beogradu, odnosno tada – nas je bilo nekoliko i nismo znali šta će se desiti. Prosto, OTPOR je tada ostavljen, zaključan. Niko ništa nije radio kao OTPOR, osim ovih DB-ovaca koji su nešto tu pokušavali, išli na neke sastanke s vrhom i tako. Kao OTPOR, što potpuno nije bilo svojstveno nama, jer smo se mi dogovorili da nećemo ništa raditi kao OTPOR, tako da svako ko je radio nešto kao OTPOR nije želeo dobro OTPOR-u. I oni su bili neutralisani.

• *U vezi međunarodnih donacija: da li su te donacije imale uticaj na sadržaj vašeg delovanja ili ste mogli potpuno slobodno da delujete?*

Pa, iskreno, pošto sam ja bila kao neko ko je smišljao kampanje, učestvovao u smišljanju i određivanju, ja sam imala prilike da se vidim sa nekim od tih donatora i sa strancima i oni jesu uvek bili dobronamerni. Problem je u tome što niko od njih nije imao neku posebnu ideju kako da radimo i oni su nas vrlo brzo zavoleli, da tako kažem, zgotivili nas, zato što smo mi uvek dolazili sa specifičnim zahtevima – hoćemo da radimo kampanju, pravimo “OTPOR iz komšiluka”, hoćemo da puštamo film Gorana Markovića, hoćemo da uradimo to tu i tu, u tom gradu, tu i tu. Hoćete da nam date pare? – Hoćemo. – Važi. To se uglavnom tako i završavalo. Mi smo dobijali pare, ipak nisu bile zanemarljive pare, zato što smo uvek znali šta hoćemo da uradimo, ali oni kao takvi nikada nisu rekli: “E, treba da radite to i to”, osim ako to nije bilo iz nekog njihovog iskustva političkog aktivizma i grassroots aktivizma, što su bile neke metode koje daju najbolji rezultat, i prosto su nas usmeravali

u tom smisli: "Trebalo bi da obratite pažnju na komunikaciju sa print medijima, sa ovim, sa onim." Znači, bukvalno takve neke... Ali, da su oni došli i rekli: "Ajde, radite kampanju! Šta god! " Ako to nama nije bilo u nekom interesu, u skladu sa onim što smo hteli, mi to nismo morali da radimo. U principu je tako bilo. Oni su nama davali pare, ali nisu znali za šta nama trebaju pare. Ne zato što su oni nama davali pare, pa nam onda govorili šta treba da radimo... Šta je u suštini ono što te zanima?

• *Zašto su vas oni finansirali – sa kojom motivacijom?*

Naravno da su nas finansirali zato što su hteli da Sloba padne. On je postao dovoljno neposlušan njima, morali su da ga se otarase, nisu mogli drugačije. Finansirali su nas, nezavisne medije, opozicione stranke, jer im je bilo u interesu da on više ne bude na vlasti, a zašto im je bilo u interesu? Naravno, bilo im je u interesu zbog njihovih većih geopolitičkih interesa koje oni imaju na ovom terenu. A i zbog toga što je, dok je Milošević bio na vlasti, postojala realna opasnost od kriminala i korupcije, da je prosto slom Miloševića podrazumevao da će se slomiti i ta mreža koja je ugrožavala i Bosnu, i Hrvatsku, i Makedoniju. I ono što je njima bilo u interesu je da ovo bude stabilan region, jer su to obećali svojim biračima i da su zbog toga davali velike pare poreskih obveznika iz Amerike, Engleske i Nemačke da bi ovde bio stabilan region, da ne bi morali više ovde da šalju vojsku, jer su shvatili kolika je bila greška Kosovo. Vi kada sada pričate s njima, oni bi voleli da sada nije tako, ali tada nisu imali drugo rešenje. Na žalost, na Kosovu nikada nije bilo grupica kao što smo mi, koje su mogle da ponude drugo rešenje, i nije bilo jake opozicije. Ni Srbija nije imala jaku opoziciju, tako da je njima to bilo jedino rešenje, što se tiče Kosova i Bosne... Ali da nije bilo svega ovoga i da opozicija nije imala neku dozu razuma, da nije bilo nas i nevladinog sektora, mi smo danas mogli isto tako da budemo pod okupacijom Amerike. Moglo je to da se desi. Ne bi imali drugog načina da to reše, osim da urade ovo što su uradili u Iraku i Avganistanu. Možda ne bi bilo toliko mrtvih, ali svakako bi bio neki rat i neki protektorat.

• *Ko je odgovoran za NATO bombardovanje '99. godine?*

Milošević. Ja vidim odgovornost i Klintona i Toni Blera i NATO zemalja, ali ja nisam glasala za njih. Ja sam glasala za Miloševića u stvari, jer on je bio taj legalno izabrani predsednik koji je morao, s oproštenjem, ako su hteli da ga "naguze", on je morao da se "naguzi". On lično, zato što je on lično imao tu odgovornost. Ako su oni hteli da on podnese ostavku i da se skloni, on je morao to da uradi da bi sprečio bombardovanje. Ja vidim jedinu pravu odgovornost koja može meni nešto

kao građaninu tada SR Jugoslavije da znači – to je odgovornost predsednika i njegovih ljudi.

- *Da li tako misliš i u vezi sa ratom u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini?*

Pa nije isto. Kontekst ratova u Bosni i Hrvatskoj je bio mnogo širi. Nažalost, mislim da su ratovi u Bosni i Hrvatskoj vođeni zbog kriminala... Nacionalizam koji je narastao – na to su se primili samo obični ljudi. Ovi koji su vodili rat i koji su u suštini ratovali, to su obični kriminalci koji su krali i samo profitirali iz toga – znači, pravi ratni profiteri. Nažalost, jedini koji osećaju posledice, koji su naseli na priču o nacionalizmu, to su obični ljudi i ovde, i u Hrvatskoj, i u Bosni. Da cela ta priča nije vođena tako, da su rekli: "Mi ćemo da se bijemo zato što hoćemo da otmemo firme, pare, opustošimo kuće", ljudi bi vrlo brzo prozreli to i ne bi u tome učestvovali. Bio je potreban taj nacionalizam, koji naravno ima svoju kulturološku istoriju u Hrvatskoj još od 19. veka... Ja razmišljam – da sam ja Hrvat, ja bih smatrala Srbiju hegemonističkom zemljom, hegemonističkom državom. Bez obzira na to da li smo mi njih oslobodili, da li ih nismo oslobodili, da li su oni bili na strani fašista, nisu bili na strani fašista, čovek koji je živeo u Hrvatskoj '90-tih godina svakako je imao razloga da misli da je Srbija hegemonistička država i da ima pretenzije da bude centar čitavog sveta, ne samo Balkana. Tako da su to neke normalne stvari, ali su meni samo političari odgovorni. Ne mogu da kažem da mi je za rat u Bosni ili za rat u Hrvatskoj odgovoran jedan Milošević, ali opet, s druge strane, on je taj koji je bio moj zvanični predstavnik i može da mi bude krivo što ljudi u Hrvatskoj nisu tako videli, i ljudi u Bosni, što je moralo da dođe do tog rata. Ja nikada ne bih očekivala da Haški tribunal, pošto su uhapšeni Srbi, da treba da budu uhapšeni Hrvati, ide na dostojanstvo jedne države, na osećaju za neki prioritet u jednoj državi, da razmišlja pre svega o sebi, a ne o drugima. Nikada ne bih postavljala uslove, iz ove perspektive običnog građanina. Kada bih bila političar, drugačije bih razmišljala. Rekla bih: "U redu, mi ćemo uraditi s naše strane." Onda bih sačekala 10 dana, meseci, a onda bih rekla: "Šta je sa Hrvatskom?" Na primer, ako bih bila sigurna da je to dobar put da se sačuva država, državni interes, ali smatram da je u svakom slučaju Srbija trebalo da bude prva koja će da kaže: "Da, mi smo vodili rat i određeni ljudi su bili odgovorni za to." I da se izvine i naprave reparaciju svima kojima treba i da ne čekamo da oni urade to nama. Jedini način da budete u poziciji gde se poštujete i imate integritet je da se tako ponašate. Dokle god se ponašate kao neko malo dete, koje očekuje od roditelja da ako kupi bratu lizalicu, kupi i njemu, ili ako njemu uzme lizalicu, da uzme i njemu – u tom nekom reciprocitetu, to

je neozbiljno. Svaki roditelj koji ima decu zna da to nije tako jednostavno. Deca su različita, svako ima svoje potrebe, a da se lična odgovornost uliva svakom pojedinačno, a ne kao brat ili sestra. I da mi kao država treba da budemo dovoljno razumni i dovoljno zreli da kažemo: "U redu, mi imamo..." Ne iz nekog humanizma, nego prosto iz političke potrebe, i zbog toga što je to dobro za Srbiju. Ne zato što ćemo mi da učinimo neki ustupak Hrvatskoj, ili Bosni, ili Makedoniji, nego prosto zato što je potrebno za svaku državu da bude zrela, da bude svesna – i svaka vlast pre svega – da bude svesna šta je nasledila, da je to moralo potpuno drugačije da se uradi. A da se nastavi sa, po meni, potpuno infantilnim nastupom... Prvo, mislim da to čini sramotu ljudima koji su pobegli s Kosova u poslednjih 3 godine, da time što se traži protivusluga – da bude uhapšen Hašim Tači, samo se tim ljudima onemogućava da se vrate svojim kućama i da traže za sebe pravdu. Jer ako imate neozbiljne političare, niko vas neće shvatiti ozbiljno... Mi smo bili ti koji smo morali da budemo zreliji, pošto smo već potpisali sve te konvencije, pošto već pripadamo i hoćemo da pripadamo svetu, hoćemo da budemo Evropa. Ako su mogli Nemci i Francuzi da budu zajedno u Evropi – ipak su to bili milioni ljudi koji su poginuli u Drugom svetskom ratu i nije to bilo tako davno kao što nama izgleda. Ako su oni mogli posle 10 godina da se dogovore i prevaziđu te stvari – tamo takođe žive porodice koje su ubijale jedni drugima dede i babe ili očeve i majke... I možda ni te rane nisu zaceljene, i u Francuskoj i u Nemačkoj, ali političari su bili dovoljno mudri da kažu: za ekonomiju je dobro veliko tržište... Nemačka ima 80 miliona stanovnika, Francuska 60 miliona – ne znam koji je odnos. Ogroman broj ljudi koji ima neki bolji život u interesu. Mi ovde ne govorimo o tim nekim velikim brojkama, ali na nivou razvoja na kome smo mi, Hrvatska, Albanija, Bosna, Srbija i na kojem su Francuska i Nemačka, to je otprilike jednako. Imamo vrlo jasan interes da se te stvari... I ako Srbija želi da bude najvažnija u regionu, što svaka država hoće, a Srbija je to po svom nekom političkom prostoru, pošto se graniči sa svima, onda mi treba da budemo ti koji će da budu najzreliji. Ne najgluplji i najinfantilniji, nego najzreliji. Mi kažemo: "U redu, mi smo učinili zločine te i te. Poslali smo ljude u Hag. Prihvatamo to sve." Nema veze što Amerika neće – pa njima se može! Nema veze što Amerika hoće da se izuzme iz toga – to je problem Amerike, nije naš problem. Tako da je to malo komplikovanije pitanje. Što se tiče bombardovanja, mislim da je to naša krivica, Miloševićeva krivica i njegovih. Oni su znali da ne mogu da poginu, ali nisu znali ni za koga drugog da neće poginuti sigurno. Oni su svi imali bunkere, ali nisu znali da li iko drugi ima bunkere. Nisu znali da li će ovi da bombarduju ovako ili onako.

• *Kako si doživela 5. oktobar?*

Naravno, bila sam srećna, ushićena, ali pošto je to bila stvar vremena, nemam neke posebne emocije po tom pitanju. Bilo mi je više drago zbog najmlađih ljudi u OTPOR-u i mojih prijatelja koji su prvi put videli koliko je to bilo zaista važno, kako se desilo nešto važno u Srbiji. Više mi je zbog toga bilo drago, nego zbog mene same. Ja lično sam bila prilično otupela. Kad želiš nešto, očekuješ nešto, čekaš nešto dugo, onda se to desi... U fazonu si: "Pa, dobro. Tako je – eto, desilo se"... Ceo 5. oktobar sam čekala kada ću se sutra probuditi, da vidim kako ću se osećati, jer to mi je bila ideja vodilja, samo da znam da je ovaj kreten pao! Samo zbog toga – dan kada ću se probuditi i reći: "Jebali smo mu kevu!" Onda sam se razočarala, pošto mu nismo jebali kevu... Žao mi je što moram da upotrebim taj izraz, ali zaista sam bila razočarana, zato što sam htela i želela da taj bes i frustracija i nesreća kojoj su ljudi bili izloženi, da na neki način imaju svoj kraj, ali oni nisu imali taj kraj. Nekako to nije bilo završeno na primeran način. Ja sam imala razna viđenja kako bi to trebalo da bude, ali se ništa od toga nije desilo i to je za mene bilo veliko, veliko razočarenje. U suštini, počelo je to još 5. oktobra – Koštunica kada je izašao na Gradsku skupštinu, kad se obratio ljudima, to je bilo deset uveče, recimo. Kada je rekao: "Neće biti revanšizma". Ja sam se pitala: "Što?" Znači, nema revanšizma. Nismo morali da ih obesimo na Terazijama – ne treba to tako radikalno da se shvati, ali... Nekako mi je izgledalo da smo vrlo lako zaboravili sve to što se desilo i da smo lako bacili u vodu ceo taj trud, koji je u suštini imao tako mali rezultat. Nije bio uopšte veliki rezultat srušiti Slobu... Troje ljudi da su se odlučili, oni bi ga našli i ubili ga – najmanje je to bio problem – da se on skloni. Ali to što on nije adekvatno kažnjen i što mnogi ljudi nisu adekvatno kažnjeni, dovelo je do toga da je sve to u suštini bilo uzalud, jer je to bila najmanja stvar – skloniti nekoga. Velika stvar je bila da to sklanjanje ima posledice, a ne da to bude razlog sam sebi... Kada sam čula tada Koštunicu, prvi put kada se obratio, tada mi je već bilo jasno da će svađe da se nastave, da oni nisu uspeli ništa da se dogovore i da smo mi bili u priličnoj meri, ne mogu da kažem zloupotrebljeni, ali da će nas brzo zaboraviti, da će se brzo zaboraviti zašto smo mi ovo radili u stvari. I zbog toga smo mi u suštini nastavili da postojimo, jer nismo hteli da se zaboravi to – šta smo radili, zašto smo radili, a radili smo zato ne samo da bi se ljudi kaznili, nego da bi kažnjavanje određenih ljudi sprečilo dalje zloupotrebe od strane uticajnih nad svim ostalima. To sada ide mnogo teže nego tada... Tako da 5. oktobar shvatam kao ličnu pobedu svakog od ljudi koji su tada bili na ulici. I da to može da se računa tako... kao rođendan nekog kućnog ljubimca. Znate kada se neki

kućni ljubimac rodio, ne slavite, ali se tog dana setite. Tako ja to gledam. Tu životinju vi volite. To je, ipak, neki ljubimac, nešto što vam je bitno u životu. Izaziva određene pozitivne emocije i vrlo vam je važan, i volite i pazite ga, i mazite ga i starate se o njemu, ali ne možete s njim da pričate. U tom nekom smislu.

• *Zašto se 5. oktobar dogodio baš 2000. godine, a ne ranije ili kasnije?*

Zato što je toliko vremena bilo potrebno da se ljudi oporave od bombardovanja... Ako pitaš zašto 2000., a ne '91., zato što... tada nije bilo hrabrosti da se to uradi, zato što je to tada izgledalo nemoguće. Ljudima koji su organizovali proteste je izgledalo nemoguće u suštini, a nama je izgledalo moguće. Mislim da smo mi proširili onu bajalicu – neki mit se bio napravio da će to da se reši i da smo mi u velikoj meri zaslužni za to. Ne toliko da utičemo na opoziciju – oni su i sami znali da u nekom kratkom vremenu, od godinu-dve dana, to mora da se završi, inače će biti potpuna propast, baš katastrofa – Latinska Amerika. I znali su da moraju da imaju prelaznu ulogu. Mi smo bili važni ne samo zbog slogana "Gotov je!", nego celim našim radom koji je postao toliko brz da smo nametnuli taj neki ritam da je moralo da se završi u nekom trenutku. Činjenica je da su bili izbori i da je Milošević grdno pogrešio i da sada ja mogu da se pitam – ako ga je neko savetovao, onda ga je savetovao očigledno s namerom da se to završi i da tu sada čitava priča treba da se ispriča – koji su to suštinski uticaji bili da on raspiše izbore, da li je bio ucenjen na ovaj ili onaj način, da li je međunarodna zajednica već bila dovoljno prodrla do njega, jer on je konstantno imao komunikaciju sa određenim izaslanicima, tako da je to bio splet okolnosti pozitivnih po nas. Mislim da nije bio 2000., možda bi bio 2001., ali je svakako to moralo da se desi kad-tad. Inače, da se nije desilo to, desila bi se Latinska Amerika. To je sigurno.

• *Da li misliš da bi generalni štrajk '96/'97. godine doveo do pada Miloševićevog režima?*

Ne. Posle onakvih zahteva, ne. Oni su poučeni 9. martom '91. tražili manje, pa su i dobili manje. Pošto je bila zima, već duboka zima, da je čak i bio onaj generalni štrajk, ne bi se desilo ovo što se desilo 5. oktobra, opet ne bi bilo ništa. Moram da kažem da je vrlo važna stvar što je on tada izgubio izbore. To je moglo da se desi na predsedničkim izborima neke godine, ali nije moglo da se desi kada su bili lokalni izbori. Ali on je faktički izgubio izbore. To je suština. Tada je i su svi, i policija i vojska, znali da je izgubio izbore. Tu nema spora, znači da je to bio suštinski razlog zašto nije bilo krvoprolića. Da on nije izgubio izbore, sa naše strane bi bilo veliko pitanje šta bismo uradili. Verovatno ništa ra-

dikalno, jer ja moram da poštujem tu odluku ljudi. Ali s obzirom na to da smo mi sve uradili da on ne dobije na izborima, onda je to ipak bila velika stvar. Suštinski razlog koji razlikuje 2000. godinu od svih ostalih godina je da je on zaista izgubio izbore. On lično je izgubio izbore.

- *To je sad hipotetičko pitanje: da li postoje stvari (do 5. oktobra), koje bi ti iz sadašnjeg ugla gledano, drugačije – bolje uradila?*

Ne, ništa. Ne mogu da kažem ništa da bih volela da bude drugačije. Prosto, mislim kada pogledam dešavanja 5. oktobra, mislim da je sve bilo savršeno. Volela bih da nije bilo bombardovanja, da nisu ljudi poginuli – to bih zaista volela da se nije desilo. Ali što se tiče našeg delovanja, ništa ne bih promenila. Možda zato što smo uspeli, pa nema potrebe. Mislim da smo tome zaista prišli toliko iskreno i toliko s velikom željom i verom u to, potpuno nespornom verom, da ne mogu da relativizujem ništa. Volela bih da nismo radili kampanju “Samo vas gledamo”... To je bilo odmah posle 5. oktobra. To bih volela da nikada nismo uradili... Zato što je to velika greška. Zato što je to nas prvi put stavilo u inferioran položaj u odnosu na nekoga. Miloševiću nikada ne bismo rekli samo “samo vas gledamo”, “samo te gledamo”, nego bismo mu rekli “ma, treba da radiš to i to!” Mislim da je to velika greška koju smo napravili i da je to na neki način uticalo na ono što se dešavalo posle, jer mi smo dve godine bili u nekom nonsens stanju. Polako se vraćamo iz toga. Sada smo konačno pronašli način na koji bismo mogli ponovo da utičemo pozitivno na ovo društvo, ali smo dve godine prilično lebdeli... Kao da smo ignorisali činjenicu koju smo svi znali, a to je da ne može da se utiče na vlast time što si watchdog. Tu uloga koju smo sami sebi preuzeli – taj watchdog, ispravljanje “krivih Drina”, koje ne mogu da se isprave, dok se ne izgradi tok reke. To je veštačka tvorevina. Ne treba ispravljati reke tek tako, osim ako nećete da napravite branu ili tako nešto. To nas je stavilo u neku poziciju da sam OTPOR dosta dugo videla kao neko kuče koje ima lanac, i koje laje i laje, samo u tom dvorištu, tu odmah, iza ograde. Svašta se radi – pljačkaju se kuće, priča se svašta, donose se zakoni, a mi lajemo, lajemo, ali imamo lanac. Ja shvatam da je politička stranka skidanje tog lanca i izlaženje iz tog dvorišta, koje je u suštini strašno konformističko. Mnogo je lako s te moralističke pozicije svima tako lajati i kritikovati, ali je mnogo teže preuzeti odgovornost. Mislim da nam je bilo potrebno te dve godine da kažemo: “Evo, sada se stavljamo pred test javnosti da vidimo da li ćemo nešto uspeti, da li ta priča ima nekog smisla ili ne “. Zato mislim da je to dobro.

- *Da li pesnica ima neki dodatni znak, osim što se očigledno vidi pesnica?*

Ne, samo pesnica. Pesnica je uzeta... Znaš šta je bila direktna inspiracija za pesnicu? "Gospodar prstenova", jer oni lovci imaju pesnicu kao simbol na štitovima. Belu pesnicu i to je bila direktna inspiracija... Iz te neke pop-kulture inspiracija, a druga inspiracija je bila, odnosno razlog, zato što ekstremna desnica i ekstremna levica koriste pesnicu, a to je bio naš najveći problem u Srbiji. Onda smo mi razmišljali i smislili da nema ništa bolje nego da im taj simbol uzmeš. To je neko objašnjenje zašto baš pesnica. Nema skrivenih tumačenja i sl. "Gospodar prstenova" je direktno... U prvom delu mislim da baš piše, i u filmu isto ima... Ima i u filmu. Pesnica. Nije ovakva, ali slična.

Beograd, 18. jun 2003.

Razgovor vodila:
Silvia Nadjivan

Mića Popović – *Ovaj narod spava*, 1975.

Danijela Maljević
Demokratska stranka, Beograd

UNAZAĐIVANJE GENERACIJA BEZ PERSPEKTIVE

• *Koji je bio prvi protest u kojem si učestvovala?*

To su bili protesti '92. na Terazijskoj česmi. Moja sestra je bila aktivni učesnik, a ja sam više statirala budući da sam tada imala 16 godina. Ono što je ona radila za mene je bilo vrlo intrigantno i, za početak, ona me je informisala šta se zapravo dešava. Pošto sam tek formirala svoje političke stavove, ona mi je objasnila čitav logički, sociološki i politički kontekst. Nisam bila sasvim osvešćena šta se zapravo dešava, ali se dobro sećam buntovničke atmosfere. Pre svega išla sam da pratim nju, a usputni efekat je bio taj da sam učestvovala u demonstracijama.

• *Rekla si da je to što je tvoja sestra radila bilo intrigrantno?*

U tom trenutku ja sam bila drugi razred srednje škole. Stvari koje su se dešavale u politici, koja se nije ticala samo Srbije, već i Hrvatske, Bosne, itd., veoma su zbunjivale mene i moju generaciju. Odjednom su svi insistirali na nacionalnoj osvešćenosti, šta god to zapravo bilo, i na nužnosti nacionalnog deklarisanja. Činjenica da treba tražiti tu vrstu identiteta, naročito u periodu kada se inače treba odrediti u svetu, strašno je uticala na mene i moje vršnjake. 1992. godine, kada je protest počeo, direktor je zaključavao vrata škole, nije nam davao da izlazimo na ulicu. U ime solidarnosti srednjoškolaca sa studentima, mnogi iz škole su onako kako su najbolje mogli propratili taj protest. Išla sam u Prvu beogradsku gimnaziju, koja je, inače, blizu Trga i Terazijske česme, gde su se dešavali skupovi, pa smo mi, malo iz upućenosti u ono što se dešavalo, a malo i zbog energije koja prati taj uzrast, odlazili na celodnevna dešavanja. Sećam se da me je na stepeništu škole direktor, jednom prilikom kada je masa nas pokušavala da odšeta do česme, vukao za rukav kako bih se vratila u učionicu.

• *Šta je značila '97. godina u odnosu na '92. godinu?*

1997. već je bila mnogo jasnija slika šta se u stvari događa jer su akcije bile bolje organizovane i političari su bili mnogo više uključeni, zapravo mnogo vidnije. Opozicija i njeni sledbenici su otišli dalje u traženju alternative za postojeći režim i njegovu patologiju. Do '96./'97. se već znalo koje sve strane postoje, ko šta zastupa, čime se barata...

• *Zašto si konstantno učestvovala u protestima od početka '90-ih?*

Uopšte nije postojao period kada sam mogla da razmislim da li je ovo moja strana ili ona druga. Nisi morao da budeš neki veliki politički mudrac pa da shvatiš kakvim su sve manipulacijama spremni da se služe ovi iz vlasti i šta su sve u stanju da ti urade ispred nosa i da očekuju da je sve to normalno, a da ne poželiš da pružiš otpor, da staviš do znanja šta je tvoj stav. Svi ti ratovi u koje su nas uvukli, a da nas nisu ni pitali – ne samo da nisu pitali, nego im nije bilo ni stalo da čuju šta mi o tome mislimo, pošto se u naše ime ipak ratovalo... Oni koji su praktikovali ovde politiku, pretvorili su je u nešto o čemu ljudi ne govore blagonaklono i što uvek asocira na korumpiranost, bahatost, divljačenje i nedoslednost.

• *Šta si konkretno radila u studentskom protestu '96./'97. godine?*

Ja sam bila učesnik. Učestvovala sam onoliko koliko sam bila u Beogradu. Tokom manje od mesec dana – dve-tri nedelje, radila sam sa decom na Kopaoniku, pa se dešavalo da koleginice i ja, a radile smo animaciju za decu, svako veče kada počne Dnevnik počnemo sa lupanjem u šerpe – to su bile aktivnosti koje su pratile protest kako bi se angažovano bojkotovao večernji Dnevnik RTS. Ljudi koji su mogli sebi da priušte skijanje na jednom takvom mondenskom mestu redovno su učestvovali u tim aktivnostima sve vreme trajanja protesta. To je, takođe, momenat koji me je zbunjivao, jer su ti ljudi, naravno ne svi, ali većina njih koji su dolazili tu na skijanje, profitirali na stvarima protiv kojih su bili ovi na ulicama. Zbunjivalo me je to što njihova deca stoje na prozorima, lupaju u šerpe, pište u pištaljke od 19,30 do 20,00 h, ali, eto, taj duh je i tamo bio prisutan. Te dve-tri nedelje koliko nisam bila u Beogradu, mi smo to propratili tamo, na licu mesta, gde sam radila. Sve vreme dok sam bila u Beogradu, po kiši, snegu, ledu bila sam član te povorke, te mase koja je svoj aktivizam ispoljavala kroz šetnju. Mnogi od nas poneli su kao uspomenu ponešto u svom zdravstvenom kartonu, pa sam se ja duže patila sa upalom bubrega zadobijenom na šetnjama.

• *Da li je taj slučaj bio na neki način konflikt generacija?*

Možda ima nečeg u atraktivnosti samog pokreta. Da bi te taj duh obuzeo, možda i nije bilo potrebno da skroz odrediš stav, ali je sve bilo tako pozitivno, toliko nabijeno energijom, toliko maskenbalskog tipa, da je uvlačilo u sebe i ljude koji nisu skroz kod sebe osvestili protivnika i pravo stanje stvari.

• *Kako si se informisala o Demokratskoj stranci?*

Preko svojih drugara koji su već bili članovi.

• *Kakvu koncepciju je imala Demokratska stranka i kako si je ti doživela?*

Najbolje mi je poznat u tom momentu bio koncept Demokratske omladine, koji može da posluži kao svojevrsni odraz za situaciju u Demokratskoj stranci. Ideja je bila da Demokratska omladina proprati ono što su aktivnosti stranke, a sve je bilo upereno na to da se čitava stvar oko kampanje izbora odradi dovoljno dobro. Za izbore se spremalo već kada sam ja došla da radim u Centrali. Još pre 2000. godine, to je bilo nešto o čemu se pričalo i na čemu se radilo... Od početka 2000. godine to je bila aktuelna priča.

• *Znači, od početka 2000. godine su pripremani vanredni izbori. Da li se znalo da će izbori biti održani u jesen 2000. godine?*

Nije se znalo, ali bez obzira što se nije znao tačan datum, tačan period, radilo se na tome. Sa vrha stranke se uticalo na to da izbori budu što pre održani, pa su i aktivnosti u stranci bile usmerene na to – da kada dođe do izbora stranka bude spremna da odgovori na takav izazov.

• *Od kada si bila profesionalno zaposlena u DS?*

Ja sam već od septembra '99. bila profesionalno angažovana i taj moj angažman je trajao do avgusta 2000. godine. Pred sam prevrat otišla sam iz Centrale Demokratske stranke da radim izbore na svojoj opštini. Bila sam u izbornom štabu na Starom gradu.

• *Možeš malo da mi objasniš kakav je to posao bio u izbornom štabu?*

Cela izborna kampanja na nivou DOS-a bila je uniformna, sve letke koji su bili štampani delili su aktivisti svih stranaka članica koalicije bez izuzetaka. Nije bilo potrebe da u tom smislu pravimo posebnu kampanju, već da ono što je centralna kampanja sprovedemo na lokalu. Time smo se bavili i to smo radili zajedno sa DSS-om Starog grada. DSS i DS su koordinirali dešavanja na Starom gradu, mada je to opoziciona opština otkako postoje višestranački izbori. Procenjuje se da ne može da se desi da opozicija ne dobije na toj opštini, pa u tom smislu nije se previše radilo na pridobijanju javnog mnjenja, već na podršci postojeće tendencije. Trebalo je ostvariti cilj da opozicija ponovo dobije i naravno da se dobije što veći broj glasova. Radilo se na povećanju izlaznosti, što je kasnije i prelomilo te izbore na nivou Srbije.

• *Kakav je plan postojao da se utiče na javno mnenje?*

Nama mediji nisu bili dostupni, što je bitan nedostatak, i kampanja je rađena korišćenjem svih ostalih elemenata... Čak smo podržavali, konkretno iz moje kancelarije, neke akcije OTPOR-a. Tu su fizički bili

smešteni neki njihovi materijali, pa smo u jednom trenutku dosta strepeli, jer je u svakom trenutku moglo da se desi da dođe milicija. Tako je u jednom trenutku čitav tiraž novina "Reporter" za Beograd stajao u kancelariji, a onda nikada nisi znao ko je taj koji informiše. Ti džakovi su morali da budu preneseni kroz celu zgradu. Ko god je hteo mogao je da prijavi, a to nije bajka, nije teorija zavere, ali ljudi koji ih informišu bilo je svuda dosta. Tako da se i znalo da oni imaju informaciju šta se nalazi u kancelariji i da je to njima dovoljno da upadnu, naprave premetačinu, što se nisu libili da rade... Njima je OTPOR bio atraktivniji, pa to što smo držali OTPOR-ov materijal u kancelariji njima bi bio sasvim dovoljan motiv da upadnu u kancelariju i urade ono što obično rade. U okviru kampanje, prvo što je počelo da se radi je kampanja "od vrata do vrata" i to je počelo prvo na Starom gradu. Tu kampanju "od vrata do vrata" sam radila u januaru 2000. godine. To je bilo dosta dobro organizovano. Ne znam kako je bilo na drugim opštinama, ali je to na Starom gradu imalo efekta.

• *Kako su ljudi reagovali na to?*

Srećna je okolnost što je to opet bio Stari grad, naša opština, pa nije bilo većih problema. Ponekad, što nije moglo da se izbegne i iskontroliše, bilo je ljudi različitog političkog stava i mišljenja, nisu ljubazno odbijali da prime materijal i čuju našu priču. Reagovali su malo burnije, ali nije bilo većih incidenata.

• *Koje medije si pratila do 2000. godine?*

Tu nema puno dvojbe, jer prosto nije bilo ni puno izbora. Radio '92 je pričao neku priču koja je meni bila bliska i Studio B, kada nije bio rastrzan na sve strane. To je manje-više-to! (...)

• *Koje novine?*

"Glas", "Danas", "Blic". S tim što ih je naravno trebalo uzimati s rezervom, naročito "Blic", ali "Glas", "Danas" – to su bile novine... "Vreme". Ja nisam bila fanatički upućena na pisane medije, ali "Vreme" je non-stop bilo OK. Ljudi koji su se na taj način informisali, a bili su tog opredeljenja, dosledno su čitali sve što je tamo pisalo.

• *Kako si se još informisala?*

Na licu mesta – u stranci, gde je možda bilo informacija koje nisu mogle da se nađu u novinama, a dosta su bile značajne. To je bio jedan legitiman način da se obavestim, od kolega na poslu i od nekih funkcionera stranke koji su tuda prolazili. Inače sam dosta oprezna kad su informacije u pitanju. Uvek razmišljam o kontekstu i alternativama za bilo šta što čujem.

• *Zašto je ulica bila forum protesta?*

Prosto nije bilo mogućnosti da se neka druga forma ostvari... Prvi put kada se ulica pokazala kao dobar obrazac za demonstriranje nezadovoljstva, pretpostavljam da se više nije postavljalo pitanje da li odustajati od te koncepcije. Taj vid organizovanja ima neke prednosti u odnosu na ostale – tu je retka prilika da si u direktnom kontaktu sa istomišljenicima i retka prilika za živu razmenu.

• *Kako si ti doživela mobilizaciju ljudi 2000. godine da izađu na izbore?*

Ispostavilo se da je opozicija, kao nikada pre, u tom trenutku bila angažovana na tome da pridobije ljude da izađu i glasaju, ali bez obzira što su u tom trenutku opozicione stranke bile punim kapacitetom angažovane na tom projektu, ipak se najpre u glavama ljudi prelomilo da nema nazad – ljudi bi izašli pošto-poto ne samo na ulice, već i na glasanje. Ispostavilo se da je to nešto što je dovoljno bilo sazrelo, što nije moglo da se izbegne, a što je kampanja eventualno u nekom postotku podržala i možda u nekoj meri usmerila. Ljudi bi uradili to što su uradili. Situacija, okolnosti – sve se nekako podudarilo.

• *Zašto se dogodio 5. oktobar baš 2000. godine, a ne ranije ili kasnije?*

Zato što se u međuvremenu svašta desilo – prvo, raspad zemlje, pa onda jedan rat, pa drugi rat, pa bombardovanje. U međuvremenu, raznorazne inflacije, neprimanje plata, otpuštanje s posla i propadanje društva u svim mogućim segmentima. To je bio vrhunac! Stvaranje kritične mase... Dalje više nije moglo. Ispostavilo se da je tolerancija kod naroda jedna istegljiva kategorija do krajnjih granica, a 5. oktobra je baš bila krajnost. Milošević je izgubio i ono malo stila u svojoj izgubljenosti za realnost i nije više ni pokušavao da prikrije ono što radi. Samo najnaivniji čovek je mogao da proguta ono što on priča, ili je bar meni tako izgledalo. Naravno da neki ljudi ne misle na taj način. Da su ga gledali analitički i kritički, mislim da bi se sve to ranije desilo. Ali mislim da je postao baš "providan". I on i čitava priča ispred koje je stajao!

• *Da li misliš da je bombardovanje bilo povezano sa tim?*

Uglavnom ne. Ono što je postignuto bombardovanjem nije bilo srozavanje Miloševićevog uticaja i moći, već izazivanje opšteg besa i nezadovoljstva. Niko nije njega bombardovao, već nas. Reakcija je bila: "Pa, dobro, radimo na tome da ga skinemo. Ili, možda neki ljudi ne rade, ali ćemo ih i dalje ubeđivati. Ali što nas sada bombardujete?! To je totalno besmisleno i neprimereno i Miloševiću ide na ruku!" Naročito se među svojim pobornicima još više učvrstio posle svega toga. Ali posle

bombardovanja... Mislim da imamo kratko pamćenje. Nismo ga zaboravili, ali smo nekako prešli preko njega. Prešli smo preko bombardovanja, ali vrednosti i sve ostalo... Sve je i dalje išlo nadole. Odmarali smo se nekako od toga da smo protiv njega, jer smo razmišljali kako će da izgleda naredni dan. Kako je prestalo bombardovanje, tako se nastavilo sa akcijama protiv njega, Mnogi koji su bili neodlučni do tada već su se pitali mogu li nekako da doprinesu otvorenom frontu protiv Slobodana Miloševića i njegove klike.

• *Šta zameraš Miloševićevom režimu?*

Ispričala bih ti to kroz priču s jednog nedavno održanog seminara. Ministarstvo prosvete ugostilo je predstavnike mreže "European Youth Against Violence", a ja sam kao zaposlena u Odseku za omladinu bila jedan od organizatora. Bilo je predstavnika iz Evrope, između ostalog iz Danske. Čovek star oko 40 godina iz Danske upitao me je šta mislim o tome što je Milošević uhapšen i sada je u Hagu. Rekla sam (možda ću zvučati malo ekstremno) da nije trebalo da ode tamo, već da je s njim trebalo završiti ovde. S tim što se taj naš razgovor dešava pet dana nakon atentata na Zorana Đinđića. On se totalno sablaznio, jer me smatrao borcem za ljudska prava i moja izjava mu se nije činila primerenom. Rekla sam mu sledeće stvari: sa 15 godina, bila sam prvi put na ulici. Iz zemlje sam prvi put izašla 2000. godine, jer pre toga nije bilo mogućnosti. 7 ili 8 godina zaredom nisam bila u mogućnosti da odem na more. U jednom trenutku smo se izdržavali tako što je mama prodala nasledstvo koje je dobila od dede, pa je to bio novac koji smo koristili za preživljavanje, jer je tada inflacija bila takva da od mamine i tatine plate nije moglo da se živi. Moj tata nije primao platu pet godina zaredom, iako je bio direktor u jednoj firmi. Moja sestra nije mogla profesionalno ovde da se ostvari i već tri godine živi u Nemačkoj, gde radi svoj doktorat, jer dok je radila ovde, u Institutu u Vinči, primala je 700 dinara mesečno, što nije bilo dovoljno da pokrije troškove za prevoz. Moj brat je prvi put izašao na ulicu da bi prodavao benzin, jer se od toga u jednom trenutku živelo, kada je imao 13 godina. Od svoje 13. godine on privređuje. Nije čak ni došao u situaciju da može da razmisli šta bi eventualno radio sa sobom, da li bi nastavio školovanje i sl., već je u 13. godini čvrsto odlučio da neće da bude u situaciji da nema i da će raditi. Takve okolnosti sam mu ispričala naglašavajući da je moja priča prosečna priča s ovih prostora. I dok se sve to dešavalo, meni nije padalo na pamet da li prema Slobodanu Miloševiću primeniti ekstremne mere, i kako se treba razračunati s njim... Ali da se nakon promena desi nešto tako drastično kao što je ubistvo Đinđića, to me je sasvim pomerilo i zapitala sam se da li baš uvek treba insistirati na političkom sredstvu, jer nekako je moj utisak da

je ono što je učinjeno neminovno tokom Miloševićevog režima, to je unazađivanje generacija, oduzimanje perspektive u raznoraznim segmentima. Svako je u nekom segmentu, ako ne i u više njih, faktički uništen. Mlade generacije su prevarene za jako bitan element u samoodređenju – vrednosni sistem koji im je ponuđen je šarena izduvana lopta koju je nemoguće zakrpiti.

• *Kako si ti doživela vreme u kome se vodio rat u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini?*

Jako teško. Nije mi bilo jasno da su ratovi nešto što treba da se dešava u vremenu u kome živim. Naravno da vaspitanje tu ima velikog udela. Ja sam vaspitavana u onom duhu, u prilog moje naivnosti i naivnosti moje generacije, da verujem u mir kao rešenje, da verujem u solidarnost, saradnju, da je nasilje krajnost koja se neće desiti ako ne za mog života, a ono barem ne na ovim prostorima. Mene je to jako potreslo. Nikako mi nije bilo jasno o čemu se radi. Nije da sam u tom trenutku bila baš tako mala, pa da ne mogu da mi budu pojašnjene okolnosti i da ne mogu da ih shvatim. I oko rata u Bosni... Naravno, tek sada se rasvetljavaju neke okolnosti. Mnoge stvari sam tek posle rata osvestila kod sebe.

• *Da li su opozicioni mediji pričali o greškama srpske strane?*

Opozicioni mediji su se stvarno trudili i stvarno su pokušavali, i dok su se dešavale neke ružne stvari, da o njima pričaju. B92 je to radila i neke nevladine organizacije su tamo gde su mogle pravile vidljivim ono što se dešava. Srećna okolnost je što sam ja bila negde tu blizu i Univerzitet je mesto gde se razmenjuju informacije, utisci... Uvek je neko bio u mogućnosti da dođe do informacija, koje smo mi međusobno prenosili – ne oko konkretnih podataka: tu i tog dana je započet napad, itd., već oko toga da se razmotre mogućnosti, da dajemo opšte karakteristike događaja i da nam je jasno da je priča o nacionalizmu samo plašt za raznorazna druga dešavanja. To nam je u startu bilo jasno.

• *Da li su se ratovi u to vreme tematizirali u Demokratskoj omladini?*

Dok su se ratovi dešavali, ja nisam bila u stranci. Demokratska stranka je bliska toj opciji da se zalaže za demokratiju, što po sebi podrazumeva i za mirna rešenja i od tog stava nema odstupanja... Slobodan Milošević je vodio ovu zemlju u ratove, paušalno, kako mu se kad htelo. Što se toga tiče, naravno da smo kao stranka bili protiv rata.

• *Kako si ti lično doživela 5. oktobar?*

Sve počinje zapravo 24. septembra. Sada već mogu da otvoreno pričam o tome, tada je sve bilo napeto, pa mi po inerciji deluje kao ne-

ka tajna priča. 24. septembra sam bila u timu koji je primao informacije sa izbornih mesta, u timu koji je bio sakriven na Starom gradu, blizu Nušićeve ulice. Čak su nas i fizički zaključavali da bi nas što bolje sakrili. Primali smo informacije iz mesta koja predstavljaju tzv "presek kroz Srbiju". Ideja je bila da opozicija prva objavi svoju pobedu i na tome se gradila strategija opozicije. Nekoliko devojaka i ja smo primale informacije sa izbornih mesta u Srbiji, koje su nakon obrade davale konkretnu sliku o rezultatima. Podaci koje smo mi dobijali na reprezentativnom uzorku odmah su išli na obradu i neposredno nakon toga funkcioneri stranke su ih čitali na Radio Indeksu. Od 24. septembra, kako su se stvari dešavale, pa do 5. oktobra i te atmosfere, dani su bili posebni u odnosu na ostale. Sve vreme čekaš nešto i sve vreme znaš da će se to nešto dogoditi. Šta, ne zna se tačno, ali svakog dana kada ustanemo, pitamo se da li je to dan kada će se sve razrešiti. Konkretno, 5. oktobra smo svi iz opštinskog odbora, koji je fizički jako blizu Savezne skupštine, gde se sve dešavalo, krenuli na protest. Sve je počelo negde oko 15 sati. Između 14,30 i 15 sati, stajali smo blizu "Fontane". Ta tenzija – to se ne doživljava često, možda čak i ne više puta u životu. To je bukvalno nešto što je materijalizovano i prisutno u vazduhu. Tih pola sata je bilo nešto najneizvesnije što sam do tada osetila u životu. Kada smo postali svesni broja ljudi koji se našao na ulici, sve je dobilo novu dimenziju. Postojala je nada da će biti toliko ljudi na ulicama, a onda kada smo to i videli, to je bio potpuno novi momenat. I neverovatno... Za tu masu začuđujuća tišina! Odnosno, ne tišina, nego pritajenost. Bukvalno se videlo kako svi dišu, i s pažnjom čekaju šta će se dogoditi. Oko 15 sati, kada je krenulo sa suzavcem... U tom trenutku, ja sam stajala blizu Goge Matković, koja je sada ministar za socijalna pitanja. Ona nas je pozvala, a bila je član našeg opštinskog odbora, u njen stan, pošto živi u blizini. Ja sam čitav događaj gledala kroz prozor njenog stana i, u stvari, nisam skroz delila sa masom uzbuđenje zbog svega što se dešava. Predsednik opštinskog odbora Stari grad u tom trenutku bio je Ivan Vujačić, sadašnji ambasador SCG u SAD, koji je sve vreme bio sa nama i zajedno smo komentarisali ono što se dešava. Strahovali smo da ne dođe do fatalnog ishoda. To nam je bila preokupacija. U jednom trenutku smo uključili TV, s idejom da sigurno neko nešto priča o tome. Međutim, neke stanice su prestale sa emitovanjem, a ništa zvanično nije objavljivano. Savršeno dobro se videlo iz tog stana sve što se dešava. Samih informacija nije bilo. Tek narednih dana ljudi su otkrivali i saznavali šta se dešavalo. Ali bilo je čak i momenata koji su nas obradovali, pošto smo videli ljude koji ulaze kroz prozor u skupštinu, iznose već šta su iznosili, i tu smo već reagovali malo relaksirano. Suzavac se sve vreme osećao. Videli smo da je puno suzavca ispaljeno. Bili smo zabrinuti šta se dešava tamo, u blizini,

kada se taj suzavac tako osećao dalje od tog mesta. Oni koji su bili vizionari verovatno su imali bolju sliku o tome, ali nekako je sve išlo u tom smeru. Kada sam već pomenula vizionare, meni nije bilo izvesno da će se sve razrešiti tim izborima i to 5. oktobra. Dok se sve nije završilo, prosto nisam mogla da prihvatim tu činjenicu, da se saživim s tim: "Pao je!" To je bilo neviđeno olakšanje u koje mi je bilo teško da poverujem. Ali nisam mogla unapred da verujem da će se to stvarno i desiti.

Beograd, 14. maj 2003.

Razgovor vodila
Silvia Nadjivan

Mića Popović – *Planiranje podčoveka*, 1979.

Branko Ružić
Socijalistička partija Srbije, Beograd

ZA RAT JE POTREBNO DVOJE

• *Kada si i zašto počeo da radiš za SPS?*

Formalno, '96. godine, početkom, u januaru ili februaru sam se učlanio u SPS. Ali suštinski, ta ideja mi je bila srodna, znači socijalna pravda, ravnopravnost, solidarnost, nešto što program Socijalističke partije i u Srbiji i u svetu jednostavno propagira. Jedan humaniji svet za koji se zalaže ta partija i jednostavno, da bi ljudi ovde, ophrvani problemima, živeli život dostojan čoveka. To je bio jedan od razloga. Drugi razlog je bila politika, koja je po mom mišljenju ipak bila umerena u to vreme, za ostvarenje našeg državnog interesa. Ne samo državnog interesa srpskog naroda u Srbiji i Saveznoj republici Jugoslaviji, sada u Srbiji i Crnoj Gori, već državnog interesa kao države, uz sve prateće elemente, kao što je očuvanje ljudskih prava etničkih zajednica koje žive na ovim prostorima. Znamo da, na primer, u Vojvodini živi 28 etničkih zajednica i da na Kosovu i Metohiji živi veliki broj, većinom albanskog etniciteta. To su dva elementa koja su mene praktično vezala za SPS. Mnogi su se vezivali za SPS ili neku drugu partiju u Srbiji shodno nekom liderskom principu, koji važi na Balkanu. Znači, ako je neko lider, ljudi se identifikuju s njim. Znači, ja nisam imao taj problem, u psihologiji poznat proces identifikacije s nekim, ne ulazeći – znači nekritička identifikacija – u program te partije. Nije to bio suštinski razlog, mada je naravno i sam lider SPS-a, neprikosnoveni lider u tadašnje vreme i predsednik države, Slobodan Milošević, bio neko ko je simbolizovao tu politiku. Međutim, tu politiku su osmišljavali čitavi timovi da bi se u to vreme, i u vreme od '90. pa naovamo, do '96.,'97.,'98, došlo do nekih dekadentnih trendova, koji su nas na kraju koštali i doveli do gubitka izbora. Ja sam se, dakle, formalno početkom '96. učlanio u SPS. Imao sam tada 21 godinu. Po našem zakonu, a i u svetu je to važeće, samo punoletni građani mogu da se učlane u neku političku organizaciju. Ja sam u to vreme bio i studentski, da tako kažem, funkcioner, odnosno student-prodekan na Fakultetu političkih nauka dve godine. Znači, '96, '97, '98. do '99, početkom. I više sam se zaista bavio studentskim pitanjima nego jednom klasičnom, prizemnom politikom. Dakle, više sindikalnim organizovanjem studenata, odbranom njihovih prava na fakultetu, naravno nezavisno od toga kojoj političkoj opciji oni inkliniraju, jer na kraju krajeva to nije bilo dozvoljeno po našem tadašnjem zakonu na fakultetima. Politika je zabra-

njena na univerzitetu, s tim što naravno to nikada nije u praksi tako i to se vrlo brzo pokazalo '96, kada su počeli prvi veliki protesti, nakon neregularnosti na lokalnim izborima u Srbiji. Prvi protest je trajao, ja mislim, u Beogradu nekih 80 dana. Konstantne šetnje. To je prvo počelo kao studentski protest, a zatim je preraslo u građanski protest, i to je za mene lično bio prvi veliki šok, veliki udarac, jer sam bio student-prodekan na univerzitetu i najveći broj organizatora tog studentskog protesta upravo je bio s fakulteta gde sam ja bio – Fakulteta političkih nauka i ono što je bila njihova opcija jeste da se ide na te proteste, da se ne ide na nastavu, da se bojkotuje nastava, itd. I oni su čak sazivali zbor studenata kako bi me smenili. To je za mene bio veliki šok, ali ujedno i pobeda na tom zboru, na kojem je bilo više od 250 studenata, kada je tražena moja smena. Posle sat vremena došlo je do glasanja i ja nisam tada izgubio, što je bio veliki šok za njih tada, pošto su me tada tretirali kao socijalistu, itd. Dakle, to je početak nekog mog političkog delovanja, ne svojom voljom, već voljom okolnosti koje su se izdešavale tada, jer zaista je bilo neregularnosti, a neko bi rekao i krađe izbora. Krađa ili neregularnost, ali to se jednostavno desilo. Određeni ljudi iz naše partije su tada sankcionisani. Gonzales je tada došao. Neki izbori su priznati. Donet je taj "lex specialis", koji je praktično neutralisao sve negativne posledice tih neregularnosti na izborima i tada se već osećala jedna velika propuštena šansa upravo naše partije i našeg predsednika, koji je u to vreme, nakon Dejtona, bio faktor stabilnosti na Balkanu, jedan od lidera balkanskih zemalja, koji je bio neprikosnoven. On je jednostavno propustio veliku šansu, ne svojom voljom, već mislim jednostavno tendencioznim ili nesposobnim delovanjem nekih struktura koje su bile zadužene za lokalne izbore, kako u Beogradu, tako i u nekim gradovima po Srbiji, i nakon toga je napravljen veliki zaokret međunarodne zajednice ne samo prema nama, već i prema Slobodanu Miloševiću. Taj trend pada rejtinga i podrške građana SPS krenuo je da ide nadole. Dakle, u nekom periodu kada je SPS počela da opada, tada sam se aktivno uključio u neku politiku, mada u to vreme zaista niti sam bio poznat, niti sam imao neku visoku partijsku funkciju. Bio sam običan član Opštinskog odbora opštine u kojoj živim u Beogradu. To je bio početak. Sada, dalje, kako su stvari tekle? Ja sam bio na fakultetu i dalje. Došla je '99. Sve se to prepliće. Pre svega, terorističke akcije na Kosovu, pokušaj naših legalnih snaga, pre svega policijskih snaga, da na Kosovu zavedu red, odnosno da te terorističke akcije nazovu pravim imenom. To jesu terorističke akcije koje su, na žalost, finansirane od nekih zemalja iz međunarodne zajednice, i to vodećih zemalja. To je samo bio pokušaj da se sačuva teritorijalni integritet naše države. Suštinski, početak je tada. Došla je ta '98, veliki broj terorističkih napada upravo na policijske snage na Ko-

sovu i Metohiji, veliki problemi sa sankcijama, koje nikada nisu praktično prestale da budu implementirane prema našoj državi i pored potpisanog Dejtonskog sporazuma. Slobodan Milošević je jedan od tvoraca Dejtonskog sporazuma. Razlog za veliki zaokret međunarodne zajednice prema našim vlastima u tadašnje vreme je bio Samit na Kritu, na kome je Milošević izašao s idejom da se napravi jedna mini-Evropska unija u okviru balkanskih zemalja, gde bi mi praktično ustrojili i ekonomiju i naše ekonomske i političke odnose na način koji bi najviše odgovarao građanima balkanskih zemalja. Tada je došlo i do razgovora s Fatosom Nanoom, koji je bio tada premijer Albanije, ako se ne varam, i do jasno iznetog stava upravo gospodina Nanoa, koji je rekao da je pitanje Kosova i Metohije unutrašnje pitanje SRJ. Dakle, i taj trend je bio pozitivan. Jednostavno, možda je taj pristup S. Miloševića nekome pomrsio konce ili jednostavno povredio nečiji strateški interes na Balkanu i nakon tog Samita prestalo je da se govori o toj Balkanskoj uniji i više niko nije smeo čak to ni da pomene, a odnos prema Miloševiću se pretvorio od odnosa prema jednom lideru, lideru koji je doneo mir, u odnos prema jednom diktatoru, koji krši ljudska prava, koji ne da slobodu medijima i jednostavno zavodi navodno neki jednopartijski sistem, što naravno nije tačno... Takođe, teza koja je pratila SPS da su to u stvari pripadnici bivšeg komunističkog režima iz prethodne SFRJ nije tačna, s obzirom na to da je upravo SPS uvela višepartijski sistem u Srbiju, uvela parlamentarne izbore, parlamentarnu demokratiju. Najveći broj kadrova iz tog komunističkog vremena je upravo otišao u tadašnje opozicione stranke – u DS, Novu demokratiju i neke druge stranke koje su sada na vlasti. I to je nešto što je takođe istorijska činjenica. Ja lično se ne osećam komunistom. Ja sam u to vreme naravno bio mlad i nisam se bavio politikom, ali se ne osećam komunistom, niti smatram legitimnim da se neko zalaže za neki komunistički način uređenja društva jer smatram da je to neostvarivo. Možda u teoriji to izgleda ostvarivo, ali je u praksi to nemoguće sprovesti u delo. Ta komunistička ideologija, naravno, ima svoje poklonike, fragmentarno u mojoj zemlji, ali se to jednostavno ne može identifikovati s nama. Bilo je pokušaja da se na osnovu toga spreči saradnja socijalista sa Srpskom pravoslavnom crkvom. Najveći broj članova SPS veruje u boga. Takođe, mi imamo jedan broj ateista, ali to nije razlog da neko tako slobodno tumači odnos SPS prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Ono što je takođe istorijska činjenica jeste da je u tom periodu, od Gazimestana na Vidovdan '89. do 2000, 5. oktobra, izgrađeno toliko crkava ne samo SPC, nego su i rimokatolici gradili svoje crkve kao i pobornici islama. Dakle, sve slobode koje su zajamčene međunarodnim konvencijama bile su inkorporirane u naš Ustav, koji su takođe pisali stručnjaci koji su radili za SPS. Dakle, sve ono što postoji u zapa-

dnim demokratijama, postojalo je kako na papiru, u Ustavu, tako i u praksi, u Srbiji u to vreme. Ono što se desilo nakon tog okretanja leđa našim vlastima, nakon tih studentskih i građanskih protesta '96./'97, to je da je jednostavno pokušano, zarad nečijih strateških interesa, pre svega SAD, finansiranje opozicije, što je poznato u svetu. Nije to prvi put da neko spolja finansira opoziciju u nekoj državi i, naravno, otvarani su i osnivani mnogi fondovi i fondacije – Fond za otvoreno društvo, Soroš, itd., s ciljem da kroz finansiranje nekih stipendija, programa, projekata, pomognu navodno razvoj demokratije u srpskom društvu, i to je nešto što je dobrodošlo za svaku zemlju koja je u tranziciji, ali motivacija onog ko je to pokrenuo je problematična. Uvođenje demokratije ne znači kršenje ljudskih prava, što se nakon 5. oktobra dešava na najbestijalniji mogući način, iako u svetu, u medijima možemo da vidimo da je to jedna reformska vlada, koja je došla nakon velikog diktatora, Slobodana Miloševića. Niko se ne seća tog Dejtona, kada su ti isti Amerikanci upravo s njim sarađivali i dogovarali se. Ono što je neka istorijska konstanta, to je da su se uvek interesi velikih sila reflektovali upravo na zemlje Balkana, pre svega na Srbiju i Crnu Goru, i na nacionalni interes srpskog naroda. Treba praviti razliku između državnog i nacionalnog interesa srpskog naroda, s obzirom na to da je tadašnja SFRJ posle Drugog svetskog rata ustrojena tako da se praktično sačuva pravo Austro-Ugarskoj da u nekom doglednom istorijskom momentu pokuša ponovo da poveže konce i ponovo egzistira kao velika sila. To se upravo i desilo. Nakon raspada Sovjetskog Saveza, tačno se videlo koje su to zemlje pokrenule jedno nelegalno, nelegitimno, priznavanje secesije određenih republika u SFRJ. Prvo je za tim posegnula Slovenija, zatim Hrvatska i niko nije dovodio u pitanje njihovo pravo na samoopredeljenje, da li žele da žive samostalno ili ne, ali smo mi kao socijalisti tražili da se to pravo ispoštuje i pripadnicima naše etničke grupe, Srbima koji su živeli u Hrvatskoj, BiH i Makedoniji. To je, naravno, bio jedan od uzroka svih ovih ratnih dešavanja na prostorima bivše Jugoslavije i naravno jedan od uzroka zašto je došlo do ratnih zločina, koji su sada sankcionisani u Hagu, ali na jedan nepravedan i selektivan način. Mi kao socijalisti, a i ja lično sam uvek za to da se utvrdi da li je neko počinio zločin i da on bude sankcionisan, da odgovara za to što je uradio i sigurno je da je toga bilo, na svim stranama. Dakle, i od strane Hrvata, i Muslimana, i Srba. To je neki Božji usud koji prati ove narode, koji su pre svega narodi srodni jedni drugima, ali se uvek može rasplamsati borba među njima i to je uvek podsticano spolja. Nikada se ovi narodi nisu međusobno sami svađali. Ono što su SAD želele ovim ratovima na Balkanu, jer sam siguran i ubeđen da su one dobrim delom uticale na rasplamsavanje ratnih sukoba, to je da imaju sukobe niskog intenziteta, gde će jednostavno

Evropa i EU da ustuknu pred snagom SAD, što će tada pokazati da su one jedine gazde u svetu. Zato je i došlo do ovih ratnih sukoba.

• *Ko je odgovoran za rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini?*

Suštinski, dakle, najveća je odgovornost pre svega na međunarodnoj zajednici, koja nije želela da te probleme reši na adekvatan način. Dakle, mirnim sredstvima. Već je došlo do toga da je nečiji interes da sukobe niskog intenziteta kontroliše kako bi dokazao svoju supremaciju nad ostatkom sveta. Naravno, govorim o SAD. Deo odgovornosti leži na političkim liderima, koji su u to vreme vodili Hrvatsku, BiH i, naravno, Srbiju. Pri tome, mislim i na Miloševića. Dakle, za rat je potrebno dvoje. Nikada nije moguće sam ići u rat protiv nekoga ako drugi ne postoji. Ali, suštinski, mislim da su se Milošević i naša država, naš narod, borili za jednu ispravnu stvar. Borio se za to da imaju pravo na samoopredeljenje i da se u to vreme pripoje Republici Srbiji, i da formiramo jednu državu u kojoj bi živeli oni koji žele da žive u toj državi. I to ne bi bilo sporno da strateški interes SAD, a naravno i Nemačke, u to vreme u Evropi nije bio da se avnojevske granice sačuvaju, konzerviraju, takve kakve su i da se tadašnja SFRJ rascepka na tih 6 republika i dve pokrajine, koje su naravno postojale samo u Srbiji. Te avnojevske granice koje su postojale bile su istorijski falsifikat, jer su pravljene administriranjem, a ne poštovanjem nekih etničkih prava i nacionalnih prava naroda koji su živeli na tim prostorima. Ne vidim razlog zašto, recimo, nije postojala autonomna pokrajina u Hravtskoj, s obzirom na to da je Srba tamo bilo mnogo više nego što ih sada ima. Došlo je, naravno, i do egzodusa 500.000 Srba iz Hrvatske. Oni su praktično bili etnički očišćeni, a o tome danas niko ne govori, možda se sporadično to pomene, i Hrvatska je ostvarila svoj, kako oni kažu, 'tisućuljetni san'. Stvorili su svoju državu i ja nemam ništa protiv da svako ko želi svoju državu, nju i stvori, ali ne da je stvori preko leđa mojih sunarodnika. To je ono što se desilo u Hrvatskoj. Bilo je grešaka i kod političkih lidera Srba, koji su predstavljali Srbe u Hrvatskoj i Srbe u BiH. To je u mentalnom sklopu Srba: da vojnički osvoje mnogo i onda za zelenim stolom izgube to što su osvojili, i bilo je mentalnih problema da se tim političkim liderima objasni da se mora težiti kompromisu i da u svakom kompromisu obe strane dobiju pomalo onoga što žele, ali bi to dovelo do stabilizacije regiona. Dejtonski sporazum je bio jedan takav pomak, uz pomoć, naravno, administracije SAD, koje su odigrale u tome ključnu ulogu, ali i uz pomoć Miloševića, tada kao lidera koji je predstavljao i bosanske Srbe i koji je uspeo da kanališe i interes srpskog naroda, ali i da ga uskladi sa geostrateškim interesom SAD, pa je tako došlo do te tvorevine, Republike Srpske. To je prvi put u istoriji da preko Drine postoji jedna

srpska država. Dakle, nikada u istoriji to nije bio slučaj i sada se pokušava revizija Dejtonskog sporazuma, kako bi se Republika Srpska infiltrirala u BiH i da to bude jedna unitarna država, protiv čega se mi borimo kao socijalisti, ali i kao sunarodnici tih ljudi koji žive preko Drine u Republici Srpskoj. Dakle, odgovornost leži na svima – na međunarodnoj zajednici, jer ako je interes UN i međunarodne zajednice da u svetu vlada mir, onda su oni mogli na mnogo bolji način to da reše; odgovornost leži na liderima kako u Srbiji, tako i u Hrvatskoj i BiH, ali i na političkim liderima kako Srba, tako i Hrvata u BiH, itd. I ono što ja kao mlad čovek, kao socijalista, kao humanista pre svega, više ne bih želeo da vidim na ovim prostorima, jeste da ponovo dođe do nekih ratnih sukoba. Mislim da je to besmisleno i da svaki problem može da se reši za zelenim stolom, pa čak i ako traje 5 godina. Tada je, pre svega, bio interes Amerike da dokaže svoju supremaciju u Evropi, jer je Evropa, naročito Francuska i Nemačka trebalo da pokušaju da dokažu na NATO pakt više nije potreban na prostorima Evrope, već da Evropa sama stvara svoju bezbednost na način na koji ona želi. Amerika je iskoristila prvi sukob niskog intenziteta da bi to dokazala i dovela svoje trupe u BiH i na Kosovo i Metohiju. Ona ide za svojim geostrateškim interesima, odnosno ka naftnim poljima. Ide ka Rusiji i još dalje. To će tako teći. Ta globalna politika, koja se vodi od najveće sile, ovde se reflektuje na nama. Naša greška, naših lidera – možda i Miloševića, ne možda, nego sigurno, jer je on tada nosio najveću odgovornost, a svako ko radi taj i greši – i on je čovek, i on je morao da greši – jeste da nismo imali visprenu diplomatsku aktivnost, gde bismo mogli da ostvarimo afirmaciju naše politike i da dokažemo svetu šta je u stvari interes sveta na ovim prostorima, ali i interes našeg naroda. Nismo imali svoju lobističku grupu ni u Senatu, ni u Kongresu u Americi, dok su predstavnici albanske etničke zajednice to uvek imali, ne samo u Americi, nego i u Evropi. Nismo uspeli da pokažemo svetu da se taj terorizam na Kosovu i Metohiji finansira od prljavih para, od narko trafikinga, od seks trafikinga, od mafijaških grupacija koje deluju i u Americi. Albanska mafija u Americi je druga po snazi. Nismo uspeli na pravi način da to pokažemo, a taj novac se slivao ovde i najveći narko centar u Evropi je ne na Kosovu i Metohiji, već 15 km od Kosova, na jugu Srbije, kod Bujanovca, a to je uža Srbija. To je jednostavno funkcionisalo i dok smo mi bili na vlasti.

• *Ja sam mislila da je Kosovo narko centar...*

Dakle, to je nešto što je činjenica. Činjenica je i da su pripadnici, oficiri Al Kaide držali kampove za obuku albanskih terorista u Albaniji, učili ih šta treba da rade na Kosovu i Metohiji i činjenica je da bombardovanja SRJ nije došlo na osnovu odluke Saveza bezbednosti, i da je pre-

kršeno međunarodno pravo. Odluka je doneta pre svega od strane SAD. Nije to bilo zbog ljudskih prava kosovskih Albanaca, već prosto zbog interesa SAD. Tu ja vidim grešku naše diplomatije. Kosovo i Metohija i kosovski Albanci, odnosno politički lideri kosovskih Albanaca su oduvek kroz istoriju težili ka tome da steknu nezavisnost od Srbije. Njihova stopa nataliteta je takva da u proseku imaju od 7 do 10 dece i godinama su se množili i niko to ne može osporiti – to je esencijalno ljudsko pravo da možete imati dece koliko želite. To su Kinezi učinili u Kini, ali kod njih bi to zaista bila elementarna nepogoda ukoliko bi dopustili da svaki Kinez ima više od jednog deteta. Međutim, ovde je ta stopa nataliteta praćena i politikom, koja je trebala na osnovu te populacije da donese nešto što se zove ulaznica za nezavisnost. Bilo je dosta šikaniranja, pre svega Srba, od strane Albanaca za vreme SFRJ, kada su se mnogi Srbi odselili sa Kosova i Metohije. Kada su socijalisti došli na vlast, na Kosovu i Metohiji je napravljena, da kažem, jedna rokada. Deset godina su Srbi živeli sigurno na Kosovu i Metohiji. Ne 10, 6 godina, uz neke sporadične napade. Međutim, kosovski Albanci su se totalno izopštili iz društveno-političkog života. Ostvarivali su prava na penziju, dakle na socijalna davanja – to su prihvatili, ali ništa drugo nisu prihvatali i nisu priznavali Srbiju kao svoju državu. Naravno, po nalogu svojih političkih lidera. Došlo je i do falsifikovanja, i pored tog nataliteta, koliko u stvari kosovskih Albanaca ima na Kosovu i Metohiji. Dakle, govorilo se da ih ima 90%, što nije istina, to je laž. Njih je bilo 67% '99. godine... Na osnovu statistike koja je jedina validna. Druga statistika ne postoji. Popis koji je rađen, poslednji popis koji su oni prihvatili bio je mnogo ranije, ali na osnovu stope nataliteta, na osnovu svih tih trendova migracije, itd., ustanovljeno je da je to taj procenat. 90% ih nikada nije bilo i nisu samo Albanci bili nacionalna manjina na Kosovu i Metohiji, odnosno u Srbiji, već je tu bilo i Egipćana, i Turaka, i Muslimana, Roma, i svi su oni ostvarivali svoja prava. I mi smo u više navrata pozivali Albance da svoju politiku ustroje u smislu da su i oni građani ove države, obzirom na to da je albanski narod zaista vredan. Oni su vredni i radni i korist bi bila obostrana, i za našu državu i za njih, da oni jednostavno krenu da rade u interesu države u kojoj su rođeni i čiji su državljani. Međutim, nalog njihovih političkih lidera je bio da se bore za nezavisnost. Formirana je ta Oslobodilačka vojska Kosova, koja je teroristička organizacija, pomagana je dakle od tih prljavih para, bila je obučavana i od strane pripadnika Al Kaide. I tu se vide ti dupli standardi. Došao je 11. septembar u Americi. One zgrade bliznakinje su srušene, Al Kaida je u celom svetu prokazana organizacija, ali na Kosovu i Metohiji ti teroristi su se preobukli u odela, postali političari i njih Amerika i dalje pomaže. I pre neki dan je Hašim Tači uhapšen u Budimpešti, pa je posle dva sata pu-

šten, dok ljude, Srbe naravno, koji su se borili protiv tih terorista na Kosovu i Metohiji traži Hašku tribunal, odvode ih u Hag, i govore o njima kao o ratnim zločincima. Zato kažem da taj Haški tribunal pre svega nije utemeljen na povelji UN. Njega je osnovao Savet bezbednosti, a Savet bezbednosti nema taj pravni kapacitet da takvu jednu organizaciju, odnosno taj tribunal osniva. To pokazuje da je to protivpravno urađeno. Tamo je zaista selektivna pravda, bez obzira na to što mi možda nismo uvek objektivni, subjektivno gledamo na to, ali smatram – ja sam lično bio u Hagu nedelju dana, pratio suđenje Miloševiću i video koliko je tu u stvari falsifikovanih dokumenata, lažnih svedoka. Jednostavno, napisana je optužnica koja treba da dokaže da smo mi maltene imali program kao što je Adolf Hitler imao program Nacional-socijalističke partije u ono vreme, pred Drugi svetski rat, i da smo praktično hteli da osvojimo čitav prostor SFRJ, što naravno nije tačno. Niti smo ikada imali uopšte u programu neku veliku Srbiju, koja se stavlja na teret i Miloševiću i ostalim političarima koji se trenutno nalaze u Hagu, a srpske su nacionalnosti. Jednostavno, postoje tu i neka istorijska vraćanja duga, s obzirom na to da se zna šta se desilo 1914. godine na Vidovdan u Sarajevu. Zna se da je Srbin ubio austro-ugarskog cara. Takođe se zna da smo uglavnom mi Srbi odvukli pažnju i velike vojne potencijale Nemačke na samom početku Drugog svetskog rata i na taj način otežali prodor Nemaca u tadašnji Sovjetski Savez. Dakle, sve to ide uz onu maksimu da u politici nema ni večnih prijatelja, ni ljubavi, ostaju samo večni interesi. I to je nama jasno. Bili smo saveznici u Drugom svetskom ratu s Britancima, Amerikancima, Francuzima, ali nam se isto desilo '44. godine da nas bombarduju isti ti Englezi i Amerikanci. Beograd su bombardovali svi – '41. Nemci, '44. Amerikanci. Iz kog razloga, ne znam. Takođe se desilo – kako se reflektuje ta globalna politika interesa velikih sila – nije komunizam bio ideologija koja može da prođe, naročito ne u Srbiji u vreme posle II svetskog rata, ali je bio nečiji interes da se napravi jedna takva država i to upravo interes Čerčila, koji je želeo da ta tvorevina sačuva, konzervira, za neko buduće pravo nemačkog interesa da se ostvari ponovo Austro-ugarska, ali da to bude pod plaštom komunističke ideologije jedne zemlje, koja je posle više sarađivala s Amerikom, nego s tim Sovjetskim Savezom. Dakle, to je ono što se dešavalo...

• *Ko je odgovoran za NATO bombardovanje '99. godine?*

Pre svega, odgovornost vidim na onima koji su pokrenuli toliku vojnu mašineriju na jedan ovako mali narod, jednu malu državu, kroz priču o navodnom kršenju ljudskih prava, koja može u jednom segmentu da bude tačna. Dakle, ja ne mogu da tvrdim da su ljudska prava kosovskih Albanaca bila poštovana po svim... Ona jesu bila poštovana po

svim međunarodnim konvencijama, ali je u praksi možda dolazilo do nekih dekadentnih trendova i zaista kršenja tih ljudskih prava, ali je činjenica da je zaista postojala OVK, koja je teroristička organizacija. Kako će jedna država da se bori protiv terorizma? Ako Španija ima pravo da se bori protiv ETA-e, ako Amerika ima pravo da se bori protiv Al Kaide, zašto mi nemamo pravo da se borimo protiv OVK? Odgovornost dakle vidim isključivo na SAD i UN, gde jednostavno nije doneta odluka o otpočinjanju bombardovanja. Postojao je taj diplomatski pokušaj, ali je više bio uvijen u jednu ambalažu ultimatuma, gde u Rambujeu jednostavno taj naš pokušaj da nešto rešimo nije mogao da urodi plodom. Možda tu vidim odgovornost i na nama, jer nam je u mentalnom sklopu da, ne meni lično, već našem narodu, da smo se uvek nadali da li u Rusiju, da li u Kinu, da li u neke druge države. Međutim, Rusi su nas u tom momentu zaista izdali. E, to je stvar diplomatije i to je ono što je nama uvek nedostajalo, jer jednostavno mislim da je došlo do dosta negativnih dešavanja, i po pitanju ratnih dejstava, i po pitanju NATO bombardovanja. Dakle, smatram da je to moglo biti izbegnuto, doduše vrlo teško, ali je moglo biti izbegnuto. Dakle, odgovornost leži i na našoj diplomatiji i na našoj vlasti, jer jednostavno ako znate da je Amerika najjača sila na svetu i ako znate da nemate podršku ni od jedne druge vojne sile i znate da ste sami, onda ste osuđeni da sedite i da čekate da vas neko ubije. Ja lično nikada ne bih tu poziciju prihvatio, po cenu bilo čega. Suština je da se sačuvaju životi građana države koju vodite. To je suština. Međutim, tu je prevagnuo osećaj za pravdu, s obzirom da smo mi bili u pravu što se tiče činjeničnog stanja, ali sila boga ne moli. Došlo je do bombardovanja. Ono što je nama zaista satisfakcija je što su se svi ujedinili, sve političke partije, sem nekih, pre svega partija pokojnog premijera Zorana Đinđića. U to vreme, Đinđić je bio van zemlje, čak je pozivao da se što više bombarduje da bi se srušio diktatorski režim Miloševića, diktatorski režim pod kojim se krše ljudska prava, demokratske slobode, itd., što naravno mnogo dobro zvuči kada od nekoga medijski napravite diktatora i onda se svi bore protiv tog diktatora... Istorija će pokazati koja je bila uloga Slobodana Miloševića. Sigurno je imao negativnih strana. Možda je bio isuviše sujetan ili suviše tvrdoglav u ostvarenju državnog interesu svog naroda. Možda je trebalo da popušta ranije, a ne kasnije, ali to su stvari koje su se jednostavno desile. Kada je došlo do bombardovanja, mi smo jednostavno pokazali svoj revolt, svoj protest, ne kao pripadnici neke političke opcije, već jednostavno kao narod, jer znamo da smo bombardovani neopravdano. To bombardovanje na Kosovu i Metohiji bilo je praćeno i vojnim akcijama albanskih terorista. Ono što je veliki, da tako kažem, uspeh tadašnje vlasti je to što je i pored najave da će bombardovanje trajati 7 dana, da ćemo mi popu-

stiti – mi nismo popustili, bombardovanje je trajalo 78 dana i kada je obznanjen ultimatum, gde je rečno da će početi da bacaju tepih bombe, što znači da bi gađali stambena naselja i da bi ginulo po 5 do 10.000 ljudi, tadašnje rukovodstvo naše države jednostavno nije moglo tako nešto da prihvati, jer mi smo pre svega čuvali živote naših građana. Odgovoran je onaj koji posegne za oružjem, a to su SAD, a odgovornost na nama leži samo u tome što nismo bili dovoljno vispreni u tim diplomatskim razgovorima. Međutim, ono što je uspeh je to da se ipak taj problem Kosova i Metohije, na osnovu teških razgovora naše tadašnje vlasti i pregovarača, pre svega Ahtisarija, Černomirdina i Miloševića, vratio u okrilje UN. Potpisan je vojno-tehnički sporazum u Kumanovu, doneta je rezolucija 1244 i ono što je bio uslov u Rambujeu, da NATO snage uđu na čitavu teritoriju naše države, jednostavno se nije našlo u toj rezoluciji. Samo su snage UN, odnosno NATO snage, svi znamo da su to u stvari NATO snage, ušle na Kosovo i Metohiju. Međutim, šta je tu problem? Problem je što su odmah po povlačenju naših snaga, Albanci, pre svega 400.000 Albanaca iz Albanije ušlo na Kosovo i Metohiju i niko ne priča o tome. Dakle, totalno je poremećen procenat zastupljenosti Albanaca na Kosovu i Metohiji. Mnogo je veći sada nego što je bio. 400.000 ljudi je ušlo na jednu tako malu teritoriju, a svi Srbi su proterani, sem na severu Kosova i Metohije. I nikakvu zaštitu na Kosovu Srbi i ostali ne-albanci ne uživaju od strane snaga UN, koje su po toj rezoluciji obavezne da pružaju zaštitu. Naravno, sve je to bila jedna situacija – i sankcije, i socijalne tenzije su vladale u našoj državi, mada mi kao SPS i vodeća partija u državi, nikada nismo sami vladali, mada smo uvek bili noseći politički faktor, mi smo pokušavali da uposlimo najveći broj građana u Srbiji, da im obezbedimo bar elementarna sredstva za život, da mogu da žive, da mogu da rade i mi smo u tome dosta uspevali. Odmah nakon, i još za vreme bombardovanja, osnovana je Direkcija za obnovu zemlje i mi smo od svojih snaga sproveli te javne radove, napravili 70 ili 80 mostova, koji su bili porušeni za vreme NATO bombardovanja, bez ikakve finansijske pomoći spolja. Bio je i program da se napravi 10.000 stanova do kraja 2000. godine za pripadnike vojske i policije, za mlade bračne parove. Dakle, to je bila jedna dobra konstrukcija s obzirom na to da javni radovi upošljavaju najveći deo populacije. Sve smo domaće firme uposlili, radnici su radili i primali su plate. To je bilo suštinski važno. Paralelno s tim, zna se da je američki Kongres svake godine odobravao određeni kvantum finansijskih sredstava za pomoć opoziciji u Srbiji, odnosno za rušenje Miloševića. To je javna tajna, to može i na internetu da se pročita – koliko je koje godine dato novca opozicionim prvacima u Srbiji da ruše Miloševića. Dakle, paralelno je išla i ta kampanja. Opozicioni lideri su govorili da su ti mostovi koje mi gradimo od

stiropora, ali su išli preko tih mostova u tu kampanju. U svako mesto u koje su išli, išli su preko tih mostova. Dakle, ti mostovi nisu bili od stiropora. Dakle, nipodoštavali su značaj jednog poleta nakon bombardovanja, gde su građani zaista počeli da rade. Međutim, u to vreme, govorilo se da nema demokratije, da se krše ljudska prava i da nema slobode medija. Dakle, postojalo je više od 100 privatnih TV stanica, lokalnih TV stanica. Ne samo privatnih, već i TV stanica čiji je osnivač na primer lokalna samouprava, neka opština. Više od 100 takvih stanica je funkcionisalo i propagiralo upravo program opozicije. Mi smo kao vlast imali samo direktnu kontrolu nad državnom TV, isključivo nad njom. TV Pink, koja sad ima političke emisije, u to vreme ih nije imala, a tadašnji i sadašnji direktor je tada bio u Jugoslovenskoj levici, savezni poslanik. Dakle, samo smo imali kontrolu nad državnom TV i nad dnevnim listom "Politika", i u jednom periodu nad dnevnim listom "Večernje novosti". Dnevni listovi poput "Blica", "Glasa javnosti", "Danasa", bilo je tu i lokalnih listova, jednostavno su propagirali opoziciju i to je demokratija. Ja nemam ništa protiv toga. To je nešto što je bio naš kvalitet. To danas u Srbiji ne postoji, toga nema, a neko je rekao da su uvedene demokratske promene. To nije tačno, to je jedna velika laž. Dakle, paralelno je tekla ta kampanja. Ono što je takođe bio program pre svega ambasadora SAD i SAD uopšte – kako srušiti Miloševića s obzirom na to da ovde nije bilo ni pitanje ljudskih prava na Kosovu i Metohiji, niti je bilo pitanje nedovoljne demokratije u Srbiji, jer svi znaju da je to postojalo u Srbiji, jednostavno je bilo pitanje geostrateških interesa SAD na ovom prostoru i osvajanje sfera uticaja. Da bi to uradili, morali su da fragmentizuju Srbiju, a da bi fragmentizovali Srbiju, odnosno SRJ, da bi to učinili, morali su da skinu taj ipak, narodni režim, jer je na izborima – bilo je 12 izbora za vreme Miloševića, većinu uvek dobijala SPS i to je bio njihov problem. Dakle, morali su da naprave plan kako to da učine. To su učinili tako što su napravili trojanskog konja, moram da kažem da ja to tako nazivam, a to je Vojislav Koštunica, prema kome se narod odnosio benevolentno. Znali su da je opozicionar, ali nije imao nikakve mrlje, nije imao veze s kriminalom, važio je kao pošten političar, pošten čovek, intelektualac i on je praktično bio trojanski konj koga su oni iznedrili. Imao je tu pomalo nacionalističku opciju i on je bio protivkandidat Miloševiću. Plan je bio da se ide direktno na Miloševića, jer ukoliko njega skinete, sistem se ruši kao kula od karata. Naravno, čitavih godinu-dve, strane tajne službe su radile na ovim prostorima svoj posao. Veliki broj ljudi iz najužeg rukovodstva, iz okruženja Miloševića, pri tom ne računam na manji broj nas iz SPS, radili su za strane tajne službe i oni su bili ti koji su izdali Miloševića. Problem u vladavini S. Miloševića je bio taj što, pre svega, najvažnije odluke nije donosio u svojoj partiji,

već ih je donosio u najužem krugu svoje porodice, sa suprugom, čija će istorijska uloga sigurno biti podvučena crnom bojom, s obzirom da je uticala dosta negativno na politiku koja se vodila u ovoj državi i na još jedan broj ljudi koji su bili oko njega i koji su mu praktično govorili neke hvalospeve i neke nadrealne stvari koje u praksi nisu postojale. Dakle, takva je situacija bila u SPS, takva je bila situacija u državi, narod je bio gladan, sav novac je išao na obnovu zemlje, frižideri su bili prazni, taj proizvodni ciklus nije bio zatvoren... Pošto su izbori bili raspisani 24. septembra, a nisu morali da budu tada raspisani, mogli su da budu tek u martu 2001. godine, tada bi se taj ciklus zatvorio, novca bi bilo i građani to ne bi osećali na svojim plećima. Međutim, neko je instruisao S. Miloševića da ipak treba tada da raspiše izbore i taj neko je izdao Miloševića i radio za interes nekoga spolja. Došlo je do izbora. Ono što je činjenica to je da je S. Milošević izgubio u prvom krugu. To je činjenica. Činjenica je da nije više bilo kandidata koji su bili značajni, sem njih dvojice, znači Koštunice i Miloševića... Ono što je takođe činjenica – on jeste izgubio u prvom krugu, ali ni Koštunica nije dobio dovoljan procenat da bi bio proglašen za predsednika. Trebalo je da dobije 50 + 1%, on je dobio 48,76% i to je jedan falsifikat te demokratske revolucije, gde je Koštunica umesto da ode u drugi krug, on je odmah proglašen za pobednika, zato što je 5. oktobra došlo do one navodne demokratske revolucije. Međutim, fakat je da je narod bio nezadovoljan, fakat je da je želeo neku alternativu, da dobije nešto što će ga voditi nekom boljem životu, jer mi smo praktično bili isključeni iz sveta, niko s nama nije hteo da priča. To je bio jedan veliki pritisak, ne samo za građane, nego i za nas socijaliste. Dakle, i mi smo tražili izlaz. Imali smo problem sa koalicionim partnerom, dakle s Jugoslovenskom levicom, koja je vođena od strane supruge Miloševića. Pokazaće istorija, ali ono što već neki analitičari pričaju, taj JUL je takođe bila jedna od partija, odnosno jedan od planova SAD kako uništiti Slobodana Miloševića... Oni su znali da SPS mogu samo iznutra da unište. Znali su oni – sve te tajne službe: CIA, FBI, MFI, itd. – svi oni rade profil nekog političara koji im je interesantan u jednom regionu. Dakle, ništa ne prepuštaju slučaju. Nije ni Milošević bio slučajno na Gazimestanu '89. godine, a pre toga je bio u Njujorku, radio kao predstavnik jedne banke iz Beograda i bio kod Rokfelera dva puta na večeri. Dakle, nije to slučajno. Sve ima svoje razloge, sve ima argumentaciju pro i kontra, ali znaju koliko je njegova žena, iako intelektualka, profesor, itd., koliko je bila dominantna u nekim delovima kada je htela da sprovede nešto što ona hoće. Zato je taj JUL napravljen. Mi smo u predvečerje 5. oktobra imali problem kao partija s JUL-om... Taj JUL je propagirao neki levičarski program, međutim tu su bili sve ljudi koji su uglavnom – ta rukovodeća struktura –na neki sumnjiv način

stekli novac i ljudi koji nisu uživali poverenje građana, a u tim nekim međupartijskim razgovorima, pošto smo imali zajedničku listu, oni su uvek tražili da imaju 40% do 50% kandidata za odbornike i poslanike širom Srbije. Mi to kao partija nismo mogli da podnesemo, da dozvolimo. Međutim, taj neki najuži krug, koji je praktično donosio odluke nevezano od partije, oni su to sprovodili nasilno. Dnevnici na državnoj TV više nisu ličili ni na šta, ja ih lično nisam nikada gledao, s obzirom na to da ih je praktično uređivala supruga Slobodana Miloševića i ukoliko joj se neko ne svidi, onda se taj u jednom Dnevniku vidi, u drugom ga već nema... Neko od političara. Ne iz opozicije, nego upravo iz SPS-a. Dakle, jedna situacija koja je tištila svakoga – i socijaliste, i opozicionare, i iskrene građane koji su zaista želeli nešto bolje. Koalicija DOS – Demokratska opozicija Srbije – napravljena je po nalogu Amerike. Dakle, našli su se na Svetom Stefanu. Nikada opozicija nije uspela da se okupi – tada je uspela, jer je bio ogroman pritisak i oni su to uspeli na Svetom Stefanu. Izabrali su Koštunicu zato što je on bio... Pokojni Dinđić nikada ne bi mogao da pobedi, jer je bio neomiljen u Srbiji. Tek je postao omiljen, ali vrlo malo, nažalost, kada su izvršili atentat na njega. Tako da su izabrali Koštunicu, tu je bilo 18 partija, koje faktički... 14 od tih partija nije imalo ni 500 članova, ali su na toj masovnosti želeli da pokažu da su zaista rešeni da pobede, i naravno Amerikanci su to podržali i pratili svaki korak. I došlo je do tih izbora 24. septembra, mi smo tu doživeli ogroman šok. Mi smo bili nokautirani. Ja lično sam predosećao da ćemo da izgubimo... Kad pričam o sebi, aktivno bavljenje politikom u okviru stranke, u okviru rukovodstva stranke za mene je počelo tek 1. maja 2000. godine, kada je već sve počelo da pada nadole. Tada sam pozvan od rukovodstva partije i pitan, zamoljen, da li bih preuzeo vođenje omladine, Socijalističke omladine u partiji. Ja sam tada već dobio posao, diplomirao sam. Dobio sam posao u rektoratu Beogradskog univerziteta i odbio sam taj posao da bih u partiji bio to – predsednik Mladih socijalista, oni su se tada zvali Mladi socijalisti. Zašto sam predosećao? Zato što sam se družio s narodom. Imao sam drugove, osećao sam kako narod diše i šta narod želi. Narod nije bio toliko za DOS koliko je bio protiv Miloševića i protiv socijalista, jer su i te lokalne televizije i štampani mediji dosta stvari izmišljali. Oni su o svima pričali kao da su lopovi, kao da su... Jednostavno, ljudi su nas tako gledali. Ja sam živeo jedan sasvim normalan život, onakav kakav živim i sada – niti sam dobio stan od partije, niti sam imao bilo kakve privilegije u to vreme. Video sam da će to da se desi. Oni ljudi koji su bili u narodu, predosetili su da ćemo da izgubimo. Oni ljudi koji su bili gore, oko Miloševića, oni nisu želeli da veruju da će da izgube. Na silu su želeli neke stvari da rade, a to nije uspelo. Jednostavno, mi smo dakle 24. septembra doživeli

šok i počeo je sistem da se ruši kao kula od karata. Izdali su ga najbliži saradnici. Da li su ga izdali zbog neznanja i svoje nesposobnosti, ili su ga izdali zato što su se obećali nekome ili radili za nekoga, to je već druga priča, ali od 24. septembra do 5. oktobra, to su bili mnogo teški dani. Mi smo znali da Slobodan Milošević nije dobio u prvom krugu, znao je i on, ali znali smo i da Koštunica nije dobio dovoljan procenat glasova, zato smo želeli da idemo u drugi krug, iako smo znali da bi Slobodan Milošević izgubio. Dakle, to je bilo jasno. Međutim, oni koji su spolja želeli da se to što pre završi, inicirali su proteste. Nije bilo teško inicirati proteste, zato što smo već jednom '96./'97. imali neregularnosti na izborima i opozicija je to nazvala krađom. Da li s pravom ili ne, to je već stvar procene. Ja ne bih rekao da je to krađa. To je bila neregularnost koja nije dopustiva za bilo koju političku partiju, pa ni za nas.

• *A zašto ne krađa, nego neregularnost?*

Pa zato što je bila neregularnost. Neregularnost u pravnom smislu, a krađa ako gledamo da je neko tehnički ukrao nešto, ali sama tehnologija nije bila krađa, nego je tehnologija bila da se obaraju neka biračka mesta zbog toga što je možda neko iz opozicije napao nekog našeg člana biračkog odbora, odneo kutiju ili je ukrao neki listić, itd... Ono što je suštinski važno jeste da je politička volja građana bila više na strani opozicije, na strani koalicije ZAJEDNO, nego na strani SPS, i to je fakat. To ne mogu da osporim, ali je takođe važno da se to nazove pravim imenom, da je bila neregularnost i pokušaj nekih naših rukovodećih struktura da na neki način izvuku nešto što nije moglo da se izvuče. I ako hoćemo da budemo banalni, možemo da kažemo i da je bila krađa. Ali, ta mrlja koja je ostala, a to jeste bila mrlja, bila je dovoljan povod da mi nismo mogli da objasnimo narodu da Koštunica nije dobio dovoljan procenat, jer bi oni rekli jednostavno da mi ponovo lažemo i da želimo da pokrademo izbore. Takva je bila situacija. Formalno pravno, Koštunica nije imao 50+1%, ali on je suštinski dobio. Mi smo želeli da idemo u drugi krug. Ja lično ne. Ja sam od prvog momenta bio član najužeg organa partije – Izvršnog odbora Glavnog odbora SPS-a kao predsednik omladine. Sve to pomešano – velika finansijska pomoć iz inostranstva, podrška SAD, velika markentiška kampanja, priča da će teći med i mleko kada padne režim Slobodana Miloševića, da će problem Kosova i Metohije i problem s Crnom Gorom biti odmah, preko noći, rešen, to je ulivalo narodu neku viziju i veru da će stvarno biti bolje. I ja bih tako možda poverovao. Međutim, došlo je do tih tenzija, protesta, rudari u rudnicima su počeli da protestuju, itd. Jednostavno, videlo se da se sistem urušava, a da Slobodan Milošević još uvek ne shvata da je to tako. To je bilo jasno. I da njegova supruga ne shvata da je to tako. On je to shvatio tek 5. oktobra

i ne samo što je on shvatio. On bi to shvatio ranije da su mu oni koji su mu bili najbliži saradnici, da ga nisu lagali sve to vreme... Pre svega, po hijerarhiji. Ko je tu mogao da ga informiše o dešavanjima. Ako se dešava neki protest, tu je nadležno Ministarstvo unutrašnjih poslova. Ako se dešava nešto neplanirano što može da naruši integritet države, a dešavalo se, s obzirom na to da je tu bilo i naoružavanja ljudi koji bi, ukoliko vlast ne dozvoli da se preda vlast 'demokratskim' snagama, ušli u sukob s policijom i vojskom. Dakle, šef Državne bezbednosti. To su ljudi koji su u to vreme s njim komunicirali. I naravno, supruga i ostali. Ono što je suštinski važno, 5. oktobar se desio. Bilo je naoružavanja demonstranata. Dolazili su čak i ljudi sa strane, iz inostranstva, spremni da se uključe ako dođe do sukoba. Znači, plan nije bio da samo dođe do demokratskih, mirnih protesta, koji će dovesti do smene vlasti, odnosno do smene diktatora, kako bi neko spolja voleo da kaže. Istina je uvek negde između. Slobodan Milošević, ne kažem da je bio najbolji – imao je svoje faze vrlo dobrog političkog rukovođenja, ali je imao i faze kada je radio neke stvari koje su se kasnije vrlo loše reflektovale po državu i po narod. Šta je bio plan? Plan je bio da dođe do krvoprolića i da se ta priča završi kao što je bilo u Rumuniji sa Čaušeskuom... Ali ne može se staviti znak jednakosti između Slobodana Miloševića i Čaušeskua, niti se može staviti znak jednakosti između Srbije, u kojoj je '90. godine uvedena parlamentarna demokratija, višepartijski sistem, demokratske slobode, sloboda medija. Sve to je postojalo u Srbiji. Ne može se ta država izjednačiti s nekom Poljskom, s nekom Mađarskom ili s nekom Bugarskom iz vremena posle raspada Sovjetskog Saveza. E, to je bio plan Amerike – da se pokaže kako je, navodno, poslednji bastion komunizma ugušen u Evropi, a mi uopšte nismo bili komunisti. Ali, to je opet bila naša greška što mi to svetu nismo umeli da objasnimo. Nije bila moja greška, nego je bila greška ljudi koji su to trebali da rade. Znači, desio se 5. oktobar. To nisu bili demokratski protesti. Veliki broj ljudi koji su tu došli, želeli su zaista i nešto da promene... Pošto oni nemaju svest šta je demokratija – tek sada imaju svest šta je onda bila demokratija a šta je sada, i vide da je u ono vreme, što je paradoksalno za svet – kada bi znao svet šta smo imali od demokratskih sloboda u ono vreme, a šta sada imamo – oni bi se začudili. I o slobodi medija pričam, i o poštovanju ljudskih prava i o pritvaranju, zatvaranju političkih protivnika. I dan-danas imamo najviše funkcionere SPS-a koji su bili poslati u zatvor bez ikakvog obrazloženja. I to je navodno demokratija. Dakle, jednostavno, to je paradoks. To jednostavno nije tačno. Mešavina uticaja spolja, velike aktivnosti stranih, tajnih službi, velike želje građana da se promeni nešto, jer smo pritisnuti sa svih strana. Dakle, iskorištena je jedna energija koju je narod imao, ne Beograđani, već narod iz Srbije, energija koju je na-

rod imao da se jedna meta, koja je postavljena vrlo perfidno, sistematski ukloni. Protiv toga ta meta, odnosno Slobodan Milošević, nije umeo da se bori, nije imao ljude koji treba da osmisle akciju kako da se bori protiv toga, jer je to trajalo više od 2 godine. Jednostavno, ta meta je uklonjena i mislili su da je spas da se on ukloni.

• *Na šta misliš kad kažeš dve godine?*

Na kampanju protiv Slobodana Miloševića. Oni su smatrali da ukoliko njemu skinu glavu da će sve ostalo da se sruši samo po sebi i to je tačno. To se i desilo. On je izašao 5. oktobra i rekao da je informisan da je Koštunica dobio, iako nije, ali je to tada bilo jedino politički pragmatično i racionalno. Zahvalio se i rekao da više neće da se bavi politikom i to je to. Naravno, zašto su građani glasali? Suštinski je značajno da priznamo da su građani glasali za DOS, mnogo više nego za SPS. I to je jasno. Glasali su zato što smo bili u izolaciji. Glasali su zato što je maltene čitavo rukovodstvo zemlje bilo hški optuženik, ali to je ogroman pritisak jedne velike sile koja je htela da ostvari svoj interes. Desio se 5. oktobar. Naša partija deset dana nakon 5. oktobra praktično nije funkcionisala. Bilo je mnogo pretnji, mnogo linča. Paljene su kuće našim funkcionerima, ali poštenim funkcionerima. Bilo je nekih ljudi, pre svega u JUL-u i nekih u SPS-u, koji jesu na jedan nelogičan i pravno neutemeljen način došli do velike količine novca. Ali takvi ljudi se obično snađu i pređu u redove onih koji dođu na vlast. Velika većina je to uradila. Pošteni članovi SPS-a su ostajali bez posla, isterivani su iz firmi. Direktori nekih firmi, iako uspešni, isterivani su zato što su socijalisti. Samo u tom jednom talasu, 40.000 ljudi je ostalo bez posla ili su stavljeni na neko niže radno mesto, samo zato što su... Nisu morali da budu članovi SPS-a, možda su bili simpatizeri ili su u tom mestu bili poznati kao socijalisti. I to je ta demokratija koja je uvedena. Pitanje Kosova i Metohije nije rešeno do dana današnjeg. Pitanje kriminala nije rešeno do dana današnjeg. Premijer je, iako se mi nikada nismo politički razumeli, ubijen od strane onih koji su mu pomogli da dođe na vlast, a pripadnici su kriminalnih grupa. Dakle, kriminal nije pobeđen u Srbiji. Jedan premijer je ubijen, što je paradoksalno za jednu demokratsku državu. Bilo je mnogo političkih ubistava i u vreme Slobodana Miloševića, ali mnogo više posle njega. Sloboda štampe ne postoji. Politički neistomišljenici, naročito iz najveće opozicione partije, a to smo mi – SPS, zatvaraju se neosnovano i drže u zatvorima. Pritvaraju se neosnovano ljudi koji možda imaju novac da učestvuju na tenderima za privatizaciju nekih firmi, pa ne mogu da učestvuju, nego neko od favorita aktuelne vlasti. I tako. Dakle, demokratije nema.

- *Rekao si da ste vi do 2000. godine imali uticaj na medije kao što su "Politika" i "Večernje novosti". Kad je to tačno bilo?*

Pred kraj. To je bio neki period možda s proleća 2000. "Politiku" smo imali. Ne mi, nego država. Dakle, država je direktno određivala uređivačku politiku dnevnih listova "Politika" i "Večernjih novosti", a u tom poslednjem periodu i državne TV. I to je jedino što smo imali. Nije mala stvar imati državnu TV, ali je velika stvar znati kako kanalisati informacije, kako prezentovati javnosti. Mi smo na najbolji mogući način to radili, odnosno po nalogu tih ljudi iz JUL-a, koji su jednostavno predstavljali jedan nadrealan svet. Isto ono što sada radi i aktuelna vlada, samo što to radi na mnogo perfidniji, zapadnjački način, koji je čak i pitak za građane, pa čak i poveruju u nešto što nije tačno... Kad ste imali takvu uređivačku politiku na državnoj TV, imali ste i pregršt – preko 100 lokalnih TV stanica koje su bile umrežene, dakle re-emitovale program u okviru te mreže ANEM, koja je propagirala opozicioni program. Naravno, opozicija je uvek žrtva. To je normalno u svakom društvu. Naravno da građani, pored svih pritisaka – bombardovanje je bilo '99. godine, ide obnova zemlje, narod nema novca da jede, da živi, da se školuje – jednostavno nisu mogli da žive normalno. Frižideri prazni, posla ima, ali plata nedovoljna. Jednostavno, ljudi su bili nezadovoljni i prepoznali su u toj prozapadnoj politici, prodemokratskoj navodno, neku alternativu i sada je velika većina shvatila da se prevarila, jer nema socijalne pravde. Nije je ni tada bilo, ali tada smo bili pod sankcijama i težili smo da bar elementarno ono što je osnovno za život omogućimo svakom čoveku. Običnom čoveku, i to smo uspeli. To niko ne može da nam kaže da nije tačno. Sada imamo školarine koje se plaćaju, zdravstveno osiguranje koje se plaća. Školarine se plaćaju od 500 do 5.000 evra. Mi smo se zalagali da svako može i da studira i da se bavi sportom shodno svom znanju, svom talentu, a ne shodno budžetu koji njegov roditelj ima. I to je ono za šta se mi zalažemo i sada. Mi jesmo zadovoljni što je ova vlast, to jest što su njenim dolaskom na vlast skinute sankcije. Ali nismo zadovoljni zašto su likvidirane naše banke na kojima je počivala proizvodnja. Nismo zadovoljni što je industrijska i svaka druga proizvodnja prestala da postoji. Nismo zadovoljni što se privatizacija vrši na socijalno nepravedan način – radnicima se ne daju nikakve akcije, samo formalno, navodno 20%, a to nije tačno. Zašto je otpušteno 500.000 radnika s posla? Mi jesmo zemlja u tranziciji, to nije sporno, ali mi smo te privredne potencijale sačuvali pod sankcijama, a vlast koja je sada došla, krenula je u potpuno suprotnom pravcu i napravila veliku grešku.

- *Rekao si da je socijalna nepravda postojala pre 5 oktobra...*

Ne socijalna nepravda. Postojala je insuficijencija sredstava za pokrivanje socijalnih potreba, ali u vreme naše vlasti, ako neke žene iz neke robne kuće dođu ispred zgrade vlade da štrajkuju, mi smo obezbeđivali kao vlada novac da se tim ženama isplate plate, itd. A sada, otpusti se po 100.000 radnika i ništa se ne dešava. Vlada ne reaguje. "To je sve u redu. To je tranzicija, reforma." Dakle, socijalna davanja možda jesu bila minimalna, ispod nivoa, ali su postojala. Mi smo to davali. Školarine nisu bile ovolike. Svako je mogao da studira. Studentski domovi u univerzitetskim centrima, pre svega u Beogradu, Novom Sadu, Nišu, konstantno su bili renovirani. Uslovi za studiranje su bili idealni, možda čak bolji nego u nekim delovima u Evropi. A pri tome se nije plaćala tolika cena koliko se sada plaća... To je jednostavno odraz našeg programa. Ja ne osuđujem aktuelnu vlast, jer njihov program nije socijalistički, nije levičarski i ne može to da se očekuje od njih, ali jednostavno mora da postoji jedan nivo i da ne dođe do tolikog raslojavanja ljudi. Da 5% ljudi možda ima milione, a da 95% nije ni srednja klasa, nego je ona najniža moguća klasa. I još pri tom nema zaposlenje, proizvodnje nema, privreda je uništena, strani investitori kupuju naše fabrike i zatvaraju ih, radnike otpuštaju da bi tržište osvojili za svoj proizvod, koji se proizvodi negde u Tajvanu ili Vijetnamu, nije bitno gde, gde je jeftina radna snaga. Nema subvencioniranja naše poljoprivredne proizvodnje i to je ono što je veliki problem za ovu državu i to je ono što će dovesti... Neće dovesti do novog 5. oktobra, ako ova vlast bude pametna, a ako ne, ponovo će doći do 5. oktobra.

- *Da li vidiš u sankcijama i nezadovoljstvu ljudi razlog što se 5. oktobar dogodio 2000. godine, a ne ranije ili kasnije?*

Ne. Pre svega, on je mogao da se dogodi i ranije da je dinamika rešavanja problema na prostorima bivše SFRJ, shodno interesu SAD, bila brža. Tajming njima nije bio bitan elemenat. Njima je bilo bitno da se cela država atomizuje, da se deli na te republike po avnojevskim granicama i da se u jednom trenutku i Srbija i Crna Gora razdvoje. Najteži kamen spoticanja je bio upravo Srbija i Crna Gora. Nama je bilo nelogično i dan-danas nam je nelogično zašto bi se mi razdvajali, to nije jasno, zašto je važno Americi. Važno je geostrateški. Ta država – SRJ, koja sada više ne postoji, sada je to državna zajednica Srbije i Crne Gore, koja ne verujem da će kroz koju godinu i uopšte postojati. Ta država, zajedno s Kosovom i Metohijom, imala je više od 100.000 kvadratnih metara površine, imala je izlaz na more, bila je na vrlo važnim strateškim pravcima, i vojnim, trgovačkim i ekonomskim i vojna sila koju smo imali bila je respektibilna u okvirima Evrope, a nije bila pod kontrolom NATO pakta. I to je interes Amerike. Dakle, atomizirati teritorije, imati su-

kobe niskog intenziteta, kako bi sutra, navodno kroz neku priču o integracijama, ponovo svi zajedno ušli u EU, ali pod patronatom NATO pakta. Da uđemo u NATO pakt, da kupujemo njihovo oružje, da uzimamo kredite od njih za kupovinu njihovog oružja i da vojna industrija Amerike opet ima razloga da pravi profit, jer to je suština... Možda je to moralo da se desi baš 5. oktobra 2000.

• *Rekao si da su postojale veze između JUL-a i CIA...*

Pa ne. Ne može se to tako reći. CIA je prisutna u svakoj državi, i ne samo CIA, već svaka druga tajna služba i to je nešto što je normalno u svetu. Nije sporno. Oni osmišljavaju plan kako da jednostavno ostvare svoj interes u određenom regionu. Njihov interes je bio da se sruši režim S. Miloševića, s obzirom na to da je taj režim propagirao pre svega vrednosti slobode, solidarnosti, nezavisnosti te države. Da li je to bilo pitko za narod? Jeste. Narod voli slobodu, naročito srpski narod. Uvek smo se borili za slobodu. Da li je to moguće u datim okolnostima, u datom okruženju? Pokazalo se da to nije bilo moguće. Jer evo vidimo šta se desilo. Mi smo praktično postali... Imamo jedan marionetski režim, koji je praktično servis stranih vlada i koji čini neke stvari koje oni od njih i ne traže... To je moje mišljenje, i ne moje mišljenje, nego i mišljenje nekih analitičara. Ne mogu da tvrdim da je tako. Ali mislim da jeste, da je upravo Ričard Holbruk došao s tom idejom da se napravi jedna takva partija. Ta Jugoslovenska levica je trebalo da okupi predstavnike pre svega nacionalnih manjina i da bude projugoslovenska, da bude nešto što jednostavno nije moguće napraviti u ovoj konstelaciji snaga u Srbiji. Dakle, da okupi albansku etničku zajednicu... Takva jedna partija koju vodi supruga Slobodana Miloševića, to jednostavno nije bilo moguće. Dakle, takva mogućnost ne postoji. U startu je takav pokušaj bio osuđen na propast, ali su oni znali da im ta propast koristi. Druga stvar koja im koristi, to je veliki uticaj na odlučivanje Slobodana Miloševića koji je imala njegova supruga. To je fakat. To ne može niko da ospori i sigurno da bi svaka žena volela da bude toliko voljena od strane svoga muža. Takva ljubav jednostavno ne postoji, ali ljubav ne može da se reflektuje na pragmatičnu sferu kakva je politika, jer ljubav je iracionalna sfera. To jednostavno nije dobro. Nije to nepoznato u svetu. Mi znamo da je Bil Klinton bio predsednik, Hilari Klinton takođe uspešna u politici. To nije ništa sporno, ali ono što je pokušala supruga S. Miloševića to je da bude ideolog leve ideje, levičarskih tih parija i ona je za sebe smatrala da je predvodnik levice u Evropi, u okvirima Evrope, da je toliko bitna i jaka, što meni naravno više liči na neki socijalutopizam. To je u teoriji obrađivao, u stvari pisao Tomas Mor... pa Tomazo Kampanela. To jednostavno nije moguće. Grad sunca. Praktično mi je ličilo na neki hipi

pokret iz '60.-tih, '70.-tih godina. Nije moguće to sprovesti ovde, u Srbiji. Ljudi iz CIA-e su znali, znali su da narod u Srbiji, građani, bez obzira koje su nacionalnosti, zbog jednog patrijarhalnog duha, tradicionalnosti koja postoji ovde, ne smatraju da je dobro da se žena predsednika bavi politikom, već bi bilo dobro da se bavi humanitarnim radom, da se bavi profesurom – ona je bila profesor sociologije, profesor univerziteta, ona je bila inteligentna žena. Znači, ona je bila intelektualka, samo što je, po meni, imala vizije izglobljene od realnosti. I jednostavno, ne samo što se bavila politikom, ona je bila i predsednik zvanično, odnosno nezvanično. Ona nije bila predsednik zvanično, ona je zvanično bila vođa ili lider te druge partije. Znači, imate predsednika jedne partije i njegovu suprugu koja je predsednik druge partije, što jednostavno nije prirodno, nije objašnjivo, ne možete to narodu da objasnite. I ono što je takođe bio problem, politiku i vlast obično prati novac, to je normalno. Svako ko želi da ostvari svoj finansijski interes, ekonomski, poslovni, on mora – ne mora, ali to je neko pravilo koje postoji u svetu – da finansira donacijama određenu političku partiju ili političara, ili da ga na fin način vezuje za sebe finansiranjem možda i članova njegove porodice. Ono što je prirodno u svetu jeste da političari svoju decu šalju na Kembridž, na Harvard, Kolumbiju, bilo gde, da studiraju, nije bitno da li će da završe te fakultete, važno je samo da nisu u državi iz koje potiču, jer zaista je teško objasniti u zemlji u kojoj vlada socijalna tenzija i beda da nečije dete ima novca da otvara diskoteke, da otvara radio stanice. To je ono što je takođe bilo greška, to je ono što je odnelo mnogo glasova S. Miloševiću i SPS-u. Mladi jednostavno nisu mogli tako nešto da podrže. Ja sam bio predsednik podmlatka SPS-a... Omladine. Socijalističke omladine. Teško je bilo objasniti nekome ko je živeo normalno kao i ja, dakle studirao normalno kao i ja, da glasa za SPS, a zna da na primer sin Miloševića ima diskoteku, zna da ćerka ima radio stanicu, zna da ćerka ima televiziju. Dakle, jednostavno, nije ukusno. I neobjašnjivo je. Da su oni neki veliki biznismeni, da su i ranije bili poznati u nekim poslovnim strukturama, da su bili uspešni, to ne bi bilo sporno, ali je jednostavno veliko breme biti dete predsednika. Imamo decu nekih bogataša ovde, na primer Karića, koji su takođe došli do novca na jedan nelogičan način, a imaju mnogo novca. Imaju predstavništvo u Londonu, Americi, firme u Rusiji, itd. Njihovu decu niko ne napada što imaju televiziju, kola, itd., mnogo novca i kompanije, itd. Ali, čim ste dete nekog političara, odmah vas gledaju kroz lupu i mnogo je pametnije... Ja njih ne osuđujem što su to radili. Njihove televizije, radio stanice su vrlo uspešno radile – to nije sporno, ali je teško objašnjivo ljudima odakle to njima, jer ni jedno ni drugo nisu završili fakultete. Odakle njima taj novac?! To je neobjašnjivo. Neobjašnjivo je politički. Ne mo-

žete da očekujete da će neko mlad sada da dođe i da kaže: "Sad ću ja da glasam za njih", a on nema, vozi se gradskim prevozom, autobusom, dok oni voze ferari ili porše. To je problem bio. Mentalni...

• *Rekao si da je bilo teško motivisati ljude da glasaju za SPS...*

Dakle, bilo je teško ubediti one koji nisu bili ubeđeni socijalisti. Moram da preciziram. Oni koji su bili socijalisti i kojima je bila srodna ta ideja, oni su glasali za SPS. To uopšte nije bio problem. Ali meni je bilo važno da mi kao partija steknemo neko novo biračko telo, da mladi krenu da glasaju za program koji mi promovišemo, koji je idealan program i koji je upravo program koji treba da zadovolji mladu populaciju. Ali nam je veliki problem bio kako objasniti – mi se zalažemo za socijalnu pravdu, za solidarnost, itd., a toga nema u najužoj porodici našeg predsednika. To su greške u pedagogiji, u podizanju dece.

• *Kada si onda počeo da učestvuješ u izbornoj kampanji?*

Pa dobro... Ja sam učestvovao i '96., ali to je bilo ono 'low profile', pošto sam tada bio samo član Opštinskog odbora, dakle, lepio sam plakate, organizovali smo žurke za mlade socijaliste, bio sam kandidat za odbornika Skupštine opštine i tu sam izgubio za 2%... Onda sam 2000. učestvovao u kampanji partije. Tu sam bio član rukovodstva, pa sam išao po Srbiji na tribine, na promocije, itd., i bio sam kandidat za odbornika za grad Beograd. To je bilo u izbornoj jedinici gde sam ja živeo – tu je bilo izašlo 10.000 glasača. 15.000 je upisano, ali je 10.500 izašlo da glasa i taj dan se glasalo za odbornike u gradu, za odbornike opština, za predsednika države, znači Slobodan Milošević ili Koštunica, za savezne poslanike, itd. I na primer, na tom mestu je izašlo 10.500, ja sam dobio 3.850 glasova. Izgubio sam, jer je kandidat iz DOS-a dobio 5.000, a Milošević je isti taj dan, na istom mestu, dobio 1.200 glasova. Znači, ja sam kao kandidat SPS-a dobio 3.850, on je dobio 1.200 kao kandidat SPS-a za predsednika države. I to je jednostavno odslikavalo koliko je ta kampanja uticala na mentalni sklop birača, da su oni svi protiv Miloševića. Samo glasati protiv, nije važno da li glasamo za DOS ili ne. Znači, ti izbori su bili protiv nečega, a ne za nešto. Tek će sledeći izbori biti pravi izbori, demokratski, gde će se građani, ja se nadam, opredeljivati prema programu koji partije ponude. Bilo koja stranka – da li DS, DSS, SPS. Nije važno, ali to će biti neki nulti izbori, koji će označiti neku prekretnicu. To je ono što ja očekujem.

• *Dok si putovao po Srbiji jesi li primetio razliku u kampanjama između 1996. i 2000. godine?*

Pa, 2000. je bilo teže, jer se osećao kraj. '96. je bilo mnogo teško, jer svako ko je čestit, pošten, ne voli te neregularnosti, ne voli pokušaj

da se na silu osvoji vlast. To je loše, to građani ne vole, to se vrati i to nam se vratilo 2000. godine. Bilo je teško, ja sam učestvovao u kampanji i uglavnom sam govorio ono što sam iskreno i mislio, a neki su govorili ono što ne misle. To je bio veliki problem. Došao je taj 5. oktobar. Mnogo najviših funkcionera, najviđenijih, koji su najviše privilegije uživali u tom sistemu, odmah posle 5. oktobra su otišli. Ja sam posle 5. oktobra... praktično, u decembru su bili vanredni izbori, postao poslanik u parlamentu... Da, da, posle 5. oktobra. Posle sam izabran, sad na poslednjem kongresu, i za potpredsednika partije i pre toga sam bio potpredsednik partije. I tako, posle 5. oktobra, bio je jedan trend da se uništi SPS. Da se atomizuje, ako ne može da se uništi: predsednik je bio Slobodan Milošević. Odmah nakon 5. oktobra, mi smo imali V vanredni kongres, gde je on ponovo izabran za predsednika, mada je najavio da će se povući iz politike. Međutim, to obećanje nije održao. Onda je na jedan nelegalan način kidnapovan, odveden u Hag. Paralelno s tim, neki naši funkcioneri, koji su počinili neka krivična dela, došli su pod lupu vlasti i jednostavno su ih ucenili da rade po njihovom nalogu, pa sada imamo Baneta Ivkovića, koji praktično obezbeđuje većinu vladi i vlada samo zbog njega praktično opstaje i zato nema izbora. Ukradeni su nam mandati u parlamentu... Pa da. Zato što su jednostavno, po tada važećem zakonu, bila tri osnova da nekome prestane poslanički mandat – jedan je da, ne daj bože, neko umre; drugi je da prestane članstvo u partiji na čijoj listi je izabran, a to se desilo sa svima iz te Banetove stranke, njima je prestalo članstvo; i treći je da podnesu ostavku. Svi su imali i ostavke potpisane i prestalo im je članstvo, ali aktuelna vlast nije htela to da uvaži. Njima je potrebna neka fingirana većina, čisto da bi do nekih redovnih izbora završili taj proces privatizacije i to što već čine. I to je ono što se trenutno dešava. 5. oktobar je, ja mislim, velikoj većini građana – meni lično ne, jer ja sam bio na drugoj strani, ja sam bio praktično potišten tog 5. oktobra, bilo mi je mnogo teško, mada sam imao razumevanja za te ljude koji su hteli neke promene, jer jednostavno bila je teška situacija i mnogo smo grešaka mi pravili – ali 5. oktobar je bio za veliki broj populacije u Srbiji neki dan nade u bolje sutra i sada je veliki broj tih ljudi razočaran i oni sada traže alternativu. Ono što mi nudimo kao socijalisti, ali sasvim promenjeni socijalisti – u rukovodstvu je uglavnom mlađa struktura ljudi i ljudi koji nemaju nikakve mrlje, dakle nemaju nikakve pronevere, krađe, itd. I ono što je najvažnije, ostalo je ono članstvo koje je pravo članstvo SPS. To su pre svega radnici, ima dosta intelektualaca, ima mladih, ima porodičnih ljudi, ljudi koji su navikli da žive od svog rada i mi kao takvi hoćemo da se predstavimo javnosti i da ponudimo alternativu. Svesni smo da više niko u Srbiji neće samostalno vladati. Trenutno je ovo jednopartijska država, jer DS praktično sve dr-

ži pod svojom kontrolom, ali na sledećim izborima će figurirati tri ili četiri političke opcije. Evo, sada su bili lokalni izbori, u nedelju, mi smo praktično, pojedinačno kada gledamo, tu negde sa DOS-om, DSS-om i to su tri najjače snage u Srbiji trenutno. To će biti tri najjače snage i na tim izborima, uz SPO, SRS i neke manje stranke, koje će proći cenzus i ući u parlament i to će biti ta kombinacija koja će formirati vlast. I kako koja koalicija bude formirana, tako će se ostvarivati program svake te stranke koja je u koaliciji. To je ono što mi očekujemo.

• *Kako si doživeo 5. oktobar 2000. godine?*

Pa, ja sam znao šta će biti 5. oktobra. Znao sam da se ljudi organizuju, da policija neće moći ništa da uradi, da vojska neće intervenisati. To se jednostavno znalo. Osećalo se u vazduhu da je to dan D, da se tu sve završava. Ja sam bio u partiji. Nama je sedište partije bilo na Novom Beogradu. Otišao sam negde oko dva sata i onda sam se vratio u grad kada je Skupština već bila zapaljena. Došao sam, išao sam s jednim bratom, rođakom. On je inače policajac. Radio je u obezbeđenju u jednoj državnoj zgradi. Išao sam s njim na posao, kod njega na piće. S tom namerom. Čisto da sednemo, jer sam bio nervozan, jer nisam znao šta ću i kako ću. Neki od tih huligana... Tu je bilo dosta ljudi koji su bili u alkoholisanom stanju, što je i normalno za revolucije, jer mora uvek da se iskoristi taj... Dosta fudbalskih navijača, itd. I neki su me prepoznali i hteli maltene da pucaju u mene iz pištolja. To je bio plan CIA-e i tih drugih, da se napravi neko krvoproliće. To sam osetio na svojoj koži. Nisam ja bitan u celoj ovoj priči, ali bilo je dosta revanšizma, već 5. oktobra. Ja tada nisam bio toliko poznat. Bio sam možda malo u medijima, ali nije bilo razloga da se opet proliva srpska krv, a to je bio nečiji plan. Srećom da toga nije došlo. I dobro, ja sam tada otišao na kafu s tim bratom. Onda su došli još neki prijatelji. Jednostavno, svi su očekivali, pričali su navodno: "Evo, sad će vojska da rastera to sve, sad će policija, sad će Milošević da sve to reši, itd." Ja sam znao da od toga nema ništa kad sam video da me prepoznaju ljudi, uplašio sam se za svoj život, jer je zaista bilo neprijatno. Onda sam zvao jednog druga, koji je bio na tim demonstracijama s devojkom. Bilo je dosta mladih tu, podržali su te promene i on je došao po mene kolima, sa zastavama DOS-a, ja sam ušao u kola i otišao s njim u jedan stan. Nisam otišao kući, jer su onda dolazili dosta po kućama da se svete, ne znam šta da rade, jer je to bilo totalno iracionalno. Znači, nisu imali razloga, jer nikome ja nisam ništa nažao uradio i 90% ljudi koji su bili napadnuti nisu nikome ništa nažao uradili, ali jednostavno to je neka frustracija, kompleks, itd. Dva dana sam bio kod tog prijatelja u stanu, naravno potišten, nisam znao šta je, ali u jednu ruku mi je bilo drago da se te muke prekrate. Ali, nisam voleo da se na taj

način prekrate, voleo sam više da se to demokratski reši, da ako je Milošević izgubio, on jeste izgubio, ali na saveznom nivou mi smo u koaliciji sa ovima iz SNP-a iz Crne Gore imali većinu. Mi smo mogli da vladamo na saveznom nivou, ali to nije bilo moguće. Suština je razrušiti sistem jasno je zašto kažem da je to bilo inicirano spolja. Da je to bilo demokratski, to ne bi bilo na taj način završeno. Posle smo imali sastanke u partiji, spremali taj Peti kongres, digli se polako iz pepela, dosta ljudi je otišlo, dosta ljudi je tada htelo da Slobodana Miloševića smeni, odnosno ne da smeni, nego da on ne bude ponovo predsednik.

- *Ti si se u isto vreme učlanio u SPS i počeo sa aktivnostima na Fakultetu političkih nauka?*

Pa, ne u isto... Znači, ja sam na fakultetu bio to što sam bio zato što sam bio izabran na to mesto. Dakle, nevezano od političke pripadnosti. Da je neko zlonameran, rekao bi da je to zbog SPS-a, zato što je SPS bio tada na vlasti. To jednostavno nije tačno... Studenti su birali. Jednostavno, pravo predlaganja imala je svaka studentska organizacija. Moglo je da bude više kandidata, mada ne mogu da kažem da je to bilo dovedeno do perfekcije, što se tiče demokratičnosti i demokratičnih načina izbora, ali mogu da kažem da sam ja posle taj posao radio OK i pomagao svima i niko se nije žalio, s obzirom na to da sam ja na fakultetu sarađivao s profesorima, a oni su većinom bili opoziciono nastrojeni, a ne ka SPS-u. Tako da je saradnja i sa studentima i sa profesorima bila na jednoj krajnje korektnoj osnovi. Nisam ja imao nikakvih problema nikada ni sa kim. Oni jesu mene malo posle, dok su trajali protesti, oni su mene... te studentske organizacije koje su bile ispolitizovane, koje su bile finansirane spolja i praktično opoziciono nastrojene, one su mene na jedan onako fin, šaljiv način napadale kako sam ja čovek režima, itd., ali pošto su to uglavnom moji drugari, ja sam ih znao i znam i dan-danas sam dobar s njima, to uopšte nije sporno. Mislim da je najvažnije biti čovek nevezano koje je nacionalne i političke pripadnosti, ako je neko čovek s njim može da se sarađuje. Ja tako gledam i zato imam puno prijatelja i u ostalim strankama i nemam nikakav problem u komunikaciji. I to je ono, a politika je đavolska stvar i to treba razumeti. Politika je jedno, a privatni život nešto sasvim drugo.

- *Šta si konkretno radio u studentskoj organizaciji?*

Ja nisam bio u studentskoj organizaciji... Bilo je tri ili četiri studentske organizacije, koje su imale svoje rukovodstvo, koje su organizovale tribine, studijska putovanja. Išli smo čak i u UN. Bio je jedan klub UN pri fakultetu. Bili smo u Njujorku, u UN... Pa, ja sam išao dva puta. Svake godine je to bilo organizovano, a ja sam išao ‘97. i ‘98... Mo-

ja uloga kao prodekana-studenta je bila pre svega definisana statutom fakulteta. Znači, ukoliko je neki student imao problema, ukoliko je njegovo pravo bilo suspendovano, ukoliko je bio šikaniran na ispitu od strane profesora, ukoliko nije ostvario pravo na stipendiju na koju ima pravo, ukoliko nije dobio studentski kredit, jer je naša država davala i studentske kredite, mislim naša vlast, sve te probleme sam ja bio dužan da rešavam... To je otprilike to što sam radio. Naravno, kada dođu brucoši, studenti koji prvi put upisuju fakultet, prvu godinu, pa prvi dan krenu da studiraju, imao sam svoju kancelariju, gde sam primao studente, objašnjavao im od onih najbanalnijih stvari – gde su slušaonice, gde idu u amfiteatar, koji je profesor kakav. Znači, jedan drugarski, korektan odnos da im se pomogne. To je bilo to.

- *Ti si bio prodekan za studente do 2000. godine, pa si onda postao funkcioner SPS-a?*

Ne do 2000. Do '99., negde početkom, s obzirom na to da taj mandat valjda traje dve godine i onda je izabran drugi prodekan. Ja sam završio fakultet '99. godine i naravno upisao postdiplomske i hteo da se zaposlim i zaposlio se u rektoratu. Mislim, zaposlio se, dobio posao i tada su me poslali u partiju da preuzmem omladinu u celoj Srbiji. Razmišljao sam dva-tri dana i preuzeo omladinu. Nisam uzeo onaj posao i tako sam i dan-danas tu. To je bilo kada sam završio fakultet. Naravno, želja mi je da magistriram, da to završim, ali nemam vremena, jer čovek kada počne da se bavi politikom, ovom prizemnom, praktičnom, to jednostavno iziskuje mnogo vremena, tu se radi po 18-20 sati, radi se s narodom, građanima, ide se u selo, ide se svuda. Jednostavno, zato što su mediji umnogome zatvoreni za nas i mi moramo da idemo u narod, i to je najbolji metod rada. Tačno je da ko kontroliše medije, ima i vlast, i to je sve u redu, ali je ta vlast onda oročena. Tačno je da narod počinje da prepoznaje sve negativnosti te vlasti upravo kroz medije, kroz tu lažnu sliku, a mi idemo u narod i objašnjavamo šta oni u stvari rade. To je ono što je suština i to radim i dan-danas. '99. sam to završio, 2000. sam počeo ovo da radim u partiji, posle 5. oktobra sam ostao predsednik te omladine, i do ovog Šestog kongresa, koji je bio 18. januara, bio sam predsednik omladine. Otišao sam u vojsku u decembru, tada je izabran moj naslednik, predsednik omladine, a na Kongresu sam, znači, između više kandidata izabran za potpredsednika partije ponovo, pošto sam bio i potpredsednik stranke i predsednik omladine u prethodnom periodu. I sada imamo to novo rukovodstvo, radimo dalje, izvlačimo pouke iz grešaka koje smo pravili, ali smo i ponosni na ono što je bilo kvalitetno. Tako u procentima, 70% onoga što smo radili je bilo dobro, 30% nije valjalo. Ali izdržali smo veliko breme i jedan mnogo težak period od tih

10 godina, gde smo se borili za ispravnu stvar, nismo se borili za nešto što je loše, niti nauštrb bilo čijeg interesa, znači interesa bilo kojeg drugog naroda u okruženju, ali dobro, desilo se šta se desilo.

• *Šta si konkretno radio kao potpredsednik i predsednik?*

Postao sam 2001. godine potpredsednik partije, a predsednik omladine sam bio 2000. Znači, omladina SPS-a je imala ustrojstvo kao i partija – u svakoj opštini smo imali svoju organizaciju. Znači, pre svega smo kroz te programe animirali mlade, držali promocije, pravili žurke, tribine, dovodili stručnjake, profesore, koji bi pričali na određenu temu, koja je tada bila važna i jednostavno smo pravili mrežu da bi pomogli partiji u celini. Znači, nije ta samostalnost bila toliko izražena. Nismo mi bili toliko samostalni kao omladina da smo mogli nešto konkretno sami da uradimo, kao što je PASOK u Grčkoj, gde oni imaju svoju listu za poslanike. Omladina PASOK-a ima svoju listu. Znači, 30% poslaničkih mesta drži omladina. Mi tu samostalnost nismo imali. Dosta je to bilo loše ustrojeno kada sam ja došao. Ja sam to malo razdrmao, ali je već bilo kasno. To je bilo u maju 2000. Septembar je, znači, bio posle 4 meseca. To je bilo već gotovo. Mladi tu nisu imali zasluženu poziciju, nisu imali poziciju koju zaslužuju. Više su predstavljali neku, kada je bila neka tribina, više su sedeli kao neki prateći element nego što su imali mogućnost donošenja nekih važnih odluka. Jer su se važne odluke donosile na pogrešnom mestu. To je bila suština našeg problema, jer smo mi zaista bili jaki, imali smo i poverenje građana i jednostavno urušavali smo se polako, rušenjem autoriteta partije, ali rušenjem i autoriteta Slobodana Miloševića, čemu je nažalost i on dosta doprineo, ne razmišljajući o posledicama... Ali, u svakom slučaju, on zaslužuje, ima svoje mesto u ovoj partiji, ima svoje mesto u istoriji i mnogo je značajnija i pozitivnija njegova uloga u istoriji ovog naroda nego što se to sada čini, trenutno. Za 50 godina će možda, s tom istorijskom distancom, biti jasnije koja je bila njegova uloga i da je njegova ideja i namera bila dobronamerna, da nije bila zlonamerna, niti je bila negativno kanalisana prema nekom drugom narodu, za šta ga optužuju. Radi se o jednom izuzetno inteligentnom čoveku, o jednom tehnologu vlade, jer on zna da vlada – to je suština, i o čoveku koji je šarmer – on je izuzetno šarmantan, stabilan, jak, i psihički. On je sada u Hagu. Ovo što radi, on radi to iz inata i radi zato što se bori za istinu. Naravno, istina je samo jedna. E, sada, ko je tu subjektivan, a ko objektivan, to će vreme pokazati. Sud, taj Tribunal, nije objektivan. To nema šanse! Nema šanse!

• *Kako si doživeo studentski i građanski protest '96. i '97. godine?*

Pa, doživeo sam ga u neku ruku kao zasluženu kaznu za nas, jer mi smo tada bili mnogo jaki, imali smo veliko poverenje građana, ne to-

liko u Beogradu koliko u Srbiji, i meni je bilo krivo da je uopšte došlo do nečeg takvog, da smo mi izazvali te proteste. Taj protest je bio opravdan što se tiče tih neregularnosti, ali politizacija studenatskog protesta, jer je to prvo počelo kao studentski protest, i onda je ispolitizovano i preraslo u građanski protest. Dosta novca je i tada uloženo spolja, ali da bi došlo do neregularnosti, odnosno odluke da se neka biračka mesta ruše, da se ponavljaju izbori, tu odluku je morao da donese, odnosno da predloži Miloševiću, neko iz njegovog najbližeg okruženja. Taj neko iz najbližeg okruženja je opet radio za račun nekoga spolja ko je imao interes da oslabi snagu Slobodana Miloševića posle Dejtona, SPS-a, itd. Tako da u neku ruku neki ljudi glorifikuju Slobodana Miloševića, da je to jedan natprosečno inteligentan čovek, da je jedan vudu vrač ili ne znam ni ja šta, a drugi govore o njemu kao o nekom tehnokrati koji nije za politiku. Istina je negde između. On je mnogo verovao ljudima, to je veliki problem kod njega. Mnogo je verovao ljudima. Nekada je i hteo da veruje ljudima, iako je znao da to nije tačno, i taj građanski protest je nešto što nam nije bilo potrebno. I to je dovelo do 5. oktobra. I bolje da smo tada izgubili vlast, onda bismo se vratili. Ne bi Slobodan Milošević bio u Hagu i ne bi pola našeg rukovodstva bilo u Hagu, i ne bi pola našeg rukovodstva, koje je uživalo privilegije, otišlo od nas, pa sada pravi novac s ovom sadašnjom vlašću. Dakle, očuvanje nekog digniteta, dostojanstva države i naroda ne može da se čini tako što ćete ranijeg predsednika da izručite nekom Tribunalu, koji nije ni priznat, jednostavno ne crpi pravno utemeljenje iz Povelje UN-a. Znači, nije pravno konstituisan. Jeste to sila Amerike, ali nije to način. Dosta smo urušili dostojanstvo. Nije važno da li je Slobodan Milošević pravio neke greške, da li je neko pravio ratne zločine, nije on ratni zločinac, on je bio predsednik, nije konkretno on činio ratne zločine. Ali neka se utvrde sve činjenice, a to je moglo da uradi sudstvo ovde, u ovoj državi. Jednostavno da se barem naučimo na tim greškama, jer kada je i Jeljcin, koji je činio ogromne pronevere u Rusiji, koji je bio povezan s kriminalnim strukturama, otišao s vlasti, doneta je bukvalno uredba. Putin je rekao da se od tog dana ništa više neće otvarati po pitanju njegovih zloupotreba, zloupotreba Borisa Jeljcina, i da će se on od tog dana oslovljavati "predsednik Jeljcin". I time je ta priča zatvorena i da li je Amerika pitala zašto je to tako? Nije niko pitao. Tako se čuva dostojanstvo države, bez obzira na greške koje su učinjene. Čine ih i drugi. Svako ko dođe na vlast, polako se kvari. To je normalno. Tako da su ti protesti bili uvod u nešto što se posle desilo i ti protesti su praktično udahnuli život opozicionim partijama, jer u to vreme – '96., DS, SPO, oni su bili na marginama. Ako su imali 15% biračkog tela, i to zajedno, to je bilo čudo, koliko su bili slabi. Ali to se desilo i došlo je do pomeranja biračke volje i onda je sve

ovo usledilo. Loša diplomatska aktivnost po pitanju Kosova i Metohije. To je tako.

• *Nemanja Đorđevic je organizovao tzv. "kontra-miting" u Beogradu u decembru '96. godine. Da li si i ti učestvovao na tom mitingu?*

Ne, Nemanja Đorđeviće je bio predvodnik Nezavisnog studentskog pokreta, koji nije podržavao SPS, nego je jednostavno bio pokret koji je težio nekoj studentskoj borbi, ne politizaciji, koliko sam ja to shvatio. Ja u tome nisam učestvovao. Jesam bio pozvan, ali ne bih nikada učestvovao, jer sam obavljao funkciju prodekana-studenta svih studenata na mom fakultetu. Znači, ako bih se stavio na jednu stranu, to bi bilo loše po mene i ne bi značilo da više mogu da obavljam tu funkciju. Ja bih podneo ostavku i onda bih se svrstao na jednu stranu. Taj Nezavisni studentski pokret je verovatno bio iniciran od strane JUL-a i možda nekih ljudi iz SPS-a, koji su bili bliski Miri Marković, poput Baneta Ivkovića. I mislim da se jednostavno tako ne rade stvari i mislim da su svi ti lideri Studentskog protesta dobili garancije od Nemačke i Amerike da će dobiti politički azil ukoliko im se ovde nešto desi. Dakle, umešala se, uvek se umeša Nemačka, Amerika, itd., ako se ovde nešto desi, što je problem nas Srba bez obzira na političku opciju. Znači, uvek su nam draži neki ljudi spolja nego... To je uvek problem.

• *Kako si doživeo tzv. "kontra-miting"?*

To sam doživeo kao pokušaj koji je po meni bio fijasko... To je legitimno u politici, ali to je za mene manipulacija i uzimanje ljudi, koji iskreno veruju u neku ideju, uzimanje ljudi kao talaca, koji su posle došli u poziciju da se tuku s ovim drugim demonstrantima da bi se, eto, Slobodan Milošević pojavio sa svojom suprugom na bini da pokaže kako je on snažan i jak. I to je politički, da kažem, racionalno bilo, jer je morao da vrati poverenje koje je izgubio na osnovu grešaka njegovih najbližih saradnika u to vreme, koji su tražili da se ta mesta obaraju, biračka. On je jednostavno imao dosta takvih grešaka. Išao je iz greške u grešku, pa je onda hteo da napravi neki "salto mortale", pa da povrati to i uspevao je on dosta puta da se vrati iz mrtvih, ali nije to politički, pragmatično gledano, i racionalno, ne treba čovek da dođe u poziciju da napravi takvu grešku. On je napravio grešku koja ga je koštala mnogo. Ti izbori su bili mnogo važniji, početak nečega, njegovog rušenja, nego što je bio 5. oktobar. 5. oktobar je samo kraj, koji se samo naslućivao. Ali ovo, ti građanski protesti, koji su bili finansirani spolja, tu je bilo dosta narkotika, droge, svega, jer jednostavno ljudi ne mogu da izdrže 80 dana na ulici, gde je hladno. Lupanje u šerpe, pištaljke. To je postao trend u svetu i to je bilo pod plaštom demokratskih promena, itd. I, ono što je bilo pa-

radoksalno, ti ljudi koji su se borili za demokratske promene sada vladaju i uglavnom krše te demokratske vrednosti, a te demokratske vrednosti je uveo upravo S. Milošević, ali on nije umeo to da materijalizuje, da profitira na tome, nego napravi jednu takvu grešku koja je totalno iracionalna. Možda mu je neko rekao: "Daj da ovo srušimo. Možemo mi to da uradimo, pa ćemo da srušimo ovde vlast. To će biti u redu". Možda mu je supruga rekla. Ko zna?! Znači, nije politički racionalno odlučivao u tim trenucima i uvek kada je tako odlučivao, uvek je pravio kardinalne greške i posle je morao da se vadi, a rejting mu je stalno padao. To je neki moj utisak. Taj kontramiting je bio, mislim, loša stvar i jednostavno pravljenje problema. Onda dovođenje stranog faktora, kao što je bio bio Gonzales, koji je praktično arbitrirao i presudio, to je jednostavno govorilo da gubimo tle pod nogama, bez razloga... Mi smo osvojili glasove na republičkom nivou, sada na lokalnom nivou – u redu, izgubili smo, nema problema. Tada je Ivica Dačić, koji je sada predsednik Glavnog odbora, u stvari on je predsednik partije, on je praktično čestitao u ime SPS-a pobedu na lokalnim izborima koaliciji ZAJEDNO. I onda je došlo do preokreta. I to je taj problem – nema koordinacije. Partija je uvek radila dobro, ali odluke je donosio neko drugi i to je najveći problem.

- *Da li je tačno da su ljudi sa radnih mesta u celoj Srbiji bili dovedeni autobusima na kontra-miting?*

Ne. To je... Postavljaš pitanje kao da je to zloupotreba...Ne, ne. Ljudi jesu dovoženi autobusima. Nisu mogli da dođu kolima. Dovoženi jesu, uglavnom svojom voljom su dovoženi. Verovatno neko i nije hteo da dođe, ali kada dođe cela firma, šta će? I on će da dođe. Ne može da kaže neću... Znači, ako neko nije hteo da dođe, mogao je da ostane kod kuće, ne bi mu se ništa desilo... Ali to su uglavnom bili socijalisti, članovi SPS-a, jer mi smo imali na papiru 700.000 članova, a na onom prostoru može da stane, ne može da stane 20.000... 10.000 i još ima onaj deo gde su bili drugi demonstranti, tako da to nema... Mnogo ljudi je tada došlo s Kosova, vozovima, autobusima. Tako da ta priča da je neko teran da dolazi na mitinge SPS-a jednostavno ne stoji. To je za mene smešno. Možda je bilo nekih... Šta je tu problem? Problem je što su neki direktori da bi ostali direktori pričali kako su kod njih svi radnici članovi SPS-a. Dođu kod Miloševića i kažu: "Moja fabrika – to su sve članovi SPS-a". Kažu ovo, kažu ono i da bi oni ti dokazali, možda su oni činili takvu zloupotrebu, pa su terali te radnike da idu na neke mitinge na koje oni nisu hteli da idu. Ja to nikada ne bih uradio. Ja to ne podržavam. Jednostavno, ne možeš čoveka da teraš, bilo kog pojedinca, da politički razmišlja kako ti hoćeš. To je totalno pogrešno. Tako da je toga bilo. To znam da

je bilo, ali to je sporadično, fragmentalno, mali procenat. Nije to ništa opasno. To je način isti. I DOS je pravio proteste, plaćeni autobusi, dovođeni ljudi, davanje... Neko je dolazio zbog sendviča, neko je dolazio da vidi Beograd, neko je dolazio zbog flaše šljivovice... Neko dolazi zato što mu je dosadno. Neko će da dođe zbog droge, neko će da dobije drogu. To se tako radi... Mi to nismo radili, nismo delili drogu, šljivovicu i ostalo. Ne. Ali, oni su radili. Oni su sve radili da bi okupili i da bi ljudi bili agresivniji, da bi napravili neki eksces, incident, itd. Ali u svakom slučaju je loša ta polarizacija, jer to je isti narod. Suština je da se demokratski sučeljavaju argumenti, da se dogovorimo – u redu, mi imamo ovaj program, vi imate onaj program, hajde da vidimo šta je u interesu građana i da se dogovorimo. I tako će, ja se nadam, sada biti u Srbiji, jer ako bude drugačije, ja lično ću da prestanem da se bavim politikom, jer to nije način. Ima mnogo lepših načina, mnogo boljih načina da se svaki problem reši, bez ikakvih tenzija, sukoba, itd.

- *Zašto je policija pokušala da uđe na Filozofski fakultet tokom protesta '96./'97. godine?*

Znači, policija po zakonu nema pravo pristupa na fakultet, kao što po zakonu niko nema pravo političkog delovanja na fakultetu. E, sada, pošto i jedni i drugi time krše zakon, bilo je tog upada. Toga je bilo, ali su ti koji su bili na tim fakultetima bili – nisu oni bili ispolitizovani nego su oni politički delovali. I sada, to može da se tumači na razne načine, jer kada neko gasi vatru benzinom, samo je još više raspaljuje. Tako da su to neki sporadični slučajevi... Suština je da je studentski protest ispolitizovan, da su odmah na čelo stali ovi opozicioni lideri, da je posle ovaj Čeda Jovanović, koji je "kao" bio studentski lider, prešao u DS – znači, to je samo dokaz da je to tačno bilo, da to nije bio građanski protest, nego je bio politički protest, odnosno iskorišćen gnev građana da bi neko politički profitirao. Došlo je do svađe Vuka Draškovića, Đinđića i ovih ostalih. Tako da to je jedna gorka pilula bila u to vreme, a to što je policija intervenisala, to je samo nusproizvod, to nije važno. Važno je možda samo za ove koji su dobili batine. I ja to ne podržavam. Ne podržavam bilo kakvu represiju. Podržavam borbu protiv terorizma, kriminala, protiv svega... To što smo mi radili i što su ti protestanti radili, ništa od toga nije u interesu ovog naroda i države. E, to je ono što je problem. Znači, Srbi ne mogu nikada da se dozovu pameti, to je veliki problem.

- *Kako si doživeo protest 9. marta '91. godine?*

Dobro, ja sam tada bio mlad. Bio sam u gimnaziji tada. U stvari, '90., kada su bili prvi višepartijski izbori, odnosno i predsednički, ja sam osećao simpatije, ne toliko simpatije, ali nekako čovek kada je mlad, on

je buntovan, voli da bude protiv. Ja sam znači tada imao 14-15, 15 i po godina i osećao sam simpatije pre svega ka nekom uvođenju demokratije, ka nekom da kažem opozicionom delovanju Vuka Draškovića i tako tih ljudi, koji su svi pre svega potencirali to srpstvo. Svi su neki nacionalistički pristup imali i pošto je u komunizmu bila ugušena svest da smo Srbi, bilo je loše reći da si Srbin, ići u crkvu, što je bila tragedija za naš narod, onda je ta frustracija tada izletela. Ja sam čak i bio na tom predizbornom mitingu Draškovića, 1990., pred predsedničke izbore. On je, kao književnik koji je napisao dosta knjiga koje su tada bile proskribovane, uživao popularnost i bio je interesantan, ali mnogo dalje od Slobodana Miloševića, dosta ispod... I dobro, Slobodan Milošević je tu pobedio i '91. je bio taj 9. mart. Šta je tu bilo? Ja sam to tek kasnije shvatio. Ja sam i te demonstracije intimno podržavao, interesovalo me je šta će se desiti, mlad sam, hoću da vidim šta će da bude. Tu sam bio kratko i otišao. Tu se umešala britanska obaveštajna služba. Interes je bio... Još je postojala SFRJ, predsedništvo SFRJ je postojalo i, jednostavno, kamen spoticanja je opet bio Milošević, odnosno njihov interes se nije poklapao s interesom Srba preko Drine. I zato je to došlo. Nije to došlo zbog televizije. Znamo da je bilo zbog televizije, a u stvari nije. Nego je došlo zbog toga, ali ja to tada nisam znao, bio sam mnogo mlad. Posle je krenuo protest studenata i srednjoškolaca... Slučajnost, šta čoveku može da se desi. Ja sam u gimnaziju išao s Nemanjom Đorđevićem...I mi smo zajedno otišli na taj studentski protest. To je bilo kod one česme na Terazijama. Naravno, opet iz neke znatiželje – da vidim šta će da se desi, da li će tu da bude nešto. Bilo je tu poleta, bilo je svega, ali je posle preovladala ta opcija i meni je drago što je preovladala ta opcija, jer se videlo da se tu opet umešao taj strani faktor i '92. godine, i pre '92. godine. Ja više nisam osećao nikakve simpatije, ni prema toj nazovi opoziciji, jer sam video o čemu se tu radi. Tako sam ja to doživeo... Imao sam neke simpatije, politički još uvek nisam bio profilisan, nisam razmišljao ni ovako ni onako... Tad je bilo moderno da se razmišlja onako prosrpski i pomalo nacionalistički, itd., ali ja nikada nisam vaspitavan da mrzim neku naciju. To je za mene prosto nepojmljivo. Živeo sam u Australiji, živeo sam na zapadu, gde ima sto nacija, imao sam prijatelje strance, i dan-danas ih imam, tako da ne mogu da mrzim, jednostavno nije mi to u mentalnom sklopu. Tada se neposredno dve godine pre toga dešavalo ono u Rumuniji, pa rušenje Berlinskog zida. To je bio kao neki trend. Verovatno je taj trend pokušan da se preslika ovde, ali to nije uspelo, jer je jednostavno ovde bio jedan ozbiljan državnik. U odnosu na sve ove ostale, Slobodan Milošević je ozbiljan državnik. I Zoran Đinđić, bez obzira što ga ja nisam politički podržavao, bio je ozbiljan možda ne državnik – imao je neke elemente pravog državnika – ali je bio dobar poli-

tičar. I retki su u Srbiji takvi ljudi, da budu pronicljivi, itd. Miloševića je nažalost, po meni, najviše opteretilo to najuže okruženje. Ali to ne može da bude opravdanje. Ja ne tražim nikome opravdanje. U politici nema opravdanja, nego se gleda efekat, šta si uradio i to je to – da li je pozitivan ili negativan.

• *Šta misliš o ulici kao forumu protesta?*

Pa, mislim da bih najsrećniji bio da se na ulici vlast ne osvaja, jer protest kao vid političke ili sindikalne borbe je nešto što na ulici mora da se kanališe. To je normalno. Znači, protest se pravi na ulici. Protestna šetnja je legitimna. Mi smo to radili sada, kada smo u opoziciji, više puta – 10, 15, 20, 50.000 ljudi smo okupljali u Beogradu, ali je to nešto što ne treba da rezultira nekim nasilničkim ponašanjem, rušenjem, paljenjem, kao što je DOS uradio paljenjem Savezne skupštine. Jednostavno je to tada trebalo da se označi kao neki radikalni rez, raskid sa prošlošću, da je sve to spaljeno, da su nama Amerikanci veliki prijatelji, itd., što naravno nije tačno. Oni mogu da nam budu partneri. Ja nikada ne bih bežao ni od razgovora s Amerikancima, Nemcima, ni sa svima, ako mi imamo interes obostrani, ali uvek treba da gledamo prvo sebe, svoje interese. Ali što se tiče uličnih protesta, to je nešto što je dobro, ali nije dobro da se vlast osvaja na ulici. Znači, da se prekraja narodna volja, što radi i ova sadašnja vlast na jedan vrlo perfidan način, krađom mandata u skupštini. Njima rejting opada konstantno, iako oni po istraživanjima javnog mnjenja navodno imaju veliku podršku – oni je nemaju. Ali takvim prekrajanjem izborne volje, krađom, vređa se inteligencija, vređaju se građani, a građani su po ustavu nosioci suvereniteta ove države i svake druge države. I to je ono što neće valjati ako opet dođe do nekog 5. oktobra. Ja iskreno ne bih voleo da Srbija opet doživi tako nešto, već da se na izborima na pravi način utvrdi volja birača i da se posle stvore koalicije postizborne, ko s kim bude mogao i procenio da može da ostvari neki interes, neka vlada, ko ne može, neka bude u opoziciji i neka kontroliše tu vladu. To je jasno. To je legitiman način, ali ne za konkretno osvajanje, ne za revoluciju. Jer, ni ovaj 5. oktobar nije bio revolucija... To se predstavlja kao revolucija, ali jednostavno to je imalo elemente puča, revolucije, elemente protesta, i to je sve bila jedna velika mešavina. I sreća da nije došlo do krvoprolića.

• *Zašto su bili uvedeni novi Zakon o univerzitetu i novi Zakon o informisanju?*

Pa, to je jedna od političkih rezultanti koalicija, koje su poznate u politici... Dakle, mi smo bili u koaliciji sa strankama s kojima smo mogli da postignemo kompromis i da postignemo zajedništvo oko nekih veo-

ma važnih, suštinskih državnih pitanja, jer smo mi u to vreme imali borbu s terorizmom i to je nama bilo najvažnije pitanje, kao i očuvanje teritorijalnog integriteta. Najveći broj profesora, članova SPS, uopšte nisu odobravali taj zakon o univerzitetu... Neke odredbe. Taj zakon nije bio mnogo loš. Imao je neke odredbe iz Francuske. Znači, inkorporirane su neke odredbe iz zapadnjačkih zakona. Ali je imao neke delove koji su zaista bili političke prirode i veliki broj socijalista to nije podržavao. Zakon o informisanju u odnosu na ovaj zakon o informisanju koji je sada donet je, nažalost bio bolji, ali je bio loš. Bio je loš. Imao je tu funkciju da spreči, ali samo novčanim kaznama – sada se predviđa i kazna zatvora i praktično se to i sprovodi, jer su neki ljudi bili u zatvoru za vreme vanrednog stanja, neki urednici, itd. – znači, praktično je imao funkciju da spreči blaćenje ili degradaciju neke državne politike u segmentima koji su mnogo važni. Naravno, kažem, to je bio plod ili rezultanta te koalicije zato što su inicijatori zakona bili predstavnici SRS i JUL. Naravno, ne kažem da bi se ti zakoni izglasali da smo mi bili protiv, ali to je bio rezultat te potrebe i političke pragmatike. Jednostavno, oni su to uslovljavali time, želeli su takav zakon. Zauzvrat, mi nismo želeli da gubimo vlast, jer je bilo mnogo važno da se borimo protiv terorizma. Da se vlada raspadne sada, šta bismo onda radili? Onda bi svi Srbi dole, na Kosovu, bili ugroženi. Naravno, to nije bila nikakva ucena. Mi smo glasali za taj zakon, mada oko zakona o univerzitetu, ne toliko oko zakona o informisanju, ali oko zakona o univerzitetu bilo je sporenja u SPS-u i dosta profesora je bilo protiv takvih odredbi, ali naravno ta dva zakona su usvojena i ono što je tragično i paradoksalno, ova vlast se ne može pohvaliti boljim zakonima u tim sferama, ni oko univerziteta, a naročito ne oko informisanja. I to je sramota za neke demokratske vrednosti, koje su proklamovali kao vrhunske, da će se boriti za njih, itd. Tako da ispada da je svaka stranka ista kada dođe na vlast, a to ne valja. To nije ni moja vizija nekog političkog delovanja. Jednostavno, treba inkorporirati sve važeće demokratske principe i vrednosti, koji postoje u svetu, i biti odgovoran i biti sposoban da se to sprovede u delo. Ko to ne može, jednostavno neka to plati na izborima, pa neka dođe neko drugi ko to može. Ako ne može, neka dođe treći. Važno je da se stalno neko menja da bismo došli do nekog kvaliteta. To je ono što je suština.

- *Da li je novi Zakon o univerzitetu uticao na tvoj posao – kao potpredsednika omladine?*

Ne... U vreme kada je taj zakon donet, ja nisam bio predsednik omladine. Predsednik omladine sam postao 2000., u maju mesecu, i tada sam već bio završio fakultet. Ali kada sam bio student-prodekan, taj zakon je već bio donet. Ja sam bio u to vreme student-prodekan, po tom

zakonu. Ono što se dešavalo to je da je dolazilo do rigidnog i ponekad političkog tumačenja tog zakona, zato što su neki profesori, koji su bili kritički nastrojeni prema vlasti, bili otpuštani s posla. Toga je bilo. Ne u velikoj meri kako se to pokušavalo predstaviti, ali toga je bilo, jer se tražio formalni osnov da se takvi ljudi otpuste, a formalnih osnova je bilo. Ja znam na mom fakultetu, neki profesori, odnosno asistenti, itd., ostali su docenti, nisu doktorate završili na vreme, nisu napisali nijednu knjigu. Znači, postojao je formalni osnov da se oni otpuste s posla. Naravno, ja se s tim nisam slagao, nisam video razlog zašto to da se čini. Jednostavno, nije bilo potrebe. Univerzitet je funkcionisao, studenti su, što je najvažnije, studirali, nisu bili uskraćeni za neko znanje, koje treba da dobiju od profesora, jer je to suštinski važno. Znači, taj zakon nije bio politički, imao je neke politički motivisane odredbe i imao je u nekim segmentima primenu tih odredbi koja je bila politički motivisana, ali pre svega od strane onog dela vlasti koju su predstavljali predstavnici JUL, što ne znači da mi skidamo sa sebe breme. Mi smo za taj zakon glasali, ali to je mnogo tragično predstavljeno od strane opozicije. To nije bilo toliko tragično. Jednostavno, tu ima i nekih profesora koji misle da su bogom dani, koji su mislili da ne moraju nijednu knjigu da napišu, da ne moraju ništa da rade, ali da sede i da primaju platu. Mislim, i toga je bilo. To je jedna mešavina, ali u svakom slučaju ne opravdavam neke odredbe tog zakona. To je nama bilo loše, kontraproduktivno. Inače, što se tiče samog zakona, zakon nije bio toliko loš, jer univerzitet je državna institucija, od nacionalne važnosti. Privatni univerziteti su nešto drugo. Naš zakon je predviđao osnivanje privatnih univerziteta, a ukoliko se nekome nije sviđalo da radi na državnom univerzitetu pod režimom S. Miloševića, ako mu je to osnovni razlog, a nije lenjost, nesposobnost, njegovo neznanje, mogao je svako da pređe na privatni univerzitet. Tako da nije taj zakon bio toliko loš, nego je toliko loše predstavljen u javnosti i u nekim delovima je loše primenjen prema nekim ljudima, prema kojima su se i ogrešili tadašnje vlasti. To je to.

• *Zašto je SPS ušla u koaliciju sa SPO-om, sa radikalima i JUL-om?*

Pa, dobro, sa SPO-om smo ušli u koaliciju za vreme bombardovanja. Drašković je postao potpredsednik savezne vlade. Kada je trebao najširi nacionalni konsenzus po pitanju toga – branimo zemlju. Znači, šta će ti veći problem i veća čast od toga da braniš svoju zemlju i slobodu. To je nešto što iziskuje da svi oni koji su odgovorni političari prihvate da učestvuju u tome i to je plod toga. JUL je bio jedan polufabrikat, jedna organizacija interesno ustrojena, organizacija koja nikada nije samostalno izašla na izbore, organizacija koja je nas – ta koalicija koja je bila sasvim neprincipijelna, koja je nas koštala u velikom delu i gubi-

tka vlasti. Snaga JUL-a se najbolje videla u decembru, kada su samostalno izašli na izbore posle 5. oktobra. Dobili su 0,48% glasova, a držali su vlast, toliki kvantum vlasti da to nije bilo normalno. Tako da ja ne podržavam što smo bili u koaliciji s JUL-om, ali u tom momentu i tom vremenu, ja nisam mogao da utičem na to, a i oni koji su mogli, a rekli su da to nije dobro, uglavnom su odstranjivani iz SPS-a, ili smenjeni i skrajnuti, po nalogu supruge Slobodana Miloševića. To je jedna od velikih grešaka koje smo napravili i koje više nikada nećemo napraviti. Sada je novo rukovodstvo, donosimo odluke. Sa Slobodanom Miloševićem imamo korektan odnos. Pomažemo mu oko suđenja, jer mislimo da je to nacionalni interes i državni interes da se tamo zaista utvrdi istina, ukoliko je moguće u onom selektivnom sudu, ali u svakom slučaju odluke donosimo mi ovde, a ne on tamo... Pa, s radikalima, mi smo programski sasvim različite stranke. Znači, ono što nas je u tom momentu spojilo s njima je bila ta platforma nekog patriotizma, nekog osećaja odgovornosti prema državi, a što se tiče programa, mi imamo dijametrijalno suprotne programe – mi se borimo za socijalnu pravdu, za socijalno pravednu privatizaciju, oni se bore i zalažu za sasvim druge stvari. Ali mi smo u tom momentu imali borbu protiv terorizma. Znači, čuvamo integritet zemlje. Naravno da ćemo izabrati partnera koji će u tome da nas podrži. I to je bila SRS. To je mogao da bude i SPO, jer je on prvi figurirao kao koalicioni partner. Međutim, u tim koalicionim pregovorima su tražili mnogo, više nego što bismo im dali. Radikali su se pojavili, prihvatili šta smo im ponudili i tako su postali koalicioni partner, a ne SPO. Eto, to je tako bilo. Trgovina – klasična politička, ništa drugo. S tim što, naravno, i SPO i radikali po toj patriotskoj osnovi zaista zavređuju i odobravanje i bili su korektni, u svakom slučaju.

- *Kako se finansirala Socijalistička omladina, a kako SPS do 2000. godine?*

Ono što je tragično i paradoksalno, tako smo se finansirali da smo posle 5. oktobra ostali sa dugom od 10 miliona DM. Znači, svi oni koji su odgovorni za te dugove su uglavnom otišli, a nama je ostalo da platimo tih 10 miliona DM... Partije se ovde finansiraju od članarina i donacija. Opozicione partije su dobijale novac u džakovima iz inostranstva, od Amerike, preko Budimpešte, Rumunije, itd. SPS je svoju kampanju finansirao takođe od donacija i od članarine i od onoga što nam je pripadalo po zakonu o finansiranju političkih stranaka, shodno zastupljenosti u parlamentima, tako da smo se na taj način finansirali. Socijalistička omladina se nije separatno finansirala, već za potrebe socijalističke omladine se odvajao određeni deo, kada se napravi neka akcija – da li je neko savetovanje ili neka žurka, ili se pojavi donator iz tog mesta gde

se to pravi i on to isfinansira. Ali, to pitanje je vrlo važno i zavređuje pažnju. To treba da se reši u Srbiji. To finansiranje stranaka je vrlo važno pitanje, jer je važno ko finansira, jer taj time što finansira može i da ostvari neki politički uticaj. Zato je to važno definisati. Mada je po našem zakonu, tada važećem, zabranjeno iz inostranstva dobijati novac. Svi su opozicioni lideri dobijali novac iz inostranstva, a mi smo imali formalni osnov ne da zabranimo partiju, nego da zatvorimo te što to čine, međutim Slobodan Milošević je bio demokrata. On nikoga nije hteo da hapsi, sem što je uhapsio Vuka i Danicu Drašković. To je poslednji put da je nekoga uhapsio, a imao je mnogo puta razlog da bi sačuvao državu, ne svoju partiju, nego državu, da uhapsi neke ljude koji su činili neke loše stvari.

• *A donacije za SPS su isključivo dolazile iz Srbije?*

SPS nije dobijala ništa iz inostranstva, nikada, ni posle 5. oktobra. Ja bih voleo da mi dobijamo. Pošto smo sada opozicija, voleo bih da dobijamo one pare koje su dobijali opozicioni lideri u tadašnje vreme. To bi bilo divno. Mi bismo mogli da isfinansiramo partiju, ali jednostavno nama niko neće da dâ novac. Niti bi nam sadašnje vlasti dozvolile da te pare primamo.

• *Koje medije si pratio do 5. oktobra?*

Sve. Uglavnom nisam gledao državni Dnevnik, jer mi je bio težak. Gledao sam državnu TV, ne mogu da kažem da nisam, ali su mi Dnevnici postali neukusni. Znači, ove informativne emisije u 19,30 h. To mi je bilo neukusno, jednostavno nisam mogao da gledam, jer se toliko propagiralo nešto što nije postojalo. Propagirao se JUL, propagiralo se nešto što je odbijalo, ja sam znao da će to odbiti naše glasače. To je mene lično nerviralo i zato to nisam mogao da gledam. Ovi opozicioni su isto to radili s koalicijom DOS. Oni su njih promovisali, tako da je to bilo podeljeno. Novine sam čitao sve, znači "Politiku", "Novosti", "Glas javnosti", "Blic" – sve što je postojalo. "Danas". To sam sve čitao.

• *Na koji si se način – osim medija – informisao?*

Sve moguće načine sam koristio – štampani mediji, elektronski mediji, internet. Tada je sajt DS bio najažuriraniji i najposećeniji u Jugoslaviji. Zato što su oni imali sve apdejtovano – tad i tad desilo se to i to, malo slažu, malo kažu sitinu, itd., ali svi su to posećivali. Mi to ne koristimo sad, u ovo vreme, na pravi način, jer su i naš sajt počeli da posećuju. Sajt DS su praktično ukinuli kada su došli na vlast, a naš sajt su ljudi počeli da posećuju. Međutim, mi ga ne punimo informacijama. To je greška.

- *Zašto si se učlanio u SPS '96. godine, dok su se drugi mladi ljudi distancirali, a čak i protestvovali protiv vlade?*

Suština je da je meni ta ideja i taj program na srcu. Znači, mene to interesuje. Mene interesuje da taj program ostvarimo u praksi, u obimu koliko je to moguće i da građanima bude bolje i da stvarno postoji ta socijalna pravda. Meni je to interes. Svašta se izdešavalo, ali jednostavno program je ostao. Mi smo inovirali taj program na ovom kongresu. Znači, uskladili ga s trendovima sada postojećim, jer je program pisan '90/'91. I jednostavno, mislim da imamo veliku šansu, mislim da možemo i u Evropu s ovakvim programom i s ovakvom partijom. Naravno, dok paralelno s tim rešavamo i neke probleme koji su breme za našu partiju. Znači, i neke odnose i neke probleme s Miloševićem, itd., ali u svakom slučaju, ovo je partija koja je ozbiljna, koja će biti parlamentarna partija – ne juče, ne danas, nego i sledećih 10, 20, 30 godina. Odgovorno se odnosimo prema toj partiji. Znači, danas sam u rukovodstvu, sutra možda neću biti, ali ću biti u toj partiji. Mislim, to je suština. Nisam ja neki vizionar, nisam vizionarski ulazio u tu partiju, ali sam znao da ću u njoj biti dugo. Znači, ako uđem tu, odlučio sam se da tu radim, završio sam taj fakultet, od malih nogu me je politika interesovala, otac mi je bio diplomata, i samim tim izabrao sam, shodno mojim afinitetima, pravu partiju. To je to.

Beograd, 3. jul 2003.

Razgovor vodila:
Silvia Nadjivan

Mića Popović – *Idila*, 1978.

Vuk Fatić
Srpska radikalna stranka
Beograd

PRODALI VERU ZA VEČERU

- *Ti si se '93. godine učlanio u SRS.*

  Da, 28. decembra 1993.

- *Zašto si se učlanio u SRS '93. godine?*

To je bilo neposredno nakon parlamentarnih izbora za Skupštinu Srbije 1993. godine, koji su protekli u neverovatno nekorektnoj atmosferi, jer je tada vladajuća Socijalistička partija Srbije bivšeg predsednika Miloševića pokušala na sve načine da uništi našu Srpsku radikalnu stranku. Sve to su činili iz jednog jedinog razloga – zato što su radikali mesecima pre toga ukazivali na pogubnu politiku vlade Nikole Šainovića, koja je u Srbiji napravila nezapamćenu inflaciju. Mislim da nigde u svetu nije zabeležena takva inflacija. Bukvalno se dešavalo da u radnjama nema elementarnih namirnica, ljudi su se snalazili, plate su bile oko pola tadašnje marke, bilo je gladnih, sirotinje. Rat je još uvek trajao. Radikali su pokušali nešto da urade, a socijalisti su pokušali na svaki način da ih onemoguće. Počela je represija protiv Srpske radikalne stranke. Hapšeni su i proganjani lideri radikala, a pravljeni su i montirani sudski procesi. Navodno su im pronalažena silna oružja po kolima i stanovima. Onda je u meni proradila neka vrsta inata protiv svega što se dešavalo i torture kojoj je bila izložena SRS. Izbori su došli i prošli. Radikali su otprilike prošli sa polovinom poslaničkih mandata u odnosu na to koliko su ranije imali. Međutim, opstali su i nastavili da se bore. Uz sav onaj inat koji se u meni rodio tada, odlučio sam da se učlanim u SRS i pomognem u borbi protiv Miloševićevog režima. Izabrao sam radikale, jer sam pratio politički život u Srbiji godinama. To me je interesovalo. Ovde je politički pluralizam obnovljen tek '89., '90. godine i to je sve bilo novo i neočekivano za nas. Vremena su bila takva da su se događaji smenjivali jedan za drugim neslućenom brzinom. Došao je rat. Ja sam imao porodičnu kuću u tadašnjoj Socijalističkoj Republici Hrvatskoj. Doživeo sam na svojoj koži šikaniranja od strane Hrvata. Živeli smo u Beogradu, a u Hrvatsku smo išli preko leta. Ta kuća nam je bila kao vikendica. Doživeo sam, recimo, da su mi ulazna vrata kuće zapalili, maltretirali su nas. To je bilo '90. godine. Na hrvatskoj TV izveštaji su naravno bili drugačiji. Tada je bila ona "Balvan revolucija" u Kninu i ja sam znao da tu

neće biti dobro, da su Srbi tu ponovo ugroženi. Znao sam šta se dešavalo tokom Drugog svetskog rata. Intimno sam osećao da moja politička opcija mora da naginje na tu stranu kako bi se zaštitio srpski narod. De facto, u to doba sve političke stranke u Srbiji propagirale su tu neku zaštitu srpskog naroda – SPO, Srpska narodna obnova (jedna od tada prvih stranaka), SRS, Demokratska stranka, koja je sada na vlasti, tadašnja Narodna radikalna, skoro sve stranke. Čak i Miloševićev SPS. Ali, kako je vreme prolazilo, neke od tih stranaka su videle da baš i nije uputno da se svrstavaju na tu stranu, jer su one igrale na kartu novca, koji je nesumnjivo stizao iz inostranstva, a inostranstvo nam definitivno nije bilo naklonjeno. Tako su jedna po jedna odustajale od tih opcija, od te nacionalne opcije. SRS nije. Kod nas postoji izreka "Prodao veru za večeru". Ja nisam bio u tom fazonu, da tako kažem. Izabrao sam radikale. Nisam se pokajao ni dan danas.

• *Da li si se ti – prateći medije – sam odlučio za članstvo u SRS ili je tu bilo uticaja nekog drugog?*

Ne. Nije bilo nikakvog uticaja sa strane. Niko meni nije rekao: "Ajmo u Radikalnu stranku!" Niti me je iko nagovarao. Ja sam došao ovde sam 28. decembra. Ovo je opštinski odbor gde sam se učlanio. Zato sam tražio da ovde obavimo priču. Pokucao sam na vrata. Oni su me lepo primili. Popunio sam pristupnicu. Sam sâm se učlanio. Bez ikakvog uticaja.

• *Znači, ti si se učlanio čim si napunio 18 godina?*

Ne baš tog dana. Ja sam rođen 13. marta 1975. godine. 13. marta te godine, napunio sam 18 godina. Prošlo je malo više od 6 meseci i tada sam se učlanio.

• *Kako je počela tvoja aktivnost u SRS?*

Kada sam se već učlanio u SRS, rekao sam sebi da, ako sam već hteo da se učlanim, glupo je da sedim kod kuće i čekam da se nešto desi. Bolje je da se aktiviram u okviru stranke. Stalno sam dolazio u ovaj opštinski odbor. Bile su tu sitnije, lokalne aktivnosti, kao što je lepljenje plakata, zakazivanje i održavanje tribina, izbori kad zatreba, itd. Prve izbore sam imao pred kraj '94. godine. To su bili dopunski izbori za jednog odbornika u opštini Savski Venac. Biračko mesto je bilo na Senjaku i tada sam video kako to izgleda. Bio sam u izbornom štabu. Naš kandidat je bio Draško Marković. Te izbore smo "slavno" izgubili. On nije prošao dalje, niti je postao odbornik. Ali satisfakcija je došla posle dve godine, kada sam takođe bio u njegovom izbornom štabu i kada je pobedio. Imao sam prilike da se upoznam, da vidim kako izgleda izbor-

na kampanja jedne političke stranke, kako izgleda biti u izbornom štabu, kako izgleda propaganda za jednog kandidata na izborima, i sl.

• *Šta si onda još radio?*

Zbog svih tih aktivnosti koje sam obavljao, mene je odbor izabrao za potpredsednika opštinskog odbora... Mislim da je to bilo negde pred te lokalne izbore, 1994. godine. Tada sam postao potpredsednik. Draško Marković je bio predsednik opštinskog odbora. Ali zbog pritiska tadašnje vlasti, Miloševićeve vladajuće partije, ovde je zaista bilo mnogo posla. Pošto u Srbiji nije bilo demokratije od završetka Drugog svetskog rata, nema je ni danas. Mi smo svu težinu političke borbe osetili na svojim leđima. Ja sam ukupno 4 puta privođen. Od toga, dva puta od strane Miloševićeve policije i dva puta od strane DOS-ove policije. Doživeo sam da su mi brata izbacili s posla, jer je član SRS. Odmah posle "oktobarske revolucije". On je radio u Ministarstvu za informacije, koje je kasnije preimenovano u Biro za komunikacije. Pod nekim smešnim izgovorom, a samo zato što je moj brat, on je ostao bez posla. A majku su mi prošle godine (radila je u istoj firmi kao i moj brat) oterali u penziju, jer više nije mogla da izdrži pritiske od strane DOS-a. Prilično sam to osetio i na svojoj koži.

• *Iz kojih razloga si ti ta četiri puta bio privođen?*

Prvi put je to bilo 13. juna 1995. To je godina najvećih pritisaka Miloševićeve vlasti na SRS, koja je u to vreme bila i njegov najveći kritičar. Šešelj je bio uhapšen krajem '94. godine i bio osuđen na šestomesečnu robiju. Početkom februara '95. godine, pušten je. Tada je već bila zategnuta situacija. Hoće pasti Krajina, neće pasti Krajina. Te 1995. bila je akcija "Bljesak". Nakon te ustaške akcije, počeli smo da organizujemo niz tribina kako bismo pozvali narod Srbije da pomogne Srbima preko Drine, pogotovu u Krajini, jer su zaista bili u okruženju. Tokom jednog mitinga u Gnjilanu na Kosovu, Šešelj, Tomislav Nikolić i nekoliko stranačkih vođa uhapšeni su. Zbog tog njihovog hapšenja, stranka je u znak protesta organizovala miting ispred Savezne skupštine na Trgu Nikole Pašića, 13. juna 1995. Dolazeći na taj miting sa kolegom Zoranom Mišićem, koji je takođe iz ovog opštinskog odbora, mene je privela policija koja je obezbeđivala Predsedništvo Srbije, čija zgrada se nalazila u neposrednoj blizini mesta gde će miting biti održan. Nas dvojica smo privedeni zato što smo nosili četničku zastavu, koja nije bila čak ni klasična četnička zastava, već je imala stranačko obeležje – dvoglavog belog orla, ali je bila na crnoj pozadini umesto na plavoj, koja je stranačka. Oni su to shvatili kao provokaciju, da ćemo dizati pobunu, da će padati krv, i sl. Priveli su nas. Na svu sreću, nisu nas dugo držali, jer razlog

je bio smešan. Otprilike, držali su nas par sati, negde do početka mitinga. Propustili smo početak mitinga, nekoliko govornika, ali su nas pustili nakon toga. Sve se svelo na pretnje. Nismo dugo ostali. Slično se ponovilo 17-18. septembra iste godine. Ne znam tačno datum. Tih dana je trebalo da se održi miting SRS povodom pada Krajine. Gost na mitingu je bio Vladimir Žirinovski iz Rusije. Da bismo obavestili građane da će miting biti održan, mi smo lepili plakate. Desilo se jedne večeri da sam ja, zajedno sa još dvojicom-trojicom stranačkih aktivista, lepio plakate u blizini policijske stanice na opštini Savski venac. Stražar ispred policijske stanice priveo nas je zbog lepljenja plakata. Držali su nas nekih sat, sat i po vremena. Niko nas nije maltretirao niti ispitivao. Samo smo stajali tamo pod stražom. Ispalo je da su policajci uglavnom nama naklonjeni, tako da nam se količina plakata prepolovila, jer svaki od njih je tražio plakat da ga zalepi kod kuće. Mi smo im davali, jer to je naša praksa. Kada dođe neki simpatizer i traži plakat, mi mu ga damo, jer to je bolje nego da skida neki plakat koji smo mi zalepili. Kada nas je napokon primio načelnik, tj. komandir koji je bio dežuran to veče, rekao mi je: "Veruj mi, ja bih vas odmah pustio, ali ne mogu jer će stražar da kaže – ja ih priveo, a komandir ih odmah pušta!" Držali su nas, dakle, ni zbog čega i ni zbog čega smo tamo sedeli sat i po vremena. Pušteni smo bez ikakvih problema i bez ikakvih posledica.

• *Da li je to bio i informativni razgovor?*

Ne, to je bilo samo privođenje, a informativne razgovore sam imao samo u okviru privođenja od strane DOS-a. To je bilo krajem novembra prošle godine. Dakle, prvi put su me priveli 2002. godine i to u stanicu policije u Zemunu. Jedno vreme sam bio pomoćnik urednika stranačkog lista "Velika Srbija". Otišao sam u vojsku i onda sam razrešen zbog objektivnih razloga i nemogućnosti da obavljam taj posao. Nisam se praktično ni vratio iz vojske – falilo mi je još nekih mesec dana do odsluženja vojnog roka, a oni su poslali patrolu policije na moju adresu. Desilo se slučajno da sam tada bio na odsustvu, ali naravno nisam bio kod kuće. Bilo je negde oko 23 časa, a pošto imam 28 godina, u to doba se ne vraćam kući. Naleteli su na moje roditelje, koji su bili uplašeni njihovom pojavom, jer policija ume da bude neprijatna kada dolazi po nekoga. Ostavili su mi poziv da se javim. Javio sam se nekoliko dana kasnije. Nisu mi, naravno, mogli ništa, jer dok god sam vojnik naše vojske ne podležem zakonima koji važe za civile, već isključivo vojnim zakonima. Zato sam i otišao, jer sam znao da mi ne mogu ništa. Njih je interesovalo oko pisanja tog lista "Velika Srbija". Bio je tu članak koji im je zasmetao. Bio sam priveden na informativan razgovor da bi oni saznali ko je napisao taj članak, u kom broju novina je izašao, ko je odgovoran

za to, itd. To je bilo prvo privođenje, a drugo privođenje je bilo 22. aprila ove godine. Pošto sam jedno vreme bio zaposlen u preduzeću "Zemunski informativno-poslovni sistem", pomoću tog informativnog razgovora oni su želeli da dođu do saznanja da li sam ja tamo fiktivno bio zaposlen ili sam zaista tamo radio. To je, naravno, bio formalni razlog. Radilo se o zastrašivanju članova stranke. Osim mene, bilo je privedeno još oko 130 ljudi. Na kraju su direktora tog javnog preduzeća, koji je takođe član naše stranke, uhapsili i drže ga već nekih mesec dana u zatvoru.

• *Da li to ima veze sa atentatom na premijera Zorana Đinđića?*

Ne, nema nikakve veze. Navodno krivično delo zbog kojeg je on uhapšen i zbog kojeg smo mi privođeni na te informativne razgovore desilo se mnogo pre toga, tako da nema nikakve veze sa atentatom na Đinđića.

• *Koje su bile tvoje funkcije u SRS do 5. oktobra?*

Bilo je tu mnogo funkcija. Da se vratim na tu 1994. godinu, kada sam postao potpredsednik opštinskog odbora. Ja sam bio potpredsednik odbora od 1994. pa sve do bombardovanja 1999. Onda sam iz ličnih razloga podneo ostavku i jedno vreme sam bio običan član. Ali pošto smo mi u stranci kao jedna velika porodica, tu svako zna svakog. Nije bitno šta si po funkciji, bitno je da samo dobro obavljaš svoj posao. SRS je tada učestvovala u republičkoj vlasti. Bila je u koaliciji sa JUL-om i SPS-om. Kada je počelo bombardovanje, moj brat i ja smo se prijavili u vojsku Jugoslavije kao dobrovoljci da bi nas poslali na Kosovo da branimo zemlju. Međutim, desilo se to da se zaista veliki broj njih prijavljivao, pa vojska nije imala kapacitete sve da primi. Onda su oni doneli naredbu da se kao dobrovoljci mogu primati samo oni koji su već odslužili vojni rok, a oni koji nisu (ni ja ni moj brat još uvek nismo tada odslužili), nisu mogli da budu primljeni. Već su imali regrute martovske klase, koji su tek stigli i nisu mogli dodatne regrute da obučavaju. Pošto za mene nije dolazilo u obzir da sedim dokon, a vojska nije htela da me primi, onda sam razmišljao kako bi bilo najbolje da učestvujem. Majka mi je radila u Ministarstvu za informacije pri republičkoj vladi, gde je ministar bio Aleksandar Vučić, pa sam ja odlučio da tamo budem dobrovoljac, volonter. Poznajem engleski jezik i ruski dosta dobro, a tamo se tih dana desila prava oseka kadrova. Mnogi su se poplašili, pa su uzimali bolovanja, odsustva, godišnje odmore, itd., samo da bi bili van Beograda, jer su nam dojavljivali iz NATO pakta da će bombardovati Ministarstvo informacija. Pošto nije bilo toliko kadrova kao u mirnodopsko vreme, oni su nas dočekali "raširenih ruku". Počeo sam da radim tamo. Vučić

je kao ministar bio upoznat s tim. Primio je mene i mog brata bez ikakvih problema. Imali smo zadatak da pratimo izveštavanje inostranih TV stanica. Ja sam bio zadužen da pratim informativne emisije TV CNN, BBC, Sky News i EuroNews. Te četiri televizije sam ja pokrivao i nedugo zatim sam imenovan za člana generalnog sekretarijata SRS. To je funkcija koju sam dobio 1999. i dan-danas, posle dva reizbora, još uvek sam to. To sam radio sve do kraja rata – juna, jula. U stvari, realno to sam radio sve do kraja avgusta. Rat se završio kako se završio. Ja sam i dalje to radio...

• *... i dalje si pratio izveštaje?*

Da, da. Mi smo to radili, tj. ja sam to radio sve do kraja avgusta. U avgustu, pošto smo došli na ideju da napravimo stranačku video produkciju, krenula je emisija "Radikalski talasi". Aleksandar Vučić je izabrao mene i mog kolegu Nebojšu Stefanovića da vodimo ceo taj projekat. To je krenulo. U početku je išlo jednom nedeljno na beogradskoj TV Palma, s tim što su bile dve reprize u toku nedelje. Posle toga je krenulo dva puta nedeljno... Dva puta nedeljno je bio redovni termin, pa još plus prema potrebi... Pred izbore, išle su emisije svakog dana, ponekad čak dve-tri emisije dnevno. To je bila produkcija "jeziva". Za godinu dana, imao sam dva slobodna dana. To je bila katastrofa. Onda smo pokrenuli emisiju "Zemunska hronika"...

• *"Radikalski talasi" – kakva je to emisija bila?*

To je bio politički magazin. Teme su bile raznovrsne – od spoljnopolitičkih odnosa do događaja u svetu, preko unutrašnjih političkih odnosa do izbora... Naravno, izbori su bili glavna tema. Neka dešavanja na domaćoj političkoj sceni. Bilo je i privrednih priloga. Recimo, poljoprivreda je bila vrlo zastupljena. Mislim da je čak jedno vreme u svakoj epizodi "radikalskih talasa" išao bar jedan prilog vezan za poljoprivredu. Industrija, obnova zemlje posle rata... Ceo spektar najraznovrsnijih tema. Kada bi se desila neka ekološka katastrofa, kao što je bio onaj izliv otpadnih materijala 2000. godine, u Rumuniji ili Bugarskoj, pa nam je Tisa bila zagađena dve nedelje... To je bila katastrofa... I to je bio prilog. Pa onda socijalni prilozi o nezbrinutoj deci, nacionalnim manjinama. Mislim da sam imao četiri, pet priloga samo o Slovacima. O Romima sam prestao da brojim. Bilo je priloga o izbeglicama s Kosova... Bilo je najraznovrsnijih tema. Onda je došla "Zemunska hronika"... Dok smo "Radikalske talase" radili Nebojša i ja, to nije bio još uvek neki problem. Onda je krenula "Zemunska hronika", kao informativna emisija opštine Zemun, u kojoj su tada na vlasti bili radikali. Vučić je odlučio da Nebojša preuzme "Zemunsku hroniku", a meni je natovario na vrat, da ta-

ko kažem, kompletne "Radikalske talase", koji su baš bili masivna emisija, masivan projekat. To je bio jeziv posao!... To je bio početak 2000. godine. Februar, mart... Znam da je još uvek bilo prohladno, ali ne toliko... Nebojša je radio "Zemunsku hroniku", ja "Radikalske talase" sve do maja, juna 2000. godine, kada je država preuzela kontrolu na TV Studio B. Nebojša je ponovo morao da menja svoje radno mesto, pa je postao urednik Informativnog programa TV Studio B, a meni su "na grbaču dali" još i "Zemunsku hroniku". Vodio sam dve emisije. Izlazio sam na kraj sve do avgusta 2000. godine, a onda je krenula predizborna kampanja SRS, pa sam pored "Zemunske hronike" i "Radikalskih talasa" morao da pravim još gomilu propagandnih emisija pred izbore, putovanja stranačkih lidera po raznim mestima Srbije i tada su mi emisije išle bar jednom dnevno. Dešavalo se i dve, tri emisije dnevno. I četiri ponekad. Spotovi i sve što je trebalo... Da, na TV Palma.

• *Koliko su te emisije trajale?*

Specijalne predizborne emisije su trajale otprilike po pola sata. "Radikalski talasi" su trajali između sat i sat i po vremena. "Zemunska hronika" je trajala televizijskih sat vremena, znači oko 55 minuta. Spotovi onoliko koliko obično traju – najviše 30 sekundi i to je bilo mnogo.

• *Da li si ti imao neki medijski trening ili si direktno iz štampanih medija prešao na audiovizuelne?*

Meni je taj televizijski, novinarski trening trajao "u hodu" od početka "Radikalskih talasa" pa do dan-danas. Mene su obučavali moj prvi, tadašnji montažer, koga smo zvali Boske, jer je bio izbeglica iz Bosne, i doajen snimateljstva na RTS-u, Čedomir Filipović, koji je svojevremeno snimao Tita. Tito ga je svuda vodio sa sobom. Onda je snimao Miloševića i potom smo ga mi uzeli da radi "Radikalske talase". On me je učio počevši od najsitnijih finesa – kada radim prilog, kako treba da stojim, kako se rukuje kamerom, kako se drži mikrofon, koju ruku smem da okrenem a koju ne. Bukvalno sitnice. Ako ti i ja ovako pričamo, a on je tamo, ja ne smem da držim mikrofon u desnoj ruci, jer kamera snima da ja gledaocima pokazujem lakat, a to je nepristojno. Da mikrofon mora da bude na istoj razdaljini u odnosu na mene i na tebe... To je bilo sveobuhvatno gradivo. Kasnije, uz snimatelja Marka Kostića sam počeo više da se zanimam za kameru, pa sam prošao taj skraćeni kurs za snimatelja, za rukovanje kamerom... Što se tiče novinarskog dela posla, kako se pravi prilog, tonski delovi, pokrivalice, itd. to sam učio od Mirčeta, Bosketa – mog prvog montažera i od profesionalnih novinara koji su bili tu da pomognu pri osnivanju "Radikalskih talasa". To su bili Nataša Savić sa BK Televizije, Jasna Popović, koja je sada na Info 24, Ksenija Vučić, supruga Aleksandra Vučića...

• *Sa kojim medijima ste sarađivali – u smislu dobrih kontakata?*

SRS ima kontakte sa svim nacionalnim televizijama koje postoje u Srbiji. Ima kontakte sa televizijama u Crnoj Gori, sa skoro svim dnevnim listovima u ovoj zemlji i sa nekim radio stanicama. Nekad su ti odnosi bolji, nekad su gori. Možemo da probamo kod svih da plasiramo neku informaciju koja je nama bitna, a pitanje je da li će je oni objaviti. Kontakti postoje, sve zavisi od uređivačke politike. Kada su išli "Radikalski talasi", emisija je emitovana na TV Palma. Tu je bila premijera, ali se emitovala i na preko 30 lokalnih televizija po Srbiji. Skoro cela Srbija je bila pokrivena, osim jednog dela Kosova i Metohije i to iz objektivnih razloga, jer je tamo okupacija od strane KFOR-a.

• *Kako si ti doživeo studentski protest '96./'97. godine?*

... Da krenemo od izbora. Kada su se završili lokalni izbori, ja sam bio u Izbornom štabu našeg kandidata Draška Markovića, koji je pobedio i prvi put je SRS postala parlamentarna u opštini Savski venac. Međutim, očiglednim prevarama na izborima, Miloševićev režim je pokušao da poništi narodnu volju iz jednostavnog razloga što su po prvi put u istoriji, od završetka Drugog svetskog rata, oni izgubili Beograd. To nisu smeli da dozvole sebi. Pokušali su da prevare narod. Ja sam bio srećan što je SPS izgubio, jer sam pomalo naivno gajio nadu da će, ako opozicija dođe na vlast u Beogradu, sve ići mnogo bolje i da će sve biti mnogo demokratskije. Mi smo došli na vlast u opštini Zemun. To mi je bilo još draže, ali mi je bilo najdraže što smo ušli u opštinu Savski venac, jer je to bio direktni proizvod mog rada. Onda se desilo poništavanje izbornih rezultata i bio sam vrlo iritiran time. Prvo su krenuli protesti koalicije "Zajedno". Odmah sam znao da nema ništa od našeg pridruživanja protestima koalicije "Zajedno" zbog njihovog odnosa prema nama, koji je zaista bio ponižavajući. Hteli su da nas predstave kao divljake za koje se ne zna uopšte šta rade u Srbiji. Njihova predstava je bila otprilike: oni su fini, dobri, lepi, ovakvi-onakvi, a mi smo idioti koji su juče sišli s grane, pretvorili se od majmuna u čoveka i sada ni sami ne znaju šta hoće. Znao sam da od naših protesta zajedno s njima nema ništa. Stranka je osudila pokušaj prevare od strane SPS-a, ali nije htela da ide zajedno u proteste s koalicijom "Zajedno". Onda je navodno spontano krenuo studentski protest i u početku, doduše ne javno, jer mi se nikada ne izlećemo s izjavama, on je naišao na simpatije u okviru stranke. Ali onda smo saznali da je lokalna ispostava američke CIA-e delimično finansirala taj studentski protest i to nam je bio razlog da promenimo stavove u odnosu na njih. Nismo ih ništa specijalno napadali, ali nismo hteli ni da ih podržimo. Ja sam imao tu sreću, tokom deset godina provedenih u SRS, da se zaista nikada nije desilo da neki stranački stav odu-

dara od mog ličnog. Zaista nikada. Kada se desi bilo šta u ovoj zemlji, bukvalno onaj moj prvi osećaj ili prva misao koja mi padne na pamet u vezi s tim, ja mogu da potpišem da će to biti zvanični stav stranke. Zaista sam imao tu sreći i nikada se nisam pokajao.

• *Kako ste saznali da je studentski protest bio finansiran od CIA?*

Zato što smo imali odličnu informativnu službu. I dan-danas je imamo. Bili smo u stanju da dolazimo do podataka do kojih drugi nisu mogli doći, jer imali smo svuda svoje ljude i danas imamo svuda svoje ljude, hrabre ljude koji nas na vreme obaveštavaju o svemu što se dešava i koji imaju petlju da nam čak i nabave dokaze za to što tvrde. Došli smo do nekih njihovih dopisa. Dostavljeni su nam od strane ljudi koji su bili bliski studentskom protestu. Tako smo znali šta se dešava. Kasnije su se oni potukli oko te pomoći. Izbila je tuča između sadašnjeg potpredsednika vlade, Čedomira Jovanovića i njegovog imenjaka Čedomira Antića, koji su tada bili vođe studentskog protesta. Čedomir Jovanović tada još uvek nije bio zvanično pristupio Demokratskoj stranci. Oni su se potukli oko nekih mobilnih telefona i pejdžera, pa je Čeda Jovanović "šetao" masnicu ispod oka dobrih desetak dana... Kasnije su se oni i razdvojili. Čedomir Antić je pokrenuo Studentski politički klub, a Čeda Jovanović je pristupio Đinđićevoj Demokratskoj stranci i sada je potpredsednik tamo i potpredsednik vlade. Napredovao čovek!

• *Koji odnos je SRS imala prema OTPOR-u, znači prvo prema studentskom pokretu a onda prema masovnom pokretu OTPOR?*

Nemoj da brkaš ta dva pojma. Između kraja studentskog protesta do nastanka OTPOR-a postoji vremenska distanca. Što se OTPOR-a tiče, prema njima sam oduvek imao odbojan stav. Bilo je jasno da je OTPOR stvorila Demokratska stranka, a ako postoji stranka koja mi je odvratnija od Demokratske stranke, onda je to Građanski savez Srbije, a i za njih sam čuo da su učestvovali u stvaranju OTPOR-a. Tako da čim sam to saznao, sve mi je bilo jasno.

• *Za Građanski savez Srbije sad prvi put čujem da su učestvovali u formiranju OTPOR-a...*

Građanski savez Srbije je stranka koja ima najmanje uporišta u biračkom telu u Srbiji, koje se ne meri procentima, već promilima, ako može i time. Uprkos toj mizernoj podršci u biračkom telu, Građanski savez Srbije je uvek uspevao nekom svojom igrom da prigrabi sebi najznačajnije funkcije. Na primer, Goran Svilanović, ministar spoljnih poslova državne zajednice, predsednik je Građanskog saveza. Nataša Mićić, koja je predsednica Skupštine Srbije i v.d. predsednika Srbije, takođe

je uticajan član Građanskog saveza. Radmila Hrustanović, gradonačelnica Beograda, takođe je iz Građanskog saveza. Znači, sve same bitne državne funkcije, a stranka bez ikakvog uticaja u narodu. To je neverovatno, ali dešava se!

• *Zašto je SRS više puta tokom '90-ih išla u koalicije sa SPS-om?*

SRS je samo jednom bila u koaliciji sa SPS-om. To je bilo posle republičkih izbora 1997. Ta koaliciona vlada je formirana početkom 1998. Januar ili februar, ne sećam se tačno. A oni nama pokušavaju da lažno nametnu koaliciju sa SPS-om 1991., 1992. i 1993., što u suštini nije bilo tačno. 1992., na nivou savezne države, Demokratska stranka je bila u koaliciji sa SPS-om, pa je onda čak '92. ili '93. bila i na republičkom nivou. Tu su bili pregovori i tada čuveni Đinđićev zakon o privatizaciji kojim je poništena sva prethodna privatizacija i unazađena za nekoliko godina. Prva zvanična koalicija sa SPS-om desila se 1992. godine i to baš na Savskom vencu. Tu su u lokalni parlament ušli SPO i SPS. To su bile koalicije koje su zaista bile takve kakve jesu. SRS je imala svoju odluku 1992. i 1993. da podrži manjinsku vladu SPS. Ne da pristupi koaliciji, već da podrži manjinsku vladu, ali pod određenim uslovima. Ti uslovi su da se nastavi pružanje pomoći Srbima u ratom zahvaćenim područjima, u Republici Srpskoj i Republici Srpskoj Krajini, da se nastavi državna politika na Kosovu i Metohiji – znači, politika koja će sprečiti otcepljenje južne pokrajine, i da se pokuša ostvariti neki ekonomski oporavak zemlje. SPS je tada pristao na to i SRS je podržavala manjinsku vladu sve do trenutka dok SPS nije prekršio obećanje, tj. kada je katastrofalnom ekonomskom politikom Nikole Šainovića došlo dotle da mi dobijemo inflaciju kakvu svet ne pamti, gde nam je najveća novčanica bila od 500 milijardi dinara, a mislim da nije vredela ni jedan dolar. U privredi su bili katastrofalni odnosi. Tada je SRS ukazala socijalistima da je dogovor prekršen. Nismo mi hteli odmah da im uskratimo podršku, već smo im rekli da smene Nikolu Šainovića i njegovu vladu, a mi ćemo podržati novu vladu. Rekli smo da je smene do tad i tad, jer nismo ni mi mogli unedogled. "Ako ih ne smenite do tad i tad (mislim da je rok bio nekih mesec dana), mi idemo na rušenje vlade." Milošević je da bi se spasao, a nije hteo da ruši Šainovićevu vladu na taj način, raspustio Skupštinu i zakazao izbore, koji su trebali, praktično, da se održe tek za tri godine, a on ih je zbog toga zakazao ranije. Krenula je ta haranga protiv SRS. Ja sam se učlanio u stranku iz inata i tako je sve počelo.

• *Iz kojih razloga je formirana koalicija '98. godine?*

1998. godine počeli su napadi šiptarskih terorista na Kosovu i Metohiji. Tu je bila opcija posle izbora... Socijalisti su hteli da uđu u koali-

ciju sa SPO-om. A situacija na Kosovu je postajala sve gora i gora. SPO je počeo da ih ucenjuje. Njihovi zahtevi su postajali sve viši, vlada nije bila formirana dobrih jedan, dva meseca i nije imao ko da reaguje na tu šiptarsku pobunu. Mi smo tada izašli sa idejom da četiri najjače stranke u Skupštini Srbije naprave koncentracionu vladu – vladu narodnog jedinstva. Tu bismo bili mi, SPS, JUL i SPO, a da prioritet i osnovni program te vlade bude rešavanje situacije na Kosovu i Metohiji. SPO nije hteo ni da čuje za to, jer su oni takođe išli na koalicionu vladu, ali u njoj ne bi bili mi, već Nova demokratija, koja je sada takođe članica DOS-a, samo što su promenili naziv – sada su Liberali Srbije. Njihov predsednik je sada ministar policije. On je tada, čini mi se, bio potpredsednik vlade. Bivše vlade. Onda je SPO išao na tu kartu. Međutim, socijalisti su bili skloniji da uđu u koaliciju sa SPO-om, dok on nije počeo da ih ucenjuje. U jednom trenutku im dozlogrdilo to ucenjivanje. Obavili su razgovore s nama. Ti razgovori su uspeli. Mi smo još jednom ponudili SPO-u da uđe u koncentracionu vladu. Naravno, to nismo hteli sa Novom demokratijom, jer je to bila stranka koja je samo pravila afere. Čuvena afera oko "Lutre", firme Dušana Mihajlovića. SPO nije hteo i mi smo ušli u vladu sa SPS-om i JUL-om, s tim što nam je glavni prioritet bio rešavanje situacije na Kosovu i Metohiji i samo zbog Kosova i Metohije smo ušli u vladu.

• *Kakva je koncepcija bila za rešavanje problema na Kosovu?*

Osnovni problem na Kosovu su bile te terorističke bande. Otprilike te godine, osnovana je tzv. Oslobodilačka vojska Kosova i krenuli su sa maltretiranjem srpskog življa tamo, sa terorističkim akcijama, ubistvima, itd., a pošto država nije reagovala, jer nije imao ko da reaguje s obzirom na to da nije formirana vlada, ljudi su se sami organizovali – bile su seoske straže... Bilo je obračuna kao na Divljem zapadu. Šiptarska banda se okupi i napadne selo, bez problema. Poubija celo selo. Moralo se nešto preduzeti. Za početak, mi smo hteli da pokažemo narodu tamo da je državno rukovodstvo uz njih. Bila je cela jedna turneja predstavnika Vlade republike Srbije po Kosovu i Metohiji. Kada su videli Šešelja tamo, to je bilo neverovatno. Retko ko se usuđivao da ide tamo. Mislim da je, od Miloševića 1989. godine, kada je otišao na Gazimestan, retko koji visoki državni funkcioner, kao što je potpredsednik vlade, obilazio pokrajinu. Onda se krenulo i sa ozbiljnijim akcijama policije na uništavanju tih terorističkih bandi, koje su okončane za vreme NATO agresije. Tada su u jednom trenutku potpuno razbijene bande OVK-a. Međutim, posle dolaska KFOR-a ponovo je oživela njihova aktivnost, čak su i legalizovani u Kosovskom zaštitnom korpusu. Naše vojske i policije nije bilo tamo i dešava se šta se dešava.

• *Zašto je bio uveden novi Zakon o javnom informisanju '98. godine?*

Pa, u stvari, te mere koje su bile obuhvaćene zakonom nisu počele tada, već su počele zajedno s ratom. Propaganda je vrlo važan činilac u ratnoj mašineriji. Tada je postojao jedan plan da se država Srbija napadne, da tako kažem, propagandno putem velikog broja predajnika – televizijskih, radijskih, itd., koji su podignuti na granici Srbije. Bilo ih je na Dunavu, s hrvatske strane. Bilo ih je u BiH – njih je podigao SFOR. Bilo ih u Rumuniji, Bugarskoj, Makedoniji. U Albaniji ih nije bilo, jer oni i ne znaju šta to znači, kako to izgleda. U koordinaciji sa određenim brojem lokalnih TV i radio stanica, koje su bile naklonjene tadašnjoj opoziciji, a finansirane između ostalog i donacijama iz inostranstva, navodno radi rušenja Miloševićevog režima, počela je da se vrši propaganda protiv akcija naše policije na Kosovu. To je trajalo mesecima. Do agresije je trebalo da dođe već u oktobru 1998. Ali tada je došao Holbruk. Nešto su pregovarali. Bila je posmatračka misija na Kosovu sa Vokerom. Nastalo je još 300 problema. To je odložilo agresiju do proleća. Otprlike početkom 1999. godine, kada je postalo izvesno da neće proći bez bombardovanja, da oni svoju NATO vojsku žele pošto-poto da postave na Kosovu, Zapad je počeo da se priprema za rat i to upravo uz pomoć tih njihovih emisija na srpskom jeziku. "Glas Amerike" i "Dojče Vele" su imali takve emisije. Da bi im se država Srbija suprotstavila na neki način, zabranjeno je reemitovanje tih emisija. Naravno, to nije uspelo da spreči da one budu gledane, ali je makar sprečeno da one budu reemitovane na našoj teritoriji. Efekat nije bio bogzna kakav, ali se ne može reći da nismo ništa pokušali. Onda su jedno vreme, mislim baš za vreme rata, bili angažovani i čitavi leteći studiji koji su emitovali program sa Avaks aviona NATO pakta, koji su leteli iznad BiH i Jadranskog mora. Emitovali su program koji je bio ograničenog karaktera – trajao je samo 6 sati dnevno – u kome su objašnjavali ciljeve agresije i "prosipali mudrosti" narodu u Srbiji kako ih Amerikanci vole i kako ih upravo zbog toga bombarduju. To nije imalo nekakvog uticaja. Pošto je planom iz Rambujea kao krajnji cilj predviđeno da NATO ne bude samo na Kosovu, već da ima slobodu prolaza i zadržavanja na celoj teritoriji Jugoslavije, mi smo smatrali da agresija na našu zemlju nije okončana ni posle potpisivanja Kumanovskog sporazuma i dolaska KFOR-a na Kosovo, jer su i te emisije nastavile da imaju takav karakter. Pošto je ta zabrana reemitovanja bila regulisana vladinom uredbom, mi smo rešili da donesemo novi zakon o javnom informisanju koji će, između ostalih uredbi, imati i tu. Nije to bila suština tog zakona. Suština se uglavnom svodila na ispravljanje grešaka, ukoliko se desi da neko lažno okleveta nekog. Tada je izlazila dnevna novina "Dnevni telegraf", koja se kod nas zove

"žuta štampa" i koja bukvalno nije imala milosti. "Lupala" je raznorazne gluposti, pa su čak jednog dana na naslovnoj strani objavili sliku starice koja je vršila veliku nuždu iza nekog žbuna na Kalemegdanu. Sa sve imenom i prezimenom. Osnovna svrha zakona o javnom informisanju je bila da se to izbegne.

• *Nisam sad dobro razumela to u vezi sa staricom...*

Njihov foto-reporter je snimio staricu kako vrši veliku nuždu na Kalemegdanu i to je izašlo na naslovnoj strani, što je stvarno bilo van svakog ukusa i kriterijuma. Tekst je otprilike bio: "Evo, vidite kakav smo mi narod!". Da bi se izbegli takvi slučajevi, mi smo rešili da donesemo taj zakon o javnom informisanju, koji se nije mnogo razlikovao od prethodnog zakona. Jedina razlika je bila u tome što je sudu naloženo da mnogo efikasnije obavlja svoj posao. Znači, da se ranije desio takav slučaj, oštećena strana – tj. ta starica imala bi pravo da tuži "Dnevni telegraf". Međutim, po tadašnjim zakonima, sudstvo je bilo vrlo neefikasno. Taj proces bi mogao da se odugovlači niz godina, pa bi moglo da se desi da konkretno ta starica umre u međuvremenu i nikom ništa. Taj novi zakon je ubrzao sudske procese i to fantastično. Mislim da je spor morao da bude rešen u roku od 24 ili 48 sati. Oni su pokušali da predstave taj zakon kao gušenje slobode medija, što naravno nije bilo. Sloboda je i dalje bila zajamčena, ali je bila mnogo naglašenija i odgovornost. Čim je DOS došao na vlast, ukinuli su zakon o javnom informisanju, ali se ispostavilo da su ukinuli samo mali broj članova tog zakona. Veliki broj članova je ostao na snazi, upravo zbog toga što pojedina glasila ne bi mogao da bude registrovan kada bi se ukinuo taj zakon, i mnoge norme normalnog života ne bi mogle da budu poštovane ukoliko bi taj zakon bio u potpunosti ukinut. Tako da je došlo do jedne čudne pravne situacije, gde je zakon o ukidanju zakona o javnom informisanju glasio "Zakon se ukida, ali se ne ukida." Da bi mogli da kažu da je Šešeljev i Miloševićev zakon o javnom informisanju ukinut. Ostale su neke odredbe, ali to nije ni bitno. Slična situacija je bila sa čuvenim zakonom o univerzitetu.

• *Kako je moguće da su novinari, odnosno redakcije odgovorni za izjave koje su n. pr. političari dali, a ne osobe koje su te izjave dale?*

Zavisi kako oni to iskoriste. Baš po zakonu. Ako bi oni naveli da je to rekao taj i taj, onda nema odgovornosti na njima. Ali, ako oni ne navedu da je to rekao taj i taj, nego to uzmu kao "lead", kao informaciju... Mogu da dođem, recimo, ja kod tebe i kažem: "Silvija, sutra brašno poskupljuje 150%", i ti napišeš u novinama: "Vuk Fatić je rekao da sutra brašno poskupljuje za 150%" i to nije tačno, onda ti ne odgovaraš

nizašta. Ali, ako ti staviš na naslovnu stranu samo "brašno poskupljuje 150%", onda je novina kriva.

- *Zato što se ne zna izvor...*

Naravno. Ako ti upozoriš nekoga da je to kršenje zakona, a on ipak prekrši zakon, ti nisi kriv, nema tvoje odgovornosti. Ali ako ne navedeš izvor, tj. ispadne da si ti prekršila zakon, kriva si.

- *Znači, uglavnom se radilo o tome da se navedu izvori odakle su informacije dolazile.*

Otprilike. Premda nije baš tako "sirovo" kao što si ti sada to predstavila. Manje-više to je to. Ako se da naznaka odakle nešto potiče, to može, ali i ne mora da bude 100% pouzdano. Onda nema problema. Ali ako se informacija postavi kao 100% pouzdana, to je već problem.

- *To je bio problem u prethodnim godinama, da su informacije objavljivane bez dokaza?*

Apsolutno. Drugo, zakon je štitio pravo na privatnost. Ne možeš da napadneš nekoga tek tako. Potrebni su ti dokazi. Slučaj starice na Kalemegdanu. Ista priča je bila sa Zakonom o univerzitetu, gde je država kao osnivač fakulteta preuzela kontrolu nad njim, što je sasvim logično. Oni, tj. opozicija, odnosno sadašnja vlast, digli su halabuku oko toga... I ranije su postojale tri kategorije studenata. 1. Studenti koji se finansiraju iz budžeta, kojima država plaća troškove studiranja; 2. tzv. sufinansirajući studenti, kojima država delimično plaća, a delimično plaćaju oni sami; 3. samofinansirajući studenti – to su bili studenti koji su uglavnom dolazili iz inostranstva i koji su kompletne troškove studiranja sami plaćali. Mislim da na Zapadu otprilike i postoji samo ta kategorija – da sam plaćaš troškove, sem ako nisi sponzorisan od strane neke firme. Tako nešto je bilo predviđeno i tim Zakonom o univerzitetu. U čemu je bio problem? U takozvanim "večitim" studentima. Ako meni studije traju 4 godine, dešavalo se da postoji gomila njih koji studiraju fakultet i po 20, 30 godina. Jednostavno neće da uče, otaljavaju, polažu jedan ispit godišnje, a to država plaća i to je jako skupo. Tim Zakonom o univerzitetu, kategorija samofinansirajućih studenata nije bila obavezna samo za inostrane studente, nego je predviđeno, recimo, da student ima pravo dva puta da padne jednu godinu – student koji je na državnom budžetu. Dva puta padne godinu, ne daje godinu za godinom... Ako se to desi, onda postaje sufinansirajući student, što znači da mora jedan deo troškova da plati iz svog džepa. Ako mu se i tu ponovi da jednu školsku godinu padne dva puta, onda ga prebacuju u samofinansirajuće studente i onda plaća kompletne troškove sam za naredne godine, nema retroak-

tivnosti. Oni su na osnovu toga "napujdali" studente protiv tog zakona. Međutim, šta se onda desilo? Kada su došli na vlast, nisu ga ukinuli, već su ga ostavili. A školarine, za koje su pričali dok smo mi bili na vlasti da će biti enormno visoke, a nisu bile, još više su uvećali. Tako da sada godina studija na Pravnom fakultetu, gde sam ja, košta 42.000 dinara, a prosečna plata u Srbiji je između 10.000 i 12.000 dinara mesečno. Tebi su praktično potrebne tri i po plate da bi mogao da studiraš. Ukinuli su kategoriju sufinansirajućih studenata i ostavili samo budžetske i samofinansirajuće. Znači, nisu načinili korak napred po toj njihovoj priči, već korak unazad. Samo su napravili još goru situaciju, ali sada to ne spominju, a tada su spominjali "na sva zvona".

- *Kako je trebalo da bude organizovan Glavni savet univerziteta na osnovu tog zakona, pošto je novi zakon predviđao restrukturisanje fakulteta?*

Svaki fakultet kod nas ima Upravni odbor i Nadzorni odbor. Upravne odbore su, pre donošenja Zakona o univerzitetu, imenovali sami profesori, tj. zaposleni na tom fakultetu. Kod nas je dugo bio "u igri" tzv. samoupravni sistem. U jednom preduzeću – banci, fakultetu, medicinskoj ustanovi, "radni ljudi" su, a to je floskula iz socijalističkog vremena, odlučivali o svemu. To su bili samoupravni saveti. Okupe se svi zaposleni, od direktora do spremačice, od čoveka sa doktoratom do čoveka bez ikakve škole i njihov glas vredi podjednako. Titular svojine je nepoznat, društvo je titular svojine – što se kaže "svačija i ničija", i zaposleni odlučuju bukvalno o svemu. Pošto smo mi smatrali da se sa jednom takvom koncepcijom ne može u svet, ne može se pridružiti Evropi, da je socijalistički sistem i pogotovo samoupravni socijalizam neizvodljiva kategorija u ekonomskom smislu, da se mora uvesti tržišna privreda, zakoni tržišta, ponuda i potražnja i da, naravno, mora upravljati onaj ko je vlasnik svojine i da svojina mora da ima vlasnika, fakulteti su prevedeni pod državnu svojinu, država je bila titular nad fakultetima. Naravno, to je bilo pre nas, pre nego što smo mi stupili u vladu i mnogo godina pre nego što je taj zakon uopšte donet. Donošenjem tog zakona, mi smo poništili taj samoupravni sistem na fakultetima i zaključili da ukoliko je država vlasnik fakulteta, onda država mora imati pravo i da imenuje ljude u Upravni odbor. Naravno, zbog autonomije fakulteta – kulturne, naučne, itd., mi smo želeli da se, ipak, čuje i glas profesorskog kadra sa tog fakulteta, jer ako oni predaju studentima i tako dugo su zaposleni na tim fakultetima, onda je valjda i logično da najbolje znaju koji su problemi tog fakulteta, univerziteta i da svojim učešćem u tim upravnim i nadzornim odborima nekako doprinesu da ti problemi budu uklonjeni. Tako da je, u stvari, Upravni odbor svakog fakulteta, odnos-

no univerziteta imao jedan broj članova koje je imenovala vlada, jedan broj iz redova zaposlenih na tom fakultetu i jedan broj članova koje je imenovalo Nastavno-naučno veće, tj. profesori, doktori nauka, koji su zaposleni na tom fakultetu, i bilo je nekoliko mesta članova upravnih i nadzornih odbora koje su birali sami studenti koji uče na tom fakultetu i kojima je logično stalo da fakultet i nastava funkcionišu besprekorno, a sami su se suočavali sa problemima tog fakulteta. Samo to je promenjeno – nije mogla spremačica da odlučuje ukoliko je radnici ne izaberu za delegata Upravnog odbora. Nije mogla da bude ista reč doktora nauka i čoveka sa osnovnom školom.

- *Zašto je bilo protesta na raznim fakultetima?*

  Bilo je... Najveći protest je bio na Pravnom fakultetu...

- *Ja sam mislila na Filozofskom i na Elektrotehničkom.*

Na Pravnom je bio najveći protest. Dešavalo se to od kraja Drugog svetskog rata pa negde do početka ovih naših ratova da je Komunistička partija pokušavala na svaki način da fakultete okrene sebi. Pa je onda bila upotrebljavana ona čuvena Marksova izreka: "Koje su to progresivne snage? Radnici, seljaci, poštena inteligencija"... Ti si iz Austrije. Vi ste imali sreću da niste imali komunizam. Mi smo ga imali... Međutim, onda su se 1987/1988, na 8. sednici Komunističke partije, sukobile dve strane komunista – tzv. komunisti koji su bili uz pokojnog Stambolića i komunisti koji su podržavali tadašnjeg predsednika Komunističke partije Srbije, Slobodana Miloševića. Taj sukob između dve komunističke struje je završen tako što je Stambolićeva struja poražena, a Miloševićeva je pobedila. Miloševićeva struja je postala svemoćna u zemlji, preuzela je bukvalno sve. Kasnije je promenila ime u Socijalistička partija Srbije, a struja koja je podržavala Stambolića se razbila u više političkih stranaka, dolaskom pluralizma u Srbiju. Tako da je, recimo, jedna od glavnih struja te Stambolićeve politike bio Savez reformskih snaga u Srbiji, koji je kasnije promenio naziv u Građanski savez Srbije. Iako su izgubili u toj unutarkomunističkoj borbi, oni su zadržali neke pozicije na univerzitetima, do kojih im je bilo vrlo stalo. Čak su i značajan broj profesorskih mesta zadržali. Naravno, to su uglavnom bili profesori koji su postavljeni u doba komunizma po sistemu ne stručnosti, već lojalnosti prema Komunističkoj partiji. Kada je komunizam propao u Srbiji, oni su promenili dres i samo prešli na stranu, da tako kažem, građanske opcije. Naravno, to nije građanska opcija u klasičnom političkom smislu, gde imaš građansku i radničku opciju, desnicu i levicu. Ovde se građanska opcija vezuje uz anacionalni deo naroda. Odnosno, ono što mi volimo da zovemo "izdajnici"... Znači, veliki deo profesorskog kadra je bio

uz Građanski savez Srbije i uz blok takvih stranaka. Zahvaljujući tom svom položaju na fakultetima, oni su stvorili jednu lažnu sliku u Srbiji da je veliki deo te inteligencije na strani tog bloka u kome je bio i Građanski savez Srbije, a zahvaljujući samoupravnom sistemu, koji je do donošenja Zakona o univerzitetu i dalje važio na univerzitetima, oni su na fakultetima radili šta im je padalo na pamet. Iako bi fakulteti trebalo da ostanu van politike, apolitični. Iako je to teško moguće. Upravo zbog toga je došlo do tih nekih stvari – da se stvori privid mnogo većeg uspeha studentskog protesta koji si pomenula, jer su fakulteti masovno podržavali taj protest. On je i pokrenut na fakultetima, jer je tamo Građanski savez držao sve konce. Po donošenju zakona o univerzitetu, te upravljačke poluge koje su oni imali po fakultetima su im oduzete i zato je nastala cela ta gužva oko Zakona o univerzitetu, jer su oni izgubili tle pod nogama, nisu više imali fakultete u svojim rukama, nisu mogli da predstave građanima kako inteligencija podržava samo tu opciju. Isključivo tu opciju i nijednu drugu sem te. A bilo je intelektualaca na svim stranama. Recimo, Ratko Marković je bio istaknuti član SPS-a. Potpredsednik vlade. Profesor Zurovac je bio na našoj strani. Profesor Sreten Sokić sa Fakulteta organizacionih nauka, takođe jedan briljantan um, bio je na našoj strani. Oskar Kovač je bio na strani SPS-a. Otprilike kakav je bio odnos među stanovništvom u Srbiji, takav je bio odnos i među inteligencijom. Bilo je ljudi koji su bili naklonjeni njihovoj opciji, bilo je onih koji su bili naklonjeni opciji SPS-a, a bilo je i onih koji su bili uz nas. Jednostavno, nisu se oni nimalo razlikovali od ostalih slojeva društva, ali su ovi probali da stvore sliku kao da su svi na njihovoj strani, a na našoj strani samo nepismeni, što nije bilo tako.

- *Zašto je SRS išla u koaliciju sa SPS-om – rekao si zbog Kosova i Metohije – i zašto je SRS podržavala manjinsku vladu SPS-a, kad nije sa njom formirala koaliciju? Ipak su SPS i SRS imali vrlo različite koncepcije.*

... Mi smo podržavali manjinsku vladu SPS-a samo do septembra 1993. Dve, dve i po godine. To smo činili iz pragmatičnih razloga, najviše zato što je bio u toku najžešći rat u Republici Srpskoj Krajini i Republici Srpskoj. Zato što je postojalo obećanje tadašnjeg režima da će pomagati srpskom narodu preko Drine. Pored toga, i taj element da će održati kakav-takav standard u Srbiji i nivo ekonomskog prosperiteta. Tada smo podržali tu manjinsku vladu, jer nam je prvenstveno bilo stalo da se te tri stvari poštuju. Da ni srpski narod preko Drine ne bude ugrožen time što će Milošević da im "zavrne slavinu", kao što je uradio kasnije, ili da će ih naterati na neka rešenja koja im ne bi ogovarala i koja realno ne bi bila dobra, a na koja bi on mogao da ih natera samo da bi

mogao da sačuva svoju vlast ovde, što se na kraju i desilo – Dejtonski sporazum. Zato smo podržali. Da ne bi oni imali problem kao: "Imamo nestabilnu vladu. Nas će da ruše svaki čas. Ne možemo da se usmerimo na pomaganje naroda s druge strane Drine."

• *Ko je odgovoran za rat u Hrvatskoj i kasnije u Bosni i Hercegovini?*

Ja sam odgovornost za rat u Hrvatskoj osetio na sopstvenoj koži... Ne mogu ja da kažem da mi je Milošević kriv što su mi Hrvati palili kuću. Definitivno nije on kriv. Ne mogu ja da kažem da je on kriv što su naoružane ustaše upale usred Plitvica i krenule da ubijaju ljude. Ne verujem da je Milošević kriv za to. Jedini krivac za rat u bivšoj Jugoslaviji je separatistička koncepcija prvo Slovenije, a zatim i Hrvatske... 1990. godine, bila je neverovatna propaganda u Hrvatskoj protiv Srba. Zaista neverovatna. Ja sam imao sreću da je ta naša vikendica bila u delu Hrvatske gde uglavnom žive Italijani, koje je bilo baš briga šta Hrvati pričaju. Oni su imali svoj način života. Bili su dobri i sa Hrvatima i sa Srbima, koji su tamo živeli... To je 40 km južno od Rijeke. Mesto se zove Seoce. Jedino veće mesto je Crikvenica. To je opština Crikvenica, koja je udaljena 3 km od Seoca. Seoce je mestašce uz samu obalu, gleda na Krk. Tu su ljudi prostodušni, živeli su od ribarenja i turizma. Mesto je van sezone imalo hiljadu stanovnika, a kada dođe sezona 10.000 stanovnika. Neverovatan odnos! Tu je, na svu sreću, bilo malo Hrvata. Međutim, ja sam dolazio tamo uglavnom u turističkoj sezoni. Onda se, naravno, desi da se sjate Hrvati iz Zagreba i drugih mesta, jer su i oni imali vikendice u istom mestu. Čim vide Srbe... Uuu! Kao mečki na rupu! Ovce za klanje. Bilo je provokacija. Hrvatski nacionalisti su koristili situaciju... Sećam se baš... Bilo je upečatljivo. Prodavali su konzerve, kao one s koka-kolom. Međutim, nije bila koka-kola unutra nego je na konzervama bilo ispisano: "Čisti hrvatski zrak. Donet sa Zagorja." Nije bio zagađen Srbima, pa su mogli da ga konzumiraju. Otvore limenku i udahnu. Na limenkama je bila iscrtana šahovnica, njihov grb. To je bilo vrlo nezgodno. Malo mesto, pa se znaju svi. Znaju ko si i odakle si i onda ti nije baš prijatno. Pa ti crtaju šahovnicu na zidu, pa natpisi: "Zaklat ćemo Srbe!", itd. Meni Milošević nije za to kriv. U potpunosti mi je jasno zašto su Srbi u Krajini postupili onako kako su postupili, odnosno samoorganizovali se. Oni su znali da ako se Hrvatska odvoji od ostatka Jugoslavije, za njih života tamo nema. Tako je i bilo, samo sa nekoliko godina zakašnjenja.

• *... a odgovornost u vezi sa Bosnom?*

Krenulo je samo, po inerciji. Ceo taj ciklus koji je započet u Sloveniji, pa se preneo u Hrvatsku, gde je baš dobio u intenzitetu i kao la-

vina se stuštio na BiH, to je u stvari jedna ista stvar. U Bosni je to bio rat Bošnjaka, kako se sada zovu, i Hrvata protiv srpskog naroda. Imao sam ja drugaricu koja je izbegla iz Konjica, koji su bili pod Hrvatima. Njoj su isto čuda činili. Zaista! Otprilike, da je zakasnila nekoliko dana, zaklali bi i nju i njenu porodicu. Zvala se Ana Jovanović. Posle se udala za jednog dečka, koji je takođe bio izbeglica, i otišli su u Kanadu da žive. Ona mi je pričala šta su im radili i kako su ih maltretirali. Za nju tamo nije bilo života. Tako da ne mogu da kažem da je Milošević ili bilo ko sa srpske strane odgovoran za to. Jednostavno, učinili su ono što su morali – branili su se. Ko nije mogao da se brani, pobegao je. Srbija je sada zemlja sa najvećim brojem izbeglica u Evropi.

• *Ko je odgovoran za NATO bombardovanje '99. godine?*

To je duga priča. U suštini, ja tu mogu da krivim Miloševića, ali ne za ono za šta krive ovi – da je on navodno naredio neke zločine. Krivim ga za njegovu uzdržanost u rešavanju tog problema. On je mislio da ako formalno, republičkim ustavom, stavi Kosovo i Metohiju pod ingerenciju države Srbije, da je rešio problem. On je uradio to, što je dobar početak, 1989, 1990. godine i onda je stao. A Šiptari se razmahali, nabavili oružje i počeli da čine čuda. Tu je morao mnogo ranije i mnogo energičnije da postupa. U tome je njegova odgovornost, a ostala odgovornost je na Šiptarima, jer taj projekat nezavisnog Kosova i nezavisne zapadne Makedonije, nezavisne južne Srbije sve do Niša je projekat koji je star više od 100 godina. Takozvana Prizrenska liga je još donela taj plan. I rešila da ga sprovede u delo. Doduše, tada se Kosovo nalazilo u sastavu Turske, pa nema veze. Onda je izbila pobuna. Stvorena je Velika Albanija pod protektoratom Italije, za vreme Drugog svetskog rata. Posle sloma Italije, tamo su došli Nemci i oni su puštali Šiptare da rade šta im padne na pamet, jer su imali pametnija posla... To je jedna albanska igra koja traje dugi period, manjim ili većim intenzitetom. Kada su oni to počeli, Milošević nije bio ni rođen, a kamoli nešto drugo. Jedina njegova odgovornost je to što to nije sasekao kada je mogao. Da je terao do kraja, da je do kraja razbio taj separatistički pokret, kada je bio u najvećoj snazi 1990/1991. godine, ja mislim da do svega ovoga ne bi ni došlo... Celokupna njegova vladavina je obeležena taktikom koju smo mi na početku rata nazvali "stani-kreni". On taman krene, taman preduzme neke dobre poteze, a onda stane, dozvoli neprijatelju da se konsoliduje i onda bude još gore. Tako je bilo u Sloveniji, tako je bilo u Hrvatskoj, tako je bilo u Bosni, a tako je bilo i na Kosovu. S tim što na Kosovu je to "stani" trajalo nekih dobrih sedam, osam godina. Da bi tek krenuli odlučnije po formiranju OVK-a i po procvatu terorističkih akcija. Znači, moralo je da pogine nekoliko hiljada Srba da bi oni odlučnije krenuli u

obračun sa teroristima. A to, po meni, prilično je loš motiv. Mogao je to da uradi mnogo ranije, odlučnije i mnogo efikasnije.

- *Da li je to nešto konkretno što ti zameraš Miloševićevoj politici?*

  Da, definitivno.

- *Da li postoji još nešto što bi ti zamerio Miloševićevom kadru?*

Da, naravno. Postoji pregršt stvari. Ja lično, što se mene tiče, zamerio bih mu što su me dva puta privodili. Da krenem od toga. Zamerio bih mu što nije odlučnije sačuvao te srpske teritorije, jer rat uopšte nije morao da traje nekoliko godina. On je mogao odmah da preuzme kontrolu nad vojskom, da Sloveniju odmah pusti, bez ikakvog problema, jer tu zaista, sem te neke slovenačke pobune, a i njegovog pošto-poto nastojanja da brani Jugoslaviju, nikakvog problema nije bilo. Slovenci su mogli komotno da idu. Tu bi, naravno, postojali još neki sporovi po pitanju imovine naših i njihovih preduzeća ovde, ali mislim da se to moglo pregovorima srediti. Taj rat uopšte nije bio potreban. Kada je već došlo do njega, onda je mogao da naoruža vojsku kako je trebalo, a ne da im svaki šesti metak bude bojev, a ostalih pet manevarski i da ih bukvalno pošalje na klanje. U Hrvatskoj, kada je Slovenija već otišla, mogao je da postavi vojsku na etničku granicu srpskog naroda i da im kaže: "Ako već Hrvati hoće da se otcepe, neka idu! Ali oni građani koji žele da žive u Jugoslaviji, mogu da ostanu". Jer tada je bio referendum ne samo među Hrvatima, već i među Srbima, a Srbi su bili konstitutivan narod u Hrvatskoj dok Hrvati nisu na silu promenila Ustav. Oba naroda su imala pravo da se izjasne. Ako Hrvati nisu hteli da ostanu u Jugoslaviji, molim lepo! Daleko im lepa kuća! Ja ne bih voleo da ostanem s njima. Nek idu! Možemo mi da sarađujemo ekonomski, kako god... I do svega ovoga nije moralo da dođe. Da nisu oni pošto-poto išli na tu ratnu opciju i da nije Milošević bio toliko neodlučan. Da je postavio vojsku na etničku granicu srpskog naroda, ja mislim da Hrvati ne bi imali petlju da krenu oružjem protiv Srba. Ali on je probao da sačuva to komunističko bratstvo i jedinstvo, komunističku Jugoslaviju i to je najveća zamerka njemu – što nije više brinuo za svoj narod, već je više brinuo za komunizam. Onda, mogu da mu, naravno, zamerim sporost ekonomskih reformi, sporost tranzicije, što nije odlučnije išao u te neke promene, koje je više puta najavljivao, pa od toga nije bilo ničega. Mogu da mu zamerim na nedostatku demokratičnosti, na tome što se nije setio da ide makar toliko u tim promenama da promeni simbole koji su ostali komunistički i koji su komunistički i dan-danas, osim zastave. Mogu mnogo toga da mu zamerim. Mogu da mu zamerim što nije eliminisao koncept društvene svojine. Mogu da mu zamerim što je gledao da, umesto u pri-

vatizaciju, ide što više u državnu svojinu, što je ne samo državnoj privredi "namaklo omču oko vrata". Mogu da mu zamerim mnogo stvari. Ali, sve to mu je zamerala i SRS. To smo mu zamerali dok nije otišao u Hag. E, sada nećemo, zato što je on sada tamo mučenik!... U tom smislu što kada imaš protiv sebe neprijatelja koji je jak i silan i kada se ti boriš protiv njega iz bilo kog razloga. Neprijatelji ste – on zna da si mu ti neprijatelj, ti znaš da ti je on neprijatelj. Kada se vi borite, to je junački. Ali kada se ti boriš protiv slabijeg od sebe, koji nema mogućnosti da se brani, onda to nije junaštvo, to je kukavičluk. Milošević je sada u toj situaciji. Mučenik. On nema mogućnost da se odbrani, ostavljen je od svih, njemu niko ne pomaže, a ogromna aparatura je protiv njega i mi smatramo da je on mučenik. Plus što ga optužuju za nešto zašta nije kriv. To je naše viđenje. Ja bih ga lično optužio za druge stvari, ali ono zašta ga oni optužuju, za to bih ga ja odlikovao. Oni nemaju nijedan konkretan dokaz. Imaju priču "rekla-kazala" i sada kada su mu svi okrenuli leđa, mi nećemo da ga napadamo, jer ne bi bilo ljudski. On je u teškoj poziciji, a kada je neko u teškoj poziciji, nećemo da ga napadamo. Nećemo. Jednostavno, to nije ni po pravoslavnim kanonima. U tome je stvar. Zato kažem da je mučenik.

- *Pošto si rekao da je Milošević "mučenik", kako vidiš ulogu Vojislava Šešelja u Den Hagu?*

Pa Šešelj je u malo drugačijoj ulozi, jer Miloševića su lovili kao divlju zver. Sećaš se upada u njegovu kuću, utamničenja od mesec dana u Centralnom zatvoru ovde da bi ga, bukvalno preko noći, prevezli tamo. A Šešelj ne. Šešelj je godinama znao da će ga kad tad pozvati u Hag, jer ih je jednostavno "pročitao". On je bio spreman na to i otišao je u Haški tribunal bukvalno da bi ih raskrinkao, da bi raskrinkao njihovu vezu sa zapadnim silama i njihovu ulogu protiv srpskog naroda. Otišao je dobrovoljno tamo i gleda na to kao na bitku, koju je rešio da dobije. Ovi iz tužilaštva Haškog tribunala svesni su na šta on ide. Ne mogu da kažem – nama je bilo vrlo teško zbog toga. Znamo da dobio – ne dobio, on će tamo biti osuđen. I da jeste i da nije kriv. Nećemo ga videti bar pet-šest godina. A, on je stvorio ovu stranku, svima nam je drag, radili smo sa njim. On je dobijao batine zbog nas. Bio je tužen zbog nas. I još svašta. Mi smo bukvalno ovde kao neka porodica i kada neko iz naše porodice ode u zatvor, nije ni malo prijatno. Nije lako ni njemu. On se smeje sve vreme i šali se, ali videlo se da mu nije lako. Nije to mala stvar. Tako da, u suštini, on ide tamo kao vitez, a ne kao mučenik. Za razliku od Miloševića, koji je bukvalno transportovan tamo protiv njegove volje i koji sada pokušava da spasi šta se spasiti može u njegovom slučaju. A Šešelj ne, Šešelj je u drugoj ulozi.

- *Ja bih sad prešla opet na "Radikalske talase": Kako je došlo do ideje da se pravi takva vrsta emisije? Ako sam te dobro razumela, ti si imao tu ideju.*

Nije to konkretno samo moja ideja, već je to ideja Generalnog sekretarijata, tj. tog partijskog tela u kome sam i ja. Apsolutno je jasno da je televizija najmoćniji medij. Stranka je već imala svoju novinu "Veliku Srbiju", a i mnoge stranke ovde imaju svoje štampane medije – novine, časopise. U toj političkoj utakmici, da tako kažem, mi smo zaključili da jednostavno moramo nekako da ovladamo i medijem kao što je televizija. Naravno, kada neko hoće da vodi svoju televiziju, to iziskuje ogromnu količinu novca, koju mi nismo imali. Zato smo morali da nekako ograničimo taj vid naše prezentacije samo na tu skromniju video produkciju, koju bismo emitovali preko nekih privatnih TV stanica, gde bismo imali svoj termin. Da nas što veći broj ljudi vidi i da bismo ih upoznali sa našim stavovima. Situacija je bila takva... SPS je tada bio na vlasti, a SPS i JUL su bili, da tako kažem, bratske stranke. Oni su se trudili da, što se tiče državnih medija, ostvare potpunu kontrolu. Iako smo mi bili u koaliciji sa njima, njima baš i nije odgovaralo da i nas ima na tim državnim medijima iz prostog razloga što su znali da ćemo se kad tad sukobiti. Tako da su hteli da nas isključe iz igre i na državne medije nismo mogli da računamo. S druge strane, veliki broj privatnih medija je bio naklonjen tadašnjoj opoziciji, a sadašnjoj vlasti, i delimično finansiran od njih, pa smo znali da nema šanse ni tu da se probijemo. Jedino rešenje su nam bile one privatne televizije koje pokušavaju da izgrade neki svoj profesionalni stav, ali koje nisu baš u takvim finansijskim uslovima da mogu da se vide bolje, da imaju veći domet, veću pokrivenost teritorije. Tako smo završili na TV Palma i još tridesetak lokalnih televizija, koje su, naravno, bile ograničene pokrivenosti, ali kada se skupi tako veliki broj televizija i kada se napravi jedna mreža od svega toga, onda to ima neki efekat. Nekako smo uspeli da probijemo tu blokadu kojoj smo bili izloženi od strane i jednih i drugih upravo pomoću emisije "Radikalski talasi". To je, naravno, posle prešlo u hiperprodukciju... Završilo se krajem 2000, kada je tim televizijama zabranjeno da nas emituju.

- *Pošto si pomenuo finansiranje: kako se Srpska radikalna stranka finansirala do 5. oktobra 2000. godine?*

Finansirala se otprilike kao što se finansira i sada. Po zakonu o političkim organizacijama, svaka parlamentarna stranka shodno svojoj snazi, odnosno broju poslanika u parlamentu i procentu birača koji su im poklonili poverenje, dobija svakog meseca određeni novac iz državnog budžeta, jer ti poslanici čine državni aparat. Predstavnici stranaka čine državni aparat. Odatle se većim delom finansira SRS. I pre i sada. Os-

tatak sredstava koje stranka dobija su članarine. Čak mogu da se pohvalim da je SRS najorganizovanija politička organizacija u Srbiji što se tiče pitanja naplate članarina. Svaki član plaća članarinu SRS koja iznosi za 2003. godinu 1 evro, tj. 60 dinara godišnje. Svi to plaćamo. SRS ima oko 350.000 članova i to, kada se skupi, nije zanemarljiva svota. Treći vid finansiranja su donacije od strane imućnijih članova SRS. Ima članova koji su uspešni industrijalci, uspešni privrednici. Za njih nije nikakav problem da izdvoje, recimo, 500 ili 1.000 evra mesečno za stranku. Nikakav problem, a stranci to znači. Naravno, njih niko ne prisiljava na tako nešto, već sami dobrovoljno izdvajaju taj novac, koji je za njih malo, a za stranku mnogo. SRS sve svoje aktivnosti, sve svoje zaposlene, sem volontera, plaća od tog novca. Znači, od novca iz budžeta, od članarine i od donacija privrednika koji su joj privrženi.

• *Zašto se 5. oktobar dogodio baš 2000. godine?*

Pa, ja mislim, a to je moj lični stav, da je 5. oktobar refleksija poraza na Kosovu i onoga što se dešavalo pre toga. Generalno, zahvaljujući svojoj nesposobnosti, stvarima na koje bivši režim nije mogao da utiče, a tiču se odnosa međunarodne zajednice prema Srbiji i interesa velikih sila, režim je postao vrlo nepopularan u Srbiji. Mislim, pre svega, zbog manjka demokratije. A kap u prepunoj čaši bio je gubitak Kosova, jer je dosta ljudi izginulo, velika šteta je napravljena. Svi koji su rođeni pre tog 24. marta 1999. godine nose neke traume iz celog tog perioda, iz ta tri meseca. Konkretno, moja majka se i dalje trgne kada čuje avion kako preleće, pa makar bio i "boing". To su traume – zvuk motora, probijanje zvučnog zida, itd. Velike traume. Na kraju, koji je bio rezultat što se Kosova tiče? Ostali smo bez njega. U celom jednom nizu – prvo, pad Republike Srpske Krajine, za koju je, takođe, veliki broj ljudi izginuo, pa onda nepovoljan mir koji je proistekao Dejtonskim sporazumom za Republiku Srpsku, gde je takođe mnogo ljudi izginulo. Pa sve ono što su ovde ljudi preživeli – sankcije, nemaštinu, inflaciju 1993., gladovanje, besparicu, itd. U isto vreme dok su se lideri SPS-a i JUL-a iživljavali na najmonstruoznije načine. U zemlji gde je plata bila nepunih 100, 150 maraka, prolazi sin predsednika Miloševića u skupim kolima i hvali se po novinama kako je slupao njih 14. To izaziva određeni revolt u ljudima, nezadovoljstvo. "Oni mogu tako, a mi nemamo elementarne uslove za život." I, povrh svega, Kosovo. Za Kosovo je svaki Srbin intimno vezan. Nema Srbina kome nije stalo do Kosova. Ono je i u pesmama i u celokupnoj srpskoj istoriji. To je jedan pojam koji se ne može tek tako opisati. Mogu da pričam ceo dan, ali ne bih mogao da ti opišem šta Srbi osećaju prema Kosovu. To je bio vrhunac. Onda, kada je već "dogorelo do nokata", počelo je da se traži neko alternativno rešenje. Tada se Milo-

šević smučio svima, ali zaista svima. On jednostavno više nije mogao da ostane na vlasti. Kada su došli izbori 2000. godine, uz pomoć neverovatne medijske kampanje, DOS je uspeo da celo to narodno nezadovoljstvo usmeri na svoju stranu i da iskoristi tu mržnju prema Miloševiću da dođe na vlast. Građani to nisu posmatrali kao: "Idemo da glasamo za DOS", već su svi govorili: "Idemo da glasamo protiv Miloševića". Tako da je on tada dobio nekih 38% kao kandidat za predsednika države, a Koštunica 51%. Znači, bilo je "tesno", ali ipak dovoljno po zakonu za pobedu. Mi smo bili na trećem mestu. Dobili smo mnogo manje, nekih sedam, osam posto. Ostali nisu ni izašli na izbore. Znači, apstinenti. Iskoristivši to narodno nezadovoljstvo, DOS je pobedio. Tu je postojala jedna varijanta koju Milošević tvrdoglavo nije hteo da iskoristi, a mislim da je nije čak ni video. Njemu je bilo pošto-poto stalo da bude predsednik države, pa makar SPS izgubio vlast. Ništa mu nije bilo bitno, samo da on bude predsednik države. Zbog toga je ponovo krenuo, kao 1996., da masovno poništava izbore po biračkim mestima i da falsifikuje broj onih koji su izašli na izbore, pokušavajući da predstavi da nije izašao dovoljan broj građana i da mora da se ide u drugi krug. Činjenica je da je tada SPS na saveznom nivou bio u koaliciji sa JUL-om i sa Socijalističkom narodnom partijom Momira Bulatovića, crnogorskom, a do izbora je bio i sa nama. Nakon izbora je rezultat bio takav da bi SPS, i SNP Crne Gore imali većinu u parlamentu. Neverovatna scena! Što se tiče parlamentarnih izbora, DOS nije pobedio, već je izgubio. Bio je pojedinačno najjači, ali kao koalicija ne. Izgubio je izbore. Međutim, to Miloševiću nije bilo dovoljno. Mogao je da kaže: "Evo, poslednji akt koji ja izdajem kao predsednik je to da ću izabrati novog mandatara." Izabere nekog svog čoveka da Skupština izglasa novu vladu i da prepusti predsedničku poziciju Koštunici. DOS ne bi uradio ništa, jer je kod nas predsednik, pogotovo predsednik savezne države, čisto protokolarna funkcija. Celu vlast ima vlada – kancelarski sistem, kao u Nemačkoj. Ništa ne bi uradio. Ali on je želeo pošto-poto da bude predsednik, dodatno je iritirao građane očiglednom krađom izbora i sve to je dovelo do 5. oktobra.

• *Kako si ti lično doživeo 5. oktobar?*

Znao sam da do toga mora da dođe, jer zaista se svima bio smučio. Meni se neverovatno smučio, a mi smo još uvek bili u koaliciji s njim, pa kad sam ja, kao pripadnik stranke koja je u koaliciji s njegovom strankom, bio toliko iritiran, mogu da mislim kako je bilo drugim ljudima, običnim građanima. Mnogi moji prijatelji su bili na ulici 5. oktobra... Moji prijatelji koji su glasali za radikale, koji su bili za nas na izborima i koji nisu bili uz DOS. Ali njima se on smučio i hteli su pošto poto da ga ski-

nu. To je jednostavno bilo tako. Ja sam njih razumeo, ali sam znao da iz toga neće ništa dobro izaći, jer sam znao ko predvodi te demonstracije. Zbog toga sam bio vrlo skeptičan što se toga tiče, a jedna rečenica koju je DOS forsirao tokom predizborne kampanje i neposredno nakon pobede na izborima, a koja je glasila "neće biti revanšizma", ubedila me je da sam u pravu. Revanšizma je bilo i to neverovatnih razmera. Jedino što me teši je što vidim da se i DOS smučio narodu. Pogotovo juče, posle hapšenja Šljivančanina. Jezivo su se smučili. Moguće je da će i oni proći, ako ne i gore, kao Milošević. To je ono što mi je drago. Pošto uvek volim da sam na licu mesta, a hvala bogu živim u blizini, prolazio sam ja 5. oktobra Trgom Nikole Pašića, ispred Savezne skupštine i video sam šta se dešava. Prolazio sam to veče, 4. i 6. oktobra. Uvek kada je neka veća gužva u gradu ima i onih koji gledaju da se okoriste. Gledao sam kako iznose televizore i raznu drugu tehničku robu iz Savezne skupštine. Gledao sam kako su je zapalili. Tu robu su unosili u autobuse koji su bili parkirani u blizini. Neverovatna jedna scena! Jedan "majstor" je bio toliko uporan i toliko dokon da je... Pored fontane na Trgu Nikole Pašića su dve česmice, gde ljudi piju vodu kada su žedni. "Majstor" je uspeo da iščupa celu česmu i da je odnese kući, što je po meni bilo potpuno ludo. Šta će to njemu?! Pola grada je bilo demolirano, pola grada je bilo zapaljeno. Za RTS mi i nije toliko žao. Premda moj otac ima izreku: "To ćemo na kraju svi mi platiti." Jer, tako i jeste. Za Skupštinu mi je bilo žao, jer nju ni Nemci nisu bili zapalili kada su okupirali Beograd, a sada je bila zapaljena. Bilo mi je krivo, a pošto sam znao ko je time došao na vlast, nimalo se nisam radovao.

• *Šta misliš o ulici kao forumu protesta?*

Pa, ako može da se izbegne, utoliko bolje. Ja sam, ipak, za to da se političke razlike, kao u svim normalnim zemljama, iznose u skupštini... Kao što sam rekao, ovde demokratija nije bila baš u nekom usponu od Drugog svetskog rata, a nije ni pre toga. Ovde je ulica kao vid političke borbe neminovna. Postoji ulica, tj. demonstracije i postoji revolucija. Dva različita pojma. Mi nekako nikada nismo bili pobornici toga da se vlast osvaja revolucijom, jer nam je to neprirodno. Svaka revolucija je jedan vid nasilja, a mi nismo tome skloni. Što se tiče demonstracija, u situaciji kada te nema u medijima, kada ne možeš da kažeš šta misliš, kada te optužuju i šta jesi i šta nisi a ne daju ti mogućnost da odgovoriš na te optužbe, onda je možda ulica jedino rešenje. To je otprilike sada situacija. Evo, juče... Sinoć je ulica bila metod odbrane, jer drugačije nije moglo. Krenuli su silom, građani su se organizovali, branili su se silom kako su jedino mogli.

• *Koje medije si ti pratio? Kako si se još informisao osim preko medija?*

Pa, na svu sreću, u Beogradu su uglavnom pokrivene sve televizije od većeg značaja u Srbiji. Znači, BK, sva tri državna kanala, Studio B, koji je doduše lokalna TV, ali veća lokalna TV. PINK tada nije imao Informativni program. TV Politika, koja je takođe nacionalna. Kada gledaš sve, onda izvučeš neku sredinu. Naravno, televizije, sa izuzetkom BK, uglavnom su bile pod kapom režima. I dan-danas je tako. BK nekad hoće, nekad neće, nekad jeste, nekad nije. Tu još može nešto da se provuče. Ali ako je čovek želeo da dobije neku celovitiju sliku, onda uzme da čuje šta misli i druga strana. Što se tiče štampanih medija, situacija je bila obrnuta, jer tu je bio vrlo mali broj štampanih, državnih medija. Samo "Večernje novosti" i "Politika" su bile pod rukom države, a sve drugo je bilo opoziciono. "Glas javnosti", "Blic" i trista novina po unutrašnjosti. I to novina sa velikim tiražom. Tako da je postojala fina mogućnost da čovek bude informisan. Sa te dve strane. Što se tiče treće strane, izvlačiš neku sredinu. Postoji, takođe, kao sredstvo informisanja i internet. Ako želiš da se upoznaš sa nečim većim, sa nekim širim opsegom, onda kreneš pa surfuješ po internetu. Uvek možeš da se informišeš.

• *Kakav odnos je tvoja stranka imala prema državno nezavisnim medijima? Tu mislim još na "Evropljanina", B92, Radio Indeks npr, a naveo si već "Dnevni telegraf".*

Mi smo tačno znali koji je medij kakav. Imali smo jasnu sliku prema svakom mediju. Imali smo i dobru i rđavu saradnju sa svakim od njih, u zavisnosti od trenutka. Ali, uvek smo se trudili da budemo maksimalno korektni i profesionalni. I dan-danas. Naravno, to nije uvek bilo tako, ali očekivanja su bila. Konkretno, za B92 tačno znamo kakvi su oni. Oni su bili član ANEM-a, Asocijacije nezavisnih elektronskih medija. O njima imamo brojne podatke da su finansirani od Amerike. Ali, i pored svega toga, uvek smo se trudili da imamo korektnu saradnju sa njima, prvenstveno korektnu saradnju sa novinarima. Bilo je tu i nekih zađevica i ovoga i onoga... I sa Šešeljom i sa novinarima. Ali generalno smo se uvek trudili da imamo korektnu saradnju.

• *... i sa Radio Indeksom npr.?*

Kako da ne. Što se tiče Radio Indeksa, oni su nam dostavljali masu podataka o kojima sam ti pre govorio. Stizali su nam sa Radio Indeksa. Konkretno, kada je Vučić kao ministar informacija govorio da je taj i taj medij, novina ili televizija dobila toliko i toliko novca od Soroša, recimo, pa pokaže papir... To je nama sve stizalo sa Radio Indeksa. Oni su znali sve to, pa su nam dostavljali sve podatke.

• *Znači, oni su imali dobra istraživanja ili dobre kanale za informacije?*

Ne, nego su oni bili u istoj toj igri, pa su imali neki svoj interes da nas upoznaju s tim podacima. Verovatno su sedeli na dve stolice, igrali na više karata, na više takmičara. Jer, ko zna šta ovde donosi noć, a šta donosi dan. Bili su oprezni. Dobijali smo podatke od njih i ne samo od njih. Od gomile medija, gomile novinara, mi smo dobijali podatke. Oni su jedan primer. Čudo jedno!

Beograd, 13. jun 2003.

Razgovor vodila:
Silvia Nadjivan

Mića Popović – *Gvozden vrši veliku nuždu pre polaska na put*, 1970.

Mića Popović – *Jovan*, 1970.

CENZURISANI TEKSTOVI

Jelena Reljin
učenica Pravno-birotehničke škole "9. maj"
Beograd

BOG JE LJUT – O CRKVI I VERI

Ovom svojom autorskom besedom Jelena Reljin, učenica Pravno-birotehničke škole "9. maj" iz Beograda, jednoglasnom odlukom petočlanog žirija (prof. dr Milentije Đorđević, prof. dr Milivoje R. Jovanović, prof. dr Vojislav Đurđić, ass. mr Slaviša Kovčević i Dejan A. Milić) osvojila je prvo mesto na Desetom republičkom takmičenju u besedništvu učenika srednjih škola, održanom u Nišu 13. maja 2006.godine.

Nepunih mesec dana kasnije, 2. juna 2006. godine, na takmičenju u besedništvu "Sirmium – Lux verbi" koje se tradicionalno održava u Sremskoj Mitrovici, drugi žiri diskvalifikovao je mladu besednicu i njenu besedu bez ikakvog zvaničnog obrazloženja, uz 'dobronamernu' primedbu jednog od članova žirija (prof. dr Obrad Stanojević) da "nije zgodno da se tako govori o Crkvi".

Kako ovo nije prvi slučaj da se mladi govornici na samom početku svojih govorničkih stremljenja cenzurišu, redakcija časopisa "Hereticus" prenosi integralni tekst besede.

U ljudskoj prirodi je da traga, preispituje se. Jedno od mnogih pitanja koje sebi postavljamo je: Kakav to čovek treba da bude da bi ga Crkva smatrala vernikom?!

Imam druga, studira na Bogoslovskom fakultetu i smatra me nevernicom zato što tvrdim da čovek može biti vernik i ako se ne ispoveda svešteniku i da mu on nije neophodan da bi ostvario svoju vezu sa Bogom.

Nakon osude da sebe stavljam iznad Crkve i sveštenih lica, ja se pitam: „Zašto se čovek koji postupa samo po 'Božijim zapovestima' a ne po 'Crkvenim' smatra nevernikom, a vernicima se smatraju oni koji greše a pravdaju se time što redovno poste, pričešćuju se, ispovedaju i kaju za one grehe koje će, nakon toga, ponovo činiti?"

... jer, ako je tako, koja je onda svrha oproštaja?

U tom slučaju svi bismo mogli biti najveći bludnici, ubice, preljubnici, mnogobošci, a u isto vreme i pravi vernici ako poštujemo "crkvene zapovesti"!

Zar je to vera?!

Zar je to ono čemu svaki čovek treba da teži?!

Svako odstupanje odnosno drugačije tumačenje vere od zvanično priznatog, za Crkvu je neprihvatljivo.

Međutim, ima primera koji su njoj prihvatljivi, ali meni nisu!

Ja živim u malom mestu, gde postoji samo jedna crkva i jedan sveštenik. Osim njega postoji još jedan mladić koji već dugo radi u crkvi, ali nije oženjen. Taj "mladi pop", kako ga u mom mestu zovu, psuje Boga, opija se i ima seksualne odnose sa više devojaka.

Zar to nije odstupanje od zvanično utvrđenog života budućih sveštenika?

Može li takav čovek biti posrednik između Boga i ljudi?

Nažalost, on nije jedini!

Vladika Filaret je bio optužen za proneveru novca i bespravnu gradnju turističkih objekata i ribnjaka u okviru manastira Mileševa, a crkveni sud ga je oslobodio svih optužbi i još ga nagradio činom vladike!

Ne želim da sudim – nemam dovoljno iskustva, ni znanja, a ni dovoljno podataka o tome, ali se bojim da materijalno ne prevagne nad duhovnim i u toj sferi života!

Crkveni velikodostojnik – vladika Pahomije, insistirao je da ljudi redovno dolaze u crkvu, poste, ispovedaju se, daju priloge crkvi, a istovremeno bio optužen od svetovnog suda za pedofiliju!

Sud ga je oslobodio svih optužbi, ali ne zato što krivica nije dokazana, već zato što su određeni rokovi protekli, a dokazi zastareli.

KO JE ZA TO ODGOVORAN? Kako je moguće da ta priča ima takav kraj s obzirom na težinu krivičnog dela koje mu se stavljalo na teret i s obzirom na njegov položaj?!

Hoćemo li prihvatiti takav kraj?

Ja neću! Zato danas o tome govorim javno! ...Govore i drugi... Jeste li videli grafit u Ulici kneza Miloša: "Pahomije, Bog je ljut!"?

Ali, šta je sa ostalima? Ćute!

... plaše se da sumnjaju u čoveka iza kojeg stoji Crkva,

... nije im bitno, jer nisu u pitanju njihova deca,

... ravnodušni su! Ravnodušni su ...

Još CICERON je tražio: „Odstranite ovu svirepost iz društva, sudije, ne dopustite joj da se i dalje širi zlo od nje, ona je ugušila osećanje

milosrđa kod najblagorodnijih ljudi, stvorivši kod njih naviku na stalne nesreće.“

To nije dobro! Zato, nadležni moraju učiniti sve kako bi došli do istine koja nam je svima potrebna!!!

A da li se iz svega može zaključiti da je Crkva iznad države a crkveni sud iznad svetovnog; da je Crkva svoje zakone postavila iznad društvenih i Božijih?! Mislim da jeste, i to onog trenutka kada je pored Božijih dopisala svoje zapovesti po kojima danas određuje “prave vernike”.

Oprosti im Bože, jer možda i ne znaju šta čine!

Oprosti i meni jer možda nisam u pravu!

Najmanje što želim je da dovodim u pitanje veru – vera čoveku pruža jedan od načina na koji može moralno da živi!

Zar nije dosta isključivosti i svih tih podela na crkveno i Božije, na vernike i nevernike?!

Dokle ćemo raspravljajući se zanemarivati suštinu:

Da svojim delima i verom, iz srca, oživimo Njegove zapovesti?!

Mića Popović – *Eventualni izlaz*, 1982.

Mića Popović – *Manipulacija*, 1979.

DOSIJE

Jovica Trkulja
Pravni fakultet, Beograd

UŠUD NEPODOBNOSTI BOŽIDARA TODOROVIĆA

1. – Božidar Todorović rođen je 5. januara 1930. godine, u selu Bojić, srez Šabac, od oca, učitelja, Borka i majke, učiteljice, Ljubice, rođ. Vujatović. Majka mu je umrla 1937. godine, ostavljajući petoro dece na teret ocu. Borko Todorović, socijalista po ubeđenju i član Zemljoradničke stranke Dragoljuba Jovanovića, bio je ugledan učitelj u svom kraju. Zbog slobodoumlja i "dugog jezika" nije bio u milosti prosvetnih vlasti. Suđeno mu je početkom pedesetih godina zbog "ruženja narodne vlasti", jer je nakon pobede fudbalske reprezentacije FNRJ nad reprezentacijom Sovjetskog Saveza javno izjavio da "naši fudbaleri igraju glavom a političari vode politiku nogama". Četrnaest puta je premeštan kao učitelj, tako da su njegova tri sina i dve kćeri završavali škole u različitim mestima Srbije.

Mladi Božidar se izdvajao marljivošću, širokim interesovanjima, posebno za književnost i istoriju, kao i odličnim uspehom u školi. Sa velikim oduševljenjem je čitao ruske klasike (Dostojevskog, Turgenjeva, Tolstoja), "socijaliste" Gorkog, Ilju Erneburga, zatim Krležu i srpske pisce (Lazu Lazarevića, Boru Stankovića, V. P. Disa, Stevana Sremca, Milana Rakića). Nadahnut socijalističkim idejama, postao je član SKOJ -a kao napredan gimnazijalac. Ali ubrzo se razočarao, jer nije bio spreman da učestvuje u nečasnim akcijama protiv članova opozicionih partija i pripadnika tzv. kulaka i drugih neprijatelja radničke klase i komunističke vlasti.

Nakon završene gimnazije, po želji oca upisao je Veterinarski fakultet u Beogradu i uspešno završio tri semestra. Međutim, ubrzo je prešao na Filozofski fakultet, grupa za istoriju, koji je uspešno završio 1954. godine. Posvećen studijama, on se nije uključivao u politički život i aktivnosti na Univerzitetu, koje su u to vreme isključivo vodili komunisti. To je vreme njegovog idejno-političkog formiranja, čiju će okosnicu od

tada pa do kraja njegovog života činiti sledeća tri vrhunska postulata: 1) antički ideal povezanosti i prožimanja etike i politike, 2) moderna demokratska i pravna država, i 3) temeljne vrednosti srpske tradicije (nacionalna nezavisnost, sloboda i socijalna pravda).

2. – Posle odsluženog vojnog roka 1954/55. godine u Leskovcu, predavao je istoriju u osnovnoj školi u Aleksincu. U službi je bio samo sedam meseci. Prekinuo je radni odnos, jer je Okružno tužilaštvo u Nišu podiglo protiv njega optužnicu zbog neprijateljske propagande, koja će se ubrzo pokazati neosnovanom. Ova nepravda ga je duboko povredila i on se, razočaran, 1955. godine vraća u svoj zavičaj, gde je četrnaest godina radio kao profesor u Šapcu.

Godine 1970. prešao je u Beograd, gde je do 1977. godine radio kao profesor istorije u Četvrtoj gimnaziji na Dedinju. U to vreme okončao je poslediplomske studije na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu, odbranivši magistarsku tezu na temu "Kategorije rada u programskim dokumentima društveno-političkih organizacija od uvođenja samoupravljanja".

Bio je vredan, odgovoran i revnosan nastavnik, pa su ga kolege iz Četvrte gimnazije izabrale za predsednika Samoupravne radničke kontrole. U tom svojstvu otvorio je u tom kolektivu mnogo tabu-tema. Tražio je utvrđivanje odgovornosti svojih kolega koji su neredovno držali nastavu i nisu ispunjavali svoje radne obaveze. Time je došao u sukob sa moćnim profesorskim klanom Četvrte gimnazije, koji je bio u bliskoj porodičnoj i prijateljskoj vezi sa tadašnjom vojno-političkom elitom Jugoslavije. Da bi se oslobodio neugodnog protivnika, ovaj profesorski klan je prijavio Božidara Todorovića Okružnom javnom tužilaštvu u Beogradu kao "narodnog neprijatelja", koji svašta priča o školi i najvišim jugoslovenskim rukovodiocima, a direktor i partijska organizacija Saveza komunista Četvrte gimnazije zahtevali su od Disciplinske komisije da protiv predsednika Samoupravne radničke kontrole pokrene disciplinski postupak.

Iako je Okružno javno tužilaštvo odbacilo krivičnu prijavu, a Disciplinska komisija oslobodila profesora Todorovića, nastavljena je hajka protiv njega od strane profesorskog klana i rukovodstaa Četvrte gimanzije na čelu sa Milicom Babić, Živojinom Mirkovićem i Časlavom Jovanovićem. Koristeći "samoupravne lavirinte", Savez komunista i druge društveno-političke organizacije, samoupravno pravosuđe, posebno sudove udruženog rada, i uticajne političke faktore, oni su uspeli da profesora Todorovića proglase moralno-politički nepodobnim za obavljanje dužnosti profesora u školi i da mu daju otkaz. Tada počinje hod po mukama moralno-političke nepodobnosti Božidara Todorovića, u kojem

su se preplitale scene iz Nušićevih drama, Kafkinog "Procesa" i Kišove "Grobnice za Borisa Davidoviča".

3. – U ovim procesima Todoroviću je stavljeno u greh da je: 1) jednoga dana, vodeći đačku ekskurziju kroz Hrvatsko zagorje, izjavio: "Ovim krajevima je protiv Nemaca ratovala vojska barona Minhauzena"; (2) jednoga dana (opet bez navođenja datuma, čak ni godine) rekao: "Drugi svetski rat je kratko trajao", bez objašnjenja ni kojim povodom, ni u kom kontekstu je to rekao, ako je uopšte i rekao; (3) na času istorije izjavio: "Da je Hitlerova vojska u Drugom svetskom ratu nosila konfekciju 'Vučje', istorija bi izgledala drugačije"; (4) "omalovažavao" neke najviše rukovodioce, nepovoljno se izražavao o samoupravljanju, (5) "fašista", zbog jedne krilatice koju je izmislio na račun potrošačkog društva; i (6) vulgaran i da se nedolično ponaša u školi ("žvakao žvakaću gumu", igrao odbojku sa učenicima pri čemu je "vulgarno delovao", da je "učenicima koji su mu psovali majku odgovarao istom merom" i sl.).

Nažalost, iza moralnog pada profesorovih tužilaca, sledio je i moralni pad njegovih sudija. Sud udruženog rada u Beogradu, verovatno zaplašen težinom aluzija svaljenih na pleća Božidara Todorovića, prihvatio je sve optužbe i bez dokaza osudio profesora, nakon čega je on bio izbačen na ulicu. Nisu pomogle ni peticije učenika Četvrte gimnazije, koji su stali na stranu svog progonjenog profesora.

Zanimljivo je da je protiv Todorovića bila podneta i jedna krivična prijava, ali ju je tužilac odbacio kao ničim dokazanu i neosnovanu, tako da on nije odgovarao po Krivičnom zakoniku.

4. – Profesor Božidar Todorović izricanjem presude Suda udruženog rada u Beogradu 18. oktobra 1977. izgubio je ne samo nastavnički posao, već i mogućnost da kao "moralno-politički nepodoban" nađe bilo kakvo zaposlenje. Postao je persona non grata, obeležen, žigosan, prokazan.

Sud i škola nisu uzeli u obzir odredbe tadašnjeg Zakona o radnim odnosima SR Srbije, prema kojima "radnik za koga se utvrdi da ne ispunjava posebne uslove u pogledu podobnosti za rad na određenim poslovima, odnosno radnim zadacima koji su utvrđeni posebnim zakonom, raspoređuje se na druge poslove, odnosno radne zadatke u istoj ili drugoj osnovnoj organizaciji udruženog rada ili radnoj zajednici koji odgovaraju njegovoj stručnoj spremi, odnosno radnoj sposobnosti stečenoj radom".

Sedam godina je Božidar Todorović bezuspešno dokazivao svoju nevinost: od Suda udruženog rada Beograda, Vrhovnog suda Srbije i Ustavnog suda SFRJ, do predsednika Republike, Slobodana Miloševića i

Evropskog suda za ljudska prava. Sud udruženog rada Srbije potvrdio je presudu Suda udruženog rada Beograda. Sve žalbe ili tužbe profesora Todorovića vraćene su mu sa oznakom – "odbijeno"! Na tome se sve završavalo. Niko nije hteo ni da čuje za njegovo ime, iz razloga što je zvanično ustanovljeno da je moralno-politički nepodoban.

Profesoru nisu pomogle ni izmene koje su tokom 1978. i 1979. godine unete u Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju i Zakon o prosvetno-pedagoškoj službi SR Srbije. Tim izmenama Skupština Srbije je odlučila da se kruta formulacija "moralno-politička nepodobnost" zameni opisnom. Do izmene nije došlo slučajno. Bila je to želja i potreba da se otklone mnoge nedoumice koje su proizlazile iz termine "nepodoban", kao i greške u njegovom tumačenju. Reč je o mogućim zloupotrebama i diskriminaciji do kojih je dolazilo u tumačenju i primeni odredaba o "moralno-političkoj podobnosti". Zato je reč "podobnost" zamenjena "opisnom ocenom". Na taj način su pomenuti zakoni usklađeni sa odredbama Konvencije Međunarodne organizacije rada br. 111. o zapošljavanju, čiji je potpisnik bila i SFRJ. U Konvenciji se, između ostalog, kaže: "Izraz diskriminacija podrazumeva svako pravljenje razlike, isključenje ili davanje prvenstva zasnovanog na političkom mišljenju... u pogledu zapošljavanja ili zanimanja".

O slučaju profesora Todorovića novinari su napisali na stotine tekstova. Za razliku od tužilaca i sudija, strpljenja, hrabrosti i volje da ga saslušaju, imali su novinari "Politike Ekspres" (Dragoje Žarković i Vladimir Mandić), "Politike" (R. Ćirković), "Večernjih novosti" (S. Krstajić, M. Vukoje), "Mladosti" (Vuk Drašković), NIN-a (Petar Ignja), "Oka" (Vuk Drašković), "Reportera" (Olga Stojanović), "Duge", "Novosti 8" (Zorica Kordić), NON-a (Milovan Brkić). Oni su korektno i profesionalno izveštavali o slučaju Božidara Todorovića i nedvosmisleno su stali na njegovu stranu, tražeći skidanje anateme.

Profesor Todorović se obraćao na stotine adresa tražeći pravdu, ali bez uspeha. Moralno-politička nepodobnost je postala njegova sudbina. Zbog nje su mu sva vrata bila zatvorena. Više od deset godina Todorović je išao od nemila do nedraga. Konkurisao je za sve poslove. Nisu ga primili ni za baštovana. Zapravo, primili su ga a onda odbili, jer je "moralno-politički nepodoban za rad na poslovima baštovana". Radio je Todorović razne fizičke poslove sa "vukovcima" Albancima, među kojima je našao najiskrenije prijatelje, nosio kofere beogradskoj gospodi, mešao malter i fizikalisao po beogradskim građevinama, prao stepeništa, radio kao magacioner, "spoljni momak" na vašarima i slično.

5. – Godine 1985. Jefta Jeftović, direktor Narodnog muzeja u Beogradu, prekinuo je ovo potucanje i stradanje profesora Todorovića zbog moralno-političke nepodobnosti. Primio ga je na posao noćnog čuvara.

Konkurs je bio javan. Todorović je bio prvi na listi i Jevtović je to poštovao. Profesor istorije je napokon dobio stalan posao i vratio se normalnom životu. Vratio se i svojoj velikoj ljubavi iz mladosti – književnosti. U svečanoj tišini Narodnog muzeja, nakon obavljenih poslova noćnog čuvara, otiskivao se u imaginarni svet književnosti, gde je nalazio izbavljenje i sigurno utočište. Počeo je da piše, da svoje bolno i tragično iskustvo sublimira u literaturu. Pisao je, imajući na umu Andrićevu misao: "Sve što taknem, sve je bol i sve je pesma". Tako su nastale njegove knjige "Dedinjski sindrom", "Roman o Srbiji" i "Grešna Srbija". Te knjige su ostale van optike književne kritike i uglavnom prećutane.

Za sve to vreme Todorovićeve "podobne kolege" iz Četvrte beogradske gimnazije, kao i sudije, pomoćnici ministara i partijski funkcioneri, i dalje su učili đake moralu i kao moralni žreci izricali presude bez priziva u ime naroda i radničke klase. Mnogi od njih su doživeli ekspresnu profesionalnu i političku promociju, materijalne i druge privilegije.

Na drugoj strani, bilo je među njima i onih koji su smogli snage da kažu istinu i stanu na stranu progonjenog kolege. Svetozar Bendić, profesor filozofije i marksizma, u vreme isključenja Todorovića sekretar Osnovne organizacije Saveza komunista Četvrte beogradske gimnazije, o svom progonjenom kolegi javno je govorio sve najbolje: "Kao njegov dugogodišnji kolega, mogu da tvrdim da on nije ni moralno-politički nepodoban niti bilo kakav neprijatelj da ne bi mogao da vaspitava mlade. Naprotiv! Todorović je izuzetan profesor, vrstan znalac svog predmeta, odličan predavač koji je pratio literaturu, mnogo čitao i svoj predmet predavao na najbolji mogući način. I ja sam ga često konsultovao. Mnogi naši đaci su na fakultetima polagali sociologiju i marksizam po predavanjima profesora Todorovića, što govori o tome kakav je on bio stručnjak. Uz to, on je težio, kako je to ocenio jedan naš kolega, perfekcionizmu u poslu, u smislu rada, reda, discipline. Nikada nije zakasnio na posao, nikada nije izgubio čas. Očekivao je da i drugi imaju takav odnos prema poslu, a s posla su ga isterali oni kojima se zamerio što je javno rekao da rade nedozvoljene stvari. Prvo su hteli da ga proglase za psihičkog bolesnika, pa su odustali... I glasanje za njegovo udaljavanje s posla bilo je neslobodno i neiskreno".

U odbranu profesora Todorovića stali su i njegovi đaci, koji su plakali kad je on isključen i pisali peticiju protiv takve odluke. Ta generacija maturanata otišla je iz škole zbunjena postupkom prema profesoru Todoroviću. Jedan od njih, Radovan Bulatović, deset godina kasnije uključio se u novinske polemike o ovoj "samoupravnoj aferi" sledećim rečima: "Već desetak godina čitamo u raznim novinama o našem bivšem profesoru Božidaru Todoroviću. Svi ti članci, a bilo ih je mnogo, govore o bezakonju i nepravdi koja mu je učinjena. Mi smo bili i živi svedoci i

dobro se sećamo Božidara Todorovića kao čestitog čoveka, dobrog radnika i profesora, koji je voleo svoj poziv i nas đake... Mi se dobro sećamo opšteg nezadovoljstva đaka, roditelja i građana u vreme kada je ovaj zločin pripreman. Sećamo se kako su naši roditelji bili pozivani na razgovor i zaplašivanje u kancelariji drugarice Babić, koja je, o tome se govorilo, sve ovo i organizovala. Sećamo se i tog roditeljskog sastanka u slušaonici Vojne akademije, jedinog takvog u istoriji školstva. Roditelji su se vraćali sa gnevom".

Tom prilikom gospodin Bulatović je postavio javno nekoliko teških pitanja, koja su do danas ostala bez odgovora: "Pitamo se, dakle, kako je moguće da se pored niza ličnih imena pomenutih u štampi i njihovih zlodela za sve ove godine niko nije našao da odgovori štampi. Zločinci se već godinama brane samo ćutanjem i čekaju da prah zaborava padne na njihova zla dela. Ovim hoćemo i mi, Todorovićevi učenici, da prozovemo sve one koji su već prozvani u vašem listu i da ih opomenemo da je njihova dužnost da o ovome javno polemišu. Mi samo mislimo da bi na ovaj način pomogli našem bivšem profesoru, koji je sada noćni čuvar".

Danas u Gimnaziji na Dedinju nema nijednog profesora od onih koji su bili protagonisti ove "(ne)podobne moralističke afere". Nema ni onih koji su branili Božidara Todorovića. Neposredno posle "afere Todorović" otišli su na razne strane. U ladicama redovnih sudova i arhivama Sudova udruženog rada stoje uredno "protokolisani" i zavedeni "predmeti" o nepodobnom profesoru Božidaru Todoroviću.

A profesor Todorović, nakon svega što je proživeo, na kraju svog tegobnog životnog puta, živi svoje zemaljske penzionerske dane na Vračaru, u skromnom stanu rođaka, "sam bez igde ikoga", "sa očima iznad svakog zla", sa Rakićevim "Dolapom" na usnama i nadom da, ipak, nije sve bilo uzalud.

DOKUMENTI

PRESUDA OKRUŽNOG SUDA U NIŠU

U IME NARODA

Okružni sud u Nišu kao krivični prvostepeni sud u veću sastavljenom od sudija ovoga suda Stanković-Brkić Milivoja, kao predsednika veća, sudije ovog suda dr Dimitrija Marčetića i sudija porotnika Živojina Simonovića i Vasilija Križanovića, u krivičnom predmetu protivu Božidara Todorovića, nastavnika Gimnazije iz Šapca, zbog dela iz čl. 118 stav 1. KZ, prema optužnici Okružnog javnog tužilaštva u Nišu KTo-209/37 od 24. septembra 1957. godine, na osnovu glavnog javnog pretresa, održanog pred ovim sudom 30. oktobra 1957. godine, na kome je pretresu optužbu zastupao zamenik Okružnog javnog tužioca Života Đokić, u prisustvu opt. Božidara Todorovića i njegovog branioca Ratomira Nikolića, advokata iz Niša, a pošto su stranke dale svoju konačnu izjavu, sud je dana 30. oktobra 1957. godine izrekao i javno objavio sledeću:

PRESUDU

BOŽIDAR TODOROVIĆ, zvani "KOKA", profesor iz Šapca, ulica Crmiljska br. 4, rođen 5. januara 1930. godine, u selu Bojić srez Šabac, od oca Borka i majke Ljubice, rođ. Vujatović, neoženjen, pismen, svršio Filozofski fakultet, vojsku služio 1954/55 godine u JNA u Leskovcu, vodi se u vojnoj evidenciji Vojnog odseka u Čačku, srednjeg imovinskog stanja, nalazi se na slobodi po čl. 329 tač. 3. ZKP OSLOBOĐAVA SE OD OPTUŽBE:

da je u prvoj polovini 1956. godine u nameri da podrije vlast radnog naroda i razbije ekonomsku osnovicu socijalističke izgradnje, pred više lica vršio propagandu protiv državnog i društvenog uređenja, na taj način da je govorio: "Odsluženje vojnog roka u JNA smatram kao neko maltretiranje, Armija je glupa i suvišna stvar, naši oficiri su glupi i ograničeni ljudi i nesposobni za svoju struku, a u oficirske škole odlaze samo propali đaci: planinarska i streljačka društva i ostale organizacije u našoj zemlji ne predstavljaju ništa, već su to neke trutovske organizacije od kojih nema nikakve koristi; otadžbina je za mene svuda i na svakom mestu, ja bih više voleo da umrem od sifilisa nego da poginem na bojnom polju; naši nacionalni heroji su budale što su poginuli, uzalud su izgubili živote; spomenici na Kosmetu nemaju nikakvog značaja, a Kosmet treba dati Arnautima, da je Pužar najveći čovek u Francuskoj i da je Hitler bio najveći čovek i da je uzdrmao ceo svet" – te da bi time učinio krivično delo neprijateljske propagande iz čl. 118 stav 1. KZ.

Troškovi krivičnog postupka padaju na teret budžetskih sredstava NR Srbije.

O B R A Z L O Ž E NJ E

Po završenom glavnom javnom pretresu, brižljivo ocenjujući činjenice i dokaze, iznete na istom, sud je našao:

Da se ničim ne utvrđuje da je optuženi Božidar izvršio krivično delo neprijateljske propagande u vreme i na način iz dispozitiva ove presude.

Naime, sud je usvojio odbranu optuženog Božidara da on ukoliko je izgovorio neka od inkriminisanih izraza, te izraze nije upotrebio u nameri označenoj u članu 118. stav 1. KZ.

Tako iskazima svedoka predloga Stoiljkovića i Miladina Stojanovića utvrđuje se da je optuženi razgovarao sa njima o vojsci, te da se izražavao u tom smislu, da je vojska kao takva nepotrebna stvar, iz čega izlazi da optuženi upotrebljavajući ove izraze nije spominjao našu Armiju,[1] već je uopšteno govorio o vojsci. Prema iskazima ovih svedoka optuženi se pred njima žalio na postupak podoficira i oficira prema njemu u vreme kada je on bio na odsluženju svoga vojnog roka, ali po oceni suda to se ne odnosi na sve oficire i podoficire naše JNA, već se optuženi u pogledu svoga bavljenja u vojsci ovako izražavao u vezi sa postupcima prema njemu, a on je neposredno iz Armije došao na službu u gimnaziji u Aleksincu. Miladin Stojanović izjavio je i to da je optuženi pred njim govorio da su naši oficiri ograničeni i glupi ljudi, te da on – svedok smatra da se to odnosilo na sve naše oficire uopšte, jer se i on – svedok, kao rezervni oficir našao ovakvim razgovorom optuženog, uvređen. Međutim, svedok Miladin izjavljuje da ne može precizno da reprodukuje reči koje je optuženi upotrebio u razgovoru sa njim a te reči nije mogao precizno da reprodukuje ni u prethodnom postupku. Svedok Miladin izjavljuje da ne zna sigurno ali misli da je optuženi prvo poveo razgovor o njegovom životu u vojsci, žaleći se na pojedine nepravilne i nekorektne postupke prema njemu lično, a da je posle toga vodio uopšteni razgovor o svim našim oficirima.

Prema napred iznetom, sud zaključuje da je svedodžba Miladina Stanojevića nepouzdana i neodređena, jer se ne vidi da li su ta dva posebna razgovora o našim oficirima, ili se pak optuženi izražavao nepovoljno o oficirima, kao u dispozitivu ove presude, u vezi sa njegovim odsluženjem vojnog roka u dotičnoj vojnoj jedinici, u kojoj su se prema njemu oficiri i podoficiri rđavo ponašali, te se on zbog tih rđavih postupaka, o tim oficirima izrazio kao u dispozitivu ove presude. Po oceni suda, logično je da se optuženi izrazio nepovoljno o onim oficirima, koji su sa njim, po njegovom mišljenju, rđavo postupali, kada je on bio na odsluženju vojnog roka. Sud je dalje konstatovao da je optuženi takođe zauzimao nepravilan stav, te smatrao da su ljudi sa fakultetskom spremom više inteligencije, a da su ljudi koji su završili vojnu akademiju neke niže inteligencije. U tom smislu on je govorio nastavniku predvojničke obuke da on ima "vojničku inteligenciju", da bi time naglasio, da je taj nastavnik niže inteligencije od njega – optuženog, koji je završio Filozofski fakultet. Sve je to nepravilno, ali se iz toga ne može izvesti zaključak da je optuženi ove izraze upotrebio u nameri da podrije odbrambenu moć zemlje, jer se ta namera ne vidi u upotrebljenim inkriminisanim izrazima. Upotrebljeni izraz da je vojska kao takva nepotrebna stvar može se shvatiti kao jedan uopšten izraz, bez ikakve veze sa postojanjem naše Armije. Optuženi u vezi sa ovim izrazom nije ništa rekao o našoj

1 Značaj Jugoslovenske narodne armije je bio toliko velik za Titov režim da se i u obrazloženju sudskih presuda reč „armija" morala pisati velikim slovom, suprotno pravopisnim normama.

Armiji, niti se ono što je govorio o našim oficirima odnosi na našu Armiju kao odbrambenu snagu naše zemlje, on je trebao da upotrebi drugi izraz, odnosno ničim nije utvrđeno da je on upotrebio i druge reči sa kojima bi doveo u vezu ono što je govorio o oficirima, sa našom Armijom.

U vezi prednjeg Predrag Stoiljković je posvedočio da mu se jednom prilikom optuženi obratio sa rečima da je on propali učenik i da je zbog toga otišao u oficirsku školu i da tamo uglavnom takvi i odlaze. Iz ovoga se vidi da je ovo bio lični sukob između optuženog i Predraga, pa je u takvom sukobu i došlo do toga da optuženi upotrebi ovaj izraz, ali iz ovoga sud ne može zaključiti da je kod optuženog postojala namera iz čl. 118. st. 1. KZ.

Prema iskazu Dobrivoja Nedeljkovića optuženi je upotrebio izraz "da bi on više voleo da umre od sifilisa, nego da pogine na bojnom polju" kao i da je Otadžbina svuda i na svakom mestu, tj. da je upotrebio izraz "Ubi bene, ibi patria". Taj razgovor vođen je u sobi svedoka Dobrivoja. U vezi sa ovim optuženi se brani da on nije u ovom smislu upotrebio ovaj izraz o sifilisu, već da je rekao da je neki "bandit" tako govorio pred njim, a priznaje da je upotrebio poznatu latinsku poslovicu "Ubi bene, ibi patria". Dalje, on se brani da je ovaj razgovor vodio sa svedokom Dobrivojem u vezi predavanja profesora Ljubiše Stojanovića o vaspitanju omladine, u kome je predavanju istaknuto, da se uočava pomanjkanje ideala kod naše omladine i da treba razviti više ambicije kod omladine i da se on – optuženi slagao sa ovim izlaganjem profesora Stojanovića. On navodi da je povodom ovoga predavanja, u razgovoru sa svedokom Dobrivojem, i upotrebi inkriminisane izraze, tj. da je reprodukovao ono što je onaj bandit rekao, kao i da je izgovorio onu latinsku poslovicu.

Svedok Dobrivoje Nedeljković takođe dopušta mogućnost da je ovaj razgovor vođen u vezi predavanja profesora Ljubiše.

Po oceni suda logična je odbrana optuženog da je razgovor o otadžbini vodio sa Dobrivojem u vezi predavanja profesora Ljubiše, jer je teško pretpostaviti da bi optuženi odjednom, iz nebuha, upotrebio ove inkriminisane izraze. I ovi inkriminisani izrazi predstavljaju uopštene fraze, a ničim nije utvrđeno da je optuženi izgovorio i druge reči, sa kojima bi ove inkriminisane izraze doveo u vezu sa našim državnim uređenjem. Prema tome, ti izrazi su ostali uopšteni.

Optuženi priznaje da je za planinarska i streljačka društva rekao da su to trutovske organizacije, braneći se da je on u pogledu fiskulture za čisti amaterizam. Miladin Stanojević posvedočio je da je jednom prilikom bio u nastavničkoj kancelariji i da su se optuženi Božidar i Predrag Stoiljković nešto razgovarali, ali da on – svedok Miladin nije čuo taj njihov razgovor, jer je bio zauzet pregledanjem zadataka. Posle toga događaja Predrag se svedoku Miladinu obratio sa rečima: da li je on čuo da je Božidar u onoj prilici, u nastavničkoj kancelariji, rekao njemu – Predragu da su Narodni front i ostale društvene organizacije sranje, pa kada mu je Miladin rekao da on to nije čuo, Predrag je izrazio svoje čuđenje kako on to da ne čuje.

U vezi prednjeg, sud je pre svega konstatovao da ni sam Predrag Stoiljković nije posvedočio da se optuženi onako izrazio o Narodnom frontu kao što to posvedočava Miladin. Da se optuženi zaista ovako nepovoljno izrazio o Narodnom frontu, sigurno je da bi došlo do većeg sukoba i raspravljanja između Predraga i optuženog, te da bi tu raspravu čuo i svedok Miladin, koji je tada bio

prisutan, a i Predrag bi se još tada obratio svedoku Miladinu, da je zaista optuženi upotrebio ovaj banalan izraz. Predrag Stoiljković je samo posvedočio da je optuženi rekao za streljačka i planinarska društva da su trutovska, ali nije posvedočio da se optuženi rđavo izražavao o Narodnom frontu. Upotrebljeni izraz o ovim društvima može se tretirati kao uvreda naneta istima, ali se ne može podvesti pod čl. 118. stav 1. KZ.

Prema iskazu Dobrivoja Nedeljkovića optuženi je govorio da su pojedini ljudi uzaludno se žrtvovali za opšte ideale te je svedok iz toga izveo zaključak da se to odnosilo na naše nacionalne heroje. Međutim, to je zaključak svedoka, ali to opt. nije rekao, pa tada je svedok Dobrivoje spomenuo narodnog heroja Stevana Filipovića, optuženi na to ništa nije reagirao. Prema tome, ničim nije utvrđeno da je optuženi izgovori inkriminisane izraze iz dispozitiva u pogledu naših narodnih heroja.

Prema iskazu Živka Jeličića, direktora Gimnazije u Aleksincu, a povodom ekskurzije đaka na Kosmet, koju je ekskurziju trebao da vodi optuženi, optuženi je rekao: "Kakvi spomenici na Kosovu, kakvo Kosovo", te da Kosmet treba dati Arnautima, ali svedok smatra da je optuženi ovo izgovorio ne razmišljajući, u cilju običnog oponiranja, jer je on hteo da đake vodi na Jadransko more, pa je tako nepromišljeno upotrebio inkriminisane izraze, mada je on po struci istoričar i on je u prvom redu pozvan da ceni naše istorijske spomenike na Kosovu. Po oceni suda i ovako upotrebljeni izraz ne može se podvesti pod čl. 118. stav 1. KZ.

Prema iskazima Dobrivoja Nedeljkovića, Miladina Stanojevića i Draška Milojkovića, optuženi je zaista govorio o Pužaru i Hitleru da su veliki ljudi u tom smislu što su oni okupili masu oko sebe i uspeli da tu masu povedu za sobom, ali da se optuženi nije izražavao za Pužarov pokret, te kada su pojedini nastavnici izjavili da je Pužarov pokret nastavak fašizma u Francuskoj i da je Hitler i Hitlerova politika izazvala tolike nedaće i dovela do krvoprolića u Drugom svetskom ratu – optuženi na to nije reagirao, niti je osporavao ovakvim objašnjenjima koja su pojedini nastavnici dali u vezu sa Hitlerovom politikom i Pužadovim pokretom u Francuskoj. Prema tome, po oceni suda, optuženi kao istoričar nije trebao da se ovako besmisleno izražava o Pužadu i Hitleru, ali s druge strane upotrebljeni inkriminisani izrazi ne mogu se podvesti pod čl. 118. st. 1. KZ, jer se ničim ne utvrđuje da je optuženi ovo govorio u nameri iz čl. 118. st. 1. KZ.

Inače, najbolju karakteristiku o optuženom dao je njegov direktor svedok Živko Jeličić, koji je izjavio da je on pimetio da optuženi često gubi kontrolu nad svojim rečima, a to usled urođene tendencije da stalno haje da oponira. Inače, svedok nije primetio da je optuženi nepravilno govorio pred đacima iako je svedok kontrolisao da li se optuženi ovako nepravilno izražava pred đacima. I sam optuženi rekao je svedoku da se on pred učenicima drži kao nastavnik, da pravilno predaje, a da se nekada slobodnije izražava samo u nastavničkoj kancelariji.

Optuženi je bio mlad nastavnik, koji je odmah posle vojske došao u ovu gimnaziju. Prema iskazu prof. Vere Milovanović optuženi nije poštovao starije kolege, te se prema njima ponašao kao prema sebi ravnima. Dalje je na pretresu utvrđeno, da je optuženi drugovao sa učenicima učiteljske škole, za koje je

imao naročite simpatije i govorio da su oni plebejci, tj. deca siromašnih roditelja, a da su gimnazijalci patriciji. U razgovoru sa nastavnicima govorio je da on pozdravlja to što se jedna učenica porodila. Jednom na času, a kada je primetio da se đaci smeju, on je neumesno ukorio đaka, da oni ne treba da se smeju bezrazložno, jer će on pomisliti da mu je otkopčan šlic ili da mu je neko nešto prikačio na leđima. Jednom prilikom naročito upadne, na utakmici košarkaškoj između gimnazije i učiteljske škole, navijao je za učenike učiteljske škole, koji su u poslednjem momentu utakmice dali koš gimnazijalcima. Sam optuženi priznaje da se nepedagoški i nekorektno držao na toj utakmici i da nije trebao tako da navija za učitelje. Sutradan jedan razred gimnazije izvršio je bojkot prema optuženom zbog ovakvog njegovog ponašanja na utakmici, tako da optuženi ni jednog od učenika nije zatekao na času, jer su učenici napustili učionicu pre nego što je on došao na čas. Sa ovakvim ponašanjem na utakmici on se zamerio i nastavnicima gimnazije. Posle toga, održana je sednica nastavničkog saveta na kojoj su sednici pojedini nastavnici iznosili njegove neprijateljske istupe, o čemu je napred bilo reči. Direktor Jeličić je izjavio da se optuženi i pre ove utakmice neprijateljski izražavao, ali da je ponašanje optuženog na utakmici još više okrenulo stvari protivu njega. Po oceni suda, njegovo ponašanje na utakmici, uticalo je da pojedini nastavnici iznesu razgovore koje su vodili sa optuženim u oštrijem obliku i u nešto drukčijem smislu, nego što je te razgovore vodio optuženi o čemu je napred bilo reči.

U svakom slučaju optuženom ne može služiti na čast ono što je govorio u nastavničkoj kancelariji ili u razgovoru sa pojedinim nastavnicima, naročito obzirom na to da je on istoričar i da on kao takav nije trebao i nije smeo da se tako izražava. Po oceni suda, zbog navedenih upotrebljenih izraza on je mogao i danas može da bude uzet na disciplinsku odgovornost, te treba da bude disciplinski kažnjen, ali s druge strane ničim nije utvrđeno da je on inkriminisane izraze, ukoliko je za pojedine izraze utvrđeno da ih je izgovorio, upotrebio u nameri iz čl. 118. stav 1. KZ, o čemu je napred bilo reči. Pored toga, sud konstatuje, da optuženi, kao mlad nastavnik, naročito od mlađih nastavnika nije prihvaćen kao što treba, a stariji nastavnici trebali su više da utiču na njega, da se popravi i da mu ukažu na rđave posledice ovakvog njegovog neispravnog i nekorektnog ponašanja i nepromišljenog izražavanja.

Sa iznetih razloga po čl. 329. tač. 3. ZKP sud je odlučio kao u izreci ove presude i optuženog oslobodio dela neprijateljske propagande iz čl. 118. st. 1. KZ.

Ostali deo presude zasniva se na čl. 91. stav 1. ZKP.

Od Okružnog suda u Nišu, 30. oktobra 1957. godine K-260/97.

POUKA O PRAVNOM LEKU

Nezadovoljna stranka ima pravo žalbe u roku od 8 dana od dana prijema presude

Predsednik veća:
sudija Milivoje Stanković Brkić, sr.
Zapisničar, Smilja Stošić, sr.
Za tačnost otpravka:
Upravitelj Kriv. Pisarnice
Krsta Đorđević

ODLUKA ZBORA RADNIH LJUDI

ZBORU RADNIH LJUDI ČETVRTE GIMNAZIJE

O v d e

PREDMET: Predlog za suspenziju sa dužnosti
druga Todorovića Božidara

Osnovna organizacija SK Četvrte gimnazije na sastanku od 6.12.1976. godine jednoglasno je odlučila da predloži Zboru radnih ljudi da druga Todorović Božidara, profesora istorije odmah suspenduje sa dužnosti zato što nije podoban da dalje vrši funkciju vaspitača mlade generacije.

O B R A Z L O Ž E NJ E

Već duže vreme u Gimnaziji se i među nastavnicima i među učenicima govori o ponašanju i radu druga Todorović Božidara. Najčešće je isticano da on ne obavlja, u skladu sa društveno-prihvaćenim normama i važećim propisima, funkciju profesora istorije i vaspitača učenika. OOSK je dobijala prijave protiv druga Todorovića u kojima se iznose primeri koji govore da on nije podoban da i dalje ostane na položaju profesora struke koja pored znanja treba učenike da vaspitava u duhu naše socijalističke samoupravne zajednice.

Pošto je prijave protiv druga Todorovića razmatrala u više navrata, osnovna organizacija SK je, na već pomenutom sastanku, konstatovala da je drug Todorović svojim ponašanjem i izjavama okaljao lik prosvetnog radnika i vaspitača. On je ispoljio takav stav prema sopstvenoj i široj društvenoj sredini koji nisu i ne mogu biti svojstveni ljudima koji treba da vaspitavaju mladu generaciju.

Kao prosvetni radnici i kao članovi SK ocenjujemo da odgovornu društvenu funkciju vaspitača mladih ne mogu obavljati oni pojedinci koji su naneli štetu ugledu pojedinaca iz strukture u našem društvu koji su dali i daju od sebe za izgradnju humanih odnosa u našoj samoupravnoj socijalističkoj zajednici. Ilustracije radi obaveštavamo Zbor radnih ljudi da se osnovano sumnja da je drug Todorović u njegovim izjavama datim u raznim prilikama i bez povoda vređao Predsednika Republike, tvrdio da su borci džabalebaroši, da su komunisti privilegovani, da se u školi na sekcijama učenici zaglupljuju uzvikujući parole o Titu, da se nepotrebno mnogo časova u programu posvećuje samoupravljanju, da su pojedini profesori režimski psi, da neki od njih, zajedno sa drugom Titom, predstavljaju najgore ljude, itd.

OO SK IV gimnazije ocenjuje da je ovakvo ponašanje druga Todorovića neprihvatljivo, da nanosi ogromnu štetu ugledu naše škole i svih njenih radnika, da negativno utiče na vaspitanje mladih i da je nespojivo sa uzvišenim pozivom prosvetnog radnika.

Imajući sve ovo u vidu, OO SK je jednoglasno odlučila da predloži Zboru radnih ljudi IV gimnazije da druga Božidara Todorovića suspenduje sa dužnosti profesora istorije i na taj način se ogradi od njegovog ponašanja koje je usmereno u prvom redu protiv radnih ljudi ove škole i koji omalovažava naše napore u vaspitanju mlade generacije u duhu samoupravnih socijalističkih društvenih kretanja.

OO SK ne sumnja da će Zbor radnih ljudi odlučno osuditi ponašanje druga Todorovića i sprečiti ga da i dalje nanosi štetu ugledu Škole, svakog njenog radnika i učenika.

Beograd, 9.12.1976. god. OO SK IV GIMNAZIJE

REŠENJE DIREKTORA ČETVRTE GIMNAZIJE U BEOGRADU

REŠENJE DIREKTORA O UDALJAVANJU SA RADNOG MESTA

Na osnovu člana 96. i 97. Zakona o pravima i obavezama radnika u udruženom radu, člana 94. Zakona o srednjem obrazovanju i vaspitanju, člana 160, 161. i 272. Statuta Četvrte gimnazije u Beogradu, člana 16, 17. i 18. Samoupravnog sporazuma o utvrđivanju uslova za rad i sistematizaciji radnih mesta u IV gimnaziji u Beogradu, Odluke Zbora radnih ljudi IV gimnazije u Beogradu, donete na skupu od 10. I 1977. godine, a u vezi predloga Osnovne organizacije Saveza komunista IV gimnazije od 6. 12. 1976. godine, donosim sledeće

REŠENJE

Da se Božidar Todorović, profesor istorije ove Gimnazije udalji sa radnog mesta do okončanja postupka za utvrđivanje moralno-političke podobnosti za rad u vaspitno-obrazovnom procesu.

Kako u školi nema drugih poslova koje može imenovani da obavlja, to istovremeno znači udaljenje sa rada.

Za vreme trajanja ove mere radniku pripada pravo na naknadu u visini jedne polovine prosečne akontacije ličnog dohotka ostvarenog za poslednja tri meseca.

Zahtev za preispitivanje odluke o udaljenju sa rada ne odlaže njeno izvršenje.

O B R A Z L O Ž E NJ E

OO SK Četvrte gimnazije u Beogradu, podnela je Zboru radnih ljudi predlog da se profesor istorije Božidar Todorović, udalji sa radnog mesta, zbog osnovane sumnje da svojim radom i ponašanjem štetno utiče na radne ljude u kolektivu a posebno na učenike. Osnovano se sumnja da je Božidar Todorović neodgovorno i zlonamerno vređao pojedine članove kolektiva, a posebno ličnost Predsednika Republike. Omalovažavao je rad omladinaca u vannastavnim aktivnostima. Stvorio je uznemirenost u radnom kolektivu i skrenuo ga od osnovne delatnosti čime je naneo štetu radu i ugledu radnih ljudi škole. Delovao je i stalno deluje među učenicima, koristeći svoj položaj vaspitača, čime je stvorio nezdravo stanje u učeničkoj zajednici, predstavljajući svoj položaj ugroženim u radnoj zajednici.

Na Zboru radnih ljudi održanom 10. I 1977. godine, Božidar Todorović nije izmenio stav. Na samom Zboru je omalovažavao delegate društveno političkih zajednica, pokazao upornost u ignorisanju stava kolektiva, apostrofirajući strah ljudi da govore istinu.

Na istom Zboru sa 37 glasova od ukupno 44 radnika, doneta je Odluka da se Božidar Todorović udalji sa radnog mesta profesora istorije do okončanja postupka za utvrđivanje moralno-političke podobnosti za rad u vaspitno-obrazovnoj ustanovi, a time da se udalji i sa rada jer u školi nema poslova koje bi mogao da obavlja.

Na osnovu ovih podataka rešeno je kao u izreci ovog rešenja.

Pouka o pravnom leku: Radnik ima prava da podnese zahtev za preispitivanje ovog rešenja u roku od 15 dana od dana prijema istog. Zahtev se podnosi Zboru radnih ljudi Četvrte gimnazije u Beogradu, preko sekretarijata Gimnazije.

U Četvrtoj gimnaziji u Beogradu,
Delovodni broj: 13 od 11. I 1977. g.

Direktor Četvrte gimnazije:
Dušan Milojković, prof.

ODLUKA OSNOVNOG SUDA UDRUŽENOG RADA U BEOGRADU

Osnovni sud udruženog rada u Beogradu, u veću sastavljenom od sudija: Rašković Momčila, kao predsednika veća, Tijanić Nedeljka i Tasić Miroslava, kao članova veća, u pravnoj stvari predlagača Todorović Božidara iz Beograda, Ratka Mitrovića br. 131, koga zastupa punomoćnik Trninić Dragoslav, adv. iz Beograda, ul. Kralja Milutina br. 37 i učesnika Četvrte gimnazije u Beogradu, ulica Teodora Drajzera br. 25, koju zastupa Gradsko javno pravobranilaštvo u Beogradu, ul. Slobodana Penezića-Krcuna br. 17-a, radi poništaja odluke o udaljenju i isključenju iz Radne zajednice, kao i isplate ličnog dohotka, po održanoj raspravi na dan 18. oktobra 1977. godine, u prisustvu predlagača, njegovog punomoćnika i zastupnika drugog učesnika u sporu – Zeković Tomislava, pomoćnika Gradskog javnog pravobranioca, doneo je

ODLUKU

I.

Odbija se zahtev predlagača Todorović Božidara iz Beograda, kojim je tražio da se ponište odluka Zbora radnih ljudi Četvrte gimnazije iz Beograda od 10. januara 1977. godine i Rešenje direktora iste Gimnazije br. 13 od 11. januara 1977. godine, kojima je udaljen sa radnog mesta i iz radne zajednice do okončanja postupka za utvrđivanje moralno-političke podobnosti za dalji rad u vaspitno-obrazovnom procesu.

II.

Odbija se zahtev predlagača Todorović Božidara iz Beograda, kojim je tražio da se poništi odluka Saveta Četvrte gimnazije iz Beograda od 17. marta 1977. godine i Rešenje direktora iste Gimnazije br. 183 od 25. marta 1977. godine, na osnovu kojih mu je prestalo svojstvo radnika u udruženom radu, te da se učesniku Četvrtoj gimnaziji u Beogradu naloži da ga vrati na ranije radno mesto profesora istorije i sociologije, kao i da mu naknadi troškove ovog spora.

III.

Odbija se zahtev predlagača Božidara Todorovića iz Beograda, kojim je tražio da se poništi Rešenje direktora Četvrte gimnazije u Beogradu br. 699/1

od 23. novembra 1976. godine zbog toga što mu je istim rešenjem pogrešno utvrđen osnov obračuna ličnog dohotka, te da se učesniku Četvrtoj gimnaziji u Beogradu naloži da mu isplati obustavljeni deo ličnog dohotka od 5% počev od 1. septembra 1976. godine pa do dana pravosnažnosti ove Odluke.

O B R A Z L O Ž E NJ E

U predlogu i tokom rasprave predlagač Todorović Božidar iz Beograda je naveo i tvrdio da mu je bliže opisanim odlukama nadležnog organa u izreci ove Odluke izrečena mera udaljenja sa radnog mesta i iz Radne zajednice i da mu je prestalo svojstvo radnika u udruženom radu, kao i pogrešno utvrđen osnov obračuna ličnog dohotka. Za izricanje mere udaljenja nije bilo stvarnih potreba niti pravnog odnosa u opštim samoupravnim aktima Četvrte gimnazije u Beogradu. U postupku za utvrđivanje moralno-političke podobnosti učinjeno je više bitnih povreda odredaba opštih samoupravnih akata i zakonskih propisa. Nije na način predviđen zakonom ispitivano i utvrđeno stvarno činjenično stanje, zbog čega je na osnovu datog činjeničnog stanja pogrešno izveden zaključak o njegovoj moralno-političkoj podobnosti za dalji rad u vaspitno-obrazovnom procesu rada. Dalje je naveo da je kod tako date pogrešne ocene, pogrešno primenjeno materijalno pravo, čime je u suštini povređeno njegovo pravo na rad i povodom radnog odnosa, pa je sa svih ovih razloga predložio da Sud osporene odluke poništi i Četvrtoj gimnaziji u Beogradu naloži da ga vrati na ranije radno mesto /.../, kao i isplati mu obustavljeni deo ličnog dohotka i naknadi troškove ovog spora.

U odgovoru na predlog i tokom rasprave zastupnik 4. gimnazije u Beogradu je osporavao prednje tvrdnje predlagača kao neosnovane, i to sa razloga, što je u Radnoj zajednici nadležni organ, na način predviđen zakonom, pokrenuo i vodio postupak za utvrđivanje moralno-političke podobnosti predlagača za dalji rad u vaspitno-obrazovnom procesu rada i što je u ovom postupku pravilno i potpuno utvrđeno činjenično stanje, te data ocena o njegovoj moralno-političkoj podobnosti, zbog čega je potom usledila odluka nadležnog organa o prestanku svojstva radnika u udruženom radu. Sa istih razloga i u smislu zakonskih propisa, kao i odredaba opštih samoupravnih akata, predlagaču je pravilno izrečena mera udaljenja sa radnog mesta i iz Radne zajednice. U spornom periodu predlagač nije obavljao dužnost razrednog starešine, pa mu je zbog toga u smislu odredaba samoupravnog sporazuma pravilno Rešenjem od 23. novembra 1976. godine utvrđen osnov obračuna ličnog dohotka i isti isplaćivan od 1. septembra 1976. godine.

Na osnovu rezultata izvedenih dokaza, ocene pismenih podnesaka i navoda učesnika u postupku ovaj je Sud utvrdio:

Po predlogu OOSK-a Četvrte gimnazije u Beogradu od 6. decembra 1976. godine Zbor radnih ljudi iste Gimnazije je na dan 10. januara 1977. godine doneo odluku kojom je predlagača Todorović Božidara udaljio sa radnog mesta profesora predmeta istorije i sociologije i iz Radne zajednice. Ova odluka Zbora radnih ljudi izvršena je od strane direktora Gimnazije donošenjem Rešenja br. 13 od 11. januara 1977. godine. Istovremeno je oformljena Komisija i pokrenut postupak za utvrđivanje moralno-političke podobnosti predlagača za dalji rad u vaspitno-obrazovnom procesu rada. Na rešenje direktora predlagač je bla-

govremeno podneo zahtev za preispitivanje istog. U periodu od dana donošenja napred označene odluke Zbora radnih ljudi, pa do 14. februara 1977. godine, na zakonit način sproveden je postupak i usvojen predlog dopune Samoupravnog sporazuma o utvrđivanju uslova za rad i sistematizaciju radnih mesta u Četvrtoj gimnaziji u Beogradu. Po usvajanju prednjeg samoupravnog sporazuma Zbor radnih ljudi je odlučivao o podnetom prigovoru predlagača na rešenje od 11. januara 1977. godine i isti je prigovor odbijen odlukom tog organa od 28. februara 1977. godine. Komisija za utvrđivanje moralno-političke podobnosti predlagača održala je javnu raspravu na dan 3. marta 1977. godine na kojoj je bio prisutan i predlagač sa svojim punomoćnikom. Na raspravi su pročitane prispele pismene izjave većeg broja članova radne zajednice i bivših učenika. U podnetim pismenim izjavama podnosioci istih su izneli svoja zapažanja u vezi rada predlagača i njegovog ponašanja. S obzirom na sadržinu ovih izjava Komisija je utvrdila činjenično stanje u vezi rada i ponašanja predlagača za poslednjih nekoliko godina i dala svoju ocenu o moralno-političkoj nepodobnosti predlagača za dalji rad u obrazovno-vaspitnom procesu rada u Četvrtoj gimnaziji u Beogradu. Nakon napred date ocene Savet Gimnazije je 17. marta 1977. godine doneo odluku o prestanku svojstva radnika u udruženom radu predlagača i ista je odluka izvršena od strane direktora Gimnazije, rešenjem br. 183 od 25. marta 1977. godine.

Na napred označenu odluku Saveta i rešenje direktora Gimnazije predlagač je blagovremeno podneo zahtev za preispitivanje istih i ovaj njegov zahtev je odbijen odlukom Zbora radnih ljudi od 26. aprila 1977. godine.

U postupku utvrđivanja moralno-političke podobnosti predlagača za dalji rad u vaspitno-obrazovnom procesu rada utvrđeno je:

/.../

U odnosu na prigovor predlagača da je odluka o njegovom prestanku svojstva radnika u udruženom radu doneta na osnovu pismenih izjava a ne i saslušanjem svedoka Sud je u postupku saslušao skoro sve[2] podnosioce pismenih izjava Komisiji za utvrđivanje moralno-političke podobnosti predlagača i oni su u svemu ostali pri navodima i tvrdnjama iz svojih datih pismenih izjava. Većinu izjava svedoka predlagač nije osporavao u pogledu samog događaja, ali je tvrdio da je sve napred rečeno, rečeno u drugom kontekstu nego što je to shvaćeno od strane prisutnih i saslušanih svedoka, /.../

Po oceni Suda nema bitnih povreda sprovedenog postupka za utvrđivanje moralno-političke podobnosti predlagača, pošto je sproveden u skladu sa odredbama člana 94. Zakona o srednjem obrazovanju i u smislu odluke Zbora radnih ljudi i člana 30, 31. i 90. Statuta, kao i člana 18. Samoupravnog sporazuma o utvrđivanju uslova za rad i sistematizaciju radnih mesta 4. gimnazije u Beogradu.

Stoji činjenica da su u toku postupka učinjene neke neznatne povrede,[3] ali iste povrede nemaju obeležje bitnih povreda. Uočeni nedostaci neznatnih povreda nisu uticali na utvrđeno činjenično stanje i datu ocenu, jer su otklonjeni

2 Podvukao priređivač.

3 *Isto*.

u postupku pred ovim Sudom. Pored toga, ostale su iste činjenice, a uočeno činjenično stanje je potvrđeno, odnosno ostalo onako kako je to utvrđeno u prethodnom postupku.

Imajući u vidu značaj prosvetno-obrazovne i vaspitne delatnosti, kao i nastavne predmete predlagača, njegovo ponašanje u tom procesu rada i u prisustvu članova kolektiva i učenika, Sud smatra, da je u konkretnom slučaju izrečena mera udaljenja sa radnog mesta i iz Radne zajednice bila opravdana,[4] jer u suštini nije protivna odredbama člana 96. stav 3. i čl. 97. stav 3. Zakona o pravima i obavezama radnika u udruženom radu, odredbama zakona o srednjem obrazovanju i odredbama samoupravnih opštih akata Četvrte gimnazije u Beogradu, radi čega se pokazalo da je postavljeni zahtev predlagača za poništaj odluke o udaljenju neopravdan i neosnovan. /.../

S obzirom na utvrđeno činjenično stanje u postupku za ispitivanje moralno-političke podobnosti predlagača za dalji rad u obrazovno-vaspitnom procesu rada ovaj Sud smatra da je ocena o moralno-političkoj podobnosti predlagača pravilno data od strane nadležnog organa i da je predlagaču na zakonit način prestalo svojstvo radnika u udruženom radu na osnovu napred označenih zakonskih propisa i odredaba opštih samoupravnih akata, radi čega je doneo odluku onako kako to stoji u stavu 2. izreke ove Odluke.

Članom 197. Statuta Četvrte gimnazije u Beogradu je utvrđeno da nastavničko veće donosi odluke o određivanju razrednog starešine za svako odeljenje u toku godine. Predlagač odlukom prednjeg organa nije određen za razrednog starešinu školske 1976/ 77. godine. Odlukom Zbora radnih ljudi br. 274/1 od 16. maja 1977. godine usvojena je dopuna Samoupravnog sporazuma o utvrđivanju elemenata i kriterijuma za raspodelu sredstava za lične dohotke radnika po kojem se Sporazumu radniku umanjuje lični dohodak za 5% ukoliko ne obavlja dužnost razrednog starešine. Osporeno rešenje, koje je doneto na osnovu prednjeg samoupravnog sporazuma, nije u suprotnosti sa sadržinom prednjeg Samoupravnog sporazuma, zbog čega se zahtev predlagača za poništaj ovog rešenja pokazao neosnovan, pa ga je Sud kao takvog i odbio onako kako to stoji u stavu 3. izreke ove Odluke.

Pri donošenju prednjih odluka Sud je imao u vidu i cenio je i ostale navode učesnika, ali je našao da isti nisu od bitnog značaja za donetu ili drukčiju odluku u ovoj pravnoj stvari, radi čega ih posebno i ne obrazlaže.

OSNOVNI SUD UDRUŽENOG RADA U BEOGRADU
18. oktobra 1977. god.

PRAVNA POUKA: Protiv ove Odluke može se izjaviti žalba u roku od 15 dana od dana prijema iste a preko ovog Suda, Sudu udruženog rada Srbije

Predsednik veća – sudija:
Rašković Momčilo

4 Podvukao priređivač.

ODLUKA SUDA UDRUŽENOG RADA SRBIJE

SUD UDRUŽENOG RADA SRBIJE

Odluka broj 779/78

I. Todorović Božidar iz Beograda, pokrenuo je postupak pred Osnovnim sudom udruženog rada u Beogradu sa zahtevom da se kao nezakonita poništi odluka Zbora radnih ljudi od 10. januara 1977. godine i rešenje direktora IV gimnazije u Beogradu od 11. januara 1977. godine kojima je udaljen sa radnog mesta iz radne zajednice do okončanja postupka za utvrđivanje moralno političke podobnosti za dalji rad u Vaspitno obrazovnom procesu, zatim odluka Saveta Gimnazije od 17. marta 1977. godine i rešenje Direktora od 25. marta 1977. godine na osnovu kojih mu je prestalo svojstvo radnika u udruženom radu i da se naloži Gimnaziji da ga vrati na njegovo ranije radno mesto profesora istorije i sociologije i naknadi troškove ovoga spora. takođe da se poništi rešenje direktora Gimnazije od 23. novembra 1976. godine kojim mu je utvrđen osnov obračuna ličnog dohotka i da se naloži Gimnaziji da mu isplati obustavljeni deo ličnog dohotka od 5% počev od 1. septembra 1976. godine, pa do dana pravosnažnosti odluke.

II. Osnovni sud udruženog rada u Beogradu svojom odlukom Dn. 32/77 od 18. oktobra 1977. godine odbio je u celosti kao neosnovan zahtev Todorović Božidara.

III. Protiv navedene odluke Osnovnog suda udruženog rada u Beogradu žalbu je u blagovremenom roku podneo Todorović Božidar zbog bitne povrede postupka, pogrešno i nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja i pogrešne primene materijalnog prava. U žalbi navodi da je prvostepeni sud propustio da da u svojoj odluci razloge o bitnim činjenicama. U prvostepenoj odluci se kaže da su u postupku sprovedenom u Gimnaziji učinjene neznatne povrede ali da one nemaju bitnih povreda i nisu uticale na činjenično stanje, jer je prvostepeni sud tokom postupka otklonio te povrede. Naprotiv, prvostepeni sud je sproveo isti postupak kao i onaj koji je sproveden pred disciplinskim organima u Gimnaziji, a prvostepeni sud je odbio da sasluša svedoke koje je žalilac predlagao. Na taj način mu je onemogućeno da dokazuje ono što je tvrdio u ovom predlogu. Ne spori da je sa Jelisavetom Nikolić, Nevenkom Hamović i još nekim nastavnicima raspravljao o stanju u Gimnaziji i izjavio da su najgori ljudi direktor škole i prof. Žika Mirković, ali kategorički poriče da je tom prilikom pominjao ime predsednika Republike. U žalbi dalje pobija da je počinio radnje koje mu se stavljaju na teret i navodi da odluka kojom je utvrđena njegova moralno politička nepodobnost ne može opstati. Optužbe na njegov račun su bez osnova i netačne a sračunato na to da bude udaljen iz radne zajednice u kojoj inače caruje familijarnost. Zbog toga što je ukazao na negativne pojave u radnoj zajednici snosi posledice i doživeo je da ga pojedinci udruženim snagama proglase moralno politički nepodobnim za nastavu. Predlaže da Sud udruženog rada Srbije napadnutu odluku preinači i sva tri njegova zahteva usvoji ili ukine i predmet vrati prvostepenom sudu na ponovno raspravljanje i odlučivanje.

IV. Žalba je neosnovana.

Tokom prvostepenog postupka je utvrđeno da je na osnovu predloga OOSK-a, IV gimnazije u Beogradu od 6. decembra 1976. godine Zbor radnih

ljudi Gimnazije svojom odlukom od 10. januara 1977. godine udaljio Todorović Božidara sa radnog mesta profesora istorije i sociologije i iz Radne zajednice. Ta odluka je izvršena rešenjem direktora od 11. januara 1977. godine. Istovremeno je oformljena komisija i pokrenut postupak za utvrđivanje moralno političke podobnosti Todorovića za dalji rad u vaspitno obrazovnim ustanovama. Nakon sprovedenog postupka komisija za utvrđivanje moralno političke podobnosti i javne rasprave održane od 3. marta 1977. godine u prisustvu žalioca i njegovog branioca dala je ocenu o moralno političkoj nepodobnosti žalioca za dalji rad u Obrazovno-vaspitnom procesu rada u IV gimnaziji u Beogradu. Na osnovu date ocene Savet gimnazije je 17. marta 1977. godine doneo odluku o prestanku svojstva radnika u udruženom radu i ta je odluka izvršena rešenjem direktora Gimnazije od 25. marta 1977. godine. Zbor radnih ljudi svojom odlukom od 26. aprila 1977. godine odbio je njegov zahtev za preispitivanje odluke Saveta gimnazije.

Neosnovan je navod žalioca da je odluka o njegovom prestanku svojstva radnika doneta samo na osnovu pismenih izjava. Prvostepeni sud je na raspravi saslušao skoro sve davaoce pismenih izjava komisiji za utvrđivanje moralno političke podobnosti i oni su u svemu ostali pri navodima i tvrdnjama iz svojih datih pismenih izjava. Većinu izjava svedoka žalilac nije osporavao, u pogledu samog događaja, ali je tvrdio da sve što je rečeno rečeno je u drugom kontekstu nego što je shvaćeno od strane prisutnih i saslušanih svedoka, te se njegove reči ne mogu shvatiti kao uvreda već isključivo kao šala.

Pravilno je prvostepeni sud našao da je ceo postupak za utvrđenje moralno političke podobnosti žalioca u Gimnaziji sproveden u skladu sa čl. 94. Zakona o srednjem obrazovanju, članova 30, 31. i 90. Statuta Gimnazije kao i člana 18. Samoupravnog sporazuma o utvrđivanju uslova za rad i sistematizaciji radnih mesta IV Gimnazije u Beogradu.

Pravilno je takođe prvostepeni sud našao da je i odluka o udaljenju žalioca sa radnog mesta i iz radne zajednice doneta u skladu sa čl. 96. i 97. Zakona o pravima i obavezama radnika u udruženom radu, s obzirom da bi njegov rad u Gimnaziji izazvao uznemirenje ostalih radnika.

Sud je ocenio i ostale navode žalbe ali je našao da nisu od uticaja za drugačije rešenje ove pravne stvari. Sud u celosti usvaja razloge koje je dao prvostepeni sud, i takođe nalazi da je ocena o moralno političkoj podobnosti za njegov dalji rad u obrazovno vaspitnom procesu rada pravilno data od strane komisije, da je Savet Gimnazije a potom i Zbor radnih ljudi doneli zakonitu odluku o prestanku radnog odnosa postupajući u skladu sa zakonskim propisima i odredbama samoupravnih opštih akata Gimnazije.

Neosnovan je takođe zahtev žalioca da se poništi rešenje direktora IV gimnazije od 23. novembra 1976. godine na osnovu koga mu je navodno pogrešno utvrđen osnov obračuna ličnog dohotka od 5% počev od 1. septembra 1976. godine pa nadalje. Tokom prvostepenog postupka je utvrđeno da žalilac nije u školskoj 1976/ 1977. godini bio određen za razrednog starešinu. Prema usvojenim izmenama i dopunama samoupravnog sporazuma o utvrđivanju elemenata i kriterijumima za raspodelu sredstava za lične dohotke radnik ima pravo na 5% više ličnog dohotka ukoliko obavlja dužnost razrednog starešine. Kako nije obavljao dužnost razrednog starešine u spornom periodu to je ovaj njegov zahtev neosnovan.

Sa svega izloženog, a na osnovu člana 23. tač. 2. Zakona o sudovima udruženog rada SR Srbije, Sud udruženog rada Srbije doneo je

ODLUKU

Odluka Osnovnog suda udruženog rada u Beogradu Dm. br. 32/77 od 18. oktobra 1977. godine se potvrđuje.

V. Odluku je donelo veće Suda udruženog rada Srbije u sastavu: sudija Dmitrović Čedomira, predsednik veća, i sudija: Đoković Siniše i Bjegović Marije članova veća.

U Beogradu,
15. maja 1978. godine

Predsednik veća – sudija:
Dmitrović Čedomir, s.r.

Za tačnost otpravka:
Sekretar veća

ODLUKA USTAVNOG SUDA SRBIJE[5]

Ustavni sud Srbije u sastavu predsedavajući sudija Vladan Bojanić i sudije Simeon Zatezalo, Adem Lukaj, prof. dr Pavle Nikolić, dr Vera Petrić, Radošin Rajović i Dušan Ružić, na osnovu člana 401. Ustava SR Srbije i čl. 29. i 49. Zakona o postupku pred Ustavnim sudom Srbije na sednici održanoj 27. maja 1982. godine, doneo je

ODLUKU

1. Utvrđuje se da je odredba stava 2. člana 18j. Dopune Samoupravnog sporazuma o utvrđivanju uslova za rad i sistematizaciju radnih mesta u Četvrtoj gimnaziji u Beogradu, od 14. februara 1977. godine, bila nezakonita za vreme svog važenja.[6]

2. Ne prihvata se inicijativa za pokretanje postupka za ocenjivanje zakonitosti ostalih odredaba osporenog akta iz tačke 1. ove odluke.

O B R A Z L O Ž E NJ E

I. Predstavkom je osporena zakonitost odredaba Dopune Samoupravnog sporazuma o utvrđivanju uslova za rad i sistematizaciju radnih mesta u Četvrtoj gimnaziji u Beogradu, od 14. februara 1977. godine, koja je prestala da važi stupanjem na snagu Pravilnika o sistematizaciji radnih zadataka i uslovima za rad radnika – 3. novembra 1978. godine. Inicijator je posebno istakao nezakonitost odredaba stava 3. člana 18b, stava 2. člana 18j i člana 18k, na osnovu kojih je /.../ prestalo svojstvo radnika u udruženom radu u ovoj gimnaziji.

II. Po završenom prethodnom ispitivanju, na osnovu uvida u osporeni akt, spise Osnovnog suda udruženog rada Dn. Br. 37/ 77 i Po-1098/81 i uvidom u celokupnu dokumentaciju Četvrte gimnazije u Beogradu koja se odnosi na slučaj inicijatora, Sud je konstatovao da je osporenim aktom uređen postupak za utvrđivanje ispunjenosti uslova za rad u obrazovno-vaspitnom procesu, koji su pre-

5 "Službeni glasnik SRS" br. 10, 14.08.1983, str. 1364.

6 Podvukao priređivač.

dviđeni odredbama čl. 16. i 17. prvobitnog teksta Samoupravnog sporazuma od 18. decembra 1975. godine, a odnose se na moralno-političku podobnost za obavljanje nastavničke funkcije.

Odredbama člana 18a do 18l, osporene Dopune Samoupravnog sporazuma utvrđuje se ko sve može biti inicijator za pokretanje ovog postupka, organi koji sprovode postupak i izriču mere, odnosno donose odluke o tome da li nastavnik ispunjava uslove za obavljanje nastavničkog poziva, kao i prava radnika u toku trajanja postupka.

Sud je, pre svega, zaključio da je mogućnost procenjivanja uslova moralne i političke podobnosti predviđao i tada važeći Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju u odredbi stava 2. člana 44 ("Službeni glasnik SRS", broj 19/74) za nastavničko osoblje i stručne saradnike, odnosno ko može podneti zahtev za utvrđivanje tog uslova, s tim da je nadležni organ dužan da utvrdi činjenično stanje i donese odgovarajuću odluku (stav 2. člana 94), o čemu odlučuju i predstavnici društvene zajednice (čl. 101. i 102).

Ovaj uslov utvrđuje i kasnije donet Zakon o usmerenom obrazovanju i vaspitanju u odredbi člana 121. ("Službeni glasnik SRS", br. 29/79 i 30/81), a mogućnost utvrđivanja posebnih uslova u pogledu podobnosti za rad, odnosno prava i položaj radnika za koje se utvrdi da te uslove ne ispunjava, u udruženom radu u članu 42. ("Službeni glasnik SRS", br. 6/74 i 18/74), kao i Zakon o radnim odnosima u članu 34. ("Službeni glasnik SRS" – prečišćeni tekst u broju 56/81).

Prema odredbama člana 42. Zakona o pravima i dužnostima radnika, posebni uslovi u pogledu /.../ za rad i način i postupak utvrđivanja nepodobnosti, utvrđuju se samoupravnim opštim aktom o međusobnim odnosima u udruženom radu, čime je ovaj postupak u celini odvojen od postupka utvrđivanja odgovornosti radnika za povredu radne obaveze, te se njegova načela ovde ne primenjuju.

/.../ znači, o posebnom postupku, koji se ne može identifikovati sa disciplinskim postupku, /.../ po oceni Suda, nema mesta ocene /.../ stava 3. člana 18b (koja predviđa /.../ u postupku utvrđivanja moralno-političke nepodobnosti), sa odredbama člana 95. tada važećeg Zakona o pravima i obavezama radnika.

/.../ stava 1. člana 18k, utvrđuje se da /.../ sa rada predstavlja trajno udaljenje /.../ obaveze da se radnik rasporedi na /.../ radno mesto), a u stavu drugom da u toku /.../ postupka radnik može biti privremeno /.../ rada. Sud nije našao osnova za svoju /.../ ni u odnosu na ove odredbe, jer ni /.../ Zakon o pravima i obavezama radnika /.../ radu nije predviđao obavezu već samo /.../ raspoređivanja na drugo radno mesto, /.../ koji ne ispunjava uslove podobnosti /.../ stav 2), s tim da ako odgovarajućeg mesta /.../ radnik ne prihvati ponuđeno radno mesto – prestaje mu svojstvo radnika u udruženom radu. Stoga se, po oceni Suda, osporenim aktom nije morala ni predvideti obaveza raspoređivanja nastavnika koji ne ispunjava uslove /.../ na drugo radno mesto koje odgovara njegovoj stručnoj spremi.

Privremeno udaljenje radnika /.../ je vrsta fakultativne /.../ u članu 46. i tada /.../ odnosima radnika u /.../ ("Službeni list SFR", broj /.../ slučajevima utvrđenim u /.../ predviđa je i Zakon o /.../ za vreme /.../ ličnog dohotka).

Sud je, međutim, našao da odredbe stava 2. člana 18j, po kojoj pri /.../ rešenja, nije bila u saglasnosti sa /.../ 4. člana /.../ Zakona /.../ u udruženom radu.

Iz iznetih razloga odlučeno je kao u izreci.

IU broj 641/79

Zamenik predsednika
Ustavnog suda Srbije:
Vlada Bojanić

ODLUKA USTAVNOG SUDA JUGOSLAVIJE

USTAVNI SUD JUGOSLAVIJE

Br. U. Br. 113/83
8. novembra 1983. godine
Beograd

BOŽIDARU TODOROVIĆU

Beograd
Hadži Ruvimova br. 2

Ustavni sud Jugoslavije, na sednici od 2. novembra 1983. godine, po Vašoj inicijativi, razmotrio je odredbe čl. 18b, 18j. i 18k. Dopune Samoupravnog sporazuma o utvrđivanju uslova za rad i sistematizaciju radnih mesta u Četvrtoj gimnaziji u Beogradu od 14. februara 1977. godine, u kojima je bila predviđena moralno-politička podobnost kao uslov za rad u obrazovno-vaspitnom procesu u ovoj školi i utvrdio da nema procesnih uslova za pokretanje postupka za ocenjivanje ustavnosti osporenih odredaba navedenog pravilnika.

Naime, prema članu 375. stav 2. Ustava SFRJ, Ustavni sud Jugoslavije može ocenjivati ustavnost i zakonitost samoupravnog opšteg akta koji je prestao da važi ako od prestanka njegovog važenja do pokretanja postupka za ocenu njegove ustavnosti i zakonitosti nije proteklo više od jedne godine. U ovom slučaju, inicijativa za pokretanje postupka za ocenjivanje ustavnosti i zakonitosti osporenog samoupravnog sporazuma primljena je u Ustavnom sudu Jugoslavije 29. aprila 1983. godine, a osporeni samoupravni sporazum je prestao da važi 3. novembra 1978. godine, stupanjem na snagu novog pravilnika o uslovima za rad i sistematizaciji zadataka i poslova u navedenoj gimnaziji, pa prema navedenim odredbama Ustava SFRJ, Ustavni sud Jugoslavije ne može ocenjivati ustavnost osporenog samoupravnog sporazuma jer je od prestanka njegovog važenja do podnošenja ove inicijative proteklo više od jedne godine.

SUDIJA IZVESTILAC:
Dr Vasil Grivčev

PREDSEDNIK
USTAVNOG SUDA JUGOSLAVIJE:
Vojislav Rakić

KAZNA ZATVORA BOŽIDARU TODOROVIĆU

Opštinski sudija za prekršaje opštine Vračar u Beogradu, u prekršajnom postupku protiv okr. Todorović Božidara, zbog prekršaja iz člana 2. stav 1. ta-

čka 7. Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira, na osnovu člana 80, 203, 207. i 212. Zakona o prekršajima, dana 14. 9. 1984. godine, donosi

REŠENJE

Okr. TODOROVIĆ (Borka) BOŽIDAR, rođen 1930. godine u mestu Bojići Šabac, profesor, III stepen, neoženjen, nezaposlen, živi od povremene zarade, sa stanom u Hadži Ruvimovoj br. 2, nekažnjavan[7]

ODGOVORAN JE

zato što je dana 22.6.1983. godine u Beogradu u prostorijama Osnovnog suda udruženog rada u Bulevaru revolucije br. 70, čekajući raspravu u vezi izjavljene žalbe u prisustvu nastavnika Belić Olge i Bajić Radenka, na pitanje zašto je u molbi naveo da je moralno politički nepodoban izjavio: "zbog toga što sam izjavio, a i sada stojim na tome, jer sam principijelan čovek, da je Tito govno, da je samoupravljanje sranje i da su generali džabalebaroši", te je na taj način na javnom mestu omalovažavao socijalističko-patriotska i nacionalna osećanja građana,

čime je učinio prekršaj iz člana 2. stav 1. tačka 7. Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira,

pa mu se na osnovu istog propisa

IZRIČE

KAZNA ZATVORA u vremenskom trajanju od 40 (četrdeset) dana, koja će se izvršiti po pravosnažnosti rešenja.

UTVRĐUJU SE troškovi prekršajnog postupka u iznosu od 300 (tristotine) dinara, koje je okrivljeni dužan da plati u roku od 15 dana po pravosnažnosti rešenja, prema priloženoj uplatnici, u protivnom isti će se prinudno naplatiti.

OBRAZLOŽENJE

OUP Vračar podneo je zahtev br. 214.1-410/84 dana 14. 6. 1984. godine, protiv okrivljenog, zbog prekršaja opisanog u izreci rešenja.

Po zahtevu Sudija je pročitao zapisnik, pokrenuo prekršajni postupak i u toku dokaznog postupka izveo sledeće dokaze: izvršio uvid u izveštaj o proveri lica kroz kaznenu i prekršajnu evidenciju, pročitao prijavu, izjave svedoka Bajića i Belić od 7.6.1984. godine, ispitao okrivljenog, saslušao svedoke Bajić Radenka, Jeremić Dušana, Stojanović Olgu, Belić Olgu, te izvršio suočenje između okrivljenog i svedoka Bajić Radenka, te suočenje između svedoka Jeremića i Stojanović Olge.

Okrivljeni u odbrani izjavi: da su činjenice koje mu se stavljaju na teret izmišljene, da reči koje se pominju nikad nije nigde kazao, niti te ljude poznaje, da oni lažu, da je odbijen prilikom konkursa za profesora istorije u školi "Josif Pančić" sa obrazloženjem da je nepodoban, zbog istih reči koje se pominju u zahtevu, ali to je sasvim nelogično jer je, ako je to kazao, rekao tek pošto je odbijen, i kada je došlo do suđenja, čak da je to i mislio nije lud da to kaže, da se oseća kao politički mučenik, da mu se to uvek lepi, da je pre 7,5 godina, dok

7 U krivičnom ili prekršajnom postupku – prim. uređivača.

je radio kao profesor u IV beogradskoj gimnaziji bio član samoupravne radničke kontrole, na kraju mandata dao pismenu izjavu i izneo konkretne nezakonitosti, pominjući imena ljudi, da je predat Okružnom javnom tužilaštvu zbog navodnog krivičnog dela iz člana 174. KZ, međutim krivična prijava je odbačena, da je posle direktor škole pokrenuo disciplinski postupak zbog istog dela, ali je prijava odbačena, da je Milica Babić formirala komisiju od 6 ljudi koji su bili predmet njegove najoštrije kritike u izveštaju, i da ga je Komisija praktično izbacila iz škole, da posle svega što mu se desilo zaista ničemu ne veruje, jer je izgubio poverenje u društvo u kojem živi, a ako je to nepodobnost, onda je nepodoban. Nije član SKJ, nikad nije ni bio. Da drugarica Milica Babić, predsednik Komiteta za obrazovanje Beograda, nije odgovarala zbog stvari koje je on uočio dok je radio u IV gimnaziji, te onda on može da ide i u aps, jer ako su oni ispravni građani, onda je njemu mesto sa suprotne strane barikade, iako mu se stalno prilepljuju političke aplikacije, borci, Tito, te izjavi: "dajte onda i to da odrobijam, pa da onda budem slobodan čovek i steknem neko poverenje". Predložio je da se sasluša Olga Stojanović kao svedok.

Prilikom suočenja sa svedokom Bajić Radenkom okrivljeni je ostao kategoričan da inkriminisane reči nikad nije izgovorio, niti je bilo s kim takav razgovor vođen, da je svedok moralna nakaza i da laže, da je činjenica da je tom prilikom u hodniku bila drugarica Olga i drug Jeremić koji je primljen za profesora istorije, ali da se prisutnog svedoka ne seća iz hodnika, da je svedok bio neoficijelno prisutan, te da je zainteresovan da pomogne lažnom svedočenju. Svedok je ostao kategoričan pri ranije datom iskazu, a okrivljeni je predložio da se sasluša i stručni saradnik koji je prisustvovao ročištu u Osnovnom sudu udruženog rada, mada misli da razgovor pred sudom nije ušao u zapisnik.

Svedok Bajić Radenko u iskazu 2.7.1984. godine izjavi: da je slučajno bio prisutan 22.6.1983. godine u hodniku sa drugaricom Olgom Belić i drugom Jeremić Dušanom, da se u jednom trenutku Olga slučajno obratila drugu Todoroviću, pošto je on u molbi napisao da je izgubio posao kao politički nepodoban, ona mu je u tom smislu uputila pitanje, a on je odgovorio da je izgubio posao, zato što je izjavio da je Tito govno, da je samoupravljanje sranje i da su generali džabalebaroši, te dodao, da to i sada isto misli. Nije primetio da li je on bio u društvu sa nekom ženskom osobom, da su o ovoj izjavi okrivljenog obavestili Savet škole, Savet je doneo odluku da se obrate nadležnom supu.

Svedok Jeremić Dušan izjavi da je stajao u hodniku Osnovnog suda sa drugaricom Olgom i Bjelić Radenkom kada je prišao okrivljeni Todorović i obratio mu se rečima: "ko ste vi", a odmah potom "ja znam, vi ste samnom u sporu", on nije obraćao pažnju na njega a drugarica Olga mu se obratila rečima: "mi vas nismo primili zato što ste u molbi naveli da ste nepodobni i da ste izbačeni iz jedne škole". On je na to odgovorio da je izbačen iz škole zbog svog ličnog stava i mišljenja koje je i danas zadržao, pa je potom nastala mala pauza, pa se drugarica Olga odvažila i upitala ga koje je to mišljenje, on je odgovorio doslovno "moji stavovi, zbog kojih sam ja izbačen su da je Tito najveće govno, da je samoupravljanje najveće sranje, a da su svi generali džabalebaroši", potom je nastao strahoviti tajac, stranke koje su čekale ročište oko njih su se povukle, tako da je prosto između njih napravljena jedna tampon zona.

Stojanović Olga izjavi prvobitno 13.7.1984. godine da misli da je kasnila na ročište 22.6.1983. godine, mada nije sigurna, da je zatekla druga Božu u hodniku, da je uočila jednu stariju drugaricu sekretara škole i Jeremića, nije zatekla u razgovoru, niti u bilo kakvoj fizičkoj blizini druga Todorovića u odnosu na drugaricu sekretara škole.

Prilikom suočenja svedoka Stojanović Olge sa svedokom Jeremićem, svedok Stojanović Olga izjavi: da je jedan jedini put bila na ročištu i da se sad seća po garderobi da je bila jesen, i da to nije bio 22.6.1983. godine, a svedok Jeremić izjavi: da drugaricu Olgu Stojanović poznaje, da nije bila prisutna u hodniku suda 22.6.1983., da je ona zaista samo jednom bila na ročištu u jesen u septembru 1983. godine, kada je i upoznao.

Svedok Belić Olga, sekretar škole izjavi: na ročištu 23.7.1984. godine, da je sa kolegom Bajić Radenkom i drugom Jeremićem čekala u hodniku Suda 22. 6.1983. godine, kada je prišao profesor istorije, i pošto je u svojoj molbi napisao da je politički nepodoban, pitala ga je zašto je to napisao, a on je odgovorio: "da je Tito govno, da je samoupravljanje sranje, da su generali džabalebaroši" i da je zbog toga nepodoban, ali da je on principijelan čovek i da ostaje pri tome, da je ona bila zgranuta, te da je odmah po završetku ročišta obavestila Savet, te joj je naloženo da podnese prijavu GSUP-u, prijava je podneta u julu 1983. godine.

Ceneći sve izvedene dokaze, svaki posebno i sve zajedno, kako one koji okrivljenom idu u prilog, tako i one koji ga terete, Sudija je našao da je okrivljeni učinio prekršaj koji mu se stavlja na teret, da je za isti prekršaj kriv i odgovoran, te mu je izrečena kazna zatvora kao u dispozitivu.

Sudija je rešenje zasnovao na iskazima svih saslušanih svedoka, posebno svedoka Bajić Radenka, Jeremić Dušana i Belić Olge, čiji iskazi se podudaraju u potpunosti u pogledu bitnih elemenata učinjenog prekršaja, odn. izrečenih inkriminisanih reči kojima je okrivljeni omalovažavao nacionalna osećanja građana na javnom mestu, vređanjem imena druga Tita, kao i temelje društveno-političkog sistema – samoupravljanja, a na način opisan u zahtevu.

Iskaz svedoka Stojanović Olge, koja je saslušana po predlogu okrivljenog, Sudija nije uzeo u obzir jer je bez značaja u odnosu na konkretan prekršaj, jer svedok, što je utvrđeno pri suočenju sa svedokom Jeremićem, nije ni bila prisutna u hodniku dana 22.6.1983. godine.

Odbranu okrivljenog Sudija je odbacio kao neosnovanu, jer je po mišljenju ista neiskrena i smišljena na izbegavanje odgovornosti zbog učinjenog prekršaja.

Sa izloženog rešeno je kao u dispozitivu.

Odmeravajući vrstu i visinu kazne, Sudija se opredelio za kaznu zatvora, kao težu sankciju, u skladu sa članom 37. zakona o prekršajima, polazeći od težine konkretnog prekršaja, izrazito štetnih posledica po zaštitni objekat, direktnog umišljaja okrivljenog i držanja okrivljenog posle učinjenog prekršaja i na ročištu, a imao je u vidu, kao olakšavajuću okolnost činjenicu da isti do sada nije prekršajno ni krivično kažnjavan, te se opredelio za vremensko trajanje kazne zatvora kao u dispozitivu, sa uverenjem da će se izrečenom kaznom postići svrha kažnjavanja, te da će se okrivljeni ubuduće kloniti vršenja ove vrste prekršaja.

Odluku o troškovima postupka Sudija je doneo shodno članu 116. i 117. stav 1. Zakona o prekršajima, s obzirom na ishod i složenost postupka.

Protiv ovog rešenja može se izjaviti žalba Gradskom veću za prekršaje Beograd, preko ovog Sudije, u roku od 8 dana od dana prijema rešenja.

SUDIJA ZA PREKRŠAJE:
Jasna Učajev

ODLUKE EVROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA

COUR EUROPEENNE
DES
DROITS DE L'HOMME
CONSEIL DE L'EUROPE
STRASBOURG

EUROPEAN COURT
OF
HUMAN RIGHTS
COUNCIL OF EUROPE
STRASBOURG

Gospodin Božidar TODOROVIĆ
Hadži Ruvimova br. 2/10
SCG-11010 Beograd
Serbie-Montenegro

DRUGO ODELJENJE

ECHR-LSer1.1 Strazbur, 10. oktobra 2005.
BP/mim

Broj predmeta: 36351/04
Todorović protiv Srbije i Crne Gore

Poštovani,

Potvrđujem prijem Vašeg podneska od 19. avgusta 2005. godine s prilozima, te popunjenim obrascem predstavke. Vašem predmetu je dodeljen gorenavedeni broj na koji se morate pozivati u svim svojim budućim podnescima.

Sud će razmatrati Vašu predstavku čim to bude moguće i to na osnovu podataka i dokumenata koje ste dostavili. Postupak pred Sudom se prvenstveno vodi u pisanoj formi, s tim da ćete biti lično pozvani da se pred Sudom pojavite samo ukoliko Sud tako odluči. Bićete takođe obavešteni i o svim odlukama ovoga Suda.

Molim Vas da me obavestite o svakoj promeni adrese. U Vašem je interesu da sami redovno obaveštavate Sud o promenama u Vašem predmetu i da dostavljate Sudu kopije svih bitnih odluka domaćih organa.

Molim Vas da imate u vidu da nećemo slati potvrde o prijemu Vaših budućih podnesaka. Takođe Vas molimo da nas ne kontaktirate telefonom. Ukoliko želite da budete sigurni da je Sud primio Vaš podnesak, pošaljite ga preporučeno i zahtevajte potvrdu o uručenju pošiljke.

S poštovanjem,

za sekretara Suda
B. Pleše, pravni savetnik

COUR EUROPEENNE
DES
DROITS DE L'HOMME
CONSEIL DE L'EUROPE
STRASBOURG

EUROPEAN COURT
OF
HUMAN RIGHTS
COUNCIL OF EUROPE
STRASBOURG

Gospodin Božidar TODOROVIĆ
Hadži Ruvimova br. 2/10
SCG-11010 Beograd
Serbie-Montenegro

DRUGO ODELJENJE

ECHR-LSer1.1
BP/mim

Strazbur, 23. mart 2006.

Broj predmeta: 36351/04
Todorović protiv Srbije i Crne Gore

Poštovani gospodine,

želim da Vas obavestim da je Evropski sud za ljudska prava 16. marta 2006. godine, na sednici odbora sačinjenog od troje sudija (K. Jungvirt, predsednik, M. Ugrenelidze i A. Mularoni) kako je to predviđeno članom 27 Konvencije, odlučio da, u skladu sa članom 28 Konvencije, gorenavedenu predstavku proglasi neprihvatljivom jer ista ne ispunjava uslove navedene u članovima 34 i 35 Konvencije.

Sud je utvrdio da se predstavka tiče činjenica koje su se dogodile pre nego što je Konvencija stupila na snagu u odnosu na Srbiju i Crnu Goru, dok se Konvencija primenjuje isključivo na činjenice koje su se desile nakon njenog stupanja na snagu u odnosu na dotičnu državu ugovornicu. Predstavka je, stoga, van nadležnosti ovog Suda *ratione temporis* (vremenska nenadležnost) u smislu člana 35 stav 3 Konvencije.

Ova odluka je konačna i protiv nje ne postoji mogućnost žalbe Sudu, uključujući i Velikom veću, kao ni bilo kojem drugom telu. Sud, stoga, neće biti u mogućnosti da Vam da bilo kakve detalje o razlozima odluke odbora vezano za ovaj predmet, niti da vodi dalju prepisku s Vama vezano za odluku u ovom slučaju. Sud Vam takođe neće više slati dokumente koji se tiču ovog predmeta, a Vaš spis će, u skladu s uputstvom Suda, biti uništen godinu dana nakon datuma donošenja ove odluke.

Ovo obaveštenje se šalje u skladu sa pravilom 53 stav 2 Poslovnika Suda.
S poštovanjem,

za odbor,

S. Nejsmit
zamenik sekretara odeljenja

Srđan Simeunović
književnik, Beograd

OVDE NEMA BOGA

Hristovljevskim stradalnicima izniklim na ovom tlu ili o jednom od njih

Stradalništvo se meri snagom propasti onog koji strada, žrtvom koju ulaže u čovečanstvo. Isus Hrist ostao je zapamćen po svojoj vaseljenskoj žrtvi, u kojoj je podneo najveće moguće torture po telu i duši i to za one koji ne zaslužuju, odnosno, za celo čovečanstvo. Zato je i njegovo iskupljenje najveće.

Iz generacije u generaciju, iz veka u vek, godine u godinu, u različitim vremenima, društvenim uslovima i državnim uređenjima, pod strahovladom ili demokratskim ustrojstvom, u najvišim društvenim institucijama ili u prosvetnim i nekim drugim ustanovama, javljaju se njegovi sledbenici, blude pod ogromnim teretom nepravdi koje su spuštaju na njihova i tuđa pleća, podižu sa zemlje krst, prisvajajući ga, i odnose do mesta gde je stradanje najveće, a to je Golgota.

O njima retko ko ima pravo da govori i piše. Zato i ja sada, dok iščitavam sudbinu jednog od njih, čoveka rođenog u ranokapitalističkom državnom uređenju, u zemlji koja se zvala Kraljevina Jugoslavija, da bi svoj svestan put nastavio u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, sa potpuno novim državnim ustrojstvom i Komunističkom partijom na čelu, koja se zalagala za "najveću moguću pravdu u celom univerzumu", a starost je dočekao doživevši, teško vidljive, demokratske pro- mene, ostajem zatečen strahotama i vavilonskim nepravdama koje je proživeo Božidar Todorović, čovek i pre svega čovek. Veliku sramotu u ovom trenu osećam, iako sam se i ja na neki način suprotstavljao bestijalnostima i sunovratima ljudske etike i profesionalizma, ali uvek do neke mere i uvek – spreman na kompromise. Onda kada bi ih učinio, i moja sudbina bi bila izvesnija, a stradanje u velikoj meri smanjeno. Dok stojim pred žrtvom ljudskih gluposti i licemerja, čovekom snažne emocije i neiskorišćenog talenta, koji svoje razlikovanje dobrog i zla, mudrog i nemudrog, uvek glasno i pred svima iznosi, baš pred Božidarom Todorovićem, čije ime ću ponavljati i ponavljati, jer ono mora da se čuje i za njega mora da se zna, osećanja se prepliću.

Ne, nisam dostojan da o njemu govorim, ali mnogi drugi su još manje. Većina, svesna svoje hipokrizije i ne sme da progovori ijednu reč,

jer bi na taj način raskrinkala sebe. Zato je i veo tišine oko svega što ga okružuje, neprekidan i neprovidan, čvrst i ujedinjen, baš prigodan za demokratsko ustrojstvo. Ovde postoje pisci disidenti, ali naravno, oni koji su u nekom ranijem periodu ušli na velika vrata, pod pokroviteljstvom istih od kojih bi kasnije pobegli, ostavljajući iza sebe malo zapuštene korene, spremne da kroz izvesno vreme ojačaju i opet stablom rascvetaju. Nekada su bili urednici u najvećim izdavačkim kućama, najznačajnijim književnim novinama, pripadali grupama koje su odlučivale, da bi se sa tom grupom, ili sami, s vremena na vreme udaljavali od centara moći, a onda opet vraćali. Zato u ovoj zemlji pravog disidentizma, potpune rehabilitacije i reinkarnacije odbačenih i poniženih, nije ni bilo. Oni pravi, a jedan od njih je i Božidar Todorović, nemaju pravo da dožive ponovno buđenje, sažimanje iz pepela, reinkarnaciju zatočenog stvaralaštva i duhovne zaostavštine, ne smeju da stanu na pokretnu traku javnog života, jer na njoj nema mesta za takve. Oni predstavljaju strašno upozorenje da su ovde najčešće isti bili sunovraćani i opet vraćani, baš oni – deca najviših funkcionera, porodični naslednici direktora najznačajnijih institucija, bliski rođaci i prijatelji glavnih i odgovornih urednika.

Ovde je sve jedna večita vrteška, za koju nije dovoljan samo novac, već i pedigre. Da bi se ušlo u taj "tramvaj zvani želja", mora se poznavati, pre svega, ministar saobraćaja, a onda direktor Gradskog saobraćajnog preduzeća, dok za jednu vožnju može pomoći i vozač istog tramvaja, jer na kraju krajeva i on je postavljen od nekog iznad. Karta se, naravno, može i kupiti, ali po ceni koja je 1.000.000 puta veća od stvarne. Božidar Todorović je hteo da kupi kartu po redovnoj ceni, od konduktera ili prodavca na trafici i da uživa u lepoti vožnje, ravnopravno sa svim ostalima. Zato je i izbačen posle prve stanice. Vrlo brzo je pročitan, prosto u njegovom pogledu koji se zariva u ljudsko srce i dušu, nađeni su svi elementi da je baš on taj koji uništava ovo društvo svojim beskrupulozno normalnim stavovima o životu i ljudima, a koji su u tom istom vozilu već odavno ukinuti. U svakoj normalnijoj državnoj i društvenoj zajednici, posle svih muka koje je proživeo i nadvladao ih, Božidar, božiji sin, morao bi biti vraćen na mesto koje mu pripada, a njegovo postojanje i delo ostavljeno u zalog budućim pokoljenjima, da se nad njegovom sudbinom uče i stasavaju u normalne ljude, baš kakav je i on bio. Ali…

…Ovde nema Boga

Ili je možda taj isti, svemogući i natkriljujući, onaj što bdi nad svakim od nas, u ovoj zemlji ukinut dekretom, nekim radničko-samoupravljačkim aktom, koji je zapisan u jednom od službenih glasnika Srbije i Jugoslavije, samo se ne zna u kojem i kada. Pravnici moraju pod hitno

da zasuču svoje rukave, državne institucije održe vanredne sastanke, godišnje i mesečne skupštine, predsednik države potpiše vanredne uredbe. Mora se naći kada je i zašto u ovoj zemlji Bog ukinut, jer je to jedini način da se, opet, vrati nazad. Tek tada biće nade za ovu zemlju. Prave ljudske vrednosti opet će zagospodariti ovim prostorima, a samim tim vratiće se i Božidar, božiji sin, i sva druga deca koja nisu imala pravo na postojanje u zemlji bez svoga oca. Bog nije mrtav, samo ga treba naći.

Božidar Todorović je pisac pre svega jednog dela, svog životnog, koji otkako zna za sebe svakodnevno ispisuje, nekad kroz razgovor sa samim sobom, a nekad u beležnicu što čuva za *ne daj bože*. Moraju ljudi znati ko je on. Glavni junak njegove knjige "Dedinjski sindrom" je, isto tako, u večitom strahu da će ostati obeležen opisom samoupravno-komunističkog rukovodica, bestelesno zle i potonule u sopstvenu trulež, generalice Bebić, jer ako ona bude pisala istoriju, onda nema nade ni za njega, a bogami, ni za ovu zemlju. Pavle Pavličić, heroj jednog vremena, pre svega, zbog svoje normalnosti i običnosti, a znamo da u najsurovijim društvima takvi najviše i stradaju, još u ranim godinama uputio se putevima uznošenja i neprekidnog razvitka, kako duhovnog, tako i moralnog. Baš kao galeb Džonatan Livingston. A taj galeb nije živeo u komunizmu i samoupravljanju. To je i dokaz da takvo državno uređenje ne predstavlja glavni razlog za nečije stradanje, već je stradanje najčešće univerzalno. Sve ptice u pomenutoj knjizi bile su, pre svega, okrenute sopstvenom opstanku, a Džonatan je hteo nešto više. Isto tako i Pavle, naš galeb najviših visina, sanjao je o normalnom – baš kao o normalnom i o ljudskom – baš kao o ljudskom.

Državni sistem u kojem je živeo ipak je bio za nekoliko nijansi strašniji od nekih drugih, jer se u njemu nije osećala u potpunosti direktna represija i uništavanje čoveka, već je sve nekako bilo odloženo i usporeno – parcijalno. Zato je i stradanje Srbije duže nego kod ostalih istočnoevropskih zemalja, u kojima je sve bilo jasno. Za razliku od njih, mi smo živeli u humanom društvu, a vladali su najnehumaniji, samoupravnom – a rukovodili su najgori tirani, udružujući se iza leđa svih ostalih, praveći spletke koje su nas dovele do ovog stupnja bezizlaza. Ti isti ljudi, beskrupulozno zli i u suštini krajnje bolesne psihe, u velikom broju slučajeva i danas gospodare našim dušama, jer su se toliko izdresirali u Titovoj oligarhiji da su u svakom momentu spremni da se prilagode novoj situaciji i drugačijoj vlasti. Oni su apsolutno nesmenjivi i nedodirljivi. Iz dana u dan, iz sata u sat, kroz svaku svoju reč, kontinuirano unižavaju druge, koji imaju još uvek nekih ljudskih vrednosti u sebi, i na taj način stvaraju krivu sliku o njima i ne dozvoljavaju im da isplivaju na površinu. Baš kao u knjizi "Dedinjski sin- drom". Mašinerija je razvijena do savršenstva. Pavle Pavličić je bio jedan od onih koji bi u demokra-

tskom državnom ustrojstvu imao sve šanse da napreduje i svojim kvalitetima pomaže razvoju državne zajednice.

Ali u društvu u kojem je živeo mogao je imati samo kontinuirane probleme. Prvo kao profesor u Šapcu, a zatim i u Beogradu, elitnoj dedinjskoj školi, iz kraja odakle je sve i počinjalo, ali gde se sve i završavalo. Jedini lek za njega je bio da nosi neprovidne naočare, zapuši oba uha, pa čak, začepi i usta. Ali i onda bi bio sumnjiv. On, onako "nakrivo" nasađen, osetio bi nekim novim čulom šta se tu dešava, i ko kome kroji ili kopa jamu. I običnom gestikulacijom postao bi krajnje sumnjiv. Ipak, sistem u kojem je živeo, gde se tačno znalo ko će napredovati, a ko dobijati nagrade, kome je obezbeđen put u neku od zapadnoevropskih zemalja, bio je nepredvidivo jasan, odnosno, podmukao na duge staze. Vreme je ovde znatno sporije teklo, ali uvek loše po dobrog i dobro po lošeg. Kao da je Osmanlijsko carstvo ostalo u našim glavama, iako su ga srpski ustanici potisnuli još u XIX veku.

Pavle Pavličić – jedna strana medalje

Pavle Pavličić, glavni junak romana, a možda u većoj meri i pisac istog, kao što sam ranije rekao, predstavljao je sve što je normalno. Dobrih radnih kvaliteta, posvećenog odnosa prema poslu – profesorskom, u suštini dobar u komunikaciji sa ljudima, spreman za šalu na svoj i tuđ račun, stabilnih moralnih kvaliteta. Kada se sve sabere, u normalnim uslovima, on može samo napredovati i bivati prihvaćen od uže i šire društvene sredine. Ali, ovde, sve biva suprotno. Upozorenja koja kontinuirano dolaze, tajne poruke prenesene od drugih ljudi, pritisak na najrazličitije načine, pre svega kao na profesora i moralno-političku ličnost. Znači, pucanje na mesta u kojima je on najsigurniji. Ulazak u mašinu za mlevenje mesa, koja je već toliko istrošena da treba bar tri dana za mlevenje istog, teškog svega 100 gr. To je, možda, i najbolji opis za položaj Pavla, ali i svih drugih koji nisu bili spremni da ustuknu ni za milimetar od svojih životnih i profesionalnih ubeđenja.

Ovo je bila kraljevina neradništva, podmuklosti i licemerja, u kojoj su, naravno, vladali baš takvi, a svi drugi morali da igraju po njihovim notama. Nije Pavle jedini video šta se u njegovoj mikro sredini dešava, ali je jedini o tome jasno i glasno govorio, upozoravao, molio. Kad su te kritike počele da se konkretizuju, mašina za mlevenje je naglo proradila i počela za kraće vreme da čini dobar posao. Zlo, iako je u manjini, na najperfidniji način je počelo da se udružuje, zbija redove i sve ubrzanije vrši isterivanje nepodobnog lica iz zajednice, ostavljajući ga bez posla koji je jako dobro radio, imenujući ga u moralnu nakazu, a on je bio – suprotno. Birokratski aparat u liku gospođe Bebić i njenih šrafo-

va, na krajnje uvežban način učinio je nešto na čemu bi i sam Staljin pozavideo.

Prikaz društva kroz mikro zajednicu, ovog puta jedne srednje škole, gimnazije, učinio je mnogo više nego stotine socioloških, pedagoških, psiholoških radova, koji su imali ambicije da uobliče makro sredinu. Ova knjiga sadrži mnoge elemente jednog studioznog i ozbiljnog štiva, pa se iz nje može uvek iznova učiti. Kao da smo u ruku uzeli lupu i stavili je na Jugoslaviju, da bi nam ona uveličala Srbiju, Beograd i stigla do osnovnog dela našeg upropašćavanja, kome se još uvek ne vidi kraj. U toj lupi na jednoj strani zatekli bi Pavla, a na drugoj sve ostale. Sistemu su, voljno ili nevoljno, prišli baš svi, neko zbog urođene ili naučene podlosti, neko zbog interesa, a neko iz straha da ne izgubi već dobijeno. Kao kad bi teškoj bolesti utvrdili osnovni uzrok, u vidu bakterije ili virusa. U ovom slučaju bakteriju predstavlja uža zajednica, ili grupa koju vezuje interes opstanka na talasu privilegija, a virus generalica Bebić, odnosno zlo koje pokreće svaki sistem u kojem nema šanse za čoveka.

Generalica Bebić – druga strana medalje

I naravno, ona je druga strana medalje. Između nje i Pavla nalazi se čitav kosmos dešavanja, u kojem se mnogo toga može desiti. U komunizmu našeg tipa, ceo taj kosmos je privučen silom bezgranične patologije, uvučen u crnu rupu iz koje nema izlaza. Podstaknuti Bebićkom, ljudi jedan za drugim gube osnovne karakterne i ljudske osobine, padajući iz svakog životnog ispita, bez nade za popravni. Ali ne istom brzinom i istim intenzitetom. Mašinerija je tako i postavljena, odnosno prilagođena, za sve koji se nalaze u njenoj blizini. Za slabiji, čvršći, ili neki karakter između, za profesionalca, laika, i nekog u sredini, za moral koji biva rastegljiv, znači korak po korak padaju čak i oni koji su do juče imali u sebi čovečiji izgled. Ali, zbog svog radnog mesta, mesečne plate, stana, porodice, odustaju od donkihotovske vizije sveta. Manje ili više se žderu u sebi, a onda popuštaju, i opet popuštaju. Život je ipak jedan.

A među njima je sami Đavo, naravno, Milica Bebić. Centrifuga se okreće na njenu stranu i usisava sve pred sobom. Od Bebićke se taj sistem širi na sledeće instance, kao što su: sudovi, partija ili partije, koje odlučuju o mnogo čemu, organi upravljanja, ministarstva i na kraju sam predsednik.

Dolazimo do ključnog mesta naše prošle i sadašnje propasti. Taj sistem u liku imenovane, obezličio je većinu stanovništva, normalne sabijajući u male grupice ili pojedince, još uvek spremne da podignu svoj glas. Pojedinci su stali naspram celog društva. Svi ostali, sa većom ili manjom krivicom, nisu spremni da stanu pred ogledalo i izvrše katarzu izmenjene duše. To ogledalo je baš Pavle Pavličić, i što ga više gledaju

bivaju sebi sve više ružniji i nesnosniji. Često dolaze u iskušenje da ogledalo polupaju, jer na taj način neće morati da se suočavaju sa samim sobom.

Kako je nekada bilo, manje-više, nije se ni sada promenilo. Ogromna većina, koja je kontinuirano privlačena Bebićkinoj centrifugi, krajnje postepeno se razilazi i vraća tamo, gde treba da bude. Možda tek po jedan ili jedna, svakog dana. Ali jedan po jedan, već su dva, dva po dva – četiri. I tih četvoro u ovom momentu može da se pridigne i stane iza Pavla ili možda Božidara. To je, nažalost, jedini put koji će dati šansu ovom našem sistemu da iz močvarnog brloga krene nekim normalnijim tokovima. Evropske demokratske zemlje sa dugom tradicijom imaju svoje Bebićke i Božidare, ali situacija je kod njih mnogo jasnija. Bebićka je sve više eksponat iz prošlosti, dok je ovde susrećemo na svim mestima od kojih život zavisi.

Još ponešto o knjizi Božidara Todorovića "Dedinjski sindrom"

U stvari, već mnogo toga sam izgovorio o ovoj knjizi. Jedino o čemu bi se moglo još pisati svakako je njen tehnički kvalitet, odnosno, jasnije vrednovanje kao umetničkog dela. Bez obzira na podršku koju pisac skoro da nije ni imao u smislu pomoći moćnih izdavača i njihovih stručnih službi, postignut je značajan nivo tehničkog kvaliteta. Iako u početku knjiga previše podseća na dokumentaristično štivo, koje zahteva temeljitiji prilaz i dodatnu nadgradnju, kako priča odmiče, pisac je sve sigurniji. Vodi radnju na dobar način, stvarajući likove kroz njihove psihološke i sociološke drame. Na momente ulazi duboko u psihu poput Dostojevskog, a dramatiku šekspirovski razvija. Svemu možda nedostaje malo više postmodernizma, većeg preplitanja radnje, vremenskih i svih drugih neočekivanih skokova, ali moramo imati razumevanje za položaj u kojem je sve pisano.

Intimnost se sluti u prevelikim količinama, dnevnički karakter nadjačava literarni. Sve se to moglo neutralizovati, a može još uvek, u sledećim izdanjima, uz dobru pomoć lektora, dobronamernih pisaca koji su mogli svoj talenat tehnički nadgrađivati, uz praćenje svih tokova savremene svetske književnosti. U sledećem izdanju, uz nekoliko rezova, ova knjiga može zauzeti mesto koje joj i pripada. U njoj se sluti Tomas Man na naš srpski način, koji razgrađuje i opet sjedinjuje duše glavnih junaka, o njima i svemu drugom nekako bezazleno, čisto pišući. Sa svim drugim dimenzijama, humanističkim porukama, prikazom totalitarnog društva, koje još uvek, na neki drugi način, kod nas postoji, ova knjiga bi trebalo da se nađe u rukama učenika srednjih škola (i pisac je bio pro-

fesor), jer je to uzrast kada se ličnost na najdubiozniji način formira, stasavajući u duševno i duhovno zdravog ili nezdravog čoveka.

Svakako, učenici treba da čitaju i izgrađeno postmodernističko štivo, zbog intelektualne nadgradnje, ali moraju i realističko – kao što je ovo, jer za normalne uslove knjiga "Dedinjski sindrom", u stvari, govori o nadrealnoj stvarnosti. O nestan- ku naših duša i ličnosti pod torturom jednog autoritarnog sistema, koji je bio toliko opak da još uvek ne može iščileti iz nas, ostaviti nas da se napokon okrenemo samima sebi i daljem napretku. Kao što su istočnoevropske zemlje imale svoje pisce disidente koji su mašineriju totalitarnog društva raskrinkavali iz sto i jedne vizure, tako možemo i mi u svojim redovima pronaći isto tako hrabre i talentovane pisce, pre svega čestite ljude. Kada to počne na pravi način da se dešava, postojaće nade i za nas. Društvo svoju normalnost pokazuje ukoliko je spremno da prizna greške iz prošlosti, menjajući strahotne kadrove koji su doveli do totalnog ili malo manjeg uništenja, sve Bebićke odvodeći u zatvor na dugogodišnju robiju, one malo manje kobne odvajajući od svake vrste javnog i političkog života, izvršavajući totalni obračun sa svojom istorijom.

Kod nas se malo toga dešava, a zemlja tone, tone, tone… Sve republike bivše SFRJ odlaze svojim putem glavom bez obzira, pa čak i naša bratska republika Crna Gora. Kosovo je na vidiku, a Vojvodina sa sve manje strpljenja. Verovatno, u pitanju je toliko puno krivaca, koji su i dalje na mestima odakle mogu punom snagom da udaraju u sam centar, i toliko malo pravednika, spremnih da se ujedine i napokon kažu svoju reč.

Božidar Todorović je svoje govorio celog života, a onda i kroz knjige. I to, kroz prvu, "Dedinjski sindrom", zatim i kroz druge dve: "Priča o Srbiji" i "Grešna Srbijo". U vreme najgore strahovlade Slobodana Miloševića dao je slikoviti prikaz naših zabluda, koje nikako ne posustaju, potvrđujući da je u ovoj zemlji biti disident trajno stanje, a ne faza.

Ipak verujem da se nešto i menja, i to ne zbog nas, već zbog propasti koja nas odvodi do samog pepela. Sve smo mu bliže, raskomadani, razjedinjeni, razočarani, hrlimo na taj način i samima sebi. Kad napokon budemo stali pod jednu šljivu i ostane nas onoliko koliko je dovoljno za katarzu, nadmudrićemo i nadjačati zlo što živi u nama.

Podignućemo nove temelje, a na njima i nas same. Drugačije i normalnije. Hrabrije i časnije. Manje licemerne i iskrenije. Sve drugo će biti već lakše. Doći će na red i nove institucije, organi vlasti i upravljanja, obrazovne i sve druge ustanove, udruženja koja će štititi svoje članove.

Više nećemo morati da se stidimo.

Naprotiv, ponosićemo se…

Dejan A. Milić
publicista, Beograd

SAVEST MI NIJE DOZVOLJAVALA DA BUDEM MORALNO-POLITIČKI PODOBAN

– Čak i najrigorozniji zakon, kad se primenjuje podjednako na sve građane, znači neku pravdu i mogu se podneti njegove sankcije. Strašno je kad čovekova sudbina ne zavisi od zakona nego od zlovolje opakih, pokvarenih ljudi – kaže mr *Božidar Todorović*, profesor istorije i magistar političkih nauka, negdašnji izgnani predavač istorije u Četvrtoj beogradskoj gimnaziji na Dedinju, rezimirajući svoju trodecenijsku donkihotovsku bitku sa vetrenjačama "samoupravnog socijalizma".

Upoznat sa svim aspektima kafkijanskog procesa koji je država vodila protiv ovog iskrenog i otvorenog profesora istorije sredinom sedamdesetih godina prošlog veka, posmatram umornog sedamdesetpetogodišnjaka, koji još uvek crpi životnu snagu iz svojeg osnovnog ljudskog uverenja, da čovek mora hodati uspravno kako bi ostavio dublji trag.

• *Profesore Todoroviću, zagazili ste u trideset i treću godinu svoje bitke za istinu i pravdu. Objektivni posmatrač ne može se oteti utisku da ste tu bitku izgubili i da ste u svom porazu surovo kažnjeni. Izgubili ste posao, prekinuta Vam je surovo lepa naučna karijera, dovedeni ste skoro do prosjačkog štapa. Je li Vaša borba vredela toliku žrtvu?*

Ne znam šta bih Vam rekao. Iako ne verujem u predestinaciju, izgleda da sam zbog svog karaktera bio predodređen da ratujem i "poginem". Iako jesam izgubio bitku sa komunističkim levijatanom, ne smatram sebe poraženim. Cena ljudskosti je nekad preskupa. Ja sam mnogo platio svoju "licencu" da jesam čovek. Znam šta sam sve žrtvovao, ali drugačije, mislim, nisam mogao.

• *Recimo, da žmurite i ćutite, kao i mnogi drugi tada.*

Da, bila bi to korisna solucija, ali korisno ne mora uvek biti i pravo. Nisam mogao da žmurim i ćutim. Ne bih mogao ni sada. Jedino, možda, žalim što sam bio naivan da poverujem kako je zakon brana svakom zlu. A to je velika prevara koju sebi mogu da "priušte" mnogi.

• *Kako je sve počelo?*

Tako što je jedan član Samoupravne radničke kontrole naivno poverovao da je njegova dužnost da javno ukaže na sve anomalije u kolek-

tivu u kojem radi. Taj kolektiv, Četvrta beogradska gimnazija na Dedinju, bio je, međutim, pravo osinje gnezdo komunističkih belih medveda i njihovih podguznih muva. Tu je bilo ne samo teškog nerada, već i priličnog kriminala. Možda čak organizovanog, ne preterujem. A akteri su bili rođaci, bračni drugovi i prijatelji visokih komunističkih funkcionera i njihovi poltroni i ulizice. Oni nisu držali nastavu, a lažno su prikazivali da je drže, oni su bili razredne starešine svojoj deci, oni su krali, zapravo, otimali dnevnice, stipendije za odlazak u inostranstvo, stanove..., sve što im je bilo dostupno. Činilo su to bezobzirno, drsko, bez veće želje da išta prikriju. Bili su sigurni u svoju nedodirljivost. Bio je to pravi scenario za film o Divljem zapadu u jednoj "socijalističkoj samoupravnoj obrazovnoj ustanovi". Posebno su bili zločinci prema deci, jer su stvarali moralne invalide. Drugi su ćutali, ja nisam mogao ...

• *Ko su glavni akteri toga zapleta?*

Bilo je više aktera kako u školi, tako i van nje. Sve sam ih pobrojao u svojim sećanjima za koja se nadam da će uskoro biti objavljena. No, svakako bih od kolega izdvojio direktora škole Dušana Milojkovića i profesore Živojina Mirkovića, Časlava Jovanovića, Jelisavetu Nikolić... I, naravno, zamenicu direktora Milicu Babić, glavnog organizatora mojih progona, koju su njene ulizice od milošte zvali Lola.

• *Zašto su ti ljudi bili tako oholi i ostrvljeni?*

Bili su moćni. Moć je bila uzrok njihove oholosti. Žika Mirković je rođeni brat Titovog generala Stevana Mirkovića, nekadašnjeg načelnika Generalštaba JNA i osnivača Saveza komunista – Pokreta za Jugoslaviju u vreme višestranačja. Milica Babić je supruga generala Petra Babića, šefa kabineta Josipa Broza Tita iz vremena kad je ovaj već bio izabran za doživotnog predsednika. Samo to je dovoljno da se shvati njihova oholost. Ovi drugi su, kao klasični poltroni, kupili mrvice sa njihovih stolova, koje (istini za volju) nisu ni bile tako male. A ja sam se usudio da javno ukažem na njihove mahinacije i ujdurme i bio sam dovoljno lud da i pored svih "dobronamernih upozorenja" istrajem u svojoj nameri da stvari u školi isteram na čistac.

• *Onda su usledili napadi na Vas.*

Upravo tako. Jedan uzoran član kolektiva, kome je bila poverena (bio sam uveren) časna dužnost člana Samoupravne radničke kontrole, odjednom je postao nedostojan da drži nastavu. Optužbe ljudi koje sam ja optužio bile su apsurdne, lažne i besmislene do imbecilnosti. Ti ljudi su mi bili i tužioci i svedoci optužbe i sudije i egzekutori. Kao u inkviziciji. Od pet članova disciplinske komisije četvoro su bili i svedoci optužbe. Samo se tako mafija obračunavala sa svojim protivnicima. Izmislili su da sam vređao Tita, omalovažavao narodno-oslobodilačku

borbu i veličao fašizam, da sam ismevao dostignuća "samoupravnog socijalizma"... Među kolegama i učenicima mogli su naći dovoljan broj onih koji su prodali svoju savest i lažno svedočili protiv mene. Mene i ljude koji su me podržavali nisu hteli ni da čuju. No, i to im je bilo malo nego su falsifikovali svedočenja nekih ljudi, koja su sami akteri optužbe "čitali", a, nećete verovati, pred školskim disciplinskim organima je "svedočila" čak i majka profesora Žike Mirkovića, tada jedna osamdesetogodišnja starica. A učenici su pisali peticije da se vratim u nastavu... Nije pomoglo. Iz škole sam izbačen kao šugavo pseto, nezakonitim odlukama školskih organa, na osnovu falsifikovanih, antidatiranih školskih akata i dokumenata, bez prava na žalbu i bez ispunjenja zakonske obaveze kolektiva da mi se nađe drugi adekvatan posao.

• *Ali Vaše su muke započele tek pred sudovima.*

O, kako je bilo gorko moje spoznanje istine da su tadašnji tzv. "sudovi udruženog rada" samo instrument prisile nad nepokornima, nad moralno-politički nepodobnima. Godine su mi bile potrebne da shvatim kako nije bilo pravde za mene pred sudovima. Dugačka i moćna ruka je bila ruka mojih progonitelja, pre svih Milice Lole Babić. A iz njene ruke jeli su i tadašnja predsednica Osnovnog suda udruženog rada u Beogradu Mikaina Savić, kao i sudije Pantelija Lazarević i Momčilo Rašković Onda ni ne čudi što su i sudske odluke listom bile na moju štetu. A one su donošene nezakonito... Bio sam označen kao neprijatelj sistema i moralno-politički nepodoban. To je bio vid smrtne presude bez prava na žalbu.

• *Šta je značila ta moralno-politička nepodobnost?*

To je, kažem, bila najgora moguća presuda za jednog čoveka u onom sistemu. Nepodobni su imali tretman gubavaca u društvu. Samo zato što su se usudili da kritikuju sistem, ali još više pojedince koji su se busali u svoja lopovska "moralno-politički podobna" prsa. Ali ko je ocenjivao podobnost "podobnih" i davao im onoliku vlast, to je retko ko smeo da priupita. Ta je podobnost značila bezpogovorno potčinjavanje ne samo Titu i Partiji, već i, možda još i više, lokalnim moćnicima, koji su sebe bezobrazno identifikovali i sa Titom i sa tom Partijom. E, meni SAVEST NIJE DOZVOLJAVALA DA BUDEM MORALNO-POLITIČKI PODOBAN. Zato sam i bio kažnjen.

• *Posao više ni u jednoj školi u tadašnjoj Jugoslaviji niste mogli naći. Jeste li tražili druge poslove?*

Za svaki posao za koji je izašao oglas u novinama blagovremeno sam konkurisao. Ne samo da se nisam mogao baviti profesurom, nego mi je u jednom slučaju "moralno-politička nepodobnost" presudila da ne budem primljen na rad u jednoj školi kao baštovan. Otad sam hleb

zarađivao radeći kao čistač, noćni čuvar, magacioner, a najčešće kao "vukovac" (na divljoj berzi rada kod Vukovog spomenika).

• *Koji su uslovi, osim opštih, traženi za prijem u radni odnos tada?*

Moralno-politička podobnost, opredeljenost za samoupravljanje, afirmisanost u društveno-političkom radu, zalaganje za jačanje SKJ i radničke klase, rad u skladu sa politikom SKJ, "posedovanje stvaralačkog odnosa prema društvenim pitanjima", marksističko-dijalektički pogled na svet... Sva moguća paučina idiotskog poimanja društveno korisnog člana zajednice. Obilje licemernih obmana, kojim je umivana smrdljiva stvarnost. Znate šta je potom sledilo.

• *Dakle, progon nije prestao ni posle izgona iz škole.*

Nažalost, tada je pravi progon tek započeo. Čujte, ja sam kasnije uspeo da dobijem razne presude u svoju korist i pred samoupravnim i pred redovnim sudovima. Ali te sudske odluke, da se izrazim prosto, niko nije zarezivao. Pa i sam Broz je bio jednom prilikom kazao da se nećemo držati zakona kao pijan plota. Zakon i pravda nisu postojali.

• *O Vama su pisale mnoge novine u celoj bivšoj velikoj Jugoslaviji.*

Bilo je hrabrih novinara koji su pokušali da javnosti skrenu pažnju na patnje jednog malog čoveka. Mnogo se pisalo o meni. Ljudi su se zgražavali, ljudi su me sažaljevali, ali niko nije mogao da pomogne. Savest ljudi u ondašnjem režimu je već bila eutanazovana. Tako sam, progonjen kao zver, sačekao i višestranačje. Ali se ni tada ništa promenilo nije, jer su se komunisti samo preodenuli i opet zajahali narodu na grbaču.

• *O Vama je u više navrata pisao i Vuk Drašković.*

Jeste, i on. Dobro je pisao.

• *Čudo da mu se 1990. godine niste politički priključili?*

Već sam bio star, istrošen ličnom borbom i poprilično beskoristan. Politika ne trpi beskorisne. A osim toga, onako "lajav" možda bih i njemu bio opor.

• *Kako su prošli vaši progonitelji?*

Dobijali su razne benificije u toku karijere i skoro svi su penzionisani sa svim počastima. Žika Mirković je, pobrao sav kajmak koji je tada mogao pobrati, pa je "vratio iz protesta" partijsku knjižicu. Babić Milica je postala predsednik komiteta za obrazovanje grada Beograda. Mikaina Savić je avanzovala za sudiju Republičkog suda udruženog rada. Takođe su avanzovale i njene kolege Rašković i Lazarević, koji su postali sudije Okružnog suda u Beogradu, kad je Sud udruženog rada ukinut.

• *Koji Vam se detalj tokom tih godina mučne borbe za istinu i pravdu najviše urezao u sećanje?*

Najpre, teško razočaranje posle saznanja da je Milica Babić strategiju razračunavanja sa mnom – malim čovekom osim u svojoj kancelariji i školi razrađivala i na Vojnoj akademiji u Beogradu. Ej, zamislite, ona je tamo organizovala roditeljski sastanak na kome je vršen pritisak na roditelje i đake da svedoče protiv mene. Na Vojnoj akademiji moćne JNA se raspravljalo o meni!

Sa druge strane, dok sam živ pamtiću susret kod Vukovog spomenika (gde sam čekao da budem angažovan za manuelne radove) sa predsednikom Drugog opštinskog suda u Beogradu u vreme mog progona. Čovek mi se, na ivici suza, izvinjavao i molio da mu oprostim što je učestvovao u činjenju jedne takve nepravde prema meni. Skoro da me je rasplakao zbog svoje skrušenosti. Istovremeno sam osetio satisfakciju kao čovek i teško sažaljenje prema njemu. Poziv preduzimača da se prihvatim posla došao mi je kao spas.

• *Na šta ste u svojoj borbi naročito ponosni?*

Jao, nemojte to. Na šta da budem ponosan? Možda na to što sam skupio hrabrost da među prvima ukažem kako je društvo počelo da truli i da se raspada najpre na Dedinju. Ali to je vama mladima, kao da sam izmislio toplu vodu.

• *Da ste ponovo u istoj situaciji kao u proleće 1974. godine, da li biste isto postupili?*

Izvinite, ali pitanje Vam je neumesno. Život mi je prošao u borbi sa vetrenjačama... No, dobro. Ne bih želeo da dospem u takvu situaciju, ali sigurno bih u istoj situaciji isto postupio.

• *Život ide dalje.*

Ide. I ja ga trošim samo zbog želje da posvedočim o nedorečenim i zlim ljudima u jednom opakom vremenu.

• *Jedna od optužbi na Vaš račun bila je i optužba da ste jednom prilikom pred svojim učenicima u negativnom kontekstu izjavili kako je šteta što Drugi svetski rat nije trajao duže. Šta sada mislite o toj svojoj izjavi?*

Izjava je izvučena iz konteksta. Kazao sam da je šteta za neke ljude, jer bi sigurno postali heroji, što su izuzetno želeli da budu. Bilo je u tome ironije. No, vidim na šta ciljate. Da je sreće, tog rata ne bi ni bilo. A nema sile ni nesreće koja može da počisti sav ljudski bezobrazluk.

Mića Popović – *Otkrivanje Brojgela*, 1974.

OSVRTI, PRIKAZI, RECENZIJE

Lino Veljak

POKUŠAJ POMIRENJA JEDNAKOSTI I LIBERALIZMA

Dragica Vujadinović
Politička filozofija Ronalda Dvorkina
Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu / "Službeni glasnik RS", Beograd 2006.

Beogradska filozofkinja Dragica Vujadinović, profesorica Pravnog fakulteta (predmeti: političke i pravne teorije i studiji roda), objavila je zanimljivu i izvrsnu monografiju o filozofiji politike jednoga od vodećih predstavnika liberalne filozofije politike i prava u 20. stoljeću Ronalda Dworkina. Knjiga obasiže 192 stranice i sastoji se od: uvoda, pet osnovnih poglavlja (1. "Filozofska interpretacija – temelji Dvorkinove političke filozofije i liberalne teorije pravde" s potpoglavljima o etičkom individualizmu i dvije kardinalne vrijednosti humanizma, moralnom utemeljenju liberalizma, tj. liberalnoj etici i individualnoj moralnosti, statusu i integriranosti vrijednosti, te karakteru i mogućnosti objektivne istine u polju vrijednosnih sudova; 2. "Politička interpretacija – pravda kao 'jednakost resursa'", s potpoglavljima o središnjosti jednakosti u Dworkinovoj političkoj filozofiji pravde, o tumačenju pravde kao "jednakosti resursa", o normativnom principu neutralnosti države, neutralnosti države i perfekcionističkoj etici; 3. "Dvorkinovo shvatanje o moralnim osnovama liberalizma"; 4. "Smisao objektivnog važenja vrednosnih sudova u moralu i pravu"; 5. "Zaključna razmatranja – Ronald Dvorkin i savremena politička filozofija") te znanstvenog aparata.

Do osnovnih teza o karakteru Dworkinova koncepcije, a to su odredba pravde kao suverene vrline liberalne političke zajednice, istovremeno razumijevanje pravde kao parametra individualne etike, suglasnost pluralnih liberalnih individualnih etika s liberalnom etikom u cjelini i suglasnost pluralizma s liberalnom teorijom i praksom jednakosti resursa ili koncepcijom

pravde, autorica dolazi posredstvom koliko minuciozne toliko i suverene analize i rekonstrukcije relevantnih dimenzija Dworkinova opusa, oslanjajući se prije svega na djela Suverena vrlina, Bit individualnih prava, Stvar principa, Carstvo prava i Temelji liberalne jednakosti. Naglasak leži na kasnijim Dworkinovim radovima (tzv. druga i treća Dworkinova faza), kada on pokušava filozofijski (etički, aksiologijski i epistemologijski) utemeljiti političku teoriju liberalizma. Motivi Dworkinova filozofijskog utemeljenja teorije političke moralnosti (njegovim riječima, nužnosti uvođenja više filozofijske razine argumentacije, kako bi se ta teorija locirala u općenitijem obrazloženju ljudske vrijednosti etike i moralnosti, statusa i integriranosti vrijednosti, te karaktera i mogućnosti objektivne istine) leže u nadi da će takvim utemeljenjem teorija dobiti na uvjerljivosti. Pri tom Dworkin pod etikom podrazumijeva s jedne strane moralnost (koja nije odvojena od filozofijske koncepcije moralnosti bazirane na dvije fundamentalne vrijednosti humanizma), a s druge strane, posredstvom razine "političke moralnosti", individualnu dobrobit ("individualne etike"). Razliku etike od moralnosti on će, ne baš posve konzekventno, na jednom mjestu odrediti tako što će etici pripisati proučavanje toga kako da se živi dobro, a moralnosti proučavanje ispravnih i pogrešnih činjenja. Etika se u svakom slučaju temelji na dva neupitna fundamentalna principa humanizma, a to su princip jednake važnosti i princip posebne odgovornosti, koji u cjelini rezultiraju koncepcijom jednakosti.

Ujedno su vezani i uz pojam samopoštovanja, koje obuhvaća moralni odnos pojedinca spram drugih, kao i spram vlastite dobrobiti. Prema autorici, smisao takve koncepcije leži u shvaćanju prema kojemu individua ne može voditi dobar život a da ne uzima u obzir opće dobro, odnos spram drugih i kvalitetu političke zajednice u kojoj živi (a koja sa svoje strane utječe na individualnu etiku i individualnu dobrobit).

Na tim pretpostavkama Dworkin razvija i svoju koncepciju liberalne države, koja je, doduše, neutralna (kao što je i tolerantna u odnosu na vrijednosni pluralizam), ali zauzima stranu u situacijama nepomirljivih sukoba individualnih vrijednosnih opredjeljenja, i to s pozicije fundamentalnih principa humanizma i vrijednosti liberalne etike. Koncepti pravde, jednakosti, slobode i demokracije nameću potrebu rasprave o vrijednostima i za suočavanjem različitih vrijednosnih tumačenja, i to u svrhu uspostavljanja refleksivne ravnoteže i integriranja glavnih političkih vrednota, što je suprotstavljeno tezama (kakve zastupa npr. John Rawls) o diskontinuitetu između etike i politike. Demokracija se tu javlja kao najpogodnije tlo za otjelotvorenje temeljnih načela humanizma, a pitanje njezina legitimiranja ne rješava se konsensusom (koji nije moguće postići), već posredstvom jedinstva kardinalnih vrijednosti humanizma ugrađenih u temelje naših političkih vrijednosti, što se profilira kao uspostavljanje refleksivnoga interpretacijskog pristupa u cilju izgradnje refleksivne ravnoteže. Odatle proizlazi i unutarnja povezanost pitanja o institucijama s etičkim pitanjem.

Na temelju ovakve etičko-političke aksiologije (čije pretpostavke ni sam Dworkin ni autorica ne dovode u pitanje, niti problematiziraju njihov iskon ili utemeljivost) gradi se i odgovarajuća epistemologija, koju Dworkin oblikuje kao poziciju internog skepticizma (a to je stajalište prema kojemu u polju vrednota nije niti moguće niti op-

ravdano biti skeptičan od početka do kraja). Vjerujući da su temeljne vrednote političkog sistema liberalne demokracije institucijski i normativno toliko integrirane u civilizaciju da posjeduju karakter objektivne istine, Dworkin će oblikovati svoju središnju koncepciju filozofije politike i prava, koja se sastoji u razumijevanju pravde kao jednakosti resursa. Na djelu je pokušaj idealnog pomirenja ideje jednakosti (dakako, hipostazirane u vrednotu, što nije lišeno problematičnosti) s liberalnom tradicijom i suvremenošću liberalno-demokratskog poretka. Nasuprot koncepcijama (koje su posebice svojstvene i staroj i novoj desnici) prema kojima sloboda ima primat u odnosu na jednakost, Dworkin zastupa postavku o neodvojivosti slobode od jednakosti, pri čemu sama jednakost tu posjeduje specifičan prioritet. Svjestan raznovrsnosti tumačenja pojma jednakosti, on ga na praktičko-političkoj razini de facto izjednačava s nastojanjem da se smanje faktičke socijalne i ekonomijske nejednakosti, te vjeruje da takva koncepcija posjeduje teorijski i praktički emancipacijski potencijal, kao i mobilizacijsku snagu. Na osnovi moralne jednakosti svih ljudskih bića artikuliraju se pravna, politička i ekonomijska dimenzija jednakosti. Rezultat te artikulacije očituje se u postavci prema kojoj poredak mora osigurati jednaku skrb za svakog građanina, u čemu se i iskazuje istovjetnost suverene vrline s pravdom i s jednakošću resursa. Dakako, pretpostavka tog identiteta jest razrada distribucijske sheme jednakosti resursa, u kojoj se pomoću principa razlike nastoji uspostaviti pravedna raspodjela, neosjetljiva na okolnosti, ali i vrlo osjetljiva na odabir svake osobe. U tom sklopu autorica pažljivo razmatra Dworkinov odnos spram Rawlsovih teorija, kao i spram koncepcija klasičnog utilitarizma, te nakon toga posvećuje (možda i pomalo pretjeranu) pozornost idejama neutralnosti i perfekcionističke etike u elaboraciji J. Kisa, uočavajući njihovu supstancijalnu kompatibilnost s Dworkinovom strategijom kontinuiteta (dakako, kontinuiteta etike i politike).

Etički liberali, drži Dworkin, koji pravdu vezuju uz jednakost u resursima a ne uz individualnu dobrobit zasnovanu na egoističkom interesu ne mogu prihvatiti nijednu teoriju koja dobrobit smatra odvojenom od pravde. To znači da resursi ulaze u etiku kao normativni parametri, pa se stoga imaju odbaciti sve neegalitarne teorije pravde. Nastojeći otkriti moralne osnove liberalizma, on isključuje ono tumačenje liberalizma koje prvenstveno vodi računa o ispravnosti i pravednosti, te pitanje o dobrom životu ostavlja individualnim moralnim odabirima. A sastavno pitanje individualne moralnosti jest pitanje pravednih odnosa u zajednici, jer ne može se individualno živjeti dobro ukoliko izostaje pravda, shvaćena kao jednistvo slobode, jednakosti i tolerancije, s naglaskom na socijalnoj jednakosti resursa. Naime, upravo je pravda u navedenom smislu parametar etike. Drugim riječima, Dworkin je nakon onih autora koji su nastojali oko obnove odavno izgubljena aristotelovskog jedinstva etike i politike (a nasuprot onima koji i dalje ustrajavaju na odvojenosti ovih dviju sfera) učinio još jedan korak: pokušao je uspostaviti potpuno jedinstvo Aristotelove praktičke filozofije (u koju, uz etiku i politiku, spada i – prečesto zaboravljana ili, još češće, iz praktičke filozofije protjerivana u sferu umijeća stjecanja profita – ekonomika). Autorica ne eksplicira ovakav zaključak (ograničavajući se na naglašavanje snažna jedinstva etike i politike kod Dworkina), ali jedno-

značno upućuje na nužnost njegova izvođenja. U eksplicitnom bi obliku zaključak glasio: Ronald Dworkin je prvi praktički filozof po samorazumijevanju liberalne orijentacije koji je uspostavio jedinstvo etike, ekonomike i politike.

Iako se Dragica Vujadinović uglavnom ograničava na imanentnu interpretaciju i analizu Dworkinovih koncepcija, te njihovu povremenu historijsku i socijalno-političku kontekstualizaciju, u ovom se djelu mogu naći i momenti njezina kritičkog odmaka u odnosu na predmet istraživanja. Kao primjer može poslužiti njezin uvid u to da Dworkin problematici vrijednosti pristupa zdravorazumski, što među ostalime rezultira i njegovom tezom prema kojoj su i u pravu (a pravo Dworkin smješta unutar polja vrijednosti) mogući supstantivni sudovi neodređenosti.

Ova knjiga nedvojbeno spada među najbolje monografije posvećene liberalnoj teoriji i filozofiji politike i prava, i to njezinu (uz Rawlsa) najznačajnijem predstavniku. Svima koji se produbljenije hoće pozabaviti djelom američkog mislioca koji je pokušao (i to ne bez uvjerljivosti niza svojih izvoda i zaključaka) pomiriti egalitarističku ideju jednakosti s onim najboljim u tradiciji liberalizma, djelo Dragice Vujadinović služit će kao pouzdan vodič.

Mića Popović – *Gvozden u prenoćištu na putu za SR Nemačku*, 1970.

Marinko Arsić Ivkov

ANATOMIJA REPRESIJE

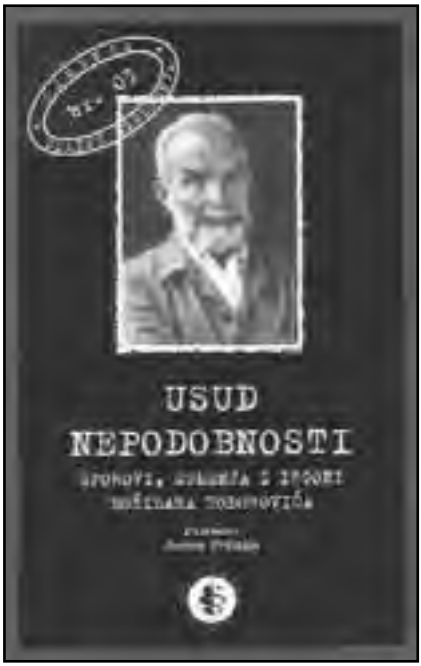

Jovica Trkulja
Usud nepodobnosti
Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd 2006.

Ovo je, slobodno mogu reći, jedna od najmračnijih knjiga koju sam pročitao.

A u njoj ništa nije izmišljeno. Sve je stvarno, sve su dokumenti. Sve se dešavalo među nama i u naše dane.

Bilo je, u komunističkom režimu, većih stradalnika i žrtava od Božidara Todorovića. Bilo je nemilosrdnije represije. Bilo je ubijanja, zatvaranja, progona.

Veličina ove knjige nije ni u veličini prestupa, ni u veličini kazne. Njena veličina je u tome što su njeni akteri mali, obični ljudi. Ona je svedočanstvo o tome kako mali ljudi progone male ljude.

Velika imena i javne ličnosti udarale su na ličnost, na režimski vrh, na ideologiju. I obračun sa njima vršen je na najvišem, državnom nivou. Obični ljudi udarali su na nepravde u svom okruženju i na počinitelje tih nepravdi. Ni Božidar Todorović nije udarao na ličnost, na visoke predstavnike vlasti, na Partiju. On je udario na *minores.* Oni su mu udarili žig *moralno-političke nepodobnosti.*

Taj žig je bio namenjen malim ljudima koji su mislili svojom glavom i koji su *kritikovalii.* Za njih su izmišljeni sudovi udruženog rada, disciplinske komisije, zborovi radnih ljudi, saveti i prošireni saveti, socijalistički savezi, boračke organizacija, ogranci Komunističke partije, mesne zajednice... Za njih je u jednom trenutku razvoja socijalističkog samoupravljanja izmišljen i greh nazvan moralno-politička nepodobnost. Pre svega, imalac takvog žiga nije mogao da se zaposli. Ako je bio zaposlen, isterivan je s posla.

Božidar Todorović je žrtva moralno-političke (ne)podobnosti. Ova knjiga je anatomija tog monstruoznog instituta. Pošto su njegove žrtve uglavnom bili obični građani, o njemu kao oružju režima za obračun sa neistomišljenicima malo se zna. Stradalnici nisu činili "pompezne" prestupe, oko njihovih slučajeva nije se podizala prašina, u većini slučajeva o njima nisu pisale novine niti je šira javnost uopšte znala za njih. (Todorović je izuzetak, štampa je pisala o njegovom izgonu.) Oni nisu bili predmet javnih suđenja i javnih napada. Niko im nije priticao u pomoć.

O stradanju javnih ličnosti pod komunističkim režimom pisane su knjige, njihovi slučajevi danas su manje-više poznati. Knjiga Božidara Todorovića popunjava prazninu. Ona raskrinkava, za širu javnost gotovo neprimetan, *si-*

stem represije moralno-političke nepodobnosti, uperen pre svega protiv "običnih" građana.

Obračun sa srednjoškolskim profesorom liči na generalnu probu, paradu svih šrafčića represije prema neposlušnim građanima. Svaka ćelijica opštenarodne odbrane i društvene samozaštite odrađuje svoj posao, svaki njen atom želi da se dokaže.

Ni u jednoj knjizi nije prikazana na tako slikovit i dokumentovan način anatomija tog bazičnog sistema progona. Progona za početnike. "Svi smo mi jedna armija", "Druže Tito, mi ti se kunemo" – to uopšte nisu smešne, udvoričke parole. Slučaj Božidara Todorovića i njegova knjiga pokazuju da je to bila istina.

Mehanizmi kontrole i progona građana bili su savršeniji i stravičniji nego u Orvelovom romanu, jer su ih sačinjavali samo ljudi a ne i tehnika (jer je ona kad su mehanizmi savršeni nepotrebna). I to bliski ljudi, poznanici, ljudi iz okruženja, ali i ljudi nepoznati, kako iz vlasti, tako i oni koji sa obeleženim profesorom nemaju ništa i koji od njegovog progona nemaju nikakve koristi. Kao u nekoj od homicidnih kompjuterskih igrica.

Sama hajka je "rimejk" narodne priče o dedi i repi. Pokrenuli su je direktor i pomoćnik direktora Četvrte gimnazije na Dedinju, zatim đački roditelji, disciplinska komisija, partijska organizacija, zbor radnih ljudi, savet i prošireni savet – svi iz iste gimnazije i gotovo svi žene i muževi generala i visokih oficira, naseljenih na Dedinju. Ali pošto nisu sami mogli da izvade repu, pozvali su u pomoć mesnu zajednicu, predstavnike društveno-političkih organizacija, trećerazredne funkcionere (čitaj: karijeriste) raznih "nadležnih" službi. Iza njih se hvataju pojedinci-dobrovoljci – prvoborci, roditelji oficiri, perspektivni đaci. Onda sudovi udruženog rada, redom od najnižeg do najvišeg.

I na kraju, umesto miša iz narodne priče u socijalističkoj priči pojavljuje se – Uprava groblja iz Čačka. Ona je naložila da se nadgrobni spomenik, koji je profesor Todorović podigao sebi za života na porodičnoj grobnici, tajno ukloni, sa usmenim obrazloženjem da vređa socijalistički moral pokojnika. Tako su budni čačanski "grobari" iščupali repu i sprečili širenje moralno-političke nepodobnosti na onaj svet.

Metodi koji primenjuju ovi šrafčići osnovnog sistema represije su zastrašujući. Četvrta gimnazija falsifikuje svoje akte. Ima nekoliko verzija Dopuna samoupravnog sporazuma o uslovima rada – jednu za zaposlene, drugu za sud udruženog rada, treću za Ustavni sud. Profesor Todorović se dopisuje sa kolegom iz gimnazije, koji je privremeno otišao u Norvešku. Ovaj mu u pismima postavlja različita, politički provokativna pitanja. I dobro čuva ta pisma. Ona će biti jedan od dokaza Todorovićeve moralno-političke nepodobnosti. Umesto punoletnog sina, pred sudom udruženog rada pojavljuje se njegov otac, visoki oficir, i svedoči u sinovljevo ime. Sud prihvata navode "svedoka". Na svim instancama, od disciplinske komisije Četvrte gimnazije do republičkog Suda udruženog rada, odbijeno je saslušanje svedoka odbrane, a optuženom je uskraćeno pravo na suočavanja sa svedocima optužbe.

Jedina svetla tačka u "slučaju" Božidara Todorovića, što je takođe nesvakidašnje kad su u pitanju represije režima protiv neistomišljenika, bila je štampa. Većina listova bila je na njegovoj strani. Ti novinski tekstovi čine organski deo knjige i zaokružuju anatomiju stradanja profesora istorije u vremenu koje je, nadamo se, otišlo u istoriju.

VESTI IZ REDAKCIJE

Ove godine časopis *Hereticus* ulazi u petu godinu svoga trajanja. Preživevši porođajne muke, stičemo utisak, časopis je stasao u ozbiljnu publikaciju za preispitivanje društvene prošlosti, sa značajnim ugledom kod čitalaca. Takvom ugledu časopisa, bez sumnje, doprineli su kako članovi redakcije, tako i mnogobrojni saradnici koji su svojim člancima pomagali da *Hereticus* bude izgrađen u sigurnu branu slobodne reči. Za prethodne četiri godine ostvaren je iskren i plodan dijalog i u samoj redakciji i među saradnicima. To je nešto što redakciji *Hereticusa* može služiti na čast.

Sa druge strane, ne treba smetnuti s uma da su se članovi redakcije ozbiljnim poslom uređivanja časopisa bavili volonterski, uz svoje druge obaveze, podređujući često te obaveze samom časopisu. Ali protiv profesionalnih obaveza se nekad nije moglo. Književnik Predrag Čudić, član redakcije, već dve godine je ambasador Srbije u Budimpešti, a književnik Ivan Ivanović je tek nedavno prestao da obavlja dužnost pomoćnika ministra za kulturu. To su poslovi koji zahtevaju celog čoveka i ne ostavljaju mu mnogo ni vremena ni prostora za rad u *Hereticusu*. I profesor Nikola Šujica je zbog profesionalnih obaveza u poslednje vreme bio sprečen da učestvuje u radu redakcije.

Suočeni sa ozbiljnim smanjenjem broja članova redakcije, što je bitno uticalo na pripremu pojedinih brojeva, ostali urednici bili su prinuđeni da uredništvo pojačaju "novim snagama". Na sastanku redakcije održanom 22.11.2006. godine doneta je odluka da Ivanu Ivanoviću, Predragu Čudiću i Nikoli Šujici prestane članstvo u redakciji dok traju njihove obaveze, a da se za nove članove izaberu dosadašnji saradnici časopisa, istoričari dr Slobodan Č. Marković i mr Srđan Cvetković.

S nadom da će Ivanović, Čudić i Šujica, u skladu sa svojim mogućnostima, nastaviti saradnju sa *Hereticusom*, redakcija im najsrdačnije zahvaljuje na dosadašnjem angažovanju.

U Beogradu, Redakcija
8.1.2007.

H E R E T I C U S

Journal for Re-examination of the Past

Vol. IV (2006), No. 3-4

TABLE OF CONTENTS

Introduction 5

LITERARY MAPS, "CONCRETE", HERETIC INITIATIONS

BEFORE "CONCRETE"

Sasa Ciric
Introductory note 9

Sasa Ciric
Caesarean Birth, Anti-Semitism and Contemporary Serbian Literary Scene 12

"CONCRETE" DISCOURSES AND REMARKS

Sasa Ciric
Reception of "Concrete" 18

Tomislav Markovic
It will get worse (critical satire of Matija Bećkovic's poem) 34

Milos Zivanovic
Dairies of Commissars (autobiographical confession of the editor-in-chief of "Concrete") 44

POLEMICS

Aleksandar Pavlovic
Around "Concrete" 49

Sasa Ciric
Winking or Sauron's vengeance 68

Aleksandar Pavlovic
How was I systematically blocked by Sasa Cirica 74

Research

Goran Markovic
Economic and Political Causes of Corruption in a Modern Society 85

Branko Nadoveza
Political Thought of Krsta Cicvaric 107

Essays

Predrag Vukasovic
Swedish but not Ours 121

Developments

Rade Drainac
Democratic 131

Events

Vladimir Vodinelic
Personal Data Protection 133
Vladimir Vodinelic, Aleksandar Resanovic, Sasa Gajin
Personal Data Protection Model Act 138

Views

Dejan A. Milic
Do not Kill! 157
Marinko Vucinic
Two Faces of Serbia in Transition 166
Branko Ljuboja
Arise of Outsider 169

Interview

Messages and Moral of the Serbian October *(6)* 171
Milja Jovanovic
"Resistance, you Cattle!" 172
Danijela Maljevic
Retrograding the Generations without Future 203
Branko Ruzic
It takes Two to Make a War 212
Vuk Fatic
Sold their Faith for a Dinner 249

Censored Texts

Jelena Reljin
God is Angry - About Church and Religion 277

Dossier: Božidar Todorovic

Jovica Trkulja
Destiny of Unsuitability of Bozidar Todorovic 281
Documents
Judgement of Nis District Court 287
Decision of the Gathering of Working People 292
Ruling of the Director of the Fourth
Secondary School of Belgrade 293

Decision of the Basic Court of Associated Labour 294
Decision of the Associated Labour 288
Decision of the Constitutional Court of Serbia 300
Decision of the Constitutional Court of Yugoslavia 302
The Prison Sentence of Bozidar Todorovic 302
Decisions of the European Court of Human Rights 306

Srdjan Simeunovic
Here there is no God 308

Dejan Milic
My Conscience did not Let Me to be
Politically and Morally Suitable 315

Retrospectives and Review Articles

Lino Veljak, The Attempt of Reconciling of Equality
and Liberalism (Dragica Vujadinovic, *Political
Philosophy of Ronald Dworkin*) 321

Marinko Arsic Ivkov, The Anatomy of Repression
(Jovica Trkulja, *Destiny of Unsuitability*) 325

News from the Editor-in-chief 327

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

3-4/2006
HERETICUS: časopis za preispitivanje prošlosti / glavni i odgovorni urednik Jovica Trkulja. - Vol. 4, No. 3-4 (2006) - . - Beograd (Goce Delčeva 36): Centar za unapređivanje pravnih studija, 2006-. - 23 cm

ISSN 1451-1582 = Hereticus
COBISS.SR-ID 109429004

HERETICUS

a magazine for re-examination of the past

Vol. IV (2006), No. 3-4

Editor-in-chief
Jovica Trkulja

Members of Editorial Board
Predrag Čudić
Ivan Ivanović, zamenik glavnog urednika
Marinko Arsić Ivkov
Predrag J. Marković
Dejan Milić, secretary
Nikola Šuica
Vladimir V. Vodinelić

Publisher
Center for Advanced Legal Studies

Editorial Board Address
Belgrade, Goce Delčeva 36, tel/fax: +381 11/2095-512
E-mail: cups@cups.org.yu

Language editing and proofreading
Marinko Arsić Ivkov

Printrun
300 copies

Annual subscription: 60 EUR / 75 USD
Societe General Yugoslav Bank
Vladimira Popovića 6/apt B 31 Beograd
SWIFT address SOGYYUBG
EUR: 222 30121 0083 06

Front-page illustration
Mića Popović, "Počasna straža", 1955

Works published in this review may not be reproduced, either entirely or in parts, without express permission of the Editorial board. Assessments made in the articles are personal opinions of their authors and do not necessarily express the opinion of the editor or the publisher.

ISSN 1451-5822